

Värderingar

Nils Jareborg

NORSTEDTS

Uppsala universitets-
bibliotek

**Karin Boye-
biblioteket**

föreläsning

51

Franchburg

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

NILS JAREBORG

VÄRDERINGAR

FILOSOFISKA
INSTITUTIONEN
VID
UPPSALA UNIVERSITET

P A Norstedt & Söners förlag
Stockholm

Arbetet är utgivet med stöd från Statens råd för samhällsforskning och
Institutet för rättsvetenskaplig forskning

ISBN 91-1-747641-0

© P.A. Norstedt & Söners förlag 1975
Printed in Sweden
Studentlitteratur
Lund 1975

Innehåll

Introduktion 7

Semantisk terminologi 9

I Rationellt handlande 13

1 Inledning: Teoretiska utsagor 15

1.1 Rationell tro 15

1.2 Bedömningar och omdömen 19

1.3 Jämförelser 26

2 Känslor och attityder 29

2.1 Känslor 29

2.2 Sensationer 31

2.3 Böjelser 32

2.4 Sinnesstämningar och andra allmäntillståndskänslor 33

2.5 Emotionell upprördhet 35

2.6 Emotioner 36

2.7 Inställningar: behag 40

2.8 Inställningar: intresse 48

2.9 Inställningar: gillande 48

2.10 Hållningar 51

2.11 Förhållningar 55

3 Pragmatiska skäl 57

3.1 Handlingsskäl och teoretiska skäl 57

3.2 Praktiska och pragmatiska bedömningar 60

3.3 Vilja och pragmatiska skäl 65

3.4 Närmare om pragmatiska skäl 68

3.5 Är hedoniska skäl primära pragmatiska skäl? 72

3.6 Intresse och pragmatiska skäl 77

3.7 Självintresse och pragmatiska skäl 79

3.8 Personlig vana och pragmatiska skäl 81

3.9 Egoism 81

4 Regler och rationellt handlande 85

4.1 Normer 85

- 4.2 Dogmatiska regler 87
- 4.3 Skäl för att ha regler 89
- 4.4 Reglers existens som pragmatiska skäl 91
- 4.5 Tumregler 95
- 4.6 Social sed 98
- 4.7 Avslutning 101

5 Moral 103

- 5.1 Den moraliska synpunkten 103
- 5.2 Kritisk moral och rådande moral 108
- 5.3 Moral och skäl 113

II Värdeutsagor och värderingar 119

6 Inledning: Teorier om värdeutsagor 121

7 Godhet 135

- 7.1 Individgodhet och faktumgodhet 135
- 7.2 Hedonisk godhet 138
- 7.3 För individ- och faktumgodhet gemensamma kompletteringar av »S är god» 140
- 7.4 För individgodhet särskilda kompletteringar av »S är god» 143
- 7.5 Ytterligare om vad 'god' betyder 150
- 7.6 Kriteriemisstaget och standarder 153
- 7.7 »S är god» och illokut innebörd 157
- 7.8 »S är god» och perlokut effekt 160
- 7.9 Goda skäl 162

8 Modala begrepp och det rätta 164

- 8.1 'Böra' 164
- 8.2 Andra modala termer 171
- 8.3 Gerundiva termer 175
- 8.4 Utilistiska termer, abilitetstermer, m m 176
- 8.5 'Rätt' 179

9 Värderingar och värden 184

- 9.1 Värden 184
- 9.2 Värderingar 189
- 9.3 Värdeutsagor 193
- 9.4 Klassificeringar av värden och värdeutsagor 196

- 9.5 Axiologi 200
- 9.6 Estetiska och konstnärliga värderingar 208

- 10 Värderingar och objektivitet 222**
 - 10.1 Fakta och värdeutsagor 222
 - 10.2 Objektivitet och värdeutsagor 226
 - 10.3 Vetenskap och värderingar 234

Åberopad litteratur 244

Introduktion

Naturally, we should be as clear as we can about what we are undertaking, present relevant material as fully and analyse it as well as our resources allow. But it will never be anything other than, at best, a step forward in a development. No book is definitive; nobody ever says the last word on anything that really matters.

GUNNAR MYRDAL

Värdeutsagor och utsagor om sakförhållanden antas numera vara väsensskilda; många menar att de förra inte kan vara sanna eller falska, andra att de i vart fall inte kan vara sanna eller falska på ett »vetenskapligt» sätt. I denna bok försöker jag visa, att det saknas anledning att särbehandla värdeutsagor; de är sanna och falska på precis samma sätt som (andra) utsagor om sakförhållanden. Denna »kognitivistiska» lösning har också en »objektivistisk» sida: när man säger t ex att S är bra, så säger man något om S (och inte, som subjektivisterna menar, något om sig själv). Lösningen innebär också, att värdedimensionen »avemotionaliseras» och att det egendomliga intresset för särskilda värdeord, betraktade nästan såsom magiska, kan ersättas av att man i stället ägnar sig åt mer väsentliga sakfrågor.

Nästan halva boken handlar inte direkt om värderingar, utan om under vilka förutsättningar människor har skäl att göra något. Detta beror på att en värdeutsaga egentligen är en utsaga om att vissa skäl föreligger. Det är visserligen så, att den i avdelning II presenterade värdeteorien är sakligt oberoende av den i avdelning I redovisade uppfattningen om vad som kännetecknar rationellt handlande; även om det skulle kunna visas att rationellt handlande är något helt annat än jag nu tror, så påverkar detta inte riktigheten av det mesta som sägs i avdelning II. Det förefaller mig emellertid vara något lättsinnigt att hävda, att värdeteoretiska frågor kan lösas utan större svårighet, om man bara beaktar att saken egentligen rör vad som är rationella skäl för eller emot att göra något, och samtidigt inte säga något om det som sålunda anges vara det väsentliga. Dessutom torde de värdeteoretiska delarna bli lättare att förstå mot bakgrunden av det som sägs i avdelning I.

Det förhållandet, att boken är skriven av en jurist, skall inte fattas så att den är särskilt avsedd för jurister, även om min anknytning till rättsvetenskap skiner igenom på några punkter. Det finns tvärtom ett

par saker som gör att det inte alls är märkvärdigt, att en jurist ägnar sig åt rent filosofiska frågor på det här området. Rättsvetenskapsmän, lagstiftare, domare och andra jurister sysslar ständigt med att bedöma och värdera; det ligger därför synnerligen nära till hands att man försöker ta reda på vad det är man sysslar med. Vänder man sig till svensk rättsfilosofi, finner man emellertid att den domineras av uppsalaskolans värdenihilism, enligt vilken värdeutsagor är känslouttryck. Denna lära gör så mycket av juristens arbete till något arationellt, att det framstår som obegripligt att den fått så stort gehör. Detta gör emellertid att det är särskilt angeläget att visa att bedömningar och värderingar hör hemma i den rationella dimensionen.¹

Framställningen är inte djupgående. De behandlade frågorna är alltför invecklade för att annat än huvuddrag skall kunna redovisas på det givna utrymmet. Härav följer att man ibland finner ur någon synpunkt missvisande generaliseringar och saknar distinktioner, som i andra sammanhang vore värda att beakta. Ambitionen att vara kortfattad har varit besvärande – det hade varit lättare att skriva mer – och vissa partier kanske framstår som kryptiska och svårbegripliga.²

Den värdeteoretiska litteraturen är så ofantlig, att det är en övermänsklig uppgift att hålla sig till annat än ett mycket kraftigt begränsat urval texter. I viss mån har tillfälligheter fått avgöra vilken litteratur som lästs och återopats. Åtskilliga arbeten som jag vet är värda att beakta har förbigåtts. Den återopade litteraturen utgör dock inte på långt när den lästa. Huvudprincipen för urvalet av återopad litteratur har varit att ta med sådan som ger stöd för framförda synpunkter – på det anslagna utrymmet finns ju mycket liten plats för egentlig argumentation för de ståndpunkter jag intar – eller tillhör standardlitteraturen eller eljest är av intresse som översikter rörande detaljfrågor. Huvuddelen av hänvisningarna är, med andra ord, tänkta att utgöra underlag för det jag påstår eller att ange litteratur som rekommenderas den som vill tränga djupare in i en viss fråga. En följd härav är att särskilt svårtillgänglig – praktiskt eller teoretiskt – litteratur i stor utsträckning inte medtagits och att sådant som hör till filosofiens historia så gott som helt lämnats å sido. Att i en framställning som denna hänvisa till filosofer som verkat före detta århundrade skulle knappast vara annat än att ta upp plats med att redovisa ytliga paralleller. Detsamma gäller samtida filosofer med andra utgångspunkter än de har som, i mycket vid mening, kan kallas »analytiska»; jag avser då t ex marxister, neothomister, existensialister, fenomenologer, neokantianer och neohegelianer. För övrigt: »To spend one's life rolling

the classics round the tongue like old brandy . . . hardly seems likely to advance the sum of human knowledge. If we really want to imitate the Greeks the first thing to do is stop looking over our shoulders all the time.»³

¹ »All science, and all philosophy, are enlightened common sense.» – »We all have our philosophies, whether or not we are aware of this fact, and our philosophies are not worth very much. But the impact of our philosophies upon our actions and our lives is often devastating. This makes it necessary to try to improve our philosophies by criticism. This is the only apology for the continued existence of philosophy which I am able to offer.» (Popper, Objective 34 respektive 33). – Om värderingar i rättstillämpning och rättsvetenskap, se vidare Jareborg, Begrepp 221–233.

² Men man måste ju alltid dra gränser mellan vad som förklaras och vad som förutsätts: »if everything had to be spelled out, nothing could be said» (Ziff 12).

³ Barry 290.

Semantisk terminologi

Innehållet i denna bok utgjorde ursprungligen del i en större framställning, där också bl a vissa semantiska frågor behandlades. Till följd härav utnyttjas i det följande vissa semantiska begrepp, vilka för sin förståelse torde kräva åtminstone en kort förklaring.

En grundläggande distinktion är den mellan *språk* och *tal*. Språket innehåller en vokabulär och en syntax (och det oändliga antal satser som kan bildas härav). Ord och satser i språket utmärks i det följande med enkla citationstecken och omtalas som *S-ord* och *S-satser*. Deras betydelse är ständigt utsatt för förändringar genom att språkbruket ändrar sig. Talet utgör summan av alla språkhandlingar (tal- och skrifthandlingar), dvs yttrade satser. Ord och satser i talet utmärks med dubbla citationstecken och omtalas som *T-ord* och *T-satser*. T-satser har en konstant faktisk betydelse och denna kan avvika från både den avsedda, den uppfattade och den tillskrivna betydelsen. Vid T-satser finns vid sidan av betydelsen två andra meningsaspekter att beakta; dels *referensen*, vad eller vem som utpekas som det varom återstoden av satsen handlar, och dels den *illokuta innebörden*, som anger vilken sorts språkhandling den talande utför genom att yttra satsen (exempel: rapportera, medgiva, klandra, föreslå, gratulera, varna, tacka, lova, beskriva, rekommendera). »Jag skall komma» kan t ex ha innebörden att utgöra ett löfte, men kan också vara enbart avsiktsuttryck eller en förutsägelse. T-satser har »interna» (eller logiska) effekter: den som säger något som har innebörden av löfte orsakar att ett löfte kommer till stånd. Från dylika effekter skall skiljas s k *perlokuta effekter*, vilka åstadkommes genom språkhandlingar, men är »externa» (kausal rela-

tion): någon blir t ex övertalad, skrämd, irriterad, road eller uttråkad. Meningen — i alla dess aspekter — hos en T-sats (eller ett T-ord) är nästan alltid beroende av *kontexten*, dvs det språkliga och icke-språkliga sammanhang vari satsen eller ordet förekommer.¹

Ords betydelser klargörs genom definitioner. En *stipulativ definition* har till syfte att för framtiden eller mer eller mindre tillfälligt i ett visst sammanhang etablera ett språkbruk. Ordens tillämpning regleras medvetet. En *lexikal definition* gör däremot anspråk på att vara sann och utgör en rapport om ett faktiskt språkbruk. För båda typerna av definition finns en rad olika metoder. Här kan främst nämnas den *regulativa metoden*, som innebär att man anger tillräckliga förutsättningar för ett ords användning och som innesluter synonymmetoden (man anför ett annat uttryck med samma betydelse), den analytiska metoden (man anför ett synonymt uttryck som också innefattar en analys) och den denotativa metoden (man ger exempel på fall där ordet är användbart genom att i ord ange (en del av) de objekt vartill ordet hänför sig). Andra metoder är den *syntetiska* (här litar man till andra relationer än betydelserelationer), den *ostensiva* (utpekande under sinnlig konfrontation) och den *kontextuella* (betydelsen framgår indirekt genom att man använder satser, som innehåller det obekanta ordet).²

Till den regulativa metoden är knutet begreppet *kriterium* (för användningen av ett ord). Ett kriterium är en företeelse genom vars existens man är (åtminstone prima facie) på grund av existensen av meningsregler berättigad att använda ordet. Sådana (menings)-kriterier skall skiljas från företeelser som gör en berättigad att säga att en sats, vari ordet förekommer, är sann (»sanningskriterier»). (I det senare fallet kan man t ex stödja sig på en syntetisk definition.) Med »*kriteriemisstaget*» avser jag att man förväxlar de omständigheter som gör att man kan känna igen ett X som ett X med kriterierna för X, eller förväxlar de omständigheter som (tillsammans med generella satser av olika slag) gör att en sats är sann med kriterierna för ett i satsen använt begrepp, eller förväxlar de egenskaper som finns hos ett objekt som är rätteligen betecknat med »X» med kriterierna för X.³

En sats, »S är P», är *elliptisk*, om den endast skenbart är fullständig. Bristen kan avse antingen subjekttermen (t ex »S är duktig» = »Såsom brottare är S duktig») eller predikattermen (t ex »S är nyttig» = »S är nyttig för mig»). En anledning till att en sats är elliptisk kan vara att den innehåller en *elliptisk relativ term*; en sådan utgör en förkortning av ett uttryck som betecknar en relation och ett relatum (t ex »A är större» = »A är större än B», »C är fri» = »C är fri från X»). (En relativ

term är något annat än en relationsterm; den senare betecknar öppet en relation mellan två eller flera entiteter; t ex 'större än'.) Det finns också *icke-elliptiska relativa termer* (t ex 'stor', 'tung', 'fader', 'reaktionär'). Dessa är antingen synonyma med ett uttryck av typen »relationsterm X» eller också ingår en relation i förhållande till något som ett av flera kriterier för ordets användning.⁴ Till klassen av icke-elliptiska relativa termer hör bl a de *objektiverade termerna* (exempel: 'förfärlig', 'smärtsam', 'upprörande'): ett objekt tillskrivs en egenskap, som egentligen består i att det är ett (normalt eller vanligt) objekt för en emotion (eller ibland en attityd) eller att det utgör en (normal eller vanlig) orsak till en känsla, varvid det är lämnat outtalat vilken eller vilka som hyser eller kan tänkas hysa känslan (eller attityden).⁵

Åtskilliga teorier om värden och värdeutsagor bygger på en distinktion mellan deskriptiv och *emotiv mening* (och eventuellt andra sorters mening). Jag kan inte finna annat än att en sådan distinktion är omöjlig att genomföra. Med detta resultat försvinner ingalunda möjligheten att förklara hur ord och satser kan verka suggestivt, och alltså uttrycka eller uppväcka känslor och attityder; att yttrandet av »S är en mördare» kan verka suggestivt beror emellertid inte på några särskilda egenskaper hos ordet 'mördare' utan på särskilda egenskaper hos mördare.⁶

Jag kommer vidare att använda vissa symboler för påståendesatser (p, q), personer (A, B, C), handlingar (göra x), satsdelar (S, P), m m. De torde inte kräva några särskilda förklaringar för att vara begripliga.

Boken har skrivits under 1972–1973. Den har kommit till stånd tack vare generöst stöd från Institutet för rättsvetenskaplig forskning och Statens råd för samhällsforskning.

¹ Se Jareborg, Begrepp 25–63.

² Se Jareborg, Begrepp 64–70.

³ Se Jareborg, Begrepp 76–79 och nedan 7.6.

⁴ Se Jareborg, Begrepp 117–121 och, om språklig obestämdhet av andra typer, t ex öppen struktur, vaghet och flertydighet, 93–123, och om precisering, 129–143.

⁵ Se Jareborg, Begrepp 162–164 och, om känslor och attityder, nedan kapitel 2.

⁶ Se Jareborg, Begrepp 144–165.

I. Rationellt handlande

So convenient a thing it is to be a *reasonable creature*, since it enables one to find or make a reason for every thing one has a mind to do.

BENJAMIN FRANKLIN

Man bör helst veta vilka mål man skall kämpa för och mot
– veta vad man gör och hur man skall ställa sig.

LANDSTINGENS TIDSKRIFT

I have gathered from the works of Bulldog Drummond that contact of a fist with the eye enables people to see the starry heavens as well as the moral law.

LORD BERTRAND RUSSELL

1. Inledning: Teoretiska utsagor

1.1 Rationell tro

Om A tror att p, så har han vissa skäl för att tro att p.¹ Om det är sant att p, så är hans tro riktig, eljest är den felaktig. För att man skall kunna tala om tro måste det vara (logiskt) möjligt att A har fel. En anledning till att A eventuellt har fel kan vara att han inte har tillgång till alla fakta, som inverkar på frågan huruvida det är sant att p. Att avgöra huruvida det är sant att p är emellertid precis detsamma som att avgöra huruvida man skall tro att p. För envar är det omöjligt att skilja mellan »p» (eller »Det är sant att p») och »Jag tror att p». Inte heller kan »Det är riktigt (rätt) att tro att p» skiljas från dessa satser av en viss person.² Ingen kan säga »Jag tror att p, fastän det inte är sant att p» och allvarligt mena detta. A kan givetvis vid närmare eftertanke ändra uppfattning. Han kan också korrekt tro att p, fastän de riktiga skälen för att hålla för sant att p är andra än hans. Skälen för att fortfara att tro att p behöver vidare inte vara desamma som de skäl man hade när man kom att tro att p.

Vi kan således göra en skillnad mellan »p» och »A tror att p», bara om A är någon annan än en själv. Finner jag att p, så måste jag tro att p. Det som gäller som sant är därför alltid en funktion av vad någon eller några tror. Den omständigheten att alla tror att p gör det inte sant att p, men att p måste nödvändigtvis gälla som sant i detta fall. Sanning är begreppsligt objektiv på det sättet, att om A tror att p och det påvisas att det inte är sant att p (även t ex genom att det visas att det är tveksamt huruvida det är sant att p) eller att frågan inte kan avgöras, så är det fel av A att tro att p. Men som sagts: det finns inget särskilt sätt att påvisa detta vid sidan av att beakta skälen för och emot att tro att p. Att visa att det är sant att p är för varje person att redovisa skälen för att han tror att p. En kritik härav får ta sikte på skälens tillförlitlighet eller tillräcklighet. Envar kan vara övertygad om att åtskilligt av vad han tar som sant är osant, men han kan inte peka ut någon särskild sats utan att sluta tro att den är sann.

Det är möjligt att utskilja grader av tro och grader av icke-tro. Det som tillkommer vid en gradering av tro eller icke-tro är en annan tro, som inte rör p, utan skälen för att tro att p. Det är således möjligt att en tro att p förenas med en misstanke att icke-p: skälen för p uppfattas

som inte avgörande (man är inte säker), varför icke-p inte kan uteslutas som sanningsalternativ. A kan också t ex vara säker på (och alltså inte blott tro) att hans skäl är avgörande, men förr eller senare måste man komma till ett stadium, där det inte går att skilja mellan tro och visshet rörande skälens styrka. Man kan inte i oändlighet ha åsikter om att skälen för att tro (att skälen för att tro (att skälen för att tro (att skälen för att tro (etc)))) har en viss styrka. Som Bennett säger: »the notion of conclusive evidence is more primitive and fundamental than that of evidence which admits of degrees of strength.»³

Det ges inte här utrymme för att gå in på frågan hur man rationellt argumenterar för ett påståendes sanning. Jag får nöja mig med att deklarerar, att ett bemötande av frågan »Varför (tror du att p)?» innefattar att man argumenterar *sakligt*⁴ och därvid bygger på allmänna erfarenhetssatser (empiriska generaliseringar) och deduktiv logik. Intressantare är att man förr eller senare måste hänvisa till principer och regler, som tillsammans utgör *en ram för rationell tro och argumentation*. Denna ram består av dels två principer som ger vederläggbara presumptioner:

- (1) Principen om sinnesintryckens och minnets tillförlitlighet; och
 - (2) Principen om handlingars och personers rationalitet;
- dels två grupper av regler eller system av regler:
- (3) Deduktiv logik; och
 - (4) Vetenskaplig metodologi, inklusive induktiva metoder (och motsvarigheter på common sense-planen);

och dels

- (5) Grundläggande teorier eller organiserande principer rörande verklighetens beskaffenhet, inklusive s k världsbilder.⁵

Denna ram är inte fast utan ständigt själv föremål för kritik och argumentation. Den är inte heller entydig och kan till sitt innehåll vara sådan att konträra satser står sida vid sida (att utnyttjas i olika sammanhang).

Att definiera 'rationell tro' är att visa hur det går till att anföra skäl för och emot ett påstående, hur det går till att visa varför ett påstående är sant. Rationell argumentation är en »Lebensform»⁶, att likna vid ett spel vars huvudregler ges av den anvisade ramen. De olika principerna, reglerna, etc och preciseringar av dem är inte självständiga. De fungerar bara om andra förutsätts. En induktion kan sålunda inte göras om man inte har tillgång till (vad man utgår från vara) sanna satser baserade på sinnesintryck och minne. Samtidigt påverkar induktivt grundade generaliseringar vilka satser av sistnämnda art som kan tas som sanna.

Denna cirkularitet är emellertid ofarlig, då det är mer träffande att tala om »spiralitet» än »cirkularitet»: det rör sig väsentligen om en feed back-mekanism. Ingen människa lär sig det rationella spelet så som man lär sig ett sällskapsspel. Man växer in i det utan möjlighet att välja om man vill vara med. Varje precisering och förbättring av spelreglerna, genom att man konstruerar tillförlitligare vetenskapliga metoder, raffineringar logik, etc, vilket ju kan komma att få påtagliga konsekvenser i fråga om vad som tas som sanning, är möjlig att göra bara med utgångspunkt i en mängd som sanna förutsatta påståenden, som etablerats med hjälp av systemet sådant det tidigare var.

Kritik och argumentation avseende den skisserade ramen går inte ut på att visa att principerna, reglerna, etc är sanna, utan på att det finns skäl för och emot att handla i enlighet med vissa strategier eller regler, skäl för eller emot att ändra på systemet för rationell argumentation. Dessa skäl kan bestå i att systemet genom vissa förändringar blir effektivare, människan klarar sig bättre, vad som händer blir begripligt eller mer begripligt. Från *justificatio cognitatis* har vi kommit över till *justificatio actionis*. Med den terminologi, som Feigl introducerat, är inte längre fråga om att *validera*, dvs att visa att generella påståenden är sanna, att man har skäl att tro att p, utan att *vindicera* principerna och reglerna för att påvisa att påståenden är sanna, att anföra tillräckliga skäl för att anta vissa principer, metoder och teorier som utgångspunkter, att handla i enlighet med vissa procedurer.⁷ Mycket allmänt kan sägas att valideringsprinciper, kunskapsteoretiska strategier, vindiceras genom deras förmåga att vara »a means in the struggle for existence and in the pursuit of more satisfactory ways of living».⁸

Varje resonemang som går ut på att anföra skäl för en tro måste bygga på principer för rationell argumentation. Detsamma gäller resonemang som avser skäl för att göra något. Principer för rationell argumentation är således förutsatta när man diskuterar principer för rationell argumentation. Man förutsätter det som skall vindiceras. Men eftersom det rör sig om just vindikation och inte validation uppkommer ingen ond cirkel.⁹

Det finns anledning att framhäva ytterligare en sak: språkets roll. Allt språkbruk kan ha praktiska konsekvenser. Vad som är sanning och vad en person tror är beroende av (relativt till) betydelseregler, vilka också de — så snart vi inte nöjer oss med att acceptera ett rådande språkbruk — inte kan valideras, men väl vindiceras. Det finns pragmatiska skäl för att använda termer på vissa sätt och dessa skäl gör sig gällande med olika styrka i olika sammanhang och för olika personer. Att

någon enighet varken skulle kunna nås eller är önskvärd är nästan självklart.¹⁰

Till sist en anmärkning om den ovan nämnda rationalitetsprincipen. Beträffande handlingar kan den formuleras på följande sätt: att B gör x (t ex säger att q) är skäl för A att tro att p, om B:s handling (eller icke-handling) skulle framstå som obegriplig, vettlös, irrationell, absurd eller eljest onormal, i det fall att B gör x och samtidigt påstår att det inte är sant att p. Om B köper tågbiljett till Stockholm och går ombord på ett tåg destinerat till Stockholm, så kan A sluta sig till »B avser att åka till Stockholm». Om B presenterar en check i en bank, så kan kassören dra slutsatsen att checken inte är förfalskad. Vad gäller språklig kommunikation kan rationalitetsprincipen preciseras till tre underprinciper: grundsatserna om att talaren är uppriktig, att talaren är vederhäftig och att det han säger är av intresse eller eljest relevant för höraren (adressatrelevant), t ex så att viktiga delar inte är utlämnade.

När rationalitetsprincipen är tillämplig finns utrymme för *pragmatiska implikationer* och slutledningar; enligt mitt språkbruk *indicerar* B »p» genom att göra x. Det är givet att de slutsatser som är aktuella många gånger är osäkra. Själva rationalitetsprincipen kan inte formuleras på annat sätt än att nästan alltid utrymme finns för ett flertal alternativa slutsatser. Ytterligare förklaringar av hur principen verkar får jag avstå från i detta sammanhang.¹¹

- ¹ Det är väl tänkbart att tala om arationell tro, t ex i vissa religiösa sammanhang. Denna bygger i så fall enbart på ett beslut att tro (se *Hamlyn* 230). *Trigg*, Reason argumenterar kraftfullt mot idén om en arationell tro. – Rörande tro, vetskap, visshet, m fl epistemiska begrepp hänvisas till *Jareborg* 177–210, *Wittgenstein*, Gewissheit och *Hamlyn* 78–111.
- ² Se *Edgley* 89–92 (90: »I call this feature the 'transparency' of one's own thinking: my own present thinking in contrast to the thinking of others, is transparent in the sense that I cannot distinguish the question 'Do I think that p?' from a question in which there is no essential reference to myself or my belief, namely 'Is it the case that p?' »).
- ³ *Bennett* 59–60.
- ⁴ Ett argument (att q) för att p kan sägas vara sakligt, om och endast om (1) det är sant att q; (2) att q ger stöd för att p; (3) det kan avgöras huruvida det är sant att q, utan att man först behöver avgöra huruvida det är sant att p; (4) det är enklare, lättare att (be)visa att det är sant att q än att det är sant att p; och (5) det är praktiskt möjligt att (be)visa att det är sant att q. Se närmare *Hermerén* 85–89, som nästan helt bygger på kriterier som formulerats av Scriven. Beträffande (2) använder *Hermerén* andra ord än jag: »gör säker eller sannolik», »är god evidens för», och medräknar det fallet att att p »följer ur» att q.
- ⁵ *Wittgenstein*, Gewissheit §§ 94–95.
- ⁶ *Wittgenstein* 226 (»Das Hinzunehmende, Gegebene – könnte man sagen – seien Lebensformen»), *Wittgenstein*, Gewissheit §§ 166, 192, 204, 205, 344, 449, 450, 467, *Hamlyn* 178, 185, *Andersson & Furberg*, Moral 231.
- ⁷ *Feigl* 113–116.
- ⁸ *Feigl* 123.
- ⁹ *Feigl* 146–147. Se närmare, förutom *Feigl*, t ex *Strawson* 248–263, *Wittgenstein*, Gewiss-

heit §§ 499, 500, *Popper* 50–56, 108–109, *Popper*, Objective 21–22, *Rescher*, Explanation 130–145, *Sparkes* 37–39.

- ¹⁰ Utsiktterna till enighet i även rent teoretiska frågor är för övrigt inte stora beroende på främst följande faktorer (förutom språkets och begreppsbildningens roll): i stor utsträckning rör vi oss med fasta, nedärvda uppfattningar, vad man tror är delvis beroende av beslut att tro, systemet för rationell argumentation garanterar inte att man når sanna slutsatser, olika människor har blott begränsad förmåga och begränsade tillfällen att ta rätt på vad som skall hållas för sant och olika människor har på skilda sätt begränsad förmåga att förstå en argumentation.
- ¹¹ Se närmare *Ryding*, *Jareborg*, Antydningar och där angiven litteratur samt *Ross*, Norms 22–29. Beträffande principerna för språklig kommunikation, se särskilt *Furberg* 89–98, *Andersson & Furberg* 17–36 och även *Bennett* 59–79.

1.2 Bedömningar och omdömen

'Bedömning' är ett flertydigt ord. Vi har dels en process-produkttvetydighet: bedömning såsom aktivitet och bedömning såsom ställningstagande (efter denna aktivitet), dels en annan process-produkttvetydighet, som är ett specialfall av tvetydigheten hos 'påstående': påstående såsom språkhandling och påstående som det som påstås genom yttrandet. Ytterligare kan skiljas mellan det som påstås genom ett yttrande och den påståendesats som yttras. Vi har med andra ord att räkna med åtminstone fem olika betydelser av 'bedömning':

- (1) Bedömning som aktivitet (t ex: A håller på att bedöma lämpligheten av att ingripa);
- (2) Bedömning som ställningstagande, beslut (A bedömer att ett ingripande bör ske);
- (3) Bedömning som språkhandling (Yttrandet av »Jag bedömer, att ett ingripande bör ske» eller »Ett ingripande bör ske»);
- (4) Bedömning som det som påstås genom språkhandlingen (att ett ingripande bör ske);

och

- (5) Bedömning som den sats som yttras vid språkhandlingens utförande (»Jag bedömer, att ett ingripande bör ske» eller »Ett ingripande bör ske»).

Det är naturligtvis en nackdel att använda 'bedömning' i alla dessa betydelser. Men det är inte lätt att finna lämpliga substitut, därför att process-produkttvetydigheten förefaller genomsyra de termer som är tänkbara som synonymer. Vill man ha en entydig terminologi synes den enda utvägen vara att undanröja flertydigheterna per definition. Jag kommer sålunda att använda följande termer:

- (1) *Övervägande* (= bedömningsaktivitet);
- (2) *Bedömning* (= ställningstagande efter övervägande);
- (3) *Bedömningsspråkhandling*;

(4) *Omdöme* (= det som påstås);

och

(5) *Omdöme* (= den yttrade påståendesatsen).

Som synes bibehåller jag en tvetydighet hos 'omdöme', enär den sällan torde ge upphov till missförstånd (för övrigt kunde här också göras ytterligare en distinktion: mellan verbal och begreppslig nivå, men också denna synes mig i sammanhanget vara överflödigt).¹

'Omdöme' har ofta i svensk filosofi använts för att beteckna varje (genuint) påstående, alltså även sådana som inte föregås av ett övervägande.² Detta språkbruk frångås således här. Vidare är det vanligt att man talar om »smakomdömen» – t ex »Jag tycker om salt sill», »Det var en vacker solnedgång» – vilka också kallas »subjektiva värderingar» och på ett i allmänhet ospecificerat sätt antas hänga samman med talarens känslor. Också detta talesätt kommer jag att undvika. Lättare att hålla i sär från 'omdöme' i här avsedda betydelser är 'omdöme' som beteckning på en bedömningsförmåga (förmåga att göra riktiga bedömningar). (I stället för att säga att A har eller saknar omdöme kan man säga att han har gott respektive dåligt omdöme.) 'Bedömningsskicklighet' är dock en något för vid term för att användas som synonym till 'omdöme', då inte varje form av övervägande och bedömning är av sådan vikt att det finns anledning att tillskriva personer bedömningsskickligheten såsom egenskap. Vanligen har omdöme i denna mening anknytning till ett yrke eller en intresseinriktning och de överväganden och bedömningar som förekommer inom ramen för dessa (t ex »A har juridiskt omdöme»).

En bedömning kan alltid uttryckas med en påståendesats. Frågan är nu om varje omdöme är sant eller falskt. Det har ju gjorts gällande, att en del omdömen, vilka brukar samlas under beteckningen »värdeomdömen», är vare sig sanna eller falska, utan på sin höjd mer eller mindre väl grundade på annat sätt. Huruvida denna tanke har fog för sig kan inte avgöras förrän senare (frågan beröres upprepade gånger i avdelning II). Att inte alla yttrade påståendesatser är antingen sanna eller falska är emellertid klart. Det kan ju vara fråga om en sats som inte alls uttrycker något påstående, därför att den är meningslös. I ett fall torde det emellertid vara på sin plats att tala om påståenden som är varken sanna eller falska, nämligen vid en typ av referentiellt nonsens, dvs när ett refererande uttryck saknar referens (»Kungen av Frankrike är skallig»)³. Vidare kan en påståendesats förekomma i icke allvarligt tal, t ex i fiktivt tal (en påståendesats uttrycker då normalt ett påstående som är sant eller falskt bara inom den ram av fiktion som ifråga-

varande roman, teaterpjäs, etc uppställer) eller som exempel i undervisning. Regler, inklusive stipulativa definitioner, är varken sanna eller falska. Med påståendesatser kan man formulera regler (dvs uppställa regler; med exakt samma satser kan dock påståenden göras som är sanna, om reglerna gäller). I det följande utgår jag från att ingen av nu upptagna invändningar mot att likställa yttrandet av en påståendesats och att framföra ett sant eller falskt påstående är aktuell.⁴

Inom gruppen av T-satser, som sålunda kan sägas vara sanna eller falska, kan man urskilja fyra huvudgrupper allt efter om och i så fall vilka skäl man har för dem:

(A) *gissningar*: att gissa är att välja ett alternativ utan att ha något skäl för att tro att just det alternativet är det rätta;⁵

(B) *antaganden*, uppslag, »idéer»: dessa framföres av pragmatiska skäl, men kan sedermera visa sig vara hållbara utifrån teoretiska skäl;

(C) *tillkännagivanden*: ogrundade påståenden, som bygger på avgöranden och icke kräver teoretiska skäl som stöd, därför att misstag är otänkbara, om man bortser från möjligheten till språkliga misstag;⁶ och

(D) *utsagor*: grundade påståenden, dvs sådana som är underbyggda av teoretiska skäl (skäl för att tro); ett sådant påstående kan vara mer eller mindre garderat. Omdömen hör hemma här.

En viktig gräns går mellan påståenden som man tror vara sanna och påståenden som man inte tror vara sanna (vilket inte är: påståenden som man tror inte vara sanna). Man kommer att tro att p genom att acceptera att p (att acceptera »p» som sant). Man tar ställning för att p. Under »acceptera» faller emellertid inte bara det fallet, att man kommer att tro att p efter ett beslut.⁷ Ett sätt att acceptera att p är nämligen att inte ta ställning mot att p. Detta är möjligt i de fall, där man har notoriskt prima facie tillräckliga skäl för att tro att p, vilket man har när man sås befinner sig nära den givna ram för rationell tro som skisserats i 1.1. När det gäller tex observationer av okomplicerade företeelser (föremål, egenskaper, relationer), avläsningar av instrument, upplysningar som ges av andra personer, mm kommer vi normalt att tro att p utan beslut, om vi saknar skäl att inte tro att p.⁸ Utifrån den anförda distinktionen skiljer jag mellan:

(D1) påståenden som är uttryck för *uppfattanden* (innefattar inte ett beslut); och

(D2) påståenden som är uttryck för *konstateranden* (innefattar ett beslut).

Ett beslut kan vara uttryckligt eller tyst. Om det är tyst behöver det

inte bestå i att man säger något för sig själv, utan det kan vara helt formlost (enbart en »mental act«). Detta gör att det kan vara svårt att upprätthålla en gräns mellan beslut och icke-beslut. Både tysta beslut och relevanta icke-beslut kan indirekt komma till uttryck i vårt handlande. När ens handlande sålunda förutsätter att man tagit ställning i visst hänseende kan man tala om ett konkludent ställningstagande.⁹

Omdömen tillhör egentligen (D2). För att genomföra ytterligare en distinktion placerar jag dem emellertid för sig:

(D3) *omdömen*: påståenden som är uttryck för *bedömningar*, dvs ställningstaganden som sker efter ett övervägande av skäl för och emot. Påståenden som uttrycker konstateranden är i fortsättningen sådana utsagor som är beroende av ett ställningstagande, som kommer till stånd utan övervägande.¹⁰

Ett övervägande består i att man – innan man tar ställning till huruvida det är sant att p – fattar standpunkt rörande styrkan av skälen för och emot att p. Under beaktande av föreliggande data väger man skäl för och emot.¹¹ Ingenting hindrar att man finner att inga skäl alls föreligger för respektive emot. Finner man att skälen för är tillräckliga för att tro att p så har man därigenom accepterat att (det är sant att) p, dvs kommit att tro att p. Finner man dem avgörande, slutgiltiga, är man viss om att p.

För att göra en bedömning måste man alltså först ha kommit att tro något annat, nämligen att q (att skälen för att p har en viss styrka). Nu är ofta också »q« ett omdöme, dvs i sin tur baserat på ett övervägande av skäl för och emot. Men så kan det inte fortsätta i oändlighet; dels finns praktiska hinder: vi skulle aldrig hinna göra något annat än att väga skäl för och emot, och dels finns en logisk invändning: en oändlig regress skulle uppkomma om varje bedömning sker på grundval av en annan bedömning. I botten måste ligga ett uppfattande eller konstaterande av att skälen för att tro något visst är tillräckliga eller avgörande.

Av det sagda följer, att en bedömning direkt kan uttryckas som en viss grad av tro eller icke-tro. Det är därför möjligt att i stället för personliga epistemiska verb använda opersonliga styrkeindikatorer: 'måste', 'säkert', 'sannolikt', 'möjligt', 'kanske', etc. När man konstaterar att p är det däremot omöjligt att skilja mellan tro och visshet, om man inte tar för givet, dvs uppfattar, att skälen är avgörande. Ty om man konstaterar detta senare är inte längre fråga om ett konstaterande av att p, utan en bedömning. Motsvarande gäller för uppfattanden. Man är därför – emedan vetenskap att p bl a förutsätter att man tror att skälen för att p är avgörande, slutgiltiga¹² – beträffande konstateranden och upp-

fattanden berättigad att säga att man vet att p, bara om man uppfattar skälen för att p som avgörande. Detta låter kanske märkligt, men är det ingalunda. Man måste nämligen beakta, att alla människor har stående trosföreställningar om vilka skäl som är avgörande. I det särskilda fallet aktualiseras dessa inte i medvetet tänkande i frånvaron av skäl mot att tro att de är relevanta.

Ett omdöme kan således alltid ges formen »Det är säkert (troligt, möjligt, etc) att p» (eller eventuellt »Det är oklart huruvida p»). Påståendet kvalificeras då av en *modal term*, dvs en term varmed man anger en relation mellan ett påstående och dess grunder (se vidare nedan 8.1 och 2). Därmed är också alltid möjligt att ge omdömet formen »Jag tror, att det är säkert (etc) att p». Att inom ramen för denna tro skilja mellan grader av tro synes inte vara möjligt, utom i en situation, som dock inte är »ren», därför att man då också kan göra epistemiska graderingar av lägre grad än tro. Det rör sig om fall där man i stället för »Jag tror, att det är säkert (etc) att p» kan säga »Det är sannolikt, att det är säkert (etc) att p». Den första bedömningen gör då inte anspråk på att ta samtliga föreliggande data i beaktande. Man kan t ex utgå från en generell sats, som säger »Alla S är sannolikt P» och därifrån sluta sig till »S₁ är sannolikt P», men sedan modifiera sin bedömning med beaktande av hur säkerställd den generella satsen är: t ex »Det är sannolikt, att det är sannolikt att S₁ är P» (= »Jag tror, att det är sannolikt, att det är sannolikt att S₁ är P»).

Överväganden underlättas av att man kan utnyttja (åtminstone delvis på pragmatiska grunder) etablerade procedurer, metoder, kalkyler, etc för att från vissa data nå ett tillförlitligt resultat. Användningen av sådana procedurer, etc kan vi kalla för »*slutledning*». Resultaten kan kallas för »*slutsatser*» i teknisk betydelse; normalt brukar varje bedömning också kallas »slutsats». Slutsatser, som tillkommer genom slutledning, är i och för sig varken sanna eller falska, utan riktiga eller felaktiga, beroende på om vederbörande procedurer följts i alla detaljer. En slutsats kan vara ett av skälen för att göra en viss bedömning. Men den kan också sammanfalla med bedömningen, om slutledningen är sista steget i ett övervägande.

Vi får här anledning att skilja mellan *kategoriska* och *hypotetiska* omdömen. De förra utsäger att något är fallet, utan att förbehåll göres (förbehåll skall inte förväxlas med att påståendet är garderat). De senare består av om-så-förbindelser (»Om p, så q»). Inget hindrar att ett sant hypotetiskt omdöme är kontrafaktiskt, dvs det är givet att den första satsen är falsk: »Om attentatet mot Hitler den 20 juli 1944 hade lyckats,

så hade Tyskland aldrig delats i två stater». När det gäller logiska procedurer kan man skilja mellan kategoriska och hypotetiska slutledningar. Exempel på den förra typen är: Alla S är P — Alla R är S — Alltså: Alla R är P. Exempel på den senare typen är: Om p, så q — Men p — Alltså: q (modus ponens); och Om p, så q — Men -q — Alltså: -p (modus tollens). För att ifrågavarande slutsatser skall sammanfalla med en bedömning krävs naturligtvis att — vid den kategoriska slutledningen — det är klarlagt att det är sant att alla S är P och att alla R är S respektive att — vid de hypotetiska slutledningarna — det är klarlagt att det är sant att om p, så q och att det är sant att p respektive att -q. En slutsats kan slutligen vara del i ett hypotetiskt omdöme, emedan det hypotetiska omdömet innefattar en slutledning (t ex »Om vi antar att Johan har tre äpplen och får fem och använder aritmetisk kalkyl, så finner vi att Johan sedan har åtta äpplen»¹³).

När någon påstår att p kan man inte av den yttrade satsen utläsa om den utgör ett omdöme. Det är en empirisk fråga, som får avgöras för sig, om vederbörande tror att p, om han i så fall har kommit att tro att p utan eller med beslut och om han i det senare fallet har accepterat att p efter övervägande eller ej. Ber man en person motivera varför han tror att p, ber man om en bedömning i efterhand.

Den här framförda bestämningen av begreppen bedömning och omdöme skall konfronteras med Baiers. Denne inleder med att sälla bort (a) »verbal reproductions or pictures» (»verbal substitutes for witnessing»), såsom »observations, verbatim reports, meter readings, descriptions, narrative»; (b) »guesses, conjectures, hunches, hypotheses, assumptions, suppositions, and the like, which are verbal pictures from the imagination»; (c) »methods of working something out», »forms or outcomes of calculation, excogitation, or deduction»; (d) »responses to occurrences, to expressed or implied opinions or intentions», dvs »expressions of satisfaction or dissatisfaction, appreciation or resentment, approval or disapproval, surprise, disappointment, and so forth»; (e) »statements, expressions of attitude, and so on» (»stand-making»); och (f) »verbal exercises of authority such as deciding, consenting, permitting, approving, acceding to, and agreeing or refusing, forbidding, declining, and so on» (»performatory utterances»¹⁴). Man kan undra vad denna lista avses ge exempel på. Språkhandlingar är en möjlighet; men vad skall man då säga om (c)? Baier hävdar emellertid att det som inte faller under (a) — (f) är något som är sant eller falskt, nämligen »judgements». Det som indelas är då kanske påståenden. Att en del av det

som finns med i förteckningen inte behöver eller kan vara påstående är dock uppenbart.

Vad Baier än kan ha menat med sin indelning, gör han gällande att vad som blir kvar att klassificera som bedömningar eller omdömen har att göra med utövandet av en förmåga att nå »correct results under conditions other than optimum, that is to say, when the pedestrian, reliable methods of verification have not yet been used, as when he has to judge distances without being allowed to use a tape measure, or speeds without a speedometer. Judgment, then, involves giving correct answers under difficult conditions. It involves being able to give correct answers more quickly, in bad light, or without instruments when reliable answers cannot be given *without a special skill*.»¹⁵

Baier måste här vara inne på fel väg. Det finns visserligen bedömningar som påminner om den typ han beskriver: vi talar då om *skattningar* eller uppskattningar (»Enligt min uppskattning var det minst 500 personer på matchen.»). Att god förmåga att åstadkomma korrekta svar skulle vara inbyggt i begreppet skattning är emellertid svårt att förstå. Den avgörande invändningen är emellertid att även om man beaktar att en del av vad jag kallat bedömningar kan falla under (c), så synes det för Baier inte finnas plats för »bedömningar», såvida det inte finns en icke använd säker metod att nå fram till rätt svar. Varför skulle det nödvändigtvis finnas sådana metoder? Det visar sig också, att Baier inte kan hålla fast vid sin idé, när han gör en distinktion mellan teoretiska och praktiska omdömen. Praktiska omdömen är »judgments with a direct logical bearing on what *should* be done». ¹⁶ Men vad betyder då »judgment» här? Varje påstående jämförligt med »Ricky Bruch är en bra diskuskastare» antas vara ett praktiskt omdöme (ett värdeomdöme), ehuru det enligt Baiers egen begreppsbestämning bara skulle vara ett omdöme om det levererades under omständigheter där det är särskilt svårt att avgöra om Ricky Bruch är en bra diskuskastare och den som påstår detta dessutom är särskilt skickad att avgöra frågan. Uppenbarligen är det så som Taylor säger: »A value judgment does not cease to be a value judgment when it is made *under optimum conditions*». ¹⁷ Baiers distinktion och därmed hans förklaring av vad ett »judgment» är synes vara utan intresse.

¹ Se Jareborg, Begrepp 27–28: på verbal nivå är 'katt', 'cat' och 'Katze' olika ord, på begreppslig nivå är de samma ord.

² Se t ex Hägerström, Moralspsykologi 33: »Hästen springer» är ett omdöme.

³ Se närmare Jareborg, Antydningar 433–435 och där och i Jareborg, Begrepp 59, angiven litteratur. Om meningslöshet, se Jareborg, Begrepp 33–36.

- 4 Beträffande de s k performativa satserna är det kontroversiellt, om de skall tillskrivas sanningsvärden. Exempel på sådana satser är »Rätten dömer A till ett års fängelse», »Jag godkänner dig» (om 'godkänna', se för övrigt *Urmson* 52–53 och *Kerner* 204–206). Även om »Jag bedömer att p» skulle klassificeras som en performativ sats, så kan det inte förhindra att omdömet »p» är sant eller falskt.
- 5 Se *Fogelin* 73–74.
- 6 Man talar då om »inkorrigeribla påståenden». Exempel: »Jag tänker på Amelia», »Jag ser något som ser ut som en katt». Se t ex *Hamlyn* 43–45, 106–110, 215–232, 241–245.
- 7 *Singer* 260: »Just as we have to make choices and decisions about what to do, we have to make choices and decisions about what or whom to believe. Our lady on the jury was free to make up her mind (to use the conventional characterization), without paying any attention to the evidence, but she was not free to make the opinion so arrived at true or rational, though it is possible she might have persuaded her fellow jurors to her way of thinking.»
- 8 Se *Jareborg* 193–195 och *Gauthier* 7: »Resolution need not involve the *making* of a decision. We need not suppose that, to be decided . . . we need have come consciously to a decision; it is usual to *find* oneself decided.»
- 9 Se *Jareborg* 193 och *Taylor* 52–53.
- 10 Till det sagda, jämför *Ross*, Norms 15–18; bl a 16: »I am . . . inclined to hold that a belief is established only when a proposition is formulated and accepted.» (här finns således ingen anknytning till rationalitet, dvs att man har skäl för att acceptera), och 17: »A proposition which is accepted is a *judgment*.»
- 11 *Taylor* 49–50, *Emmet* 118–119.
- 12 Se *Jareborg* 196, 202.
- 13 Till de två senaste styckena, se t ex *Marc-Wogau* 18, 24–25, 40, 45–46, 115 och *Strawson* 35–38, 89–92, 152–163.
- 14 *Baier* 48–55.
- 15 *Baier* 55.
- 16 *Baier* 55.
- 17 *Taylor* 49.

1.3 Jämförelser

En jämförelse kan vara ett uppfattande, ett konstaterande eller en bedömning (om vi håller oss till jämförelser som redovisas i utsagor). Ett påstående som innefattar en jämförelse kan innehålla relationstermer eller icke-elliptiska relativa termer. Påståendet kan också utgöras av en elliptisk sats.¹

Utgångspunkten för en jämförelse är alltid en *jämförelseklass* och en *jämförelsebas*, dvs en faktor med hänsyn till vilken jämförelsen sker.² I enkla fall ser, hör, känner man direkt att A är längre än B, att den ena tonen är högre än den andra, att vattnet är kallt, etc.³ »A är längre än B» kan därför vara ett påstående som bygger på ett uppfattande eller konstaterande, om man ser A och B stå eller ligga bredvid varandra. Det tillförlitligaste sättet att jämföra A och B i fråga om längd är att mäta dem. I så fall blir utsagan att A är längre än B ett omdöme.

Vid en utsaga som t ex »Mitt hus är större än ditt» är jämförandet mer komplicerat än när man jämför två personers längd. I det senare fallet är jämförelsebasen en entydigt bestämd egenskap (relativt sett), medan det inte är lika klart vilka karakteristika hos husen man skall anse vara bestämmande för hur stora de är. Skall man utgå från längd eller bredd eller höjd eller rumsantal eller en kombination av några av dessa egenskaper? Det finns alltså ett antal olika tänkbara kriterier för användningen av T-uttrycket »större än» (i viss kontext), vilka kriterier i sin tur bygger på jämförelser. Ehuru fallet är enkelt, eftersom de tänkbara kriterierna är få, kan avgörandet bli svårt om kriterierna är i konflikt: det ena huset är kanske längre och det andra är bredare och har fler rum. Vi vet inte vad vi skall säga, förrän vi har stipulerat vilka kriterier vi skall använda. Stipulationen blir avgörande för om utsagan är sann eller falsk. En sådan stipulation – t ex att storleken i första hand skall avgöras av volymen (produkten av längd, bredd och höjd), i andra hand av ytan (produkten av längd och bredd) och i tredje hand av rumsantalet – kan göras av pragmatiska skäl, men kan också vara helt utan skäl. Grundlösa begreppsbestämningar kan vara en förutsättning för att nå den neutralitet och precision som många vetenskaper är betjänt av: tänk t ex på metermättet och termometern (genom bruket av den senare infördes ett nytt begrepp, temperatur, som ur vetenskaplig synpunkt är åtskilligt mer användbart än de personrelativa begreppen värme och kyla).⁴

En jämförelse inom en klass med två eller flera individer leder till en *rangordning* eller rankning (dessa termer användes dock sällan när det bara finns två individer i jämförelseklassen). Vid en rangordning ordnas de jämförda individerna i en serie av transitiva relationer (exempel: prislistan vid en idrottstävling).⁵

Rangordning skall skiljas från *gradering*. En sådan följer visserligen också av en jämförelse, men inte mellan flera individer i en klass, utan mellan en (eller flera) individ(er) och en måttstock eller *standard*.⁶ I de enklaste fallen består standarden av normalfallet hos en jämförelseklass och jämförelsen går alltså ut på att konfrontera minst en individ i klassen med denna standard. Graderingen kan då utfalla på åtminstone tre olika sätt: t ex stor, normal eller liten. Man kan säga, att en standard består av en rangordning av tänkbara fall. Den kan med lätthet byggas ut till en mer detaljerad skala: en person kan t ex graderas som mycket lång, lång, medellång, kort eller mycket kort, och en viss individ kan placeras i olika fack beroende på vilken jämförelseklassen är (män och kvinnor och barn, män och kvinnor över viss ålder, män över

viss ålder, etc). Standarden kan konstrueras så att den blir användbar för oändliga jämförelseklasser (t ex längdmätning i meter). En standard behöver inte vara bestämd av hur jämförelseklassens individer faktiskt är beskaffade, utan kan vara ideal, dvs ge uttryck för ett krav eller eljest vara uppställd på pragmatiska grunder. Också i detta fall kan man tänka sig en rangordning av många grader. Gränsfallet utgöres av att standarden är en norm: då finns bara två grader (normen uppfylld – normen icke uppfylld).⁷

¹ Se Introduktionen.

² *Sloman* 386, 389.

³ *Baier* 60–61.

⁴ *Baier* 58–59, 66–72.

⁵ *Rescher* 65–66, *Barry* 28.

⁶ *Rescher* 67, 70, *Barry* 28, *Baier* 59–61 (som här kallar gradering för »ranking»; så icke i *Baier*, Value 38); se även *Taylor* 5–9 (något oklar presentation).

⁷ Standarder har uppenbarligen en avgörande roll vid bildningen av och innehållet hos s k typbegrepp (se *Jareborg*, Begrepp 90–92). Om standarder, se vidare nedan 7.6, och om normer, 4.1.

2. Känslor och attityder

Under det senaste halvsekle har semantik och värdeteori länkats samman med hjälp av en lära om att en del ord, däribland 'god', 'vacker', osv, har en särskild sorts mening, s k *emotiv mening*. Att denna lära för så många framstått som plausibel eller t o m övertygande är en väsentlig del av förklaringen till den framgång de emotivistiska värdeteorierna haft.¹ Egendomligt nog har man både från semantiskt och värdeteoretiskt håll synbarligen utgått från att de »känslor» och »attityder» man talar om är okomplicerade företeelser, som är bekanta för alla och vars karakteristika man därför inte behöver ordna om.² Känslor och attityder utgör emellertid en utomordentligt heterogen grupp. Ett beaktande härav gör genast emotivisternas teorier mindre trovärda. Den översikt som lämnas i förestående kapitel, vilket i förstane kan tyckas ligga helt vid sidan av den linje framställningen följer, ser jag som en förutsättning för såväl en kritik av semantisk och värdeteoretisk emotivism som uppbyggnaden av en alternativ värdeteori.³

¹ Se nedan i 6.

² Se t ex *Hägerström*, *Moralpsykologi* 40–54.

³ Rörande kritiken, se hänvisningen i Introduktionen.

2.1 Känslor

'Att känna' och 'känsla' är ord som användes för en lång rad av själsliga företeelser, som är fundamentalt olika. För mycket av det som går att »känna» finns det dessutom ingen motsvarande »känsla». I »Jag känner honom väl», »Jag känner till att det förhåller sig så» och »Jag känner igen honom» är 'känna' en *epistemisk* term av samma dignitet som 'veta' och 'inse'. I »Jag känner att det är så» och »Jag känner på mig att det är så» är ävenledes fråga om något kognitivt, men känsloterminologien har här större spelrum. Det går ju att säga »Jag har en känsla av att det är så». Anledningen till att man inte nöjer sig med att säga »Jag tror (misstänker) att det är så» kan vara den att man inte är färdig att ta ställning, ens i »problematiske» termer såsom 'tror' eller 'misstänker', därför att »we are dealing either with something that is not susceptible to rigorous proof . . . or with what we ourselves do not yet

have such proof for»¹; 'ana' torde då vara det närmast till hands liggande alternativet till 'känna'. En sådan distinktion är dock i allmänhet obefogad: vi säger helt enkelt »känner» i stället för »tror» eller »miss-tänker». Något som åtminstone liknar en känsla kan vara inblandad, nämligen en böjelse att börja tro, misstänka, etc.²

Utanför vad som här är av intresse faller också användningen av 'känna' som perceptionsverb. Det adekvata substantivet är då inte 'känsla', utan '*känsl*': »Känn efter!» (exploration), »Jag känner något» (oberoende av exploration), »Jag känner en nål» (= »Jag känner något som är en nål», dvs satsen är sann bara om det faktiskt är en nål man känner), »Det känns som en nål» (det är alltså inte nödvändigt att man känner en nål för att satsen skall vara sann) och »Det känns som om det vore en nål» (fastän man vet eller tror att det inte är en nål).³ 'Känna' uppträder dessutom som verb vid andra sinnesförmimmelser än känslor; 'lukta' och 'smaka' tar ju inte den förmimmande personen som subjekt, utom i explorationsfallen.

Med de nu nämnda fallen borttagna återstår likväl en rad av sinsemellan begreppsligt mycket olika företeelser, som kan betecknas som känslor. För att man överhuvudtaget skall kunna säga något om dessa krävs ett språkbruk som är åtskilligt mer stringent än det vi vanligen använder. Av naturliga skäl beskriver vi våra känslor huvudsakligen i figurativa vändningar. Vi använder samma ord för känslor av helt olika natur; tänk bara på den variation av upplevelser som ordet 'älska' kan användas för. I det följande kommer jag att göra en distinktion mellan gruppen av känslor och gruppen av attityder, trots att ordinärt språkbruk knappast ger underlag för en sådan. 'Känsla' och 'attityd' kommer emellertid att användas enbart som sammanhållande rubriker för att göra framställningen mindre klumpig. Det väsentliga är inte att vissa saker kallas »känslor» och andra »attityder», utan de skillnader som finns mellan de olika underavdelningarna av »känslor» och »attityder».

Jag skall försöka redovisa särskiljande karakteristika för fem typer av känslor, nämligen sensationer, böjelser, allmäntillståndskänslor, upprördhet och emotioner. Jag är medveten om att det är möjligt att denna indelning är ofullständig och att det utifrån andra utgångspunkter går att göra helt andra indelningar.⁴ Vidare får beaktas att specifika känslotillstånd ofta är kombinationer av olika sorters känslor.

¹ White 106.

² White 107: »It is more like a felt inclination to believe. We feel that so and so is the case because we are affected in regard to it in ways that we may not be able to pin down.»

Se vidare 105–107, *Ryle*, *Feelings* 59–60, 67–72, *Alston* 4 och *Jareborg* 188–189, 197, 203–204, 207–208. Om böjelser, se 2.3.

³ *Ryle*, *Feelings* 56–57, *White* 107–110, *White*, *Attention* 104, *Alston* 4.

⁴ För olika försök genom tiderna av psykologer att klassificera och karakterisera känslor och attityder, se t ex *The nature of emotion*. I det följande kommer jag nästan helt att bortse från vad psykologerna hävdar i ämnet, framför allt därför att även de författare som är mest givande är anmärkningsvärt okänsliga för distinktioner av den typ jag funnit nödvändiga för att förklara värdeomdömenas natur. Psykologer är tydligen mest intresserade av behaviouristiska tendenser och fysiologiska reaktioner förknippade med känslor och attityder. Även med sådana utgångspunkter tror jag dock mycket skulle vara vunnet, om de inte nöjde sig med så få kategorier och en så uppenbart missvisande terminologi, som man finner även hos de emotionspsykologer (se t ex *Arnold & Gasson*) som är mest medvetna om klassifikationsproblemen.

2.2 Sensationer

En grupp känslor är nödvändigtvis *kroppsligt lokaliserade* på i princip samma sätt som ett perceptivt kännande. Skillnaden är att man inte känner något annat, ett perceptionsobjekt, utan det man känner är själva känslan och denna känsla är inget perceptionsobjekt. Man kan således inte ha några bevis för att man har ont i en tand och därmed inte heller bättre bevis än någon annan. Men samtidigt är man förstås i en privilegierad position, ty man är den ende som kan känna smärtan. Dess existens är beroende av att man känner den. Man kan inte upptäcka att man har en sensation. Kroppsdelarna är inga medel för att ha sensationer på det sätt de är medel för sinnesförmimmelser. En bedövning gör inte att man inte längre märker smärtan, den gör att smärtan försvinner – vilket inte utesluter att orsaken till smärtan finns kvar. Vanligtvis är den fysiologiska orsaken till smärta eller andra sensationer (värk, kittling, klåda, styng, knip, »klump i halsen», »fjärilar i magen», etc) lokaliserad på samma ställe som sensationen, men inget hindrar att de har olika lokalisation. Man kan t ex ha ont i en fot som är amputerad. Den privilegierade kännedom man har om sina sensationer – därför att de är ens egna – inrymmer en rad filosofiska problem, bl a rörande hur man kan lära sig att tala om sensationer. Det går ju inte att direkt peka ut dem. Inläringen möjliggöres genom anknyttningen till ett karakteristiskt beteende och jämförelser med sinnesförmimmelser (känsl); en beskrivning av en sensation måste alltid ske i »som om»-form, dvs man kan karakterisera den bara som vad man känner under vissa omständigheter, t ex när man skär sig med en kniv, sticker sig på en nål eller kittlas av en fjäder (utom när det just är en sådan kombination av känsleförmimmelse och sensation man upplever).¹

Vad särskilt gäller smärtsensationer är det vanligt att ställa dem som motsats till lust och behag. I verkligheten är dock smärta en sensation

sui generis, som endast till priset av begreppsförvirring kan likställas med olust eller obehag, vilka inte alls är sensationer. Inte heller är alla obehagliga sensationer smärtsensationer. Det är ett empiriskt faktum (inte ett begreppsligt) att de flesta människor i flertalet situationer känner olust vid eller ogillar smärta. Ytterligare ett skäl för att undvika att utsätta sig för smärtupplevelser är att smärta för det mesta är symptom på en organisk skada. På motsvarande sätt finns inga särskilda lustsensationer, utan bara sensationer som folk normalt finner lustfyllda (de oftast uppförda kandidaterna till lustsensationer är de sensationer man upplever vid sexualhandlingar och vid intagande av mat och dryck).²

¹ Ryle, *Feelings* 57, 62–66, *White* 110–114, *Alston* 4, 21, 30, *Hamlyn* 226–229, 243, och i synnerhet *Trigg* (se särskilt 63–66 om hur man lär sig använda 'smärta' – jämför *Baier* 269–270 – och 80–98 om »samma sensation»). Se även *Jareborg* 306–314 och där angiven litteratur om vetenskap utan varseblivning.

² Se närmare *Trigg* (bl a 45: »Because a pain's increase in intensity is *almost* invariably a ground for our disliking it more, it is very easy to blur the distinction between the intensity of a sensation and our reaction to it.»), *White*, *Attention* 104, *Hare*, *Pain*, *von Wright* 70–71. Jämför *Baier* 268–276, som däremot menar att smärta är en »smärtsam» (= olustfylld) sensation, men inte en sensation av en särskild sort; *Trigg* (bl a 64–66) visar, att Baiers skäl för denna ståndpunkt inte är avgörande.

2.3 Bøjelser

En sensation uppträder ofta i förening med en annan sorts känsla, nämligen en bøjelse (att göra något: t ex klia sig, skratta, springa sin väg, ta en huvudvärkstablett). Att ha en bøjelse är att känna den. Den kan vara stark eller svag och upplevs nästan alltid som stark bara när impulsen, lusten, frestelsen att göra x inte blir tillfredsställd omedelbart, när den som känner bøjelsen blir – eventuellt av sig själv – hindrad, förhindrad att eller försenad i att göra x eller målet uppnås långsamt eller bara partiellt. Som handlingsförklaring går en hänvisning till en bøjelse ut på föga mer än att vad någon känner att han kommer att göra kommer han att göra, såvida han inte blir hindrad eller förmås att avstå: »a felt inclination to do something does not explain the action by reference to an antecedent and separate happening, but by reference to the earlier state of the agent».¹ Den som är böjd, frestad att göra x (»feels like doing x»), måste (begreppsligt) veta detta. Att observera är att det man är böjd att göra alltid är en konkret handling, en handlingsindivid i motsats till en handlingstyp. Detta är ett av de kännetecknen som skiljer bøjelser från vad som också brukar kallas »bøjelser» och som består i att man är disponerad att göra något (inklusive lyckas eller misslyckas med vissa saker), att undergå eller råka ut för

något (inklusive att ha vissa känslor). En sådan »frekvensböjelse» är en del av en persons karaktär eller personlighet och innefattar en generalisering rörande personen i ett visst hänseende. I motsats till »känslböjelser» kan man ha sådana »frekvensböjelser» eller tendenser (som är en typ av *benägenheter*) utan att vara medveten därom. Man kan således korrekt beskrivas som t ex punktlig, artig, hederlig, taktlös eller anspråkslös, trots att man inte förstår att man har dessa dispositionella egenskaper. Det finns inget nödvändigt samband mellan benägenheter och böjelser, men det är givet att om man är benägen att göra x kan det vara så att man ofta är böjd att göra x. En tendens' styrka är en funktion av hur ofta den manifesteras. En böjelses styrka är en funktion av vad som behövs för att förhindra dess tillfredsställelse.²

¹ White 159.

² Till detta avsnitt, se White 114–115, 156–159, White, Attention 89–94, Ryle, Feelings 60, Alston 5, Jareborg 105–106, 111 och, rörande benägenheter, Mellor och Harré, Principles 269–274. För att benägenheter skall anses som egenskaper och deras existens kunna åberopas som stöd för kontrafaktiska satser krävs ett antagande om att det finns en underliggande »mekanism» eller egenskap som förklarar regelbundenheten. Benägenheter kan (liksom andra dispositionella egenskaper, såsom förmåga) analyseras med hjälp av hypotetiska satser.

2.4 Sinnesstämningar och andra allmäntillståndskänslor

Sensationer och böjelser är relativt enkla att klassificera och identifiera jämfört med de känslor, som beröres i detta och de två följande avsnitten. Det kan t o m ifrågasättas, om sensationer och böjelser *är* känslor och inte bara komponenter i känslor, även om de naturligtvis kan uppträda utan att vara sådana komponenter. En teoretiskt viktig gräns konstitueras därav att sensationer och böjelser existerar endast om man är medveten om dem, medan det vid övriga känslor är möjligt att vara okunnig om vad det är man känner. Eftersom emotioner är de känslor som är begreppsligt mest komplicerade, är det antagligen bekräftande dessa som personen i fråga lättast kan missta sig.

Bland allmäntillståndskänslorna — som i fortsättningen betecknas med förkortningen »*AT-känslor*» — går det att göra en principiell skillnad mellan dem som tillskrives kroppen och dem som tillskrives själen. Någon klar skillnad är dock i praktiken knappast möjlig att åstadkomma; bortsett från svårigheten att avgöra vilka personlighetsyttringar som är själsliga och inte enbart kroppsliga, är det ju så att vi måste använda ungefär samma ord när vi beskriver kroppskänslor som när vi beskriver själskänslor.

Känslor av visst allmänt kroppstillstånd går inte att lokalisera till vare sig någon bestämd kroppsdel eller kroppen i sin helhet, fastän de nästan alltid involverar ett mönster av sensationer och böjelser (och därmed även handlingar). Att känna sig hungrig, mätt, sömnig, matt, energisk, trött, klarvaken, kraftfull eller sjösjuk är exempel på AT-känslor av denna sort. Exempel på *sinnesstämningar* är att känna sig deprimerad, irriterad, melankolisk, lycklig, glad, frivol, lugn eller rastlös. Det är svårt att säga något generellt om sinnesstämningar annat än i färg-metaforer – Sparshott karakteriserar sinnesstämningar som »the over-all feeling-tones which colour all our experiences for a while»¹ – eller som »själens klimat». Sinnesstämningar har orsaker som mestadels är oss obekanta. De tar inga intentionala objekt, dvs de är inte »riktade» mot något speciellt. Man är inte melankolisk över något visst, utan när man är melankolisk ser man allting på ett visst sätt, man är böjd att göra och gör vissa saker, är benägen att göra vissa saker, är offer för vissa känslor (av olika sorter, även emotioner). Att tillskriva någon en viss sinnesstämning är att sätta en etikett på ett komplext mönster. De etiketter vi har tillgång till kännetecknas av en påtaglig vaghet och öppenhet. Vi lär oss använda dem utifrån typfall, typiska tillstånd av melankoli, rastlöshet, etc. Det finns ingen fast terminologi och termer och kriterier bygger på metaforer. Inga komponenter är nödvändiga för att en viss sinnesstämning skall föreligga och en del komponenter kan knappast identifieras annat än som en del av mönstret. Om vi tar ett exempel som är enklare, eftersom det rör sig om en AT-känsla som inte är en sinnesstämning: det är knappast möjligt att identifiera de sensationer man har vid normal hunger annat än som typiska sensationer man har när man är hungrig.

AT-känslotermerna är sällan exklusiva. De kan alltså s a s delvis täcka varandra. Olika termer kan vara mer eller mindre koncentrerade på vissa typer av komponenter. Sålunda utgår beteckningar såsom 'att känna sig generös, äventyrligt sinnad, flirtig, pratsjuk', etc främst från de involverade handlingsbenägenheterna och böjelserna.²

Att må väl, känna sig lugn, nöjd, tillfredsställd, uttråkad, likgiltig är att befinna sig i ett tillstånd som kännetecknas av *frånvaro av andra AT-känslor* i större eller mindre grad: att känna sig dålig (må illa), bekymrad, missnöjd, otillfredsställd, intresserad. Man kan inte vara fullständigt missnöjd, men väl fullständigt nöjd: det finns ingen nedre gräns i skalan, men det finns en övre (fullständig frånvaro av missnöje).³ – För säkerhets skull skall tilläggas att om man är (miss)nöjd med något, bekymrad över något, ointresserad av något visst, etc så är inte

längre fråga om AT-känslor, utan emotioner eller attityder eller kanske värderingar, som på något sätt kan vara komponenter i en sinnestämning.

¹ *Sparshott* 403.

² Till det sagda, se *Ryle*, *Feelings* 58–59, 61, 66–68, *Alston* 5, *White* 116–117, *White*, *Attention* 104, *Trigg* 6, 118. Se även *Arnold & Gasson* 211–212 (211: en sinnestämning är »a feeling state which is not ascribed to a particular sensation, but which reflects the total inner state, the total functioning, and this feeling is protracted . . . »).

³ *White* 121 (bl a: »Wretchedness has no bottom, but contentment can be reached«).

2.5 Emotionell upprördhet

De känslor som faller under denna rubrik är på ett sätt motsatser till böjelser i det att de kännetecknas av att en genomgripande störning av personens normala aktivitet äger rum, vilken ofta tar sig uttryck i handlingsförklänning. Störningen, upprördheten, är vanligen av ganska kort varaktighet och upplevs som något som kommer över en plötsligt och intensivt, undanskymmande allt annat. Man blir »fångad» av något man ser, hör eller inser, och som står i strid med ens förväntningar. Vokabulären återspeglar hur dominerande känslan är, hur man kastas in i ett tillstånd: man slages eller paralyseras av skräck, slages eller gripes av sorg eller förvåning, gripes eller fylls av spänning, man blir bestört, upprives, blir mållös eller utom sig, man skälver, genombävas, överväldigas, ryckes med, uppskakas eller baxnar. I motsats till vad som är fallet vid sensationer och AT-känslor krävs en relation till en specifik företeelse, en händelse eller tanken på en verklig eller föreställd händelse. Man är sålunda alltid t ex upprörd över något eller vid tanken på något, chockad av (tanken på) något visst, som är orsak till det upprörda sinnestillståndet. Orsaken är känd av den som drabbas av upprördheten, men det är inte säkert att han vet hur det emotionella tillståndet skall klassificeras. Till väsentlig del avgöres en betecknings adekvans utifrån vad som sker: man kan inte bli skräckslagen när man får höra att en nära vän har dött och man kan inte gripas av sorg vid tanken på sin egen förestående död. Detta beror på att beteckningarna härrör från de emotioner i vars tecken upprördheten uppträder. Vissa sorter av upprördhet upplevs av de flesta som fyllda av olust (att vara skräckslagen, uppriven av sorg), medan andra eftersträvas (att gripas av spänning, att överväldigas av glädje, extatiska upplevelser, »betagande» estetiska upplevelser). Olika människor har olika grad av benägenhet att drabbas av den här sortens känslor; jämför uttrycket »känslomänniska».¹

¹ *White* 122–123, *White*, *Attention* 104.

2.6 Emotioner

När det talas om känslor tänker man i första hand på emotioner: t ex rädsla, ilska, svartsjuka, medlidande, avsky, beundran, indignation, skam, kärlek, hat, hopp, ånger, avundsjuka, blygsel, stolthet, oro, ängslan, besvikelse. De uppfattas som en »naturlig» inre (dvs själslig) entitet. Men att identifiera en emotion är i verkligheten att känna igen ett mönster av faktorer, som har att göra med det sociala sammanhanget och personens beteende och uppfattningar lika mycket som med vad han »känner». Tre typer av faktorer synes vara tillräckliga och nödvändiga för att en emotion skall föreligga: ett objekt, en trosföreställning och (en böjelse till) ett karakteristiskt beteende.

Emotioner har således *objekt*. De är riktade mot något – en person, en sak eller ett faktum. Man är rädd för att dö, arg på Gunnar Sträng, beundrar Roger Moore, avundsjuk på den som vunnit högsta vinsten, skäms för vad man själv gjorde, indignerad över vad den andre gjorde, etc. Objekten är intentionala, dvs de behöver inte vara verkliga. Man kan skämmas över att ha gjort x, fastän man inte har gjort x utan bara tror att man har gjort x. Man kan vara rädd för att något skall hända, fastän det i verkligheten är otänkbart att så sker. En emotions intentionala objekt är inte detsamma som någon av dess orsaker, även om det är möjligt att orsak och objekt sammanfaller. Relationen orsak – emotion är empirisk, relationen objekt – emotion är begreppslogisk. En okänd orsak till en emotion, som man vet att man har, är precis lika effektiv som en känd orsak. Ett okänt objekt för en emotion, som man vet att man har, är en teoretisk omöjlighet. I en del fall är det omöjligt för objekt och orsak att sammanfalla, t ex när objektet är något icke existerande eller när en orsaksförklaring utpekar företeelser som omöjliga kan vara objekt, såsom fysiologiska tillstånd (man kan inte vara indignerad på det fysiologiska tillstånd som är orsak till att man är indignerad).¹

Ibland kan det vara oklart om objektet är ett faktum (eventuellt föreställt) eller något annat: »Jag är arg på honom för att han gjorde x». Lösningen synes vara (med föregripande av återstoden av avsnittet) att som Green säga: »the object of an emotion is what is mentioned in a complete specification of the objects of both the characteristic belief and desire which it involves.»²

Om man frågar »Varför är du rädd (skamsen, arg)?» är det vanligtvis en fråga som avser objektet (inklusive vilka trosföreställningar vederbörande har om objektet), eftersom dessa emotioner ofta kan avläsas redan på ansiktsuttryck, kroppshållning och annat beteende, dvs från

behaviouristiska kriterier. Om objektet redan är känt, gäller frågan orsaken till rädslan, skamkänslan eller ilskan. Andra emotioner – medlidande, förakt, beundran, ånger, hopp – kan inte på samma sätt »be thought of as general states, inducible by various means. They are specific to each object.» Det är knappast möjligt att veta att någon har en sådan emotion, om objektet inte redan är känt (liksom de till objektet knutna trosföreställningar som den som har emotionen hyser). »Varför är du hoppfull?» är därför en fråga som avser orsaken till emotionen (såvida läget inte är sådant, att vederbörande sagt, att han är hoppfull, men inte mer). Det förefaller vara så att det vid den förstnämnda typen av emotioner finns åtskilligt större utrymme för att orsak och objekt skall sammanfalla. En person som man känner sig arg på kan också vara orsak till ilskan, men en person som man hyser medlidande med kan inte vara orsak till att man känner medlidande.³

En andra faktor som bildar underlag för identifikationen av en emotion är de *trosföreställningar* den innefattar och som hänför sig till objektet. Jag kan inte vara rädd för någon, om jag inte tror att han (kanske) kommer att göra något, som åtminstone innefattar en fara för ett resultat som jag värderar negativt. Jag kan inte vara svartsjuk utan att tro, att den älskade har ur min synpunkt olämpliga sympatier. Jag kan inte känna ånger utan att tro, att jag gjort något som jag inte borde ha gjort. Med krav på allmängiltighet torde kunna sägas, att böjelser och upprördhet som är del i en emotion orsakas av att man tror, att emotionens objekt eller något hos objektet påverkar ens, ofta själviska och kortsiktiga, intressen eller eljest något som man bryr sig om. Objektet måste värderas som bra eller dåligt i ett eller annat avseende eller på annat sätt upplevas som attraherande eller repellerande. Begreppet emotion kan således inte användas för att förklara vad en värdering är.

Vad den som har en emotion tror om objektet brukar på ett något missvisande sätt kallas *skäl* för att ha emotionen; vad som avses är egentligen skäl för att göra något som är karakteristiskt för den som har emotionen i fråga. Det är på bl a denna grund som det är möjligt att – i motsats till förhållandet beträffande andra känslor – tala om emotioner som berättigade och oberättigade, rimliga och orimliga. Man kan säga att någon bör ha en viss emotion: »Du borde skämmas!»

Av det sagda följer att man genom argumentation kan påverka en persons emotioner. Man kan t ex få honom att inte längre tro att p, när en sådan tro är konstitutiv för en viss emotion (och tvärtom). Den som övertygas om att han inte gjort något, som han inte borde ha gjort, kan inte längre känna ånger. Trigg säger: »The presence of an

emotion depends on our viewing the situation in a particular way. If we stop thinking about it, or come to see it in a different light (if, for example, we see that something wasn't really an insult), our emotion will leave us.»⁴

En emotion är kontrollerbar på samma sätt som en tro kan hållas under kontroll. Det går inte att säga att man är »offer» för en emotion på samma sätt som beträffande andra känslor, ty oberoende av vad man känner gör ett frångående av den tidigare tron, t ex att hustrun varit otrogen, att det inte längre är (begreppsligt) möjligt att känna svartsjuka.

När man talar om en känsla som (o)grundad, (ir)rationell, vidskeplig, (o)rimlig eller (o)berättigad kan avses att den för en emotion karakteristiska tron är att beteckna på angivet sätt. Men som redan nämnts kan dylika epitet lika väl knyta an till aktuell (brist på) rationalitet hos handlingar, som vederbörande utför eller är böjd att utföra. Samma termer användes på ett missvisande sätt när man talar om relationen mellan orsak och emotionell upprördhet, som utgör del av en emotion; en sådan reaktion kan vara mer eller mindre normal, men inte mer eller mindre rationell.⁵

I handlingsförklaringar fungerar emotioner på det sättet, att handlingar genom att relateras till emotioner placeras in i ett naturligt eller åtminstone begripligt mönster, som bland sina komponenter också har skäl för handlingarna.⁶

En emotion kännetecknas för det tredje av en karakteristisk figuration av *böjelser och/eller handlingar samt annat beteende*, däribland fysiologiska reaktioner, såsom rodnad vid blygsel. Karakteristiskt beteende vid ilska — t ex rytande, svärande, gestikulerande, röd ansiktsfärg, aggressivitet, m m — är inte symptom eller tecken på ilska, utan den form vari ilskan manifesterar sig. Visserligen kan man känna ilska utan att manifestera den på något av dessa sätt eller att överhuvudtaget manifestera den (det räcker med böjelser i en viss riktning). Inte heller är beteendet ekvivalent med emotionen så att man måste vara arg när man betar sig på detta sätt. Men normalt visar sig ilskan i våra ansikten och beteendet orsakas inte av emotionen. Beteendet är ett kriterium för användningen av emotionstermen.

Till ofrivilligt beteende kan också räknas sensationer, böjelser (som redan nämnts) och upprördhet. Av dessa synes sensationer vara mest umbärliga. Det är dock vanligt att sådana förekommer (»klump i halsen», »torr i munnen», »fjärilar i magen»). Vad som betecknas som t ex ett sting av medlidande eller våg av glädje kan vara sensationer, men

lika ofta talar man i sådana termer för att beskriva hur en plötslig insikt om att något är fallet s a s sätter en i en emotion. I vart fall kan sådana sensationer inte identifieras annat än genom en hänvisning till den emotion de hör hemma i. Utan böjelser att göra något visst är det uteslutet att tala om emotioner. Vad gäller upprördhet menar Trigg, att en emotion måste innehålla ett emotionellt element: vi är inte längre lugna, samlade, och detta visar sig i vårt beteende och i våra ansikten. »Emotions are characteristically instances of excitement and disturbance.»⁷ Han säger också, att rädsla inte alltid är en emotion.⁸ Jag är inte alls säker på att Trigg har rätt, men även om så vore fallet är emotionsorden på sin plats, även i fall där man inte är upprörd. Det finns nämligen ett par, varandra korsande, distinktioner att göra här. Dels kan man skilja på – om vi tar ilska som exempel – att *vara* arg och att *känna sig* arg (på någon därför att han gjort något). När en handling förklaras genom en hänvisning till att den handlande var (men inte nödvändigtvis kände sig) arg, har man utpekat ett handlingsmotiv.⁹ Dels kan man skilja mellan *episodisk* ilska och *dispositionell* ilska, dvs en benägenhet att vara episodiskt arg (på någon för att han gjort något). Man kan vara arg på någon i flera månader utan avbrott, man kan vara arg när man sover eller är medvetslös, bara man är benägen att manifestera (eller att vara böjd att manifestera) och/eller uppleva ilskan under denna period. Distinktionen mellan att vara arg och att känna sig arg är intressant, därför att man lär sig hur det är att känna sig arg genom att uppleva hur det känns eller kan kännas att vara arg. För att kunna skilja mellan olika tillstånd såsom att vara blyg, arg, skamsen räcker det i och för sig med att kunna identifiera ett mönster av, låt oss säga, objekt, sociala fakta och beteende. Känslor – med undantag för böjelser – är överflödiga i det sammanhanget. Vad man känner (utom böjelser) är alltså inte avgörande för om ett emotionsord är korrekt använt. Men samtidigt – och häri ligger kärnan av sanning i vad Trigg säger – för att det skall vara korrekt att säga, att man *känner* att man är i ett sådant tillstånd måste man ha en känsla, förutom relevanta böjelser (vilken känsla naturligtvis inte är identisk med den ifrågavarande emotionen, eftersom denna inte är något som går att känna som en helhet).¹⁰

¹ White 124, 127–130, Pitcher 326–328, Green 553–554, Green, Emotions 35–39, Trigg 5, 11, 17, 49, 98–99, Alston 5, Andersson & Furberg, Moral 65–66.

² Green, Emotions 33, se närmare 30–35 (och även 25–27, om att handlingens eller böjelsens objekt inte behöver vara identiskt med emotionens).

³ White 130 (även: »we usually seek the cause of an emotion only when we already know its object. We seek objects for unspecified emotions and causes for specified emotions.»).

- ⁴ Trigg 18.
- ⁵ Till det sagda se *Bedford* 90–93, *Pitcher* 329–331, 333–337, 339–340, 344–345, *Trigg* 17–19, 49–50, 57, *Andersson & Furberg*, *Moral* 63–65, 98–101, 185–199, 209–214, 247, *Hamlyn* 231, *Williams* 18–23, *MacNiven* 170–174, *Green*, *Emotions* 28–30, 39–40, *Scruton* 32–41 (som har avvikande terminologi: han kallar det intentionala objektet »notional object», och vad vederbörande tror för »intentional object»), *Arnold & Gasson*, *La-zarus*.
- ⁶ Om sådana tolkningsförklaringar (till skillnad från faktorförklaringar), se *Jareborg* 118–122.
- ⁷ *Trigg* 42, se även 49. – *Bouwisma* 88: »the language of emotion is dominantly the language of water».
- ⁸ *Trigg* 51.
- ⁹ 'Motiv' kan användas på flera sätt; se *Jareborg* 115–122.
- ¹⁰ *White* 114, 118–120, 125, *White*, *Attention* 91, *Pitcher* 331–333, 338, *Bedford* 77–90, *Green* 553–554, *Tilghman* 355–359, *Trigg* 5, 97–98, *Alston* 6. – *Andersson & Furberg*, *Moral* bl a 64–65 och 247, talar på ett något förvirrande sätt om känslors adekvans: En känsla »och en därmed förbunden handling är *adekvat*, när agenten känner till kriterierna och *tror* att objektet uppfyller kriterierna.» De påpekar att det går att konstatera huruvida en känsla – de torde avse vad jag kallar emotioner – är på sin plats, utan att »någon som helst emotion» föreligger. Av vad de fortsättningsvis säger följer emellertid att om man har en emotion, så är den alltid adekvat eller framstår åtminstone som adekvat för den som hyser den: dvs är den inte adekvat (för honom) så kan han inte ha emotionen. Jag kan inte finna annat än att det är onödigt att blanda in detta adekvansbegrepp; det har ingen annan funktion än att påminna om att kriterierna för användningen av ett emotionsord skall vara uppfyllda för att det skall vara korrekt att använda det.

2.7 Inställningar: behag

'Attityd' är en lika problematisk term som 'känsla'. Trigg säger att ordet är »a blanket word, which can cover all our thoughts and feelings in a situation (usually as revealed in our actions). Attitudes, so far from being contrasted with emotions, very often *are* emotions. . . . A considered attitude, however, is one which is not clouded by emotion, but has been carefully thought out, and deliberately adopted.»¹ Varje form av ställningstagande (aktivt eller passivt) kan kallas för att inta en attityd. Varje värdering, varje trosföreställning kan kallas för en attityd. Jag har emellertid behov av att använda 'attityd' som s k paraplyterm med mindre räckvidd; i vad mån en värdering är en »attityd» får bli en senare fråga.

Jag kommer att skilja mellan *episodiska attityder* (inställningar) och *dispositionella attityder* (hållningar), som båda förutsättes vara något som man inte har förmåga att välja (i kontrast till de attityder eller förhållningar som beröres i 2.11). Den följande framställningen har stipulativ karaktär inte bara på det sätt som nu påpekats. Språkbruket på det här området är så oprecist, att det knappast är möjligt att säga något hållbart utan att använda en terminologi som konsekvent knyter an till begreppsliga skillnader mellan olika sorters attityder. Här om någonsin gäller att annan terminologi kunnat användas och andra dis-

tinktioner kunnat göras. De distinktioner jag försöker genomföra är valda med tanke på att de skall vara ändamålsenliga för förståelsen av vad värderingar är.

Jag kommer att skilja mellan tre typer av inställningar: behag (obehag), intresse (ointresse) och gillande (ogillande).

Med »behag» avser jag att täcka även sådant som vanligen uttryckes med starkare uttryck, såsom 'lust' och 'njutning'. Behag är alltså inte bara en mild lust, det som man »har glädje av», »finner angenämt», det som »känns skönt». På motsvarande sätt innefattas olust, avsky, plåga och pina i obehag.² Trots den betydelse begreppsparet behag – obehag har för varje människa och trots den roll det i årtusenden spelat i filosofisk diskussion har det ännu inte blivit föremål för någon verkligt ingående analys. Längre har man antagit, att behag är en sorts sensation, som helt enkelt är den positiva motsvarigheten till smärta. Men det går inte att urskilja en särskild »hedonisk» kvalitet, jämförd med smärtekvaliteten. Alla obehagliga sensationer är inte smärtsensationer. Sensationer som ger lust är inte lustsensationer och lust eller behag kräver inte några sensationer. Det är möjligt att finna behag i smärtsensationer, ty även om smärtsensationer i regel ger obehag och är tecken på att något är på tok, kan de också vara tecken på något som uppfattas som värdefullt (t ex när man återfår känseln i ett förlamat ben) och då kan man mycket väl finna lust i en smärtupplevelse. Förvirrande faktorer är att 'smärta' användes inte bara för sensationer utan också – på grund av den normala korrelationen – för olusten vid smärtan och vid s k själslig pina, t ex när man sörjer en närståendes bortgång.

Lust, njutning, behag är något man *känner*. Frågan är då om behag – i fortsättningen talar jag för enkelhets skull bara om den positiva inställningen – ändå inte kan anses falla under någon av de kategorier av känslor som tidigare berörts. Sensationer har redan avförts; behag kan inte lokaliseras till någon viss kroppsdel. En böjelse att göra x uttrycker man inte sällan i ord så att »man har lust eller känner lust att göra x», men därav följer inte att man känner lust eller behag. En sinnesstämning eller annan AT-känsla kan vara sådan att det är otänkbart att den förenas med behag eller obehag. Att vara glad, lycklig, helt tillfredsställd är stämningar som är oförenliga med obehag; att känna behag vid sjösjuka, depression eller missnöje synes lika omöjligt. För de nämnda exemplen kan man gå så långt som att säga, att AT-känslorna är oförenliga med annat än behag respektive obehag. Vi har här ytterligare en faktor som gör det svårt att hålla begreppen i sär och den accentueras av att vi ibland inte kan karakterisera vårt tillstånd mer precist än

att vi känner oss »(o)behagliga till mods». För flertalet AT-känslor gäller dock, att det inte finns någon särskild koppling till behag eller obehag. Och generellt gäller att behag aldrig kan *vara* en AT-känsla, eftersom behag kräver ett intentionalt objekt: man njuter av något, finner behag i något. Går vi vidare till emotionell upprördhet är att säga, att extrem lust och njutning mycket väl kan involvera sådan, men att extrem lust även är förenlig med fullständigt lugn. Behag liknar då mer en emotion. Båda kräver ett intentionalt objekt. Objektet behöver inte vara orsak till att man känner behag. (För masochisten är smärtan orsak till att han känner lust, men inte lustens objekt.³) En tro eller vetenskap är nödvändig på det sättet att ett objekt är medvetet eller antaget. Men härav följer knappast att behag är en sorts emotion. Däremot kan vissa emotioner vara oskiljaktiga från behag respektive obehag, därför att de begreppsligt innehåller sådana komponenter, att en del av dessa faktiskt konstituerar behag eller obehag.

Inställningar är *pro* eller *anti* (eller neutrala). Det som framför allt kännetecknar behag är att personen *vill att det som (han tror) händer med honom skall fortsätta*. En sådan förklaring är förstås i behov av en precisering, därför att ordet 'vill' kan fattas på flera olika sätt, av vilka de viktigaste beröres nedan i 3.3. I den här avsedda bemärkelsen måste vara fråga om ett *arationellt* viljande, ett viljande utan skäl. Annars kommer vi in i ett trångt cirkelresonemang, ty avsikten är att förklara vad skäl är med hjälp av begreppet behag.

Detta arationella viljande kan förklaras på följande sätt: A vill att det han upplever skall fortsätta, om och endast om han saknar alla böjelser att göra något, som han tror skulle leda till att tillståndet upphör och är benägen att känna böjelse att undanröja allt, som han tror hindrar att tillståndet fortsätter, och böjelse att förhindra att något inträffar, som enligt vad han tror motverkar detta. Vid upplevt obehag är han på motsvarande sätt böjd att göra vad han tror leder till att tillståndet upphör (och därmed också benägen att känna böjelse att göra det som han tror förhindrar att något inträffar som motverkar detta mål). Det är av intresse att notera den asymmetri som föreligger mellan behag och obehag därigenom att det förra karakteriseras av frånvaro av böjelser (utom när tillståndet uppfattas som hotat) och det senare av förhandenvaron av böjelser. Upplevt obehag är därför på något sätt påtagligare än upplevt behag.

Behag och obehag utgör positiva respektive negativa reaktioner; i behaviouristiska termer kan man tala om ett »response» i form av *attraktion* respektive *repulsion*. Emotioner är också *pro* eller *anti*, men inte

på samma sätt som behag och obehag. De innefattar normalt värderingar av objektet. Men även om begreppet värdering i sista hand är beroende av begreppet behag, är de flesta värderingar rationella och inte kopplade med att man faktiskt känner behag. De flesta emotionsobjekt kan helt enkelt inte vara objekt för behag; detta gäller uppenbarligen personer, saker, att andra upplever eller gör något eller att omvärlden är beskaffad på visst sätt.

Låt oss i stället konstruera känslor som objekt för behag och obehag. Det är då uppenbart att sensationer och AT-känslor (inklusive sådana som karakteriseras av frånvaro av andra känslor) kan vara sådana objekt.⁴ Detsamma synes gälla emotionell upprördhet. Böjelser att göra något torde däremot inte kunna vara föremål för vare sig behag eller obehag; en annan sak är att frustration av böjelser kan orsaka andra känslor, som upplevs som obehagliga eller undantagsvis som behagliga. Ett avbrott (eller det som framkallar avbrottet) i upplevelsen av det man njuter av kan bli objekt för en emotion (besvikelse, ilska, etc) som i sin tur är objekt för obehag.

När en känsla är objekt för behag, är det behag man känner inget annat än den känsla man känner: man vill att känslan skall stanna kvar. En emotion kan inte heller kännas på annat sätt än att man känner de känslor av annan typ som den involverar. En emotion är ju ett komplext mönster av bl a känslor av annan typ. Skillnaden mellan att en emotion och att de känslor den innefattar var för sig är objekt för behag kan bara vara den att man vill – i det förra fallet – att just den aktuella konfigurationen av känslor skall stanna kvar.

Känslor kan alltså inte i och för sig sägas vara begreppsligt förbundna med behag eller obehag. Men det är ett empiriskt faktum, att de flesta människor finner behag i att äta, vara kära, etc och obehag i att känna smärta, skräck, törst, etc. Denna faktiska förbindelse är för många så självklar, att det blir svårt att upprätthålla skillnaden mellan känsla och inställning. En annan svårighet är att vi knappast skulle kunna ha begreppet obehag om vi inte hade känslor (men detta är kanske bara ett specialfall av att vi inte skulle ha några begrepp alls om vi inte hade känslor). Eftersom emotionstermer och i någon mån termer för sinnesstämningar avser att täcka mönster av bl a känslor, finns inget hinder för att bland kriterierna för sådana termer medta som ett nödvändigt kriterium, att den som har emotionen eller sinnesstämningen finner behag eller obehag i det han känner. I så fall är det omöjligt att skilja mellan känsla och inställning. Som tänkbara exempel på sådana förhållanden kan anföras 'glädje' och 'lycka'.⁵ Att vara glad eller lyck-

lig över något är en emotion. Att känna sig glad eller lycklig (utan särskilt objekt) är en sinnesstämning. Glädje och lycka torde som sinnesstämningar kunna skiljas åt på att den som känner sig glad har en utpräglad benägenhet att (vara böjd att) le och skratta, medan lyckokänsla inte kräver detta. Lycka som emotion torde kunna skiljas från glädje utifrån objektet, som bör vara tillfredsställandet av särskilt viktiga behov eller mål, samtidigt som detta tillfredsställande uppfattas som någorlunda beständigt, eller med andra ord, att man anser att ens livsposition är bra (man tror att man är trygg, att man kan göra vad man tycker om att göra, etc). När glädje och lycka är sinnesstämningar synes behag vara begreppsligt förbundet med vad man känner. Däremot kan man t ex vara glad över att någon misslyckas och samtidigt avsky sig själv därför att man är glad, dvs finna obehag häri. Om 'avsky' är en emotionsterm och inte bara en term för obehag, så har vi emellertid ett exempel på att emotion begreppsligt innefattar obehag. Om Trigg har rätt i att själslig smärta, pina, själsligt lidande eller betryck, är emotioner, har vi ytterligare exempel på detta.⁶

Kan man tänka sig något annat som objekt för behag än känslor (utom böjelser)? Är det inte möjligt att finna behag i sinnesförmimmelser? En smekning, smaken av malörtsbrännvin, doften av en cigarr, slutackorden i Mahlers åttonde symfoni, betraktandet av ett åskväder: kan man inte finna behag häri utan att några känslor är inblandade som objekt?

Av förmimmelser står känsel-, smak- och luktförmimmelser i en grupp för sig, därför att de »känns». Vi upplever dem på samma sätt som sensationer, dvs som något som vår organism drabbas av i en bestämd kroppsdel. Med lukt och smak kan vi diskriminera olika kvaliteter, med känseln dessutom urskilja strukturer, men intrycken är alltid enkla. Förmimmelsen har s a s bara en kvalitet; en sötsur sås är t ex inte både söt och sur på en gång. När förmimmelsen upphör kan man inte minnas själva förmimmelsen, utan bara att man känt något visst. Detta hindrar inte att man kan känna igen förmimmelsen om man råkar ut för en liknande, även om denna förmåga hos de flesta är långt mindre utvecklad än vi vanligen tror. I regel behöver man stöd av synen. Syn och hörsel diskriminerar i och strukturerar omvärlden på ett mer »intellektuellt» sätt. Tyngdpunkten ligger inte i vår kropp, utan hos det vi ser eller hör. En mycket viktig skillnad är att vi med syn och hörsel strukturerar omvärlden tidsmässigt: vad vi hört eller sett eller eventuellt räknar med att höra eller se bildar bakgrund till det vi nu hör eller ser. Känsel-, smak- och luktförmimmelser kan inte organiskt ingå i ett förmimmelsekontinu-

um. Detta förklarar varför alla konstarter bygger på syn och/eller hörselintryck. Ett konstverk kräver en organisation som inte kan åstadkommas via lukt, smak eller känsel. Av syn- och hörselförnimmelserna är de förra överlägset mer kognitiva: att se något är nästan alltid att (tro att man) se(r) att något är fallet.

Känsel-, lukt- och smakförnimmelser kan liksom sensationer direkt bereda behag: man vill att förnimmelsen stannar kvar. Men deras roll är ofta indirekt på så sätt att de orsakar AT-känslor som upplevs som behagliga (detta gäller för övrigt också för sensationer). Sinnesstämningar kan ju bl a orsakas av att man tänker på vissa saker; en sinnesförnimmelse kan associationsvis väcka minnet av något eller någon så att man försättes i en viss sinnesstämning.

Syn- och hörselförnimmelser som är så enkla och akognitiva att de »känns» på ungefär samma sätt som övriga förnimmelser och sensationerna kan väl också direkt bereda behag, eller i varje fall obehag, men blott i sådan omfattning att man kan bortse därifrån. T o m så enkla kvaliteter som en viss kulör eller klangfärg kan bereda behag enbart indirekt.

Syn- och hörselförnimmelser är nästan alltid »transparenta». Vi är ointresserade av dem sådana de presenterar sig. Karakteristiskt för estetiskt betraktande är att vi delvis upplever förnimmelserna som »opaqua»: det vi förnimmer sättes inom en ram. Mest transparent av allt är tal och skrift. Vi hör eller ser inte själva ljuden respektive bokstäverna, utan vi hör och ser ord och satser med mening. Syn- och hörselförnimmelserna organiseras i begripliga mönster, i en kognitiv struktur. Eftersom olika människor har olika förutsättningar att förstå, olika erfarenheter, kunskaper och intressen, organiserar de automatiskt verkligheten på olika sätt, även om de har samma fysiologiska förutsättningar att förnimma. Syn- och hörselintryck bereder behag på samma sätt som tankar, uppkomsten av visshet, tro eller misstanke (att se att p och höra att p *är* att tänka, även om man inte säger något för sig själv): de kan orsaka känslor som är objekt för behag. Attraktionen hos konst — särskilt skönlitteratur, film och teater — ligger till del i att man får möjlighet att finna behag i känsloupplevelser, som skulle varit obehagliga, om de orsakats av perceptionen av icke-fiktiva skeenden.⁷

Men kan vi inte direkt känna behag inför bilder, naturscenerier, musik och annat som struktureras i och med att vi förnimmer det, utan att det är kognitiva faktorer som avgör? Även om s k abstrakt konst, s k absolut musik och en del lyrik saknar transparens (det är inget som bokstavligen behöver begripas), kvarstår dock en organisation, som

mestadels är tämligen komplicerad och måste uppfattas på något sätt (begripas som en struktur). Alla konstverk kan ha fysiognomier som förkroppsligar sinnesstämningar, upprördhet eller emotioner. Att de gör det är sällan tillräckligt för att betraktaren eller åhöraren skall »smittas» och komma i motsvarande känsloläge. Tvärtom torde det vara lättare att få någon att känna på visst sätt med mer kognitiva medel (framförallt film). Att musik kan framkalla känslor av alla typer (som kan bereda behag eller obehag) är inte märkvärdigare än att något annat kan framkalla känslor.⁸

Anledningen till att syn- och hörselförnimmelser inte kan ställas i paritet med övriga sinnesförnimmelser som objekt för behag är att vi så gott som aldrig kan »känna», direkt uppleva, vårt seende eller hörande. Vi kan därför inte heller arationellt vilja att upplevelsen fortsätter eller upphör. Vad vi kan vilja är att fortsätta att se eller höra på det vi ser eller hör, men detta innebär – om viljandet är arationellt – bara att vi är intresserade av något (se nästa avsnitt) och inte att vi känner behag.

von Wright skiljer mellan tre typer av behag.⁹ Som objekt för »passivt behag» uppför han alla medvetenhetstillstånd. Av det ovan anförda framgår, att enligt min mening endast vissa medvetenhetstillstånd kan vara objekt för behag. Mot passivt behag ställer han »aktivt behag», den lust eller njutning man erfar när man gör något (när man gör något man vill göra, tycker om att göra eller för tillfället är intresserad av att göra). Visserligen är det möjligt att säga, att man finner lust i eller njuter av att göra något, men jag kan inte finna annat än att detta är en sekundär språkanvändning (se nedan 2.9). Vad som händer är att aktiviteten orsakar en känsla, som är objekt för behag. Som tredje form av behag nämner von Wright »tillfredsställelse» (som är att skilja från den objektlösa AT-känslan tillfredsställelse), men därmed synes han inte avse annat än en emotion, det må vara maktkänsla, lättnad, glädje eller något annat, som uppfyllandet av ett begär, en önskan eller ett krav kan föra med sig. Att varje sådant uppfyllande skulle upplevas som något behagligt¹⁰ har jag svårt att tro. Jag kan således inte finna skäl att godta von Wrights uppfattning om vad som utgör behag. Endast en del av vad han kallar passivt behag är behag.

Det finns ingen skillnad mellan verkligt och skenbart behag. En sorts behag skiljer sig från en annan bara genom skillnaden i objekt och i styrkan hos viljan att ingen förändring skall äga rum. Att tala om »lust-känslor» (»thrills of pleasure», »sensations of pleasure», etc) är missvisande, därför att i själva lusten ingår inga särskilda känslor; i den mån kän-

lor förekommer är de objekt för lusten. Det finns inget gemensamt för lustfyllda förnimmelser, sensationer och andra känslor utom att de är lustobjekt. Här ligger den fundamentala skillnaden mellan behag och smärta, vilka länge tagits som varandras motsatser. Mary McCloskey säger: »A pain seems to have features of its own. This face and not another appears at the window, and then disappears; but pleasure, like a chameleon, takes colour only from that on which it rests.»¹¹

- ¹ *Trigg* 51–52. – *Scruton* 41–42 argumenterar för att 'attityder' skall användas för universella »mental states» (sådana som har till objekt företeelser i sin egenskap av att tillhöra en viss klass), medan 'emotioner' skulle hänföra sig till partikulära »mental states» (riktade mot individer såsom individer); jag tror att det mesta som kallas emotioner i så fall kommer att räknas som attityder och tvärtom.
- ² På grund av det vacklande språkbruket (och skillnader mellan engelskt och svenskt språkbruk) även hos de mest noggranna filosofer är det svårt att ge detaljerade belägg för de synpunkter och förslag till begreppsbestämningar, som framföres i det följande, utan att gå in på en utrymmeskrävande exegetik. Jag nöjer mig därför med att hänvisa till arbeten som genom sin allmänna syn eller i enskildheter varit av betydelse för innehållet i hela detta och de två följande avsnitten: *Trigg*, särskilt 102–124, *von Wright* 63–72, 78, *Ryle* 54–67, *Ryle*, *Pleasure* 195–198 (Ryles dispositionella analys kan jag dock inte godta; jämför t ex *Penelhum*, vars framställning dock ej heller synes mig helt övertygande), *McCloskey*, *White*, *Attention* 110–113, *Feinberg* 5–7, *Baier* 272, *Nowell-Smith* 139–140, *Sparshott* 202–204.
- ³ *Trigg* 159.
- ⁴ *Trigg* 38–41: kroppsligt respektive själsligt behag eller obehag kan skiljas åt bara genom objektet (kroppskänsla respektive själskänsla). – För att man skall kunna tala om lust, och inte bara behag, torde krävas att objektet är en känsla av påtaglig intensitet; en lustfylld sinnesstämning kan då inte vara en sinnesstämning som karakteriseras av frånvaro av andra känslor: att känna sig nöjd, tillfredsställd, välmående kan således vara behagligt men inte lustfyllt.
- ⁵ Se t ex *Kenny*, särskilt 51, *von Wright* 87–99, *Parker* 131–141.
- ⁶ Se *Trigg*, 19, 100–101, 153–157. Även om så är fallet torde det vara möjligt att samtidigt finna emotionen obehaglig och någon komponent av den behaglig. En manifestation av lidande (t ex gråt) kan framkalla en behaglig AT-känsla.
- ⁷ Vissa av de här framförda synpunkterna återfinns hos *Osborne* 47–55. Se även *Sparshott* 144: »The arts of sight and hearing can therefore be bound up with our intellectual and spiritual life as the arts of the other senses cannot: the latter only be beautiful, the former can be significant.»
- ⁸ Distinktionen mellan att ett konstverk förkroppsligar en känsla och att det orsakar en känsla finns i följande uttalande hos *Bouwmsa* 86–87: »'The music is sad' is like 'The book is sad', where 'The book is sad' is like 'The face is sad'. But 'The music is sad' is sometimes also like 'The book is sad', where 'The book is sad' is like 'The news is sad'.» (83: »What makes you say her face is sad? Anyone can tell.»). Se vidare *Jareborg*, Begrepp 155.
- ⁹ *von Wright* 64–65.
- ¹⁰ Jämför *von Wright* 82–83. Se också *Parker* 149–155 om uppfyllandet av en standard, ett krav, som källa till tillfredsställelse.
- ¹¹ *McCloskey* 549. Se även 551: smärta är en »invasion of one's body», medan lust är »very much our own».

2.8 Inställningar: intresse

Att finna sig attraherad eller repellerad av något behöver inte innefatta behag eller obehag. Den som är intresserad av något blir attraherad av detta så, att han känner sig böjd att ägna sin uppmärksamhet däråt. Det man känner är inget annat än böjelsen att »engage in some one or more perceptual, intellectual or practical activities appropriate to the particular object of interest.»¹ Man är inte mer emotionell, ju mer intresserad man är av något; tvärtom kan koncentrationen störas av att man är upprörd. Att vara eller bli intresserad av något är inte något vi kan göra avsiktligt, utan något vi råkar ut för och inte kan hjälpa; jämför uttryck såsom att man blir »fängslad», »absorberad», »uppslukad» av något, att man »är blind och döv» för allt annat. Lika litet som i fråga om känslor och behag kan man försöka, besluta eller vägra att – i detta fall – vara intresserad. Fascination är intresse som implicerar oförmåga att släppa uppmärksamheten. I synnerhet fascination är förenlig med frånvaro av behag. Motsatsen till att vara intresserad av något är att vara uttråkad av det, att vara oförmögen att hålla uppmärksamheten på det. (Observera att att vara uttråkad också kan vara en sinnesstämning, som innefattar oförmåga att intressera sig för något överhuvudtaget.)²

Men även om intresse kan förekomma skilt från behag är det vanligaste att de uppträder tillsammans. Att göra något man finner intresse i att göra medför normalt en sinnesstämning som innefattar behag. Vid det mesta som går under beteckningen »konstupplevelse» står kanske intresset i förgrunden – estetiska upplevelser har mer att göra med abstraktioner och ordning än direkt med känslor; uppskattning av konst är mer en intellektuell verksamhet än en fråga om emotionella reaktioner. Men om inte behag vore inblandat på något sätt skulle konsten inte ha någon ihållande lockelse.

¹ White, Attention 106, White 85.

² Ryle, Pleasure 202–205, White, Attention 103–109, White 82–86.

2.9 Inställningar: gillande

Att tycka om, uppskatta eller gilla något (episodiskt) har med behag att göra. Att känna gillande är detsamma som att känna behag.¹ Den avgörande skillnaden mellan gillande och behag är en skillnad i emfas. »Jag tycker om X» är en *sekundärt hedonisk utsaga*, om ett konstaterande av att en förnimmelse eller känsla innefattar behag är en *primärt*

hedonisk utsaga.² Det som man gillar är något som (man tror) orsakar eller har egenskaper som (man tror) orsakar ett tillstånd som innefattar behag. Objekten för behag och gillande blir därför nästan alltid olika; ibland kan dock förmimmelser och känslor också vara objekt för gillande (därför att de som följer har andra känslor som innefattar behag).

När vi känner behag är vi ofta ovetande om varför vi känner behag, ty »Varför?» kan här endast åsyfta orsaker, t ex fysiologiska faktorer, karaktärsdrag, e dyl. I fråga om gillande gäller frågan »Varför?» i första hand inte orsaker, utan *skäl*. (Det skall dock påpekas, att »skäl» här inte har med rationalitet att göra på det sättet att det skulle vara rationellt att tycka om det man tycker om; skäl för att gilla är nämligen inte skäl för att göra något utan skäl för att tro något, nämligen att man tycker om något.) Rörande orsakerna till att vi ibland känner behag kan sällan varken vi själva eller fackpsykologer ge några bra svar. Betydligt bättre ställda är vi beträffande skäl för att (tro att) man gillar något. Ett påstående att man gillar X indicerar att man tror, att X eller något hos X orsakar det behag man känner.³ Utpekandet av skälen kan till en början ske så att man s a s skär ner objektet för gillande till vissa egenskaper eller beståndsdelar hos den sak, person, aktivitet eller händelse, som i förstone tas som objekt (»Jag tycker om äpplet för att det är så saftigt och moget»). Nästa steg, som i allmänhet är underförstått, är att framhålla den kausalrelation som måste råda mellan objektet och de förmimmelser eller känslor som är objekt för behag (»Äpplet smakar friskt och samtidigt sött (och dessa förmimmelser finner jag behag i)»). Säger man däremot bara, att man tycker om X därför att X skänker behag, har man inte givit någon förklaring, utan bara uttalat en tautologi, gjort ett begreppsligt påpekande, som kan uppfattas som att man avböjer att svara på frågan »Varför?», kanske därför att man inte är klar över vad det är hos objektet som man tycker om eller inte kan sätta fingret på de upplevelser objektet orsakar.

Jag har således skilt mellan två huvudtyper av episodiska attityder (pro- och antiinställningar):

- (1) (a) behag – obehag;
(b) gillande – ogillande;
- (2) intresse – ointresse (som inte är förenat med (1)).

Frågan är om dessa distinktioner räcker för att förklara vad en episodisk attityd kan vara. En genomgående svårighet är ju att vi använder samma ord för nästan hela spektrat av känslor och attityder och för både episodiska och dispositionella varianter. Ett ord såsom 'älska' användes förutom som aktivitetsverb också för minst fyra sorters emo-

tioner (förälskelse, partnerkärlek, föräldrakärlek och människo(inklusive djur-)kärlek), böjelsen att älska (som aktivitet), benägenheten att älska på något av dessa olika sätt, påtagligt gillande av något (episodiskt eller dispositionellt) och därtill för värderingar utan att någon av nämnda känslor eller attityder behöver vara aktuell. (Visserligen hänger värderingar i sista hand på något sätt samman med dispositionellt behag, men som vi skall se i avdelning II förutsätts inget samband med faktiska upplevelser hos den som värderar.) I än högre grad användes 'tycka om' inte bara för känslor och attityder utan även för värderingar. »Jag tycker om honom (för att han är snäll)» behöver inte skilja sig från »Jag tycker om kniven (för att den är vass)», men i enlighet med vad som sagts i 2.6 om emotioner kan att han är snäll vara ett skäl för en emotion (tycka om = någon sorts kärlek), liksom att talaren tycker om (= gillar) vederbörande kan vara. En synnerligen förvirrande faktor är att vi uttrycker vad som bara är värderingar med termer som indicerar eller direkt utsäger, att vi befinner oss i vissa tillstånd. Enligt rådande jargong säger vi oss vara eller känna oss bekymrade, skakade, oroade, irriterade, glada eller lyckliga över att p, fastän vi bara menar att det är dåligt eller bra att p.

Jag har inte kunnat finna att de angivna distinktionerna är otillräckliga. Sålunda torde t ex 'att ha nöje av (att göra) något' inte kunna skiljas från 'att gilla (att göra) något'.⁴ Att vara nöjd med något, t ex ett resultat, livet, ett tillstånd, kan, liksom att vara nöjd med någon för att denne gjort något, vara en emotion (särskilt om man säger att man »känner sig nöjd»), men kan också vara enbart en värdering (även när man är nöjd med sig själv). Att vara eller känna sig nöjd är en sinnesstämning, som begreppsligt innefattar behag. Att förnötjas av något kan vara detsamma som att vara nöjd med något, men också att därav försättas i nyssnämnda sinnesstämning eller att roas (vilket i sin tur kan vara att försättas i en glad sinnesstämning eller att böjelser att le och skratta uppväckes eller t o m enbart att ens intresse fångas). Att göra något med nöje är detsamma som att man har en proinställning eller prohållning till det man håller på att göra. Ett nöje är något som ger nöje. Något ger nöje om man gillar det. — På motsvarande sätt kan 'trivsel', 'att trivas' och 'trevnad' återföras på de distinktioner jag försökt göra. En vanlig kausal faktor till att man gillar något är att det är något som ingår i en miljö, som kan försätta en i en behaglig sinnesstämning.

¹ Om gillande, se bl a *Trigg* 26, 52–53, 56–57, 114–118, *Siegler* 166, 169, *Baier* 111–114, *Sparshott* 403.

- ² von Wright 65–68, 75–77. – I dagligt tal användes samma termer för primärt och sekundärt hedoniska utsagor; man njuter av mat och dryck, av att göra vissa saker; teaterföreställningen behagar en, osv. – En sensation kan ju inte samtidigt innefatta smärta och icke smärta, men den kan samtidigt innefatta obehag och behag, nämligen om den orsakar en annan känsla som upplevs med behag (exempel: masochisten eller den som upplever en kroppsbesträffning som ett medel till försoning).
- ³ Andersson & Furberg 97–98. I en talsituation kan ett påstående att man tycker om något indicera att adressaten skulle reagera på samma sätt.
- ⁴ Se t ex Trigg 106–107, White, Attention 110, 113.

2.10 Hållningar

Jag har redan uppmärksammat distinktionen episod – disposition, bl a i 2.6 beträffande emotioner. Om A känner sig arg på B i en vecka därför att denne förtalat honom, så måste emotionen vara dispositionell. A är under denna tid benägen att känna episodisk ilska gentemot B på angiven grund. Om A i stället är benägen att vara arg på B (utan specificerad grund) eller att vara arg på vissa (typer av) personer, så är inte längre fråga om en dispositionell emotion utan en disposition att bli arg (dispositionellt eller episodiskt), en benägenhet som är en del av A:s karaktär eller personlighet. Först om en person är benägen att bli arg ovanligt ofta och på varierande och svaga grunder beskriver vi honom som ilsken.¹

Beträffande andra känslor än emotioner går det inte att göra en distinktion som svarar mot den mellan en dispositionell emotion och en disposition att ha en viss emotion, emedan inga trosföreställningar om ett objekt för känslan är konstitutiv för någon av dem. För varje episodisk känsla är emellertid möjligt att finna en benägenhet att drabbas av denna känsla. Om en sådan benägenhet gäller en »själslig» känsla och är någorlunda stabil och frekvensen av manifestationer är någorlunda hög, tillskrives den vederbörande som ett karaktärsdrag, en generalisering rörande hans känsloliv. Flertalet termer som betecknar karaktärsdrag är dock inte av så enkel typ, utan avser benägenheter i fråga om hela vidden av personlighetsyttringar. En karakteristik av någon som t ex blygsam, självsäker, dum, försiktig, omtänksam tar sikte på såväl tankar, trosföreställningar, handlingar, reaktioner av olika slag som känslor och attityder.

Pro- och antihållningar är dispositionella attityder.² Enligt den terminologi jag använder är de *benägenheter till pro- respektive antiinställningar*. Att vara dispositionellt intresserad av något är sålunda att vara benägen att vara episodiskt intresserad därav. Den som är intresserad (prohållning) av juridik måste då och då fängslas (proinställning)

av juridiska frågor och problem. Eftersom hållningar är benägenheter behöver den som har en viss hållning inte känna till dem.

Benägenheter att känna behag vid vissa förmimmelser eller känslor skulle kunna ha särskilda beteckningar, men så är inte fallet. Behovet därav är nästan obefintligt. Det rör sig ju om generaliseringar rörande å ena sidan vissa känslor och förmimmelser och å andra sidan behag. De flesta människor tenderar att finna behag i liknande upplevelser. Olikheterna gäller främst i fråga om vad som kan orsaka dessa upplevelser. Härtill kommer, att det är svårt och ibland omöjligt att identifiera upplevelserna annat än som orsakade på visst sätt. Intresset kommer därför att riktas på det som orsakar de behagliga medvetenhetstillstånden. Uttalanden om hållningar sker nästan alltid i sekundärt hedoniska utsagor, även om uttryck såsom 'njuta av' och 'behagas av' användes.

Beträffande pro- och antihållningar kan man således nöja sig med att skilja mellan (1) gillande – ogillande; och (2) intresse – ointresse. Eftersom den som har en hållning inte behöver ha motsvarande inställning kan det vara lätt att också nyssnämnda distinktion förbises. Därmed är dock ingen större olycka skedd, enär dispositionellt intresse nästan alltid är förenat med gillande.

För att en hållning skall tillskrivas en person måste benägenheten vara långsiktig och någorlunda stabil. Även om det inte är ovanligt, att en viss person finner behag i något vari andra människor sällan eller aldrig finner behag, så är det som redan antytts ovanligt att han brukar finna behag däri. En närmare analys av de flesta hållningar, som förefaller oss egendomliga, torde ge vid handen att egendomligheten är att finna i att vederbörande tenderar att reagera på ett sätt som de flesta finner behagligt på stimuli, som på de flesta har en helt annan inverkan. En masochist har en prohållning till smärtsensationer framkallade av vissa personer i vissa situationer, inte därför att dessa sensationer tenderar att ge lust, utan därför att de ovanligt nog tenderar att hos honom framkalla AT-känslor, som det är normalt att finna lustfyllda. Den som har en prohållning till att se andra människor torteras eller att läsa om eller tänka på tortyrscener är inte avvikande därför att han finner behag i andra känslor än andra människor gör, utan därför att han är så beskaffad att ifrågavarande känslor framkallas av företeelser som hos andra tenderar att framkalla helt andra känslor.

En hållning existerar bara om den genom sin utspridning över en viss tid, sin mängd av manifestationer och dessas överensstämmelse i

fråga om positiv eller negativ riktning ger underlag för en generalisering rörande personen. En hållning har skäl på samma sätt som en inställning. Men då inget faktiskt orsakande behöver föreligga, när man förklarar att man har en viss hållning, finns en tendens att lyfta blicken från de rums- och tidsmässigt näraliggande faktorer som normalt tages som objekt för inställningar och utvidga kretsen av objekt till att omfatta så gott som allting som kan vara en betingelse för upplevt behag. Jag kan t ex säga att jag (dispositionellt) tycker om en person, enbart därför att jag tycker om att läsa om honom, och aldrig varit i tillfälle att konfronteras med honom på sådant sätt att jag skulle säga att jag (episodiskt) tycker om honom. Om inte allting som är objekt för en inställning är objekt för en motsvarande hållning, så brukar således omvänt inte allt som anges som objekt för en hållning anges som objekt för en inställning.³

En inställning har ju en behaviouristisk komponent (attraktion eller repulsion). Det har också hållningarna. Men här rör det sig om en strävan att försätta sig i sådana positioner att man upplever behag respektive undgår obehag, vilket ju är något mer än en benägenhet att känna episodisk attraktion eller repulsion. Om A säger att han tycker om apelsiner, men aldrig gör något för att komma i besittning av och äta apelsiner, så är detta prima facie bevis för att han inte är uppriktig. Han är åtminstone skyldig att förklara hur det är möjligt att han tycker om apelsiner, trots att han aldrig äter några (han kan t ex vara allergisk mot apelsiner; han har då starkare skäl för att inte äta apelsiner).⁴ Som handlingsskäl fungerar existensen av de hållningar som personen tror att han har; att han felaktigt tror att han har en viss hållning hindrar inte att den antagna hållningens existens kan spela en viktig roll vid argumentation rörande vad han skall göra och omvänt kan existensen av en hållning, som han inte tror att han har, inte ha någon inverkan vid sådan argumentation.

Ju oftare en hållnings existens är handlingsskäl och ju fler konkurrerande hållningar som den därvid gör överksamma, ju starkare är hållningen. En persons hållningar är utsatta för förändringar, inte bara på grund av nya erfarenheter, utan även på grund av att även de starkaste hållningar blir s a s utslitna om de väldigt ofta är avgörande för en persons ställningstaganden rörande sitt handlande. Man tröttnar på ständig upprepning av likartade upplevelser. Hållningen försvinner därför att man inte längre erfar behag eller är intresserad. Trots detta utvecklas med tiden hos varje person ett mönster av *preferenser*, som med tilltagande ålder och avtagande nyfikenhet tenderar att stabiliseras, att

bli alltmer statistiskt. Enligt denna terminologi är inte varje föredragande en preferens – man kan t ex ha en proinställning utan motsvarande prohållning och man kan föredra något bara därför att man värderar det positivt. En prohållning är en preferens, om den tämligen ofta aktualiseras som handlingsskäl och då är utslagsgivande (åtminstone i okomplicerade valsituationer, där det mindre är fråga om att väga skäl för och emot än att väga skäl för olika handlingsalternativ). En preferens måste dessutom »täcka» ett visst område av inbördes liknande företeelser (färger, musikinstrument, artister, mat, tidsfördriv, etc); man kan t ex inte säga att man föredrar dragspelsmusik framför gula tapeter. För mönstret av preferenser (med främst sinnlig anknytning) hos en person användes beteckningen '*smak*'. Preferenser och andra hållningar kan inte vara riktiga eller oriktiga, rimliga eller orimliga: därav slagorden »Smaken är olika» och »Om tycke och smak skall man inte disputera». Men de kan vara onormala, egendomliga eller perversa. Det onormala ligger i allmänhet – som redan framhållits – mindre i att vissa känslor innefattar behag eller obehag än i att vissa yttre företeelser tenderar att hos vederbörande framkalla känslor som innefattar behag eller obehag. Skillnader i hållningar mellan olika personer, grupper, folkslag och kulturer är i första hand att tillskriva skillnader i erfarenheter, vānor och miljö, medan föga tyder på att inte flertalet människor finner behag i samma typer av känsloupplevelser. Beträffande förnimmelser är variationen däremot ganska stor.

Av känslor står emotioner i en särställning genom det sätt varpå värderingar och andra trosföreställningar är inblandade: man kan ju t ex inte vara arg på någon bara därför att han gjort något som man tycker är bra. Hållningar innehåller också trosföreställningar (rörande tendenser till orsaksamband och eventuellt om vad det är hos objektet som i så fall är orsak), men dessa är inte konstitutiva för hållningens existens på ett sätt som är jämförligt med trosföreställningarnas roll vid emotioner. Det är inte begreppsligt omöjligt att ha en viss attityd i förhållande till ett visst objekt. Praktiskt taget allting kan komma att bli objekt för en attityd; allting som kan orsaka känslor och förnimmelser kan vara objekt för en inställning eller hållning.⁵ Hur detta kan gå till är ett problem för psykologer, även om de f n inte torde ha särskilt många prediktivt tillförlitliga metoder för förklaring av dessa fenomen.

Man brukar ibland tala om t ex moraliska, estetiska, politiska, m fl attityder. Oftast avses därmed en värdering ur en viss synpunkt eller någon annan trosföreställning. Men det är möjligt att kalla en emotion

för estetisk eller moralisk därför att de relevanta trosföreställningarna och värderingarna hänför sig till dessa dimensioner. Också en inställning eller hållning kan kallas estetisk eller moralisk därför att den relevanta kausala faktorn är relevant ur den estetiska respektive moraliska synpunkten. Inställningar och hållningar till generella och abstrakta tillstånd är jämförelsevis sällsynta (i stället rör det sig om värderingar i någon form). Men de är inte uteslutna. Man kan t ex ha en antihållning till överbefolkning därför att tanken på världens överbefolkning brukar framkalla ett medvetenhetstillstånd hos en som upplevs som obehagligt.

- ¹ Om benägenheter som handlingsförklaringar, se *White* 150–161, *Jareborg* 105–106, 116–118. Se även *Mellor* 172–177.
- ² Av betydelse för utformningen av föreliggande avsnitt har varit påpekanden hos *Trigg* 52–53, 116, *Siegler* 165, 167–168, *Nowell-Smith* 111–112, 115, 128–129, *White*, *Attention* 103, *Emmet* 115–118, *Kemp* 144–145, *Williamson* 357–359.
- ³ Ju längre man kommer från själva den behagliga upplevelsen, dvs i ju högre grad rationella överväganden är inblandade, ju närmare till hands ligger att använda värderingsterminologi, t ex uttrycken 'uppskatta' och 'sätta värde på'. Vad särskilt gäller 'uppskatta' kan detta ord användas i stället för 'tycka om' och 'gilla', men då torde krävas dels att man kan anföra andra skäl för sitt gillande än att objektet orsakar en behaglig förmimelse eller känsla, dels att objektet på något sätt är föremål för mänsklig kontroll (Kan man uppskatta Atlantiska oceanen?); se därom *Urmson* 56–57, som bygger på en framställning av *Pitcher* och jämför *Ziff* 223–227, *Ayer* 138 och *Stevenson*, t ex 22–26, 105.
- ⁴ Om pro- och antihållningar och handlingsskäl, se nedan 3.4 och 5. – *Wittgenstein*, *Lectures* 12: »What are expressions of liking something? Is it only what we say or interjections we use or faces we make? Obviously not. It is, often, how often I read something or how often I wear a suit. Perhaps I won't even say: »It's fine«, but wear it often and look at it.»
- ⁵ Det är därför ett – för deras värdeteori katastrofalt – misstag att som *Andersson & Furberg*, *Moral* (se t ex 63–64, 198, 219–220) likställa »känslor» och »attityder» och säga att båda måste vara »adekvata» (åtminstone ur hysarens synpunkt), dvs att också attitydtermer inte är »korrekt använda» annat än i förhållande till vissa typer av objekt med vilka förknippas vissa typer av trosföreställningar. Men att det förhåller sig så att ingen gillar kvadratrotten ur fyra beror på att kvadratrotten ur fyra är en sådan företeelse, att det är empiriskt så gott som otänkbart att den skulle ge upphov till en inställning, och alltså inte på begreppet attityd. Att använda 'pro- och conattityder' som paraplytermer för känslor och attityder (se 220) är att sudda över viktiga distinktioner. Se t ex *Sumner* 387, 395, om att attityder inte behöver vara »emotionella». Liksom förebilden *Urmson* 40–43, talar de om attityder som en sorts företeelse och går alltså förbi skillnaderna mellan inställningar, hållningar och förhållningar. De uppmärksammar (liksom *Urmson*) det utmärkande för förhållningar (se 2.11), nämligen förmågan att välja attityd, och tar detta som ett nödvändigt kriterium för användningen av 'attityd'. Varje försök att med hjälp av attitydbegreppet förklara vad en värdering är måste därefter misslyckas, eftersom en värdering alltid kan åberopas som skäl för att välja attityd.

2.11 Förhållningar

Känslor, inställningar och hållningar är arationella, med undantag för en dimension hos en del av dem. Man kan inte välja, intaga, adoptera en känsla, inställning eller hållning. De kan behärras, dels på så sätt att vi kan hindra oss själva, åtminstone ibland, från att visa att vi har dem och dels därigenom att vi utifrån vår kännedom om våra egna reaktioner

kan försätta oss i sådana situationer att de uppkommer eller försvinner. Att existensen av en hållning kan fungera som handlingsskäl, vilket påverkar hållningens existens och styrka (antalet manifestationer), är beroende av att vi kan förutse hur vi sannolikt kommer att reagera.

Såsom antydde i 2.7 används emellertid ordet 'attityd' bl a också för något som vi behärskar på samma sätt som en avsiktlig handling. Man kan *visa* eller *inta* en avvaktande, kylig, positiv eller negativ, vänlig, välvillig, etc attityd. Det väsentliga hos sådana »förhållningar» är ett beteendemönster gentemot ett objekt. Detta beteendemönster består till god del av avsiktliga handlingar (eller passivitet), som kan men inte behöver vara beroende av värderingar, hållningar eller inställningar. Vi kan välja förhållningar på rationella grunder. I och för sig är förhållningar inte del av vår personlighet på annat sätt än att man kan vara benägen att inta vissa förhållningar, liksom man kan vara benägen att göra vissa andra saker (i vissa sorters situationer).

3. Pragmatiska skäl

3.1 Handlingsskäl och teoretiska skäl

Både vid tro och handlingar¹ kan man skilja mellan två frågor: »Vad skall jag göra (tro)?» och »Varför gjorde eller gör jag x (tror jag att p)?» Svaret på den senare frågan ger en *förklaring*, som utpekar orsaker eller skäl. I båda typerna av förklaringar anges faktorer som fått just vederbörande person att göra x respektive tro att p.² En utförd handling är rationell, om det har funnits tillräckliga skäl för att utföra den. Personen var i så fall *berättigad* att utföra handlingen. Inget hindrar att den som gjorde x var berättigad därtill, trots att hans skäl inte sammanföll med dem som faktiskt gjorde handlingen berättigad. Motsvarande gäller vid tro: A kan tro att p på otillräckliga grunder, samtidigt som det finns andra skäl som gör det berättigat att tro att p. (Om man vill, kan man skilja mellan att vara objektivt respektive subjektivt berättigad att tro eller göra något.) Om A är berättigad att göra x, så är det inte säkert att det visar sig vara eller är riktigt eller bäst att göra x, på motsvarande sätt som A kan vara berättigad att tro att p, ehuru det inte kan uteslutas att det inte är sant att p. I förevarande sammanhang är dock den första av de inledningsvis nämnda frågorna den mest intressanta, eller rättare: det som kan anföras som motivering till ett svar på denna fråga. Vi är ju ute efter vad rationalitet är, vad som kan anföras som skäl för och emot att göra något (respektive tro något). Motiveringen är emellertid densamma som skulle ges om A redan hade gjort x (kommit att tro att p) och handlingen (tron) skulle visas vara berättigad. I båda fallen är fråga om vilka skäl som finns eller fanns, inte vilka skäl en person har eller hade (och som kan åberopas till förklaring av att A gör eller gjorde x eller tror eller trodde att p).³

Det svar som ges på en fråga »Vad skall jag göra?» är personrelaterat i fråga om motiveringen på ett sätt som svaret på »Vad skall jag tro?» inte är. Finner jag att jag skall tro att p, så följer (principiellt) att jag anser att alla i min situation skall tro att p. Men om jag finner att jag skall göra x, så följer ingalunda att jag menar att alla i min situation skall göra x. Föreliggande skäl för att göra något är knutna till en person, medan föreliggande teoretiska skäl (dvs skäl för att tro något) inte är det. För tillfället är dock detta faktum av underordnad betydelse,

eftersom min avsikt är att utröna vad som överhuvudtaget kan vara handlingsskäl, dvs vad som till sin typ är ett handlingsskäl.

Både tro och handlingar kan ha följder – skadliga, nyttiga, etc – och båda kan förklaras under hänvisning till orsaker (bl a som utslag av en persons karaktär eller känslor). Men en tro kan inte såsom en handling vara avsiktlig eller oavsiktlig, ofrivillig eller icke ofrivillig, frivillig eller icke frivillig.⁴ En tro kan sålunda t ex inte framtingas med våld. En tro kan ha moraliskt relevanta följder och språkhandlingar, varigenom en viss tro uttryckes, kan som alla handlingar vara moraliskt relevanta. Men tron i och för sig kan inte påverkas av moraliska skäl, emedan frågan huruvida man skall tro att p är oskiljbar från frågan huruvida p. En annan sak är att A kan ha skäl för att förmå sig själv att tro att p, men detta skäl är i så fall ett skäl för att göra något, inte ett teoretiskt skäl. Även s k önsketänkande måste bygga på skäl för att tro – eventuellt svaga eller dåliga skäl – trots att här tillkommer en kausal förklaring till att vissa fakta inte beaktas, eller kanske en handlingsförklaring som går ut på att vederbörande har skäl att ignorera eller eljest bortse från vissa ting, t ex därför att han inte vill bli upprörd, oroad, osv. Och även om A:s tro att han kommer att lyckas kan vara kausalt relevant för hans framgång, så kan det naturligtvis inte vara så att han tror detta för att kausalt påverka resultatet. Att A tror att han kommer att lyckas kan däremot vara ett skäl (bland flera) för någon annan att tro att A kommer att lyckas. (Jämför: en expert kan inte basera sin tro att p på att han är expert, men en annan person kan vara berättigad att tro att p, därför att A tror att p och A är expert.)⁵

Ingen kan tro eller veta vad han tror vara osant, men inget hindrar att man gör det man tror att man inte bör göra. Den som tror att p, när det inte är sant att p, har gjort ett misstag eller har eljest fel. Särskilt påtagligt är felet, om man är inkonsekvent, dvs tror att både p och q när att p och att q är oförenliga. Att handla inkonsekvent behöver inte vara fel eller beroende av misstag.⁶

Om två alternativa trosföreställningar för en person framstår som lika väl motiverade, så vet han ändå att minst en av dem är felaktig. Om två alternativa handlingar för en person framstår som lika väl motiverade, kan det helt enkelt vara så att båda är lika väl motiverade. Om A måste – av något skäl – välja ett handlingsalternativ, så kan lottnings vara den mest rationella lösningen i ett sådant fall.⁷ Om sanningen kan man däremot inte spela tärning. Man är aldrig tvungen att tro något (inklusive tro att man skall eller bör göra x), så som man kan vara tvungen att besluta att göra något. Måste man utgå från att det är sant att p

eller sant att q, etc får man i stället anta att någondera satsen är sann. Att tro att p eller q är vidare inte nödvändigtvis detsamma som att tro att p eller tro att q, men att göra x eller y är alltid detsamma som att göra x eller göra y. Det finns bara två sanningsvärden, men det finns grader av tro och grader av skäl för att tro och skäl för att göra.⁸

Om A tror att p, så måste han – om vi bortser från s k arationell tro – ha vissa skäl för att p. Om A gör x behöver han inga skäl för att göra x. För mycket av vad vi gör har vi inga skäl, vi bara gör det. Detta gäller även om vi först beslutar att göra x. Handling är icke som tro bunden till rationalitet.

Även om A har skäl för att göra x, så är det relativt sällan han överväger huruvida han skall göra x. Varje människa har stående uppfattningar, däribland sådana som rör relevanta handlingsskäl. Därtill kommer att även om vi gör en bedömning, så sättes därigenom kanske bara ett mål som sedan styr en del av vår aktivitet. Alla handlingar som är av betydelse för målets uppnående – rörelser som vi kanske utfört miljontals gånger – behöver då inte bli föremål för övervägande. Som Gauthier säger: »Most actions are neither deliberate nor reasoned, but belong to a context of deliberate and reasoned activity.»⁹

'Rationell' och 'irrationell' används inte bara om tro och handlande, utan även om personer, varvid ordens tillämplighet har att göra med personers benägenhet att tänka och handla rationellt. Benägenheter att ställa höga eller låga krav på styrkan hos skälen för det man accepterar som sant kan också vara personlighetsdrag ('misstänksam', 'godtrogen', 'lättlurad', 'naiv'). Stående trosuppfattningar i t ex religiösa och politiska frågor ger möjlighet till klassificering av personer.

Rationalitet brukar ibland skiljas från rimlighet.¹⁰ En rationell tro eller handling är en sådan som antas respektive utförs på »goda» eller »tillräckliga» skäl. För att det skall vara rimligt att tro att p eller göra x torde räcka med att man har starkare skäl för än mot, samtidigt som en bedömningssituation är förutsatt.

Rationalitet är inte detsamma som intelligens: intelligens erfordras för att man skall kunna behärska ett språk; att ha ett språk är i sin tur en nödvändig förutsättning för att man skall kunna vara rationell.¹¹

¹ För enkelhets skull säges i det följande ingenting om skäl för att inte göra något visst, däribland skäl för att underlåta att göra något. Handlingsskäl kan således vara skäl för eller emot att göra något, som egentligen inte är en handling. Om handlingsbegreppet, se *Jareborg* 76–86, 91–100.

² Om handlingsförklaringar, se närmare *Jareborg* 101–130 och där angiven litteratur samt *White* 131–166, *Edgley* 147–152, *Winch* 45–65, 75–83, *Milligan*.

³ *Baier* 148–156, *Nowell-Smith* 105, *Kemp* 96–105, *Gauthier* 26–27, *Woods* 189–191.

- 4 Om dessa begrepp, se *Jareborg* 146–152, 169–172, 303–306, 314–320.
- 5 Se närmare *Edgley* 63–66, 92–101.
- 6 Se *Edgley* 121–122.
- 7 Om man inte behöver välja, är det rationellare att uppskjuta valet tills ytterligare klarhet nåtts i frågan (se *Richards* 29–30). Ett praktiskt problem behöver inte konstitueras av enbart ovisshet om *vad* man bör välja att göra, utan kan lika väl avse *när* man bör välja vad man skall göra.
- 8 *Edgley* 163–169. *Kemp* 182 (se även 54–55 rörande relationen mellan teoretiska skäl och handlings-skäl).
- 9 *Gauthier* 27. Se även *Black* 42.
- 10 *Richards* 75–78 menar att »rationella» handlingar är sådana som företas på skäl som är både »self-regarding» och »conclusive», medan rimliga handlingar är sådana som är berättigade ur moralisk synpunkt. En rationell person (se 54) behöver inte handla »rationellt», det räcker med att han handlar utifrån »goda» skäl (eftersom det inte är rationellt att alltid handla »rationellt»: att alltid göra noggranna överbåganden skulle »kosta» för mycket). *Rescher* 79 reserverar rationalitet för »formal issues of logical consistency», medan rimlighet skulle ha att göra med »material issues of appropriateness and correctness in application of substantive criteria and standards» (observera dock att han talar om preferenser). Se vidare *Kemp* 127–147 och *Baier* 315–317 om dessa och besläktade epitet.
- 11 Jag följer här *Bennett* (se särskilt 46–47 och 79–101). Bara i ett språk kan man ha teoretisk kunskap, endast ett språk kan »be related directly to that which is neither present nor particular» (88). »Minimally, to possess a language is to have an intelligent grasp of patterns of behaviour which fall under rules correlating performances with empirical states of affairs.» (93) Ett språk är inte tillräckligt för rationalitet: man måste kunna uttrycka både påståenden om daterade specifika händelser och tillstånd och påståenden som är generaliserande (var för sig; ett djur kan inte ge uttryck för ett generaliserande påstående ensamt). Se också 43: »in so far as there is any clarity at all in the ordinary man's use of 'intelligent' outside the human sphere, his notion of intelligence is that of the possession of patterns of behaviour which involve complex relationships between behaviour and sensory intake, and which the behavior can modify if modification should become desirable in the light of the behavior's wants and needs.»

3.2 Praktiska och pragmatiska bedömningar

Skillnaden mellan ett *praktiskt* och ett *teoretiskt* problem kan sägas bestå i att det förra är ett problem rörande vad man skall göra, medan det senare är ett problem rörande vad man skall tro. För att 'problem' skall vara rätt använt torde krävas att lösningen, svaret på frågan, inte är så uppenbar att svaret är uttryck för ett uppfattande eller konstaterande. Svaret på ett teoretiskt problem är i så fall ett teoretiskt omdöme och svaret på ett praktiskt problem ett *praktiskt omdöme*. Vid det förra beaktas endast teoretiska skäl, vid det senare även handlings-skäl. Ett praktiskt omdöme behöver inte ha, men torde alltid kunna ges, formen »Jag (man, du, etc) skall eller bör göra x» eller »Det är bäst för mig (etc) att göra x».¹ Ett praktiskt problem är alltid relativt till en sammanhang (en kontext). Det uppstår för en viss person eller viss grupp av personer, som har begränsad handlingsförmåga och insikt och som har stående mål och åtaganden, vilka sätter gränser för handlandet och därmed även för vilka skäl som är relevanta.² Uppkomsten

av ett teoretiskt problem är naturligtvis också beroende av sammanhanget, men lösningen är inte principiellt avhängig av utgångslägets beskaffenhet. Ett praktiskt problem kan uppkomma därför att A måste göra något, samtidigt som han saknar uppenbar grund för att välja handlingsväg, eller därför att A måste välja mellan olika alternativ, men inte utan övervägande kan avgöra hur dessa påverkar hans olika (ofta stående) mål. Det kan också vara så att A avser att nå ett visst mål och problemet gäller hur han skall välja mellan olika sätt att nå detta. I så fall kan lösningen bli beroende av att handlandet också inverkar på andra mål (eventuellt stående), antingen så att det bidrar eller icke bidrar till dessas uppnående eller så att det förhindrar eller möjliggör att de uppnås på annat sätt.³

Ställd till en annan person är frågan »Vad skall jag göra?» antingen en begäran om råd eller en begäran om order.

Att *ge råd*, rekommendera, ge förslag och ibland (när ett mål är givet) ge instruktioner eller direktiv är språkhandlingar som visserligen ger ett svar på frågan vad den andre skall göra, men inte i och för sig ger skäl för att göra något. (Om den som ger rådet, etc är en auktoritet, någon man vet brukar veta och är att lita på, ger detta förhållande stöd för att det är sant att den som får rådet bör göra det som auktoriteten säger att han bör göra. Men rådet ger honom fortfarande inga skäl för att göra detta.⁴) För att A skall ges skäl att göra x, när B råder honom att göra x, måste B också tala om varför han anser att A bör göra x. Att *befalla*, ge order, kommendera, instruera och ge direktiv (när detta har samma innebörd som en befallning) är också språkhandlingar. De kan direkt ge en annan person skäl för att göra det som befallningen, etc anger — men bara om det är givet att den andre skall eller bör lyda den som befäller. (En befallning kan i motsats till en order eller ett kommando ges utan särskild kompetens att befälla.) Om B befäller A att göra x, kommer en fråga från A, varför han bör göra x, normalt att avse varför han skall lyda B och inte varför han — med bortseende från befallningen — bör göra x. »Varför råder du mig att göra x?» är visserligen tvetydigt, men normalt gäller frågan skälen för att göra x och inte B:s skäl för att råda A att göra x. Om B bönfäller eller uppmanar A att göra x, kan detta innefatta ett råd. En begäran, hemställan, anmodan eller uppmaning kan ibland ha samma illokuta innebörd som en befallning, nämligen om vederbörande har kompetens att begära, etc. Alla dessa språkhandlingar kan emellertid också förekomma utan inslag av vare sig råd eller befallning. En bön,

etc kan likväl ge A skäl att göra x, t ex därför att A anser sig ha skäl att (inom vissa gränser) tillmötesgå B, oberoende vad det är B ber om.⁵

Ett råd, en order eller en bön ger således aldrig i och för sig tillräckliga skäl för att göra något, men kan likväl i kombination med andra skäl bli avgörande för vad A kommer att göra. Motsvarande gäller för en parts yrkande inför domstol; att B yrkar att domstolen skall göra x duger inte som grund för att domstolen skall göra x, men utan yrkandet har domstolen ingen anledning att göra x.

Som vi sett i 1.2 är en *teoretisk bedömning* ett beslut, ett ställningstagande som sker efter vägande av skäl för och emot huruvida p. Bedömningen innefattar att A därefter tror att p (eventuellt med viss gartering) eller att -p och att han gör detta på grundval av att han kommit att tro något annat, nämligen att skälen för att p har en viss styrka (en tro som oftast kommer att omfattas mot bakgrunden av stående trosföreställningar om styrkan hos olika typer av skäl). En *praktisk bedömning* är ett ställningstagande till vad man skall eller bör göra. Det relevanta »p» kan ges formen »Jag (man, du, etc) skall eller bör göra x» och avses ge lösningen på ett praktiskt problem. Skälen för att tro att p är i detta fall också skäl för någon att göra x. Att avgöra huruvida man skall göra x är precis detsamma som att avgöra huruvida man skall tro att man skall göra x.⁶ En *praktisk bedömning är således bara ett specialfall av en teoretisk bedömning*.⁷

Att ta ställning till hur eller vad man skall göra är ett specialfall av att ta ställning till vad man skall tro. Det kunde tänkas att det omvända vore fallet: att acceptera, ta ställning är att göra något och att acceptera att det är sant att p är därför en handling; av detta skulle sedan följa att skäl för att tro att p är en underavdelning av skäl för att göra något.⁸ »Jag bör tro att p» bleve ett specialfall av »Jag bör göra x».⁹ Men att säga att jag bör tro att p är detsamma som att säga att det finns goda skäl (för mig) att tro att p, dvs att redan tro att p. Det går inte att skilja mellan insikten om att man bör tro att p, ett beslut att acceptera att det är sant att p och att acceptera att det är sant att p. Att komma att tro att p är något man kan sägas göra, men det är ingen handling¹⁰ sådan att det går att skilja mellan stadierna beslut att handla och utförandet av handlingen. Det är omöjligt att avse att tro att p. Vidare: när vi talar om handlingsskäl åsyftar vi fakta eller det vi tror vara fakta. Vi skulle inte kunna ha något medvetet skäl för att göra något utan att redan tro att något är fallet. Härtill kommer att bara en del av vad som uppfattas som fakta duger som handlingsskäl. Detta argument har dock inte avgörande betydelse. Som vi sett i 1.1 baseras

teoretisk argumentation i sista hand på handlingsskäl. Vad som är avgörande är i stället, att begreppet skäl hör hemma i rationell argumentation (och logisk slutledning). Alla bedömningar och slutsatser måste vara påståenden, dvs något som principiellt kan omfattas av tro. Vare sig ett beslut att handla eller själva handlingen kan vara resultatet av en argumentation eller slutledning. Den som tror, att han bör göra x är fri att avstå från att besluta att göra x och även om han beslutar att göra x, så kanske han inte har förmåga och tillfälle att göra x. Den som tror, att han bör tro att p (! ?), tror redan att p. All argumentation är theoretisk. Anledningen till att vi överhuvudtaget kan säga att handlingar är rationella eller irrationella är att de står respektive icke står i överensstämmelse med utsagor av typen »A bör göra x». Att något kan vara skäl för att göra x beror på att det är skäl för att tro att x bör göras.¹¹

Även om principerna för theoretisk argumentation förutsätter vinderering, dvs en motivering genom handlingsskäl, kan denna inte ha någon genomslagskraft, om den inte är theoretiskt övertygande. Resultatet blir alltså en ständig växelverkan, en feed-back-mekanism, mellan den theoretiska och den handlingsmässiga dimensionen. Men så fort vi argumenterar måste vi hålla oss inom den theoretiska dimensionen, och detta gäller även om argumentationen avser skäl för och emot att göra något.

Ett övervägande av skäl för och emot att göra något innefattar åtminstone två led: (a) ett överblickande av föreliggande fakta i kombination med – i regel stående – uppfattningar om faktas relevans (dvs person-neutrala uppfattningar om vad som överhuvudtaget är handlingsskäl), och (b) en vägning att etablerade skäl för och emot, vilket i allmänhet kräver någon hjälp av principer härför (uppfattningar om en rangordning mellan typer av skäl).¹²

Den som gör en theoretisk bedömning, och stannar för att p, måste först ha kommit att tro något om skälen för och emot att p. Likaså måste den, som bedömer att han (eller någon annan) bör göra x, först ha kommit att tro något om skälen för och emot att göra x. Eftersom just denna sorts tro har en central roll vid förklaringen av vad värderingar är, så är det lämpligt att här använda en särskild term. Ett omdöme som säger att det finns skäl för eller emot en handling kommer i det följande att kallas »*pragmatiskt omdöme*». Ett pragmatiskt omdöme är inte nödvändigtvis föranlett av ett praktiskt problem. Det behövs alltså inte utgöra (del av) ett svar på en fråga vad eller hur någon

skall eller bör göra. *Ett pragmatiskt omdöme är också ett teoretiskt omdöme.*

Ett praktiskt omdöme som har formen »A skall (bör) göra x» är alltid ett pragmatiskt omdöme. Men ett praktiskt omdöme behöver inte vara ett pragmatiskt omdöme: det räcker med att säga t ex »Jag gör x» eller bara »x» för att svara på »Vad skall jag göra?». »A skall (bör) göra x» kan vidare vara ett pragmatiskt omdöme, utan att vara ett praktiskt. I sådana fall är det tänkbart att både »Jag bör göra x» och »Jag bör göra y» är sanna satser, trots att x och y är oförenliga.¹³

En utsaga som säger något om skäl för eller emot en handling behöver inte vara ett omdöme, dvs man kan komma att tro vad som påstås utan att först ha gjort ett övervägande. Som sagts i 1.2 kan tvärtom en bedömning inte i oändlighet föregås av andra bedömningar och det är en empirisk fråga, om ett påstående som säger något om skäl för eller emot en handling är ett omdöme eller en utsaga av annan art. Ur semantisk och värdeteoretisk synpunkt finns därför större anledning att tala om klassen av *pragmatiska utsagor* som en enhet än klassen av pragmatiska omdömen.

I enlighet med den nu valda terminologien kan »*pragmatiskt skäl*» användas som synonym till »handlingsskäl» och »skäl för eller emot att göra något», på motsvarande sätt som »teoretiskt skäl» användes i stället för »skäl för eller emot att tro något». Ett *praktiskt skäl* blir då ett skäl som åberopas för lösningen av ett praktiskt problem.¹⁴

För att sammanfatta: Att ange skälen för en pragmatisk utsaga är att ange skälen för att tro att det finns vissa skäl för eller emot att göra något. Att ange ett sådant skäl är att påstå något (säga något man tror vara sant). All argumentation är teoretisk; pragmatisk och praktisk argumentation kännetecknas av att de relevanta skälen för att tro något är begränsade till fakta som också är skäl för att göra något.

¹ Om dessa uttryck, se vidare nedan 8.1 och 2 och även 7.9.

² Gauthier 1–2, 9–12, 17.

³ Gauthier 31.

⁴ Det kan även finnas andra skäl för att (alltid) följa B:s råd.

⁵ Se närmare Taylor 209–213, Gauthier 53–63, Baier 136–139, Nowell-Smith 145–149.

⁶ Se ovan 1.1 vid not 2 om »transparensen» hos »Jag tror att jag bör göra x», som sålunda inte kan skiljas från »Jag bör göra x». Se också Baier 143–147.

⁷ Edgley 19.

⁸ Se Edgley 39.

⁹ Här bortses från att »bör» i den förra satsen kan avse skäl som i och för sig inte är teoretiska, utan t ex sociala. Se också 3.1 vid not 5.

¹⁰ Edgley 43–45, 55.

- ¹¹ *Edgley* 123–124. – S k *praktiska syllogismer* är bara specialfall av teoretiska syllogismer. En imperativisk sats kan inte vara slutpunkt i logisk argumentation, även om det går att upprätta logiska relationer mellan imperativa och indikativa satser. Rörande »praktisk argumentation» må här hänvisas till *Edgley* 22–36, 102–132, 137–147, *Gauthier* 24–33, 42–49, *von Wright* 161–176, *Rescher* 29–48, *Black* 23–40, *Hudson*, *Moral* 195–201, 231–237; se även *Hare*, särskilt 32–55, och *Hare*, *Freedom* 86–111; jämför *Stevenson*, *Facts* 171: »I know of no sense of »practical reason», half attitude and half belief, that I find intelligible.»
- ¹² Se *Baier* 92–99. – *Richards* 58: »it seems absurd to suppose that acting for reasons always requires active prior deliberation. Many situations are recurrent, and our ends relatively constant, so that redeliberating each time is wasteful of valuable energies. Deliberation should be reserved for the novel and changing, where habitual decisions are inappropriate.»
- ¹³ Det rör sig då om förberedande stadier i en argumentation. Se *Baier* 102–103, om *prima facie* skäl och skäl »on balance». – Jämför *Woods* 192–194, som inte synes skilja mellan »tillräckligt (som) skäl» och »tillräckligt för att vara ett skäl».
- ¹⁴ Det kan förtjäna framhållas, att jag inte givit någon särskild beteckning för den grupp av utsagor som – med de pragmatiska utsagorna som en underavdelning – utsäger att det finns skäl för eller emot att tro något eller den grupp av utsagor som utsäger att det finns enbart teoretiska skäl för eller emot att tro något (för den senare gruppen kunde man använda termen »teoretiska värderingar»).

3.3 Vilja och pragmatiska skäl

Att A *vill* göra x är inget skäl för honom att göra x. »Att vilja göra» kan emellertid avse flera olika saker:

- (1) Ett fall är att A just nu känner lust att göra x; i så fall har vi att göra med vad jag i 2.3 kallat »*böjelse*» (impuls, frestelse). Att A är böjd att göra x hindrar inte att han har skäl därför, men böjelsens existens kan inte åberopas som skäl, bl a därför att den sällan kan beaktas i en argumentation. Om A gör x därför att han känner lust att göra x, är det inte ovanligt att han saknar skäl för att göra x.¹
- (2) Ett annat fall är att A faktiskt har skäl att göra x och just detta faktum uttryckes med att han »vill» göra x. Att säga att någon vill göra x indicerar då också att skälen inte är sådana att man vill att de inte finnes (om »vill att», se nedan i detta avsnitt); som utförd handling är x att beteckna som frivillig. Det är dock möjligt att undanröja denna implikation, i vilket fall varje avsiktlig handling som utföres på vissa skäl är något som vederbörande »vill göra», även om den t ex utföres under tvång. – I detta fall har A (i motsats till det förra) skäl att vilja göra x, men dessa skäl är exakt desamma som skälen för att göra x.
- (3) Ett tredje fall är att A har en proattityd till att göra x, antingen en inställning eller hållning, vilka kan innefatta att A gillar att göra x eller att han bara är intresserad av att göra x. I den mån existensen av en proattityd kan åberopas som handlingsskäl, till vilken fråga en stor del av detta kapitel ägnas, är (3) ett specialfall av (2).
- (4) Ett fjärde fall är att A *känner begär eller längtan* efter att göra x (eller eventuellt: att fortsätta att göra x). Ett begär kan inte identifieras

som annat än ett begär efter något visst, ett objekt. Objektet kan vara att göra något, att vara något, att uppleva något, att utsättas för något eller att ha något (ett begär att ha något är oftast ett begär att göra något med det man vill ha), att något händer, osv; kort sagt: att p. Att känna begär efter att göra något är således bara ett sätt bland flera att känna begär. För tillfället tas sikte bara på denna sorts begär. — Ett begär är en komplex företeelse, som närmast kan karakteriseras som en hela personens orientering mot målet, dvs att göra x. A behöver inte ha skäl för att göra x, men kan ha det. I begäret kan ingå böjelser att göra x eller böjelser att göra y, som tros vara kausalt relevant för x. Upplevt behag kan ingå på olika sätt; vid frustration uppleves obehag. Själva begäret kan upplevas som obehagligt, vilket gör att man får skäl att tillfredsställa begäret; själva begärets existens ger då upphov till ett skäl att göra x, fastän man samtidigt kanske vill att man inte hade begäret (jämför uttryck som »slav under lasten»). Inga av dessa företeelser är identiska med begäret. Ett begär och en emotion är på samma nivå i fråga om komplexitet och det synes mig inte missriktat att direkt säga att ett begär är en emotion. Ett begärs styrka brukar bedömas utifrån hur kraftig reaktionen blir eller kan beräknas bli vid frustration. Som eljest vid emotioner finns anledning att skilja mellan episodiskt begär och dispositionellt begär; de begär vi brukar känna tillskrives oss som del av vår personlighet (karaktär). Men att någon känner eller brukar känna begär efter att göra något är i och för sig inte handlingsskäl; att tillskriva någon ett episodiskt begär är inte mer än att säga att han kommer att göra x, såvida han inte är eller blir ur stånd att göra x eller ändrar sig (dvs begäret försvinner). Som redan sagts, hindrar detta inte att man har skäl att göra x, när man känner begär att göra x, t ex därför att man brukar tycka om att göra x. — Fåfängt, utsiktslöst viljande brukar kallas »önskan» och om man vill uppnå ett mål, men detta är oberoende av (ytterligare) egna ansträngningar, samtidigt som dess uppnående är mycket osäkert, brukar man tala om »hopp».² — En längtan synes kunna skiljas från ett begär genom ett element av önskan (vilket inte är typiskt för begär): den som längtar efter att göra x, kan normalt inte göra x vid tidpunkten i fråga. Ett element av hopp är förenligt med både begär och längtan, men torde inte vara typiskt för någondera.

(5) Ett femte fall av att A vill göra x är att A *brukar vilja* göra x på något av de angivna sätten.³

Objektet för viljande behöver inte vara en handling, det kan vara ett faktum. Man vill att något skall vara fallet. När A *vill att p* kan han (A) känna begär eller längta efter att p (att p är då alltid något som an-

tas inte ha inträffat); vad nyss sagts under (4) är med vissa omformuleringar tillämpligt.

(B) anse att det finns skäl att åstadkomma att p eller, om det är så att p, förhindra att -p; denna situation kan sammanfalla med (A).

(C) känna den attraktion som utgör kärnan i upplevt behag: att p hänföra sig till ett medvetenhetstillstånd och A saknar böjelse att göra något, som han tror skulle leda till att tillståndet upphör, och är benägen att känna böjelse att undanröja allt som han tror hindrar att tillståndet fortfar och böjelse att förhindra att något inträffar som enligt vad han tror skulle motverka tillståndets fortvaro (se ovan 2.7).

Min tes är att nyssnämnda arationella viljande (C) utgör grunden för att vi överhuvudtaget har handlingsskäl. Om A upplever behag har han med nödvändighet skäl att göra det som han tror medför att tillståndet fortfar och skäl mot att göra det som han tror för honom ur detta tillstånd. Om A omvänt upplever obehag har han nödvändigtvis skäl att göra något som han tror leder till att tillståndet upphör och skäl mot att göra något som han tror leder till att tillståndet upphör och skäl mot att göra något som han tror är kausalt relevant för tillståndets fortvaro. Med andra ord: om A nu gillar att göra x (och gör x) har han nödvändigtvis skäl att fortsätta att göra x, och om A nu ogillar att göra x (och gör x) har han nödvändigtvis skäl att låta bli att göra x.

Som synes råder en viss asymmetri mellan behag och obehag. Vid behag har A inte med säkerhet några böjelser att göra något. Vid obehag har han alltid böjelser att göra något. Detta gör att en person som upplever obehag alltid har skäl att göra något positivt, medan den som upplever behag inte alltid har det. Men fastän den som upplever obehag har skäl att generellt göra något som för honom ur tillståndet, är det inte säkert han kan finna någon konkret lösning — tänk på den som vrider sig i plågor, ständigt söker efter utvägar att lindra smärtorna, men inte finner någon. En situation som den nyssnämnda leder bl a till en intensiv längtan efter att bli av med det obehagliga tillståndet.

Av de två mål som för en person med nödvändighet utgör handlings-skäl: fortsatt behag (episodiskt gillande) och undanröjt obehag (episodiskt ogillande), kan det senare betecknas som primärt. I en situation där någon samtidigt upplever behag och obehag är han nödvändigtvis böjd att undanröja obehaget.

¹ *Edgley* 159: »The force of the explanation is precisely to reject the idea that there is something that was the agent's reason, while allowing that the action, being intentional, was of a sort that there could have been something that was his reason for doing it.»; se närmare 158–159 och *Gauthier* 36–38, men även *Kemp* 138, *Baier* 292, *Nowell-Smith* 106.

² Om dessa begrepp, se *Radford*, *Hinton*, *Gauthier* 40–42.

³ I den filosofiska litteraturen är vanligt att man tar »önskan», »vilja», »begär» och besläktade termer som oproblematiska, vilket inte sällan leder till betydande oklarheter (t ex hos *Gauthier* och *Woods*). Det är ofta svårt att förstå vad engelskspråkiga författare menar med t ex »want» och »desire». Till det sagda, se dock *White* 146–150, *White*, *Attention* 94–100, *von Wright* 78–79, 82–83, *Hare*, *Pain* 37, 39, *Baier* 110–111, 113, 114–115, *Nowell-Smith* 106–111, *Alston* 33–34, *Parker* 90–91, 121, *Richards* 32–36, *Emmet* 115, *Hinton* 78–88, *Radford* 51–53, *Edgley* 157, *Foot*, *Reasons* 204.

3.4 Närmare om pragmatiska skäl

Ett första steg när det gäller att utifrån den angivna basen vidga kretsen av fakta som utgör handlingsskäl består i att peka på inslaget av teoretisk argumentation: A har skäl att göra det som leder till att t ex ett obehagligt tillstånd upphör, men denna (tänkta) kausalrelation kan vara komplicerad och uppdelad på olika led; varje mål på vägen kan åberopas som skäl.

Vidare är att märka, att vid ett övervägande av vad man skall göra eller när det eljest aktualiseras huruvida skäl finns för eller mot en handling situationen ofta är sådan, att man inte redan upplever behag eller obehag. Även om man gör det, vore det i det långa loppet förödande att inte beakta vad som kan beräknas ske i framtiden. I praktiken blir därför hållningar en viktigare ingrediens än inställningar vid pragmatiska överväganden.¹ Härmed kommer ett nytt element av generalisering med i argumentationen. Det faktum att A brukar gilla att göra x är ett skäl för honom att göra x, såvida han inte har skäl att tro att han just denna gång inte kommer att (episodiskt) gilla att göra x. Om objektet för gillande är personer, saker, osv är det faktum att A (dispositionellt) gillar personen, etc skäl för honom att göra något som gör personen, etc kausalt operativ på hans medvetenstillstånd (att vara i personens sällskap, använda saken, lyssna på musikstycket, osv). Den omständigheten att A tillfälligtvis inte gillar att göra x hindrar inte att han fortfarande dispositionellt gillar att göra x (vilket kan fortsätta att fungera som handlingsskäl), under förutsättning att det finns en kausal förklaring till att han vid tillfället i fråga inte upplever behag (störning, olämplig sinnesstämning) eller att det eljest föreligger en undantagssituation; en benägenhet försvinner aldrig plötsligt.

Eftersom man på en fråga, varför man gillar något eller gillar att göra något, inte bara kan svara genom att utpeka en kausalrelation, utan också kan närmare ange vad det är hos objektet som man tror vara kausalt relevant, kan också det (uppfattade) faktum att objektet har viss beskaffenhet, vissa egenskaper, anföras som pragmatiskt skäl.

Ett skäl är en motiverande faktor. Det ger ledning. Att p är ett skäl för A att göra x, om A:s tro att p har förmågan att få honom att göra

x.² (Detta är en nödvändig, men inte tillräcklig förutsättning för att att p skall vara ett pragmatiskt skäl.) A:s tanke att han kommer att känna böjelse att göra x i framtiden kan inte nu få honom att göra x (eller vilja göra x), men tanken att han kommer att uppleva behag kan få honom att nu göra x (eller vilja göra x), om han tror att x är kausalt relevant för denna upplevelse.³ Om inget funnes som vore skäl utan att i sin tur ha skäl så skulle en oändlig regress uppkomma. Den efter-sökta fundamentala faktorn måste ha med den mänskliga naturen att göra; den måste kunna utläsas av vad människor faktiskt gör. Det förefaller mig uppenbart att upplevt behag och obehag och till följd därav också tanken på framtida behag och obehag är faktorer som faktiskt driver människor att göra något⁴, samtidigt som dessa föreliggande eller som framtida beräknade fakta kan spela en roll vid argumentation.

Att A gillar att göra x är ett skäl för honom att göra x för vilket det inte finns något annat skäl än den redan förutsatta begreppsliga relationen till behag. (En annan sak är att man kan missta sig i frågan huruvida man gillar något, eftersom det är en empirisk fråga om den tillskrivna kausalrelationen råder.) Det kan därför sägas vara analytiskt att om A tror att han gillar att göra x, så vill han göra x (*ceteris paribus*), och att om A tror att han gillar att göra x, så har han *ett* skäl för att göra x.⁵ (Motsvarande gäller naturligtvis ogillande och skäl emot.)

Med denna utgångspunkt kan sedan den hypotesen framföras, att endast sådana fakta, som genom teoretisk argumentation kan visas vara kausalt relevanta för de nyssnämnda fundamentala skälen (att A gillar – episodiskt eller dispositionellt – att göra x), är icke-fundamentala handlingsskäl. Att p är då inte dugligt som handlingsskäl, när detta krav inte är uppfyllt, även om det faktiskt skulle vara så att tanken på att p får vederbörande att göra x.

Det har gjorts gällande – framför allt av Nowell-Smith⁶ – att man ger en »logiskt komplett» handlingsförklaring, endast om man, i sista hand, kan ange en pro- eller antiattityd som förklarande faktor (även om det oftast är överflödigt att göra detta). Varje anfört handlingsskäl är ett skäl bara i kraft av en påvisbar relation till en pro- eller antiattityd. Varje uppställt syfte är ett skäl bara därför att det går att visa att det finns ett slutmål, som är ett medvetenhetstillstånd som innefattar behag. Det förtjänar påpekas, att denna tes avviker från den här framförda på det sättet, att den avser handlingsförklaringar och inte förklaring av när en handling är rationell. Det finns ingen anledning att hävda, att endast rationella handlingar är handlingar.⁷ (En påvisad relation till en attityd ger för övrigt inte alltid underlag för ett omdöme, att handlingen är rationell.)

Av det sagda skulle följa, att varje faktum som står i kausal relation till uppkomsten av framtida behag eller obehag är tänkbart som handlingsskäl. Ifrågavarande relation kan uttryckas med hjälp av modala termer ('nödvändigt', 'sannolikt', 'möjligt', osv). Insikten om vad som måste eller bör eller kanske bör åstadkommas för att uppnå respektive förhindra tillstånden av behag respektive obehag leder till att man uppställer *mål* (på vägen), till vilket eller vilka handlingen är medel. Ett mål (syfte, avsikt med vilken något göres) ger en teleologisk handlingsförklaring: A gör x för att nå syftet y; men samma sak kan sägas med ett annat verb: A gör y (om han lyckas) eller A försöker göra y (om han misslyckas eller ej hunnit lyckas). När A skjuter för att döda B, antingen dödar han eller försöker han döda B.⁸ Ett syfte kan kallas för ett »framåtsyftande skäl».

Om vi utgår från att ett mål är rationellt valt, kan ett praktiskt eller pragmatiskt övervägande helt enkelt gå ut på att göra ett rationellt val mellan olika medel att nå målet, varvid huvudvikten kommer att ligga på enbart teoretiska resonemang utifrån generella satser rörande orsakssammanhang. Oftast har man dock att ta hänsyn till den inverkan som sker på andra (eventuellt stående) mål. Omvänt har man vid argumentation för och emot uppställandet av olika mål att beakta konsekvenserna i andra riktningar av de medel som är tänkbara för uppnående av de olika alternativa målen.

Varje faktum är relevant som handlingsskäl – vare sig det rör sig om att något är fallet, var fallet eller kommer att bli fallet – om det har kausal relation till uppnåendet av ett rationellt valt mål. Ibland gör det förhållandet att något är eller var fallet eftersträvandet av ett visst mål begripligt för oss, genom att vi kan placera in handlingen i ett mönster, dvs vi ser handlingen som företagen av ett visst motiv. A slår t ex B därför att B har slagit A:s mindre bror (hämnad). Därmed är ingen avvikelse gjord från den teleologiska modellen: att en inträffad händelse eller ett tillstånd ger skäl att uppställa ett mål är förklarligt bara mot bakgrunden av ett annat, mer generellt och kanske stående, syfte, vilket tages för givet.⁹ Alla människor finner t ex obehag i att vara hungriga och törstiga. I praktiken behöver vi därför inte tala om varför det finns skäl att äta och dricka, när vi är hungriga och törstiga: »Jag tänker stanna bilen där borta» – »Varför?» – »Där finns en restaurang» – »Varför är det ett skäl för att stanna bilen?» – »Jag är hungrig»; mer behöver inte sägas.

Om A vill nå ett mål, har han starkare skäl att välja en väg till detta mål, som innefattar minsta möjliga ansträngning, kostnad, osv, kort

sagt: med minsta negativa inverkan på andra syften. Han har också starkare skäl att välja en väg som med större sannolikhet än någon annan leder till målet. Förutom dessa principer om *effektivitet* och *större sannolikhet* kan som princip för rationellt val, när vissa mål är givna, uppställas en dessa överordnad *dominansprincip*: om man har flera mål, finns skäl att välja den väg som uppfyller flest av dessa. Om två vägar leder till samma mål, finns skäl att välja den som är säkrare eller mest effektiv. Om målen är graderade finns det starkast skäl att välja en plan som i första hand säkrar de viktigaste målen.¹⁰ — De omnämnda principerna har i ekonomi och spelteori preciserats i en utsträckning, som det är omöjligt att här ens ge en antydning om. En komplicerande faktor är att probabilitetskalkyl måste utnyttjas.

Det som nyss sagts förklarar i viss mån hur ett skäl kan vara starkare än ett annat, dvs hur det kan finnas skäl att låta ett skäl ta över, bli avgörande framför ett annat. Men också behag har en kvantitativ aspekt. Kvantitativa överväganden är alltså inte relevanta enbart när ett eller flera mål är förutsatta. Man kan räkna med att en upplevelse är mer intensivt behaglig än en annan, men också med upplevt behag under längre eller kortare tid. Olika handlingsalternativ kan således jämföras och rangordnas utifrån det mått av behag de kan beräknas ge vid en viss tidpunkt eller under en viss tidsperiod.¹¹ Men observera att jämförelsen avser en viss person och det kan inte bli tal om att använda en kardinalskala. Jämförelser mellan personers upplevelser är visserligen inte utslutna. Om A tycker illa om a och B tycker om a, så tycker B uppenbarligen bättre om a än A gör. Men ofta är sådana jämförelser omöjliga att utföra, då det inte finns någon tillämplig jämförelsebas. Och även när de är möjliga, klargöres sällan jämförelsebasen på sådant sätt att det framgår varpå ett påstående om att A tycker bättre om a än B gör är grundat. Lättare att jämföra är i och för sig personers reaktioner (och därmed böjelsers styrka), men en sådan jämförelse blir missvisande om man inte samtidigt beaktar hur de jämförda personerna är beskaffade till sitt temperament.¹²

¹ Se Baier 108–113, Pitcher 241–242, Parker 13, White, Attention 114. — Om inställningar och hållningar, se ovan 2.7–10.

² Gauthier 91–92.

³ Om relationen handlingsorsak — handlingsskäl, se Jareborg 114–115.

⁴ Baier 260.

⁵ Edgley 160: »This notion of wanting to do a certain thing, and its related notion of doing that thing . . . are presupposed by the concept of a reason for doing something. The applicability of this concept requires in addition an agent capable of knowing, believing, thinking, or realising that this or that is the case, and of bearing in mind at one and the same time matters of such a sort that his consequent wants could be incompatible. . . . In this situation

of possible . . . conflicts of wants, an agent's reason for doing x is that fact his belief in which entails that he wants to do x. At this basic level, that fact, if it is a fact, is not only *his* reason for doing x, it is also *a* reason for doing x: he may be mistaken about whether he would enjoy doing x, or is tired, or hungry; but he cannot be mistaken in regarding these facts, if they are facts, as reasons for doing x, or resting, or eating.» Se närmare 159–163.

- 6 *Nowell-Smith* 113–121, 131 (ett pro-ord blockerar frågan »Varför (vill du göra x)?»). *Nowell-Smith* har kritiserats av *Williamson*, bl a därför att han använder »proattityd» på ett oklart sätt (mot detta torde framställningen i kapitel 2 vara ett remedium) och att idén om logiskt kompletta förklaringar är svårförståelig, eftersom man alltid kan anföra ytterligare skäl (= skäl vid sidan av).
- 7 Se *Jareborg* 112.
- 8 Om skillnaden mellan avsikt att göra något och avsikt med vilken något göres, se *Jareborg* 264–270 och *White* 164–166. – Om relationen mål – medel som en konsekvens av vilket handlingsverb som är utgångspunkt, se *Jareborg* 91–95.
- 9 Om relationen mellan syften (och andra skäl) och motiv, se *Jareborg* 115–122.
- 10 Se närmare t ex *Richards* 27–31, 40–48, 228–229, *Edel* 62–64, *Rawls* 411–424. Om preferenslogik, se *Rescher* 73–98, och om rationella val under osäkerhet också *Richards* 110–120 (han förordar maximinprincipen: att låta det alternativ som har bästa sämsta resultat gå före t ex ett alternativ som har bästa bästa resultat).
- 11 Se t ex *Warnock* 29–30, *Gauthier* 127–131.
- 12 Dvs hur de brukar reagera, vad saken än gäller: om de är stabila, lättrorliga, entusiastiska, känsliga, osv. – Begär kan i styrka jämföras utifrån det maximumoffer personen är beredd att göra för att tillfredsställa begäret; men detta förutsätter att det som offras kan jämföras (hur mycket man tycker om det som offras) och begär behöver ju inte vara rationellt grundade (dvs att ett begär tar över ett annat behöver inte ha någon betydelse för hur starka pragmatiska skäl som finns).

3.5 Är hedoniska skäl primära pragmatiska skäl?

Vad jag har sagt är följande: att A tror att han kommer att uppleva behag om han gör x är något som faktiskt kan få A att göra x; samtidigt kan det han tror (dvs att han kommer att uppleva behag om han gör x) utgöra en faktor vid argumentation; det (föreställda) faktum att A kommer att uppleva behag om han gör x är då per definition ett skäl för honom att göra x. Alla andra handlingsskäl kan förklaras vara handlingsskäl genom att kausala relationer tros råda mellan ifrågavarande (föreställda) fakta och (föreställda) fakta som nödvändigtvis är handlingsskäl. Att observera är att diskussionen rör begreppet handlingsskäl, dvs vad som är *ett* skäl, inte vad som är en *viss persons* (eller viss typ av persons) skäl, generellt eller i en viss situation. Det är således irrelevant att olika personer gillar (att göra) olika saker, det relevanta är att begreppet gillande är tillämpligt. Vidare skall märkas, att ett skäl är »tillräckligt» eller »gott» som skäl bara om en *ceteris paribus*-klausul är förutsatt.¹

Detta resonemang synes kunna vräkas över ända genom att man helt enkelt antar, att någon inte accepterar att 'handlingsskäl' betyder vad jag har sagt att det betyder. Ett sätt att använda ord kan vindiceras.

Men möjligheten att göra detta synes vara utomordentligt kringskuren när det gäller 'handlingsskäl', 'rationalitet' och andra termer som måste förutsättas ha en viss betydelse för att vindikation skall kunna ske. Det är därför frågan »Varför bör jag vara rationell?» är så egendomlig. Hur skulle ett svar se ut, som inte utgår från att den som frågar vill ha ett svar, som ger rationella skäl? Frågan kan inte avse huruvida han överhuvudtaget bör vara rationell, enär han förutsätter att han skall låta sig övertygas av de skäl som åberopas. En annan sak är att man kan fråga varför man bör hejda sig och överväga skäl för och emot. Här kan ett svar ges och detta kommer bli att innehålla att det kan finnas praktiska skäl att inte överväga, t ex i vissa situationer där en snabb handling är mer motiverad än en väl övervägd eller där det är befogat att underkasta sig andras ledarskap. *Orsaken* till att vi inte alltid handlar som vi är böjda att göra och utan att närmare tänka oss för är att finna i att vi är uppfostrade, tränade att beakta skäl för och emot och i arbetsliv och eljest ständigt utsättes för påverkan i samma riktning. Föräldrar och andra som utövar denna påverkan har pragmatiska skäl för att göra det.²

En invändning mot den här skisserade teorien är att hedoniska skäl visserligen är primära handlingsskäl, men att också andra finns. Bärigheten i denna invändning kommer att provas under återstoden av denna avdelning. Även om den skulle vara riktig föranleder den inte annat än kompletteringar av det sagda.

En mer ingripande invändning är att det är fel att välja just gillande och behag som arkimedespunkt för utvecklandet av pragmatisk rationalitet. Mitt svar härtill är helt enkelt att jag inte kan se någon annan möjlighet att konstruera en sammanhängande och begriplig teori om vad som är rationellt att göra. Att i platonsk anda hävda att det finns ett särskilt organ eller en särskild fakultet – ett »själens öga» – som säger oss vad som är pragmatiskt förnuftigt, stöter på oöverstigliga svårigheter, både ontologiskt och kunskapsteoretiskt, vartill kommer att det förblir oförklarat varför folk faktiskt handlar i enlighet med förnuftet.³ Att åberopa naturlagar, Guds befallning, eller dylikt, reser genast svårigheten att inget svar står att finna på frågan »Varför skall jag följa dessa lagar, befallningar, osv?». (Om svaret är: annars går det illa för dig, du drabbas av Guds straff, osv, så är vi tillbaka i min modell.) Något svar kan inte heller ges på frågan »Varför skall jag göra det som jag finner behag i att göra?», men denna fråga skiljer sig från den föregående däri att ett svar skulle sakna funktion: alla kommer ändå att i sitt handlande göra så, att de strävar efter att uppleva behag eller åt-

minstone undanröja det som förorsakar obehag, eftersom alternativet är att gå under. Jag kan således inte ens föreställa mig hur det skulle kunna argumenteras mot att åtminstone en klass av handlingsskäl är sådana som jag angett eller hur man skulle förstå varandra utan en sådan begreppslik utgångspunkt.⁴ (Kan man tänka sig en målinriktad varelse, som behärskar ett språk och kan resonera i teoretiska termer, men inte kan uppleva behag och obehag? Måste inte en sådan varelse vara *konstruerad* av en människa?)

Den vikt jag lagt vid hedoniska skäl medför ingalunda att jag accepterar *hedonismen*. Det faktum att behag och obehag är faktorer som utgör grunden för att vi kan ha begreppet handlingsskäl medför nämligen inte att behag utgör målet för allt rationellt handlande. I hedonistiska teorier, såväl psykologiska som etiska, har lust, behag uppfattats som ett mål, dvs som något som kan skiljas från medlen att nå detta mål. På ett triviale sätt går det naturligtvis att göra en distinktion mellan det tillstånd som innefattar behag och själva behaget. Men det går inte att orsaka behag på annat sätt än att orsaka det som innefattar behag. »As pleasures considered independently of what gives them cannot be described as generically the same or similar, but are only so described by considering what gives them, we cannot say that the pleasure and what gives it stand in the relation of effect to cause. We can cause a pleasant sensation . . . only by causing the sensation. . . . You can get rid of your pleasure only by getting rid of its object, you cannot simply get rid of the pleasure itself.»⁵ Behag framkallat på ett sätt är inte utbytbart mot behag framkallat på ett annat. »Han gjorde det för nöjes skull», t ex, är alltså ingen teleologisk förklaring.

Som psykologisk teori är hedonismen dessutom uppenbart otillräcklig, redan därför att vi gör mycket utan att ha ens hedoniska skäl, t ex därför att vi får lust (känner böjelse) att göra det eller därför att intresset fångas (utan att behag är involverat). (Även om tillfredsställandet av ens nyfikenhet skulle kunna sägas medföra behag – vilket inte alltid är fallet – så kan det inte vara så, att det faktum att tillfredsställandet av nyfikenheten innefattar behag är skäl för att vilja veta något. Ty då skulle A vilja veta huruvida p, därför att det är behagligt att få veta huruvida p, när man vill veta huruvida p. Jämför: A vill döda B, därför att det är behagligt att lyckas döda B, när man vill döda B.⁶)

Som hedonister kan man även beteckna dem som utan att begå nyssnämnda begreppslika misstag uppställer en princip om att kortsiktiga hedoniska skäl går före andra. Men det är svårt för en rationell människa att annat än periodvis konsekvent följa en sådan lustprincip och än

svårare att ge en rimlig motivering för att uppställa den (annat än i särskilda undantagssituationer: t ex för en dödsdömd).

Bristande tid och förmåga gör det omöjligt för en att vara fullständigt rationell, även om man bortser från den begränsning som består i att den mänskliga kunskapen är en bräcklig grund att bygga på. Vad folk tror vara sant är synnerligen varierande och ofta motstridigt. Pragmatiska bedömningar baseras på förutsägelser, som lika ofta är osäkra som säkra. »One must look before one leaps, but one must still leap.»⁷

Bland de trosföreställningar vi ärver – främst genom uppfostran – eller eljest kommer att omfatta utan att självständigt pröva deras rationalitet, intar föreställningar om eftersträvansvärda mål (dvs mål som det finns goda skäl att försöka uppnå) ett betydande utrymme. Våra stående, i fråga om rationalitet oprövade, mål präglar vårt beteende som samhällsmedlemmar i sådan grad att Humes tanke att förnuftet bara är en kalkyleringsmaskin, som anvisar medel till givna mål, nästan blir begriplig. Hume, som var hedonist, säger bl a: »Reason is, and ought only to be the slave of the passions, and can never pretend to any other office than to serve and obey them.»⁸ Våra »passions» skulle ge målen och rörande dessa går det inte att argumentera rationellt: »'Tis not contrary to reason to prefer the destruction of the whole world to the scratching of my finger.»⁹ Detta godtyckliga avvisande av rationell pragmatisk argumentation går i våra dagar igen i den formen att man som skäl godkänner varje (föreställt) faktum att p, som – om A tror att p – *orsakar* (genom att orsaka en förändring i attityd, som utlöser handlingen, eller passa ihop med en föreliggande attityd, som utlöser handlingen) att A gör x. A handlar då irrationellt bara om han skulle ha handlat annorlunda, om han varit medveten om alla fakta.¹⁰ Skillnaden mellan denna lära, vars ledande företrädare är Stevenson, och Humes är blott att begreppet rationalitet knytes till ett dynamiskt perspektiv och inte ett statiskt.

Hos Alf Ross finner vi samma tanke som hos Hume och Stevenson: »Erkendelsens funktion i handlingslivet kan herefter angives således: den kan aldrig *motivere* en handling, men under *förudsætning* af et givet motiv (interesse, indstilling) *dirigere* den aktivitet der udløses.»¹¹ På ett sätt stämmer detta överens med vad jag hävdar: handlingsskäl har att göra med pro- och antiinställningar. Men en kausal analys à la Stevenson och Ross lämnar obeaktat det faktum att beräknade inställningar spelar en roll vid pragmatiska överväganden. En kausal analys må vara riktig på det sättet att man kan säga, att om A inte hade tänkt på att han skulle komma att ha en viss attityd, så skulle han inte ha

gjort x. Men precis samma sak gäller ju vad Ross kallar dirigerings av aktiviteten. Hela resonemanget faller därför att ingen förklaring lämnas till hur en person kan vara motiverad att göra det som han finner vara ett lämpligt medel till målet. Om förnuftet kan dirigera, så kan det också motivera, då ett dirigerande av medelhandlingen just är ett motive-rande i Ross' mening. A har att välja vad han skall göra, inte bara att välja vilken väg han skall ta för att nå det mål som hans attityder orsakar honom att sträva efter. Kan A välja handlingsväg, så kan han också välja handlingsmål; kan han inte välja ett mål som står i överensstämmelse med hans beräknade attityder, så kan han inte välja någonting. För övrigt är det svårt att förstå att det som bara kan karakteriseras som ett »uttryck för en vis handledisposition»¹² skulle ha en så framträdande roll som handlingsutlösande faktor. Att inte säga mer som förklaring till varför någon gör något än att han är så beskaffad att han brukar göra det är föga övertygande som grund till påståendet att förnuftet saknar förmåga att motivera människors handlande. — Om vad Stevenson och Ross säger förefaller plausibelt, tror jag det beror på att de lämnar »attitude» respektive »indstilling» så gott som oanalyzerad.

Jag försöker nu ge teoretiska skäl för vad som är att betrakta som handlingsskäl. Som vi förut sett är enda möjligheten att ge skäl för systemet av teoretiska skäl att åberopa pragmatiska skäl. Växelspelet mellan den teoretiska och den pragmatiska dimensionen kan synas än egendomligare genom att pragmatisk argumentation också *är* teoretisk argumentation. Med andra ord: Principerna för teoretisk argumentation kan inte valideras, utan bara vindiceras pragmatiskt. Pragmatiska utsagor kan valideras bara som teoretiska utsagor. Grundvalen för pragmatisk argumentation kan inte vindiceras, men att existensen av pro- och antihållningar är grundläggande pragmatiska skäl kan valideras. — Det behöver väl knappast sägas att de begreppsliga sammanhang som här åsyftas är något annat än en historisk-genetisk förklaring av hur människan blivit rationell.

¹ *Richards* 53.

² *Baier* 147–148, 315–320, *Frankena* 98, *Trigg*, *Reason* 145–150; se även *Taylor* 178–186. Om varför vi följer de bästa skälen i varje *särskilt* fall, se *Baier* 142–143, 147 (vi vet att det normalt lönar sig att vara rationell). — Frågan varför folk handlar i enlighet med förnuftet besvarar *Richards* 63 med att »as a brute fact of human psychology, there is a widespread desire to be rational» (se närmare 63–71). Att tala om »desire» i detta sammanhang förefaller föga träffande.

³ Se t ex *Baier* 89–91, 141.

⁴ Något annat är att det kan vara på olika sätt obegripligt eller omöjligt att sätta sig in i hur en viss person kan finna behag i att göra något visst; se därom *Watt*. — Till *Baiers* egendomliga »bevisning» av riktiga uppfattningar om vad som är handlingsskäl (298–308), se *Gauthier*

- 104–106. Dennes eget förslag (34–36, 46–48, 103–104) är dock lika »question-begging» som Baiers. Utrymmet tillåter ingen närmare kommentar.
- ⁵ *McCloskey* 549–550; se även *Nowell-Smith* 137, 139, 141, *Baier* 266–267, *Parker* 100, *Sparshott* 203–204, *White*, *Attention* 114–115, *Richards* 35–36. – Motsvarande för begär: om jag har ett begär att göra x, handlar jag på ett sätt för att tillfredsställa begäret, men begärets tillfredsställande kan inte vara ett mål gemensamt för alla handlingar, eftersom begäret alltid är ett begär efter något visst; se t ex *Kenny* 45.
- ⁶ *Se von Wright* 79–83. För ytterligare kritik av hedonismen, se *Frankena* 67–75 och *Rawls* 554–560.
- ⁷ *Gauthier* 49, se närmare 48–49.
- ⁸ *Hume* 462, se närmare 460–465.
- ⁹ *Hume* 463. Se t ex *Baier* 90, 91, 141, 258–266, *Kemp* 112–113.
- ¹⁰ Se *Stevenson*, t ex 111–130, och därtill *Baier* 90–92, 141–142. Stevensons lära leder till att moraliska skäl sällan är rationella skäl: man kan inte göra något som strider mot ens egna attityder och samtidigt ha beaktat alla fakta, såvida man inte tillgriper ad hoc-förklaringar och urvattnar »attityd» till att bli identiskt med att man har skäl eller förklarar att vilka attityder man har följer av vad man gör (dvs om man handlar i strid med en tidigare ådagalagd attityd så har man inte attityden längre). Inte heller skulle man medvetet kunna handla i strid mot vad som är rationellt.
- ¹¹ *Ross* 388, se närmare 387–390.
- ¹² *Ross* 390.

3.6 Intresse och pragmatiska skäl

I 2.8 och 2.10 uppfördes episodiskt intresse och dispositionellt intresse som proinställning och prohållning vid sidan av behag och gillande. Man kan vara intresserad av sådant man inte gillar, vare sig det ger obehag eller varken behag eller obehag. Frågan är nu om existensen av en sådan prohållning utgör ett handlingsskäl. (Jag nämner i det följande inte särskilt det fallet att det finns annan grund att tro att man kommer av vara episodiskt intresserad av något, däribland att man fortsätter att vara intresserad av det man nu är episodiskt intresserad av.)

Följande fall är irrelevanta:

- (a) det man är intresserad av (att göra) är något man gillar (att göra); att göra x beräknas inte enbart fånga ens intresse utan också involvera behag;
- (aa) en begreppsligt svårfångad situation är den att man gör x av intresse och detta försätter en i en sinnesstämning som bara kan definieras som frånvaron av känslor som kan innefatta obehag; man känner sig allmänt lugn, tillfredsställd, osv. Det som här är objekt för behag är nästan ogripbart, men det synes mig uteslutet att förneka att det relevanta skälet för fortsatt handlande har att göra med det tillstånd man befinner sig i och alltså inte direkt med att man är intresserad. (Att ha uppmärksamheten fångad av något kan naturligtvis också medföra mer turbulenta sinnesstämningar.) När man på detta sätt upplever behag

när man är intresserad, kan utsikten därtill påverka ett rationellt övervägande även i förväg. Åtskilligt av intellektuell verksamhet, konst- »njutande», m m innefattar behag på detta indirekta sätt;

(b) man har framåtsyftande skäl att göra det man brukar vara intresserad av att göra (jämfört med det man inte brukar vara intresserad av att göra); sålunda kan man kanske räkna med att tjäna mer pengar, vara mer framgångsrik i sitt yrke, osv, eftersom man är benägen att vara uppmärksam och koncentrerad på vad man sysslar med; och

(c) man har skäl att generellt vara intresserad (därför att man »klarar sig bättre i livet»), vilket är detsamma som att man har skäl att försöka förmå sig själv att vara intresserad.

Kvar har vi fallen där A brukar vara intresserad av något utan att han försättes i en sinnesstämning som innefattar behag, däribland dem där intresset på något sätt är förknippat med obehag. Om intresse står mot ogillande, kanske intresset rent faktiskt tar överhanden. Men måste intresse därför anses vara en rationell faktor? Uppenbarligen inte: man kan säga att A handlar irrationellt när han låter intresset överflygla de skäl han har mot att göra x. Även om intresse skulle anses vara en rationell faktor, är det svårt att finna argument för att placera intresse på samma nivå som gillande. Om förhandenvaron av intresse utgör ett pragmatiskt skäl, så är det i allt fall ett svagare skäl än att man gillar (att göra) något.

Emellertid finns vissa invändningar att göra mot att överhuvudtaget betrakta ett intresse som en rationell faktor. Den åsyftade situationen är att A är neutralt intresserad (hållning eller inställning) — intresset innefattar varken behag eller obehag, ingen förnimmelse eller känsla som man vill ha kvar eller bort — och ingen annan faktor verkar som skäl. Det är då uppenbarligen korrekt att säga att A vill göra det som han är intresserad av att göra. Men skulle vi i denna situation säga att A har skäl att göra det han gör, kan jag inte se vad som skulle kunna invändas mot att uppföra alla fall där det är korrekt att säga att A vill göra x som exempel på handlingar utförda av rationella skäl. A skulle då ha skäl att göra x, när han har lust att göra x, känner begär eller längtan efter att göra x, osv (och ingen hedonisk faktor är att beakta). Resultatet blir att så gott som allt vad en person gör är rationellt. Detta är oacceptabelt; rationell pragmatisk argumentation skulle förvandlas till en absurditet: alla har lika rätt vad de än säger.

Jag kan således inte övertyga mig om nödvändigheten att ge intresse en självständig plats vid sidan av gillande som en faktor som förklarar när en handling är rationell. Intresset fungerar enbart som en förklarings-

grund (liksom böjelse och begär), inte som en berättigande faktor eller en omständighet att beakta vid övervägande av vad man skall göra (såvida inte intresset åtminstone på lång sikt för med sig behag eller obehag).

Åtskilliga handlingar förklaras som utslag av nyfikenhet.¹ A är t ex intresserad av att få veta svaret på en fråga. Enligt det sagda är det alltid så, att om A blir tillfrågad varför han vill veta huruvida p och då säger att han bara är nyfiken, så har han inte givit något skäl för att fråga, utan endast en förklaring till att han frågar. Detta hindrar inte att han ändå kan ha skäl för att fråga, då det ju kan finnas skäl för att vilja veta.

¹ Se t ex von Wright 81, 83.

3.7 Självintresse och pragmatiska skäl

Vid ett praktiskt övervägande är vanligast att gillande beaktas i formen av en hållning (dispositionellt gillande). Den motiverande faktorn är då ett föreställt framtida episodiskt gillande. Denna tidsfaktor gör – tillsammans med det förhållandet att behag kan upplevas på oändligt många sätt – att i varje valsituation teoretiskt sett finns en oöverblickbar mängd av skäl för och emot olika handlingssätt. Det som utfört i dag medför behag ställs mot det som utfört i dag medför behag i morgon eller om tio år (men kanske obehag i dag). Generellt kan väl sägas att man är mer attraherad av att göra det som snabbt ger behag än det som ger behag på lång sikt. Men ett konsekvent handlande som man är böjd försätter en snart i en situation, där man inte kan tillfredsställa sina enklaste önskemål. Ramen för framtida handlande är beroende av vad man gör i dag. Varje människa som vill överleva tvingas därför hålla sig med en rad tumregler för avvägningen mellan kortsiktiga och långsiktiga mål, vilka verkar som organiserande faktorer, stående handlings-skäl. Sådana personliga mål, handlingsprinciper och maximer kan sägas konstituera en »livsplan», även om det sällan eller aldrig blir tal om att anta en sådan plan i sin helhet och den ständigt är utsatt för revision. Om man skaffar sig personliga levnadsregler har de den för praktiska överväganden viktiga funktionen, att man i varje särskilt fall slipper beakta skäl för och emot att göra på ett visst sätt, ty genom att anta regeln har man skaffat sig ett stående skäl för att göra det som regeln säger att man skall göra. Undantag kan givetvis göras, antingen i onormala situationer eller så att man för tillfället helt bortser från regeln.

För en del stående mål användes beteckningen 'behov'. Det rör sig då främst om sådant som är nödvändigt för att man skall kunna fortsätta att leva eller leva utan att domineras av obehagliga upplevelser, t ex föda, bostad och mänsklig gemenskap. Att A behöver (göra) något är aldrig ett självständigt handlingsskäl för honom, utan är alltid relativt till ett syfte.¹

Långsiktiga skäl kan (tämligen oprecist) sägas karakteriseras av att man inte bara tar hänsyn till vad man vill göra, utan framför detta vad man beräknar komma att vilja göra.²

'Intresse' användes inte bara för en attityd, utan också bl a i lokutionen 'att vara i någons intresse'. Härmed avses att vederbörande handling bidrar till att öka eller förhindra minskning av möjligheterna till förverkligande av relativt långsiktiga mål eller andra stående mål (särskilt behov). Något är i A:s intresse p g a sina följder på lång sikt; därför att det säkrar A:s framtida position att då kunna tillfredsställa sina behov och eljest göra det han gillar att göra. Även de relevanta följderna av vad det är i A:s intresse att göra brukar betecknas som (A:s) 'intressen'. Det är i denna betydelse man talar om 'gruppintressen', 'samhällsintressen', osv.³

Under rubriken »självintresse» faller också lycka: man gör x därför att man tror att x leder till eller bidrar till att man blir lycklig.⁴ Som handlingsmål är lycka tämligen intetsägande: ett långsiktigt mål med ospecificerat innehåll, kännetecknat av att man har möjlighet att göra det man finner behag i att göra. Men det är ju inte säkert att man blir lycklig, även om man uppnår allt man lagt i detta mål. — Psykologisk eudaimonism — lycka är det faktiska målet för allt handlande — är en ohållbar teori (av skäl som liknar dem som kan anföras mot den psykologiska hedonismen).⁵

¹ Barry 48, Richards 37–38.

² Gauthier 38–40, Foot, Reasons 203–205, Richards 40–41. — Till på lång sikt rationellt handlande hör även att man manipulerar med den egna viljan eller dess objekt, t ex så att man sätter sig i positioner där man (inte) kommer att vilja — i olika betydelser — göra något visst eller så att viljan (främst avses här begär och böjelser) kan eller inte kan tillfredsställas.

³ Gauthier 160–163, Baier 115–118, 124–125, Barry 173–186, Richards 37, Sesonke 64. — Om begreppet välfärd, som har nära samband med intressen i sistnämnda betydelse, se t ex Barry 187–189, Richards 38–39, von Wright 45–51, 61–62, 86–113.

⁴ Se ovan 2.7 efter not 5.

⁵ Se t ex von Wright 87–99, Rawls 548–554. Psykologisk hedonism berördes i 3.5.

3.8 Personlig vana och pragmatiska skäl

Kan det faktum att A brukar göra x vara ett skäl för honom att göra x och inte bara en sorts förklaring till att han gör x?

Om A brukar göra x, därför att han har vissa skäl för att bruka göra x, sammanfaller vanan med en personlig regel. Vanans existens är då i och för sig irrelevant som skäl. Om A brukar göra x, utan att det finns skäl att regelmässigt göra x, synes inte det faktum att A brukar göra x ha någon vikt vid ett övervägande. Vanan kan ju vara en »ovan». Men finns varken skäl för eller skäl emot i det särskilda fallet, kunde man tänka sig att det vore rationellt att göra x, när x är det man brukar göra i en situation av ifrågavarande slag. Ett försök att motivera en sådan ståndpunkt leder emellertid till att det rationella i att i ifrågavarande läge göra x har att göra med att det är effektivare att göra x än något annat, dvs man kan uppställa en generell sats av innehåll att det är fysiskt och psykiskt mest ekonomiskt att göra det man brukar göra. Det finns med andra ord ett generellt utilistiskt skäl, som går ut på att man sparar kraft och energi för annat. (Något motsvarande torde inte kunna sägas om de företeelser som i det föregående befunnits inte konstituera självständiga handlingsskäl: intresse, böjelse, begär.) Detta skäl är det samma som kan anföras till stöd för att skaffa sig vanor, lära sig handla automatiskt eller mekaniskt för att uppnå vissa ständigt återkommande syften. Att existensen av en vana kan citeras som handlingsskäl är således beroende på en presumtion att en generell sats av angiven art är sann. Men om det i det särskilda fallet saknas skäl att spara kraft, psykisk energi, osv, så finns heller inget skäl — *ceteris paribus* — att göra det man brukar göra.

3.9 Egoism

Så långt ger min skiss av rationellt handlande vid handen, att en persons handling är rationell (åtminstone *prima facie*) om den kan teoretiskt förbindas med ett av personen inom en nära eller mer avlägsen framtid upplevt behag.¹ Om vi skulle stanna här, så vore den presenterade teorien om rationellt handlande att beteckna som en variant av egoismen.

Jag har tidigare avvisat de underarter av egoism som benämnes »psykologisk hedonism» och »psykologisk eudaimonism»², men bara på den grund att de spänner över för mycket; de är uppenbarligen osanna, bl a därför att allt mänskligt handlande inte är rationellt. Den svårighet vi nu möter avser emellertid huruvida det är riktigt att mänsk-

ligt handlande antingen är egoistiskt eller irrationellt, dvs om egoismen är en sann teori om rationellt handlande. I så fall skulle en handling som åstadkommer att en annan person upplever behag vara rationell, endast om mitt utförande av handlingen medför behag för egen del. Detta kan ske på två olika sätt. Det ena är att den andres upplevande av behag beräknas inträda som ett led i en kausalkedja, som så småningom leder till behagliga upplevelser för mig. Det andra är att den andres upplevande av behag är i och för sig tillräckligt för att försätta mig i ett medvetenhetstillstånd som innefattar behag.

I det förra fallet råder ingen som helst skillnad från ett vanligt utilistiskt resonemang: det faktum att den andre gillar att jag gör x är ett skäl för mig att göra x, bara om det kan beräknas att den andre därigenom förmås att i sin tur göra något som är till min egen fördel eller avstå från att göra något som är till min nackdel (eller att någon tredje person skall reagera på motsvarande sätt); allt i analogi med att man reparerar en bil för att den skall kunna användas för att färdas dit man vill komma eller ger en hund mat för att den inte skall bita en. Man gör x därför att det ligger i ens intresse att göra x.

I det senare fallet är utförandet av vad den andre gillar att man gör också en sorts medel till upplevandet av behag, men på *exakt samma sätt som utförandet av det man själv gillar att göra* (med kortast tänkbara kausalkedja fram till upplevandet av behag). Det är ett faktum att de flesta människor är så beskaffade att de upplever behag (i form av glädje, tillfredsställelse, osv) genom att göra vad en del andra människor gillar. Vi är sociala varelser, som upplever emotioner såsom sympati, vänskap, medlidande, respekt, kärlek i olika former, med andra människor som objekt. Dessa emotioner konstitueras bl a av våra böjelser eller t o m begär och vårt nöje i att göra vad objektet för emotionen gillar att vi gör. Vi bryr oss om åtminstone en del andra människor, även om vi har en naturlig tendens att bry oss mer om oss själva.³

Det kan nu göras gällande, att allt som behövs för den vardagliga distinktionen mellan egoism och altruism är att vi *inom* den psykologiska egoismen kan, som Andersson & Furberg säger, »skilja tillfredsställelser vid något som har med agenten att göra från tillfredsställelser vid något som inte har med agenten att göra.»⁴ I fråga om begär har vi en liknande situation: om någon har ett begär efter att tillfredsställa någon annans önskemål och lyckas med detta, så blir också det egna begäret tillfredsställt, men tillfredsställandet av detta begär är inte handlingens mål.⁵

Den möjlighet vi sålunda har att skilja mellan egoism och altruism med bibehållande av tanken, att bara det som på ett eller annat sätt innefattar behag för den handlande utgör handlingsskäl, är inte tillräcklig för att generellt etablera att det faktum att andra gillar eller ogillar ens handling utgör *prima facie* skäl för respektive emot handlingen.⁶ Att A vill vara altruistisk är i och för sig inget skäl. Om han blott är böjd, känner begär efter eller är intresserad av att vara altruistisk har han inte heller något skäl. Om han på annat sätt vill vara altruistisk måste det finnas något skäl för att vilja detta. En annans behovstillfredsställelse kan vara ett mål som man uppställer för sitt handlande, men handlandet kan likväl vara irrationellt, därför att det inte finns något skäl för att förverkliga just detta mål (man kan t ex ha blivit uppfostrad att göra något som det inte finns skäl att göra).

Jag har inte kunnat finna någon tillfredsställande motivering till ett påstående att andras gillande i och för sig skulle vara en självständig grund för rationellt handlande. För den skull behöver man emellertid inte välja mellan att avvisa andras gillande som en rationell faktor och att stipulera att det faktum att någon gillar att jag gör x är skäl för mig att göra x. Jag tror nämligen att den åsyftade situationen — andras gillande jämte inga skäl för eller emot — är ett marginalfall av det vanligaste av allt: att olika personers handlingsskäl står i konflikt. Utgår vi från att detta dilemma kan lösas på rationell väg — genom att uppställa rationellt underbyggda sociala regler och mål — synes vi också ha en lösning på förevarande problem, eftersom vi då får skäl att betrakta också andras gillande och ogillande som faktorer att beakta vid pragmatisk argumentation genom att de s a s göres till rekvisit i regler och efterlevnaden av dessa regler på ett eller annat sätt förbindes med behag eller frånvaron av obehag.⁷

¹ Eftersom situationen sällan är så enkel, att man kan välja mellan att åstadkomma något som innefattar behag och något som innefattar obehag, sker vid ett praktiskt eller pragmatiskt övervägande en vägning av skäl för och emot olika handlingssätt, vilken dock vanligen äger rum mot en bakgrund av stående uppfattningar om vad som det generellt finns skäl att göra.

² Se 3.5 och 3.7.

³ Warnock 21. Se även Smart 156: »there is no reason why a philosophical materialist should not have a desire to make people happy, and . . . this desire provides one possible basis for ethics.»

⁴ Andersson & Furberg, Moral 233, se närmare 232–236: den psykologiska egoismen är en lek med ord, en sofism, dess stoppunkt en blå dunst. — Om egoism, se vidare von Wright 183–186, 188, 205–206, Gauthier 81–85, 92, Frankena 16–21, Russell, Moral 63–65, Margolis 172–173, 178–183, Downie 31–35.

⁵ Richards 35–36.

- ⁶ *Baier* 118–121 hävdar, att om det inte »kostar» något, så är det faktum att B skulle gilla att A gör x alltid ett tillräckligt skäl för A att göra x, vilket skäl dock nästan alltid skulle överspelas av ett skäl som pekar i annan riktning.
- ⁷ Här kan den frågan ställas om det kan vara rationellt att offra sitt eget liv för att andra skall få vissa fördelar. Något utförligt svar kan inte ges här. Det må framhållas att de som i verkligheten offrar sig för sina barn, för fosterlandet, för »saken», för ett allt överskuggande mål, sällan offrar sitt liv s a s kategoriskt, utan utsätter sig för en viss risk. Vidare har det en viss betydelse, om man tror på ett liv efter detta eller t ex betraktar sina barn som en del av sig själv. En kamikazepilot handlar rationellt givet ett visst mål, men detta mål är för honom irrationellt. En del personer kan offra sig på grundval av en nu upplevd sinnesro jämförd med en framtida ständig plåga (i praktiken ofta överdriven). Andra kan finna behag i att deras namn senare kommer att äras. Frågan, som kortfattat beröres av *Gauthier* 133–134 och *Richards* 57, har egentligen samma svar som frågan om det kan vara berättigat att begå självmord.

4. Regler och rationellt handlande

4.1 Normer

'Norm' kommer av latinska 'norma', som betyder 'vinkelhake'. En norm är en måttstock, ett mönster, ett rättesnöre; kort sagt: vad som helst som används som förebild för något annat. En norm är inte en sats eller ett påstående och kan därför inte vara sann eller falsk. Om det finns goda skäl att acceptera eller använda en norm kan denna betecknas som »rationell» (om det finns mer att andraga för normen än emot är den »rimlig»). Som »verkliga» normer betraktas ofta bara de som är rationella eller rimliga.

När man i juridiken talar om normer avses i allmänhet normer för mänskligt handlande (handlingsmönster, standarder för mänskligt beteende), därtill sådana som är i förväg uppställda. Sådana normer kan vara givna genom regler eller vara »tillfälliga», dvs uppställda för ett visst tillfälle, det må ske genom lagstiftning, domslut, order eller på annat sätt. Uppställandet av en tillfällig norm kan vara giltigt — dvs i enlighet med gällande regler — men det går inte att i det sammanhanget finna något som »gäller» (eftersom frågan om något, t ex en regel, gäller har att göra med efterlevnad på lång sikt). Normer kan klassificeras på en rad olika sätt; ett av dem avser normgivare, ett annat normadressater. — Som synes skiljer jag mellan å ena sidan normen och å andra sidan det varigenom normen (mönstret för handling, etc) ges, dvs regeln, domslutet, osv. Det är inte vanligt att man gör denna distinktion. Man säger helt enkelt att en rättsregel *är* en norm, etc. Jag finner detta språkbruk missvisande, eftersom t ex deontiska operatorer (»skall», »får inte», »kan», osv) som utgör del av en regel inte tillhör det handlingsmönster som regeln uppställer.¹

I sociologien användes normbegreppet för empiriska regelbundenheter i grupp-beteende (konvergerande beteende). Därav avleddes 'normal'; det normala är det vanliga, genomsnittliga, från majoriteten icke avvikande.²

Termen 'normativ' användes på ett tämligen oprecist sätt som synonym till '(handlings)dirigerande' eller '(handlings)motiverandē'. Försöker man precisera termens betydelse synes man finna följande huvudbetydelser: S är normativt om (1) S (a) är eller (b) bör vara en norm,

eller (2) S (a) står eller (b) bör stå i en viss relation till en norm. Enligt den första tolkningen är alla normer normativa. Enligt den andra är något annat än normer normativt. Den relation till en norm som i så fall gör att S är normativt kan vara varierande; här skall blott några exempel ges. S kanske ger (uppställer) en norm; i så fall är regler, befallningar och definitioner (i synnerhet stipulativa) normativa (observera att personer som bokstavligen ger normer inte kan betecknas som normativa). S kanske innehåller en eller flera normer; i så fall är bibeln och lagboken normativa. S kanske är en del av en norm. S kanske kan härledas från en norm eller något som på annat sätt är normativt. En utsaga av innehåll att S är en norm eller att S är normativt kan redan på grund av innehållet sägas vara normativ. Vanligast är dock att som *normativa utsagor* beteckna utsagor, som är sanna därför att en regel gäller, jämte utsagor som kan härledas från sådana normativa utsagor.³ Ett begrepp brukar kallas normativt, därför att det är särskilt användbart när det gäller att uppställa normer; typexempel är de deontiska begreppen (böra, skola, få, etc) och normativa predikat såsom 'att ha rättighet att. . .' och 'att ha skyldighet att. . '.

Verkligheten är normativ på det sättet att varje faktum är en norm för tro. Denna normativitet är en normativitet per definition. Begreppet tro är sådant, att en tro med logisk nödvändighet är rätt eller fel. Det måste då finnas något som tron kan jämföras med, något utifrån vilket man kan avgöra om den som tror att p har rätt eller fel. Denna norm är verkligheten (fakta). Det är en tautologi att säga, att det är rätt att tro att p, om p, och fel att tro att -p, om p. Detta gäller också för en tro som avser existensen av normer och värden (även om en del anser att det inte finns några normer eller värden).⁴ Att verkligheten på detta sätt är normativ är inte detsamma som att verkligheten genom sin beskaffenhet direkt ger normer för handlande.⁵ Om att p är en norm för mänskligt handlande eller eljest normativt för mänskligt handlande är en empirisk fråga. Det ligger aldrig någonting »i sakens natur».

Edgley har hävdad, att varje handlingsskäl är normativt (eller preskriptivt).⁶ Detta synes mig vara föga upplysande. Det är riktigt på det sättet, att om att p är ett skäl för att göra x, så uppställs x därigenom som en tänkbar norm för handlande. Men härigenom får vi ingen förklaring av hur handlingsskäl verkar. (Bakom påståendet kan ligga tanken att det som är normativt har en faktisk motiverande verkan eller en motiverande funktion.) Inte heller får vi någon träffande karakteristik av begreppet handlingsskäl, utan snarast ett exempel på hur 'normativ' kan användas.

- ¹ Om normer, se t ex *Ross*, Norms 78–112, *Grimmer* 49–52, *Raz* 122–127. (Observera att *Ross*, Norms 34–35, använder »so it ought to be» som operator för s k direktiv och därmed för »normer», utan att ange vad »ought» betyder.)
- ² Se t ex *Baier* 125, *Ross*, Norms 81–82, *Grimmer* 49, *Fredriksson* 102–103.
- ³ *Raz* 45–50.
- ⁴ *Edgley* 84–89, 93, *Edgley*, Hume's Law 111. Det är denna begreppsliga relation som gör att det är fel att tro vad som inte är sant, inte t ex det faktum att osann tro normalt medför obehagliga konsekvenser (detta är snarare ett skäl för att ha begreppet tro – fastän ett sådant argument förutsätter att vi redan har detta begrepp).
- ⁵ Se därom för rättsteoriens del, *Grimmer*.
- ⁶ *Edgley*, Hume's Law 109–110, 118.

4.2 Dogmatiska regler

En regel uppställer ett handlingsmönster. Handlingsmönstret gäller för ett obestämt antal fall. En regelformulering får inte innehålla bestämt singulära termer. En regel är dogmatisk (se vidare 4.5), om den är avsedd att alltid följäs.

Till handlingsmönstret är knuten en *deontisk operator*: regeln ut-säger att någon *skall* eller *får* eller *skall icke* (= får icke) göra x. Regeln ger uttryck för ett *påbud* respektive en *tillåtelse* och ett *förbud*. Ur normlogisk synpunkt räcker det med att ha en av dessa modaliteter som utgångspunkt. De två andra kan sedan definieras med hjälp av den valda. Väljer vi påbudet som grundläggande, är förbudet ett påbud att icke och tillåtelsen en konjunktion av icke-påbud och icke-påbud att icke. Väljer vi tillåtelsen som grundläggande är förbudet en icke-tillåtel-se och påbudet en icke-tillåtelse att icke.

En regel kan vara antingen kategorisk (undantagsvis) eller hypote-tisk. I det senare fallet aktualiseras handlingsmönstret under vissa vill-kor.

Av praktiska skäl måste man modifiera den normlogiska modell jag nu har antytt. Skulle man kräva, att varje regel uppställer ett handlings-mönster, skulle reglerna i t ex ett rättssystem bli alldeles för invecklade och ohanterliga. När vi talar om regler avser vi ofta bara sådant som ger ett fragment av en hypotetisk handlingsregel. Regelnheten be-stäms av det sätt varpå normen presenteras språkligt. Ett system av regler blir mycket lättare att överblicka och hantera med en medveten begreppsbildning inom ramen för systemet, där begreppen fungerar som knutpunkter, analogt med knutpunkterna i ett järnvägsnät.

För att minimalt göra rättvisa åt strukturen hos ett system av regler måste man åtminstone skilja mellan *förhållningsregler* och *definitoriska regler*. De senare kännetecknas av att de utsäger vad vissa ord betyder

eller under vilka förutsättningar ett ord är tillämpligt när det förekommer i förhållningsregler. De definitoriska reglerna – eller en del av dem – kallas ibland »kvalifikationsregler», emedan de anger förutsättningarna för uppkomsten av rättsliga kvaliteter (här förutsätts alltså att regelsystemet är juridiskt; ett lands rättsordning består av ett synnerligen komplicerat system av förhållningsregler och definitoriska regler). – Inte heller denna indelning ansluter nödvändigtvis till det sätt varpå reglerna formuleras språkligt. Stipulativa definitioner i lagtext är en ganska vanlig företeelse. Men ännu vanligare är att en definitorisk regel får konstrueras på ett underlag av ett komplex av regler som är formulerade som förhållningsregler.

Ett sammanhang av definitoriska regler och förhållningsregler, där de senare är knutna till de förra, kan kallas för ett institut (eller institution).¹ Förhållningsreglerna är då begripliga bara mot bakgrunden av de definitoriska reglerna, vilka särskilt i spel kan verka artificiella och ofta är godtyckliga. I juridiken är särskilt av intresse de institut som kallas rättigheter.

Bland förhållningsreglerna finns en viktig distinktion att göra mellan de regler som konstituerar skyldigheter (påbud och förbud) – vi kan säga *pliktregler* – och de som inte gör detta. De senare har ovan sammanförts under en rubrik: »tillåtelser». I verkligheten har vi emellertid att göra med två olika modaliteter: »får» och »kan». Regler som utsäger att någon kan göra något (*kompetensregler*) förlämnar personer – eventuellt med vissa kvaliteter – en förmåga att göra något som de eljest inte kunde göra. I ett rättssystem ger en kompetensregel en förmåga att åstadkomma att rättsliga kvaliteter uppkommer (vilket i sin tur kan ge – tack vare någon kompetensregel – en annan person viss rättslig kompetens). Kompetensreglerna är säregna på det sättet att de kan sägas samtidigt vara förhållningsregler och fragment av definitoriska regler. I ett rättssystem är *permissiva regler* sällsynta annat än som undantag till pliktregler. Att det är tillåtet att göra något, som man kan göra utan att ha särskild kompetens, behöver inte utsägas, utan framgår indirekt av pliktreglerna.²

¹ Utifrån ett eller flera *givna* institut kan man skilja mellan »nakna» och »institutionella» fakta; de senare är relativa till genom instituten skapade begreppsvärldar. Att observera är emellertid att alla begreppsvärldar är skapade eller som om de vore skapade. Det finns ingen verklighet som är mer »verklig» än någon annan; den juridiska världen är lika verklig som den fysiska; sociala fakta är inte i mindre grad fakta därför att de är sociala. I dagligt tal skiljer vi ibland mellan verkligt och överkligt, allteftersom något är sinnligt fattbart eller ej. Men *vad* man ser, hör, etc är avhängigt av vilka kunskaper man har och vilka begrepp man använder eller är van vid. I frågan, se Searle 50–53, Anscombe 3–4, Margolis 130–150, Olthuis 114–117, Melden, Kovesi och Hudson 69–73.

- ² Det skall dock framhållas, att det inte är ovanligt att *sanktionsregler* inte är formulerade som pliktregler utan som permissiva regler (dvs de är fakultativa). Observera för övrigt att anförda distinktioner skär över indelningar i primära och sekundära (rätts)regler; se där- om t ex *Hart* 77–96, *Ross* 253–256, *Ross*, Norms 114–115, *Ekelöf* 168–170 och *Raz* 153–156, 162–167, 174, 197–200. – Till det som sagts i detta avsnitt, se t ex *Hart* 27–41, *Ross* 188–205, *Ross*, Norms 106–112, 130–133, *Raz*, särskilt 50–60, 121–186, *Ekelöf*, *Strömberg*, *Taylor* 33–35, 213–217, *Kemp* 113. Rörande *deontisk logik*, se t ex *von Wright*, *Deontic* och *Ross*, Norms 116–184. – Bl a *Searle*, 33–42, och *Ross*, Norms 53–57, har försökt skilja mellan *regulativa* och *konstitutiva* regler, med utgångspunkt i att de förra reglerar ett beteende, som redan existerar eller eljest är oberoende av reglernas existens, medan de senare skapar eller definierar nya former av beteende. Parkeringsregler skulle sålunda vara *regulativa*, därför att bilparkering är en »naturlig» aktivitet, medan t ex schackregler skulle vara *konstitutiva*. Jag tror att denna distinktion är mer problematisk än upplysande, såvida det inte är just distinktionen mellan å ena sidan pliktregler och permissiva regler och å andra sidan kompetensregler och definitoriska regler som avses. Men i så fall är distinktionen inte särskilt väl förklarad. Som *Warnock* 37–38 framhåller, är det dels så, att »there is always some way of saying what a person acting as some rule requires would be doing, which makes no mention of that rule, and therefore there is always something that he could do, whether or not there were such a rule», dels så att även om det finns regler som skapar nya möjligheter till meningsfullt handlande (t ex »schacka»), så är det mer en tillfällighet om och när sådana skapas (det går alltid att skapa sådana möjligheter genom definitioner). För övrigt konstituerar uppställandet av parke- ringsregler möjligheten till nya handlingar: att parkera rätt och att parkera fel; vidare måste den som vill parkera sin bil beakta vad »parkera» betyder (eller vad lagen ger för definitioner av »parkera»). För annan kritik, se *Holborow*. Se vidare nästa avsnitt not 5.

4.3 Skäl för att ha regler

Varför har vi regler? Alternativet är att låta saker sköta sig själva eller att alltid – om man vill vara rationell – försöka noggrant överväga alla skäl för och emot när man ställs inför ett praktiskt problem. Ett skäl för att uppställa regler är därför generellt att man inte tolererar att saker sköter sig själva eller att det eljest är önskvärt att ett visst beteende blir det normala. Ett annat har att göra med vad som kunde kallas *rationalitetens paradox*: att det sällan är rationellt att vara så rationell som det står i ens förmåga att vara (därför att man då aldrig skulle hinna göra något annat än att överväga vad man skall göra). Detta allmänna skäl har dock större relevans för tumregler än för dogmatiska regler och jag skall därför något närmare beröra bara det förstnämnda skälet.

Dogmatiska regler uppställs alltså för att vissa mål skall nås, kanske för att förhindra att skador av olika slag inträffar eller för att undanröja olägenheter som följer av att människors beteenden i vissa hänseenden inte är likformiga, däribland dem som kan följa av att man inte kan beräkna sin framtid, emedan man är mycket osäker på hur andra människor kommer att handla. Egendomligt nog kan det också vara ett syfte med att uppställa vissa regler att de skall försvåra utförandet av något (vissa spelregler, t ex vid tjurfäktning och i åtskilliga idrottsgrenar). Det finns särskild anledning att betona reglernas funktion som befordrare av social harmoni: de koordinerar en eller flera personers varieran-

de syften, mål och intressen, de möjliggör samarbete och att tvister avgörs på ett oblodigt sätt, de förhindrar och undanröjer konflikter (bland annat därför att deras existens skapar förväntningar om hur människor skall handla, vilket leder till säkrare förutsägelser om vad som kommer att hända i samhället). Existensen av regler ger viss säkerhet beträffande bedömningar hur man kommer att bemötas av dem som har makt. Utan regler ingen rättvisa. Livet i ett samhälle utan regler (som gäller) skulle med all sannolikhet bli som Hobbes sade: »solitary, poor, nasty, brutish, and short».

Sådana allmänna skäl för att reglera kan motverkas av andra. Reglering kan vara obehövlig, därför att det man vill uppnå kommer ändå att inträffa. Reglering kan vara poänglös, därför att den kan beräknas bli ineffektiv. Reglering kan föra med sig nackdelar som väger över fördelarna. Även om det finns behov av reglering och denna kan beräknas bli effektiv, kanske det tvång den kräver kommer att upplevas som så pressande att en dålig situation ersättes av en sämre.¹

Skälen för att överhuvudtaget ha regler på ett visst område är således utilistiska: det måste finnas skäl att vilja styra människors beteenden eller att skapa en viss procedur för uppnåendet av vissa mål.²

Den väsentliga fördelen med att uppställa regler (t ex genom lagstiftning), jämfört med att låta regler växa fram genom social sed, ligger i den snabbhet varmed man kan möta förändrade förhållanden och den relativt säkrare uppfattning om regelns innehåll som man vinner genom att regeln fixeras språkligt.

En andra fråga är varför vi har just de regler vi har. Svaret kan vara historiskt-genetiskt eller eljest kausalt: vi har dem av vana, tradition, som en konsekvens av maktförhållanden, osv. Men sådana förklaringar duger inte för att berättiga regelns existens. En viss regel är berättigad bara om det finns goda skäl att ha just den regeln. Ibland kan det dock vara så att inga särskilda skäl behövs utöver dem som kan anföras för att överhuvudtaget ha en regel; uniformitet är målet, sedan gör det det samma vari uniformiteten består. (Sådana fall är sällsynta; t o m när det gäller vilken sida av vägen man skall färdas på i ett visst land kan sakliga skäl anföras.)

»Vilken regel skall vi ha?» ställer ett praktiskt problem, vilket som alla praktiska problem bör lösas efter ett övervägande. När det gäller lagstiftning finns uppenbarligen stort utrymme för olika uppfattningar om vad man skall göra, dels på grund av att olika personer gör olika bedömningar, har olika (stående) uppfattningar om hur verkligheten är beskaffad och om vad som kommer att hända när man uppställt en

viss regel, dels på grund av att olika människor kommer att påverkas olika (det ligger i vissas men inte i andras intresse att en viss ordning genomföres).³ Mycket av politisk teori består i försök att finna procedurer för lösningar av sociala problem med ett minimum av nackdelar. Det allmännas bästa är inte lika med summan av de enskildas bästa.⁴ Samhällsintressen och nationella intressen behöver inte sammanfalla med det allmänna bästa. I praktiken får gruppintressen en mycket större roll än som vore fallet om frågan, vilken regel vi skall ha, besvarades med beaktande av alla föreliggande skäl för och emot (därför att de politiska partiernas roll som maktfaktorer är beroende av att de företräder gruppintressen). Inte heller kan frågan alltid ställas så enkelt som vilken regel vi skall ha (om någon). I allmänhet står valet mellan att behålla en regel eller att ändra, ersätta eller avskaffa den, varvid är att beakta att varje förändring medför vissa nackdelar (just genom att en ändring sker).⁵

¹ Till det sagda, se *Warnock* 36–39, *Nowell-Smith* 227–230, *Kovesi* 84, *Gauthier* 163–168, *Baier* 132–133.

² Härunder faller även tävlingsformer och tidsfördriv som kan fånga folks intresse, bl a därför att de av vissa kan utövas med skicklighet; att lyckas i något hänseende leder ofta till behagliga sinnesstämningar av tillfredsställelse, maktkänslor, osv. Här kan erinras om vad *Rawls* 424–433 kallar »den aristotelianska principen»: »other things equal, human beings enjoy the exercise of their realized capacities (their innate or trained abilities), and this enjoyment increases the more the capacity is realized, or the greater its complexity.» (426). (Denna »princip» är en empirisk generalisering och kan inte rimligen utnyttjas så som Rawls utnyttjar den; se därom *Barry*, *Justice* 27–32.)

³ Se t ex *Warnock* 39, *Nowell-Smith* 230–236.

⁴ Här skall blott hänvisas till *Barry*, särskilt 190–235, och *Downie*.

⁵ Den i föregående avsnitt not 2 omtalade distinktionen mellan regulativa och konstitutiva regler torde vara mer hållbar om den göres till en distinktion mellan regler med olika typer av motiveringar (se *Warnock* 38). Först genom förekomsten av straffrättsliga regler skapas möjlighet att begå brott, men det är inte avsikten med dessa regler att skapa denna möjlighet, utan syftet är att styra samhällsmedlemmar från eller mot vissa beteendeformer. Genom förekomsten av schackregler eller testamentsregler regleras det sätt på vilket figurer flyttas på ett rutat bräde respektive egendom överlämnas till andra vid någon död, men syftet är att skapa en möjlighet till tävlan respektive en möjlighet att ge bort något fastän man inte längre lever. Det är givet att frågor om kompetens aktualiseras mycket oftare när syftet är att skapa en procedur, ett spel, en konventionell ordning för att nå ett visst mål, än när syftet är att dirigera människor i viss riktning: det finns alltid skäl att begränsa relevanta handlingar per definition till att kunna utföras blott av vissa typer av personer – vem bör kunna döma, skjuta mål, viga, göra testamente, schacka? – för att syftet inte skall motverkas eller omintetgöras eller eljest oönskade konsekvenser uppträder. Frågor om kompetens är dock inte begränsade till regler med konstitutivt syfte: före 1965 kunde enligt svensk rätt en person under 15 år inte begå brott, från och med 1965 kan han det.

4.4 Reglers existens som pragmatiska skäl

Den i förevarande sammanhang mest intressanta frågan är i vad mån existensen av en regel kan utgöra handlingsskäl. Alla skäl är fakta. Men regelformuleringar är inga påståenden. Regler är inga fakta. Regelfor-

muleringar är varken sanna eller falska. De har vanligen indikativ form, men det är möjligt att översätta dem till imperativistiska satser, även om det skulle bli väldigt klumpigt att formulera en lagtext på detta sätt (»Gör x, alla! », »Gör x, domare, om p! ») i stället för att använda indikativa satser som innehåller deontiska termer. Formuleringar i imperativ form har sin största roll vid råd, befallningar, böner och liknande.

Mot varje regelformulering står emellertid ett påstående, en *normativ utsaga*. Om en regel är formulerad i indikativ form är regelformuleringen och motsvarande normativa utsaga identiska till formen. Den normativa utsagan är elliptisk och kan utfyllas med en angivelse av det system vari regeln hör hemma eller en angivelse av för vilka regeln gäller: »enligt svensk rätt», »i vår förening», osv.¹ Den normativa utsagan är sann, om motsvarande regel gäller. Vilka faktorer som avgör om en regel gäller varierar beroende på vilken sorts system som är aktuellt. Det gemensamma för regler som gäller är att de är till övervägande del accepterade av den grupp för vilken de är tillämpliga.² I allmänhet uppkommer inga större svårigheter att bestämma om en regel gäller, när den är medvetet formulerad och uppställd att användas av en viss grupp (associationsregler, spelregler, lagregler, osv), enär i så fall normalt vissa formella krav avseende dess tillkomst måste vara uppfyllda, dvs regeln skall vara giltig. Att närmare bestämma förutsättningarna för att en regel skall anses gälla är dock ett komplicerat företag (jämför de oändliga diskussionerna om vad som menas med »gällande rätt»), som jag inte kan ge mig in på här. Det kan dock framhållas att högradigt negligerrande av regler, som en gång kommit att gälla, leder till att de upphör att gälla, de blir obsoleta.³

En normativ utsaga kan vara *primär*: den svarar då direkt mot en regelformulering, eller *derivativ*, i vilket fall den utgör en precisering av en primär normativ utsaga.⁴ Rättsanvändning innefattar en övergång från regelformuleringar till normativa utsagor och därefter ett handlande i enlighet med ett omdöme, som är en derivativ normativ utsaga.

Det faktum, att det är *tillåtet* att göra x, är aldrig tillräckligt skäl för att göra x. Att A får plocka blåbär i grannens skog är inget skäl för honom att gå och plocka blåbär. En permissiv regel utövar inte något tryck i en viss riktning⁵; av den följer inte mer än att det – *ceteris paribus* – inte finns något skäl mot att göra x.

Det faktum, att A *kan* (= har kompetens, rättslig förmåga, osv) att göra x, är lika litet ett tillräckligt skäl för att göra x som det faktum att det är tillåtet att göra x (kompetensregler kan ju sägas vara en art

av permissiva regler). Att A har kompetens att upprätta ett testamente är inget skäl för honom att göra det. Men kompetensregler har dock en mer vägledande funktion än permissiva regler, eftersom de öppnar handlingsmöjligheter som eljest inte skulle existera.

Det faktum, att det är *förbjudet* eller *påbjudet* att göra x, är inte heller tillräckligt skäl för att göra x⁶, utom i en situation som har att göra med utövandet av konventionell kompetens. Om man t ex vill upprätta testamente, måste man göra vad som enligt de definitoriska reglerna rörande vad »testamente» betyder är logiskt nödvändigt för att ett testamente skall komma till stånd. Målet kan inte nås utan att följa vissa regler och dessa (definitoriska regler) kan formuleras som förbud och påbud, om det är förutsatt att målet skall nås. Man kan inte nå sitt mål att besegra B i schack utan att följa reglerna. I och för sig är detta inte egendomligare än att A inte kan nå sitt mål att döda B, om han inte åstadkommer ett resultat som faller under beskrivningen »B är död». (En annan sak är att man kan för vissa typer av regler – främst spelregler – efter överenskommelse ändra de regler som gäller, eventuellt bara tillfälligt.)

I nyssnämnda situation fungerar definitoriska regler som kanaliseringande faktorer; de bestämmer vilka handlingar som skall utföras för uppnåendet av ett mål. Om man eljest har skäl att göra det som är påbjudet eller inte göra det som är förbjudet har också att göra med vilka mål man har, men på ett mer indirekt sätt. Avgörande ur rationell synpunkt är – om vi bortser från etiska skäl – vilka obehagliga konsekvenser man (med viss sannolikhet) riskerar vid en regelöverträdelse: straff, uteslutning ur en förening, förlorad anställning, omgivningens förakt, minskade förmåner, osv. Ibland är också att beakta att efterlevelse av en regel belönas.

Det faktum att det är förbjudet att göra x eller påbjudet att göra kan emellertid fungera som motiverande faktor på ett annat sätt: förbudet eller påbudet riktar uppmärksamheten på ett regelalternativ och personen finner denna regel vara väl grundad. Men då är det inte det faktum att något är förbjudet eller påbjudet som är avgörande skäl, utan skälen för att det skall göras så som regeln föreskriver.

Man följer ofta regler av vana, därför att man blivit lärd eller konditionerad att följa dem. Detta innebär inte att man handlar rationellt. Det kan t o m vara så, att man »känner sig bunden» att följa en regel⁷, man upplever obehag vid en överträdelse, känner sig böjd att inte överträda regeln, osv; räknar man med att uppleva obehag vid en överträdelse har man visst skäl att inte överträda regeln (men det kan ju finnas

skäl som verkar i annan riktning). En efterlevelse av en regel är inte heller nödvändigtvis rationell därför att man kan åberopa t ex »lagens auktoritet» eller att reglerna är givna av kompetenta personer, såvida man inte därutöver har skäl att tro att regeln är väl grundad eller att »auktoriteterna» haft tillräckliga skäl för att uppställa regeln och att dessa är relevanta för en själv.⁸ Härutinnan råder ingen skillnad jämfört med auktoriteter⁹ på ett rent teoretiskt område: man tror vad experten säger därför att man har skäl att tro att han har särskild insikt och är uppriktig.

Det är emellertid att beakta, att varje människa har synnerligen begränsad möjlighet att utröna konsekvenser av olika handlingssätt, varför man i praktiken i stor utsträckning får lita på att uppställda regler är välgrundade. Regler av alla slag kan ses som ackumulerad mänsklig visdom, som hjälpmedel för att kompensera brister i erfarenhet, kunskaper, förstånd och tid. Dessa omständigheter medför att det kan vara mest rationellt att för egen del uppställa regler eller principer, som hänför sig till andra regler.¹⁰ Om man gör till regel att t ex följa lagens regler har man därigenom för egen räkning skapat ett stående skäl för att följa lagens regler. Anledningen till att man gör detta kan vara densamma som anledningen till att man överhuvudtaget uppställer personliga levnadsregler: för att slippa ta ställning på aktuella skäl.¹¹ Ett beslut att ständigt vara laglydig skulle dock knappast vara rationellt om därtill inte komme ett beaktande av sådana skäl som förut nämnts: risken för negativa reaktioner¹² eller att lagstiftarna besitter särskild insikt och bedömningsförmåga.

¹ *Richards* 17–20, *Raz* 45–50. I svensk litteratur har distinktionen för juridikens del särskilt betonats av *Hedenius* 53–58, som talar om äkta och oäkta rättssatser; se därtill t ex *Marc-Wogau*, *Studier* 170–178. Distinktionen spelar för övrigt en viktig roll i Kelsens rätts-teori.

² Se t ex *Richards* 13–14, *Warnock* 43–46, *Ross*, *Norms* 82–105, *Raz* 60–69, 197–208, *Hart* 97–120, *von Wright*, *Deontic* 70–71, *Baier* 123, 125–126, *Kemp* 115–117, *Fredriksson* 102.

³ *Raz* 202: »It is characteristic of norms that the type of reasons for action which they constitute are in general weighty and important reasons for action. Hence the tendency to think that if a law has lost much of its importance as a reason for action, because of its general disregard, it is no longer a law. But where normative systems are concerned it seems reasonable to allow this consideration of the weight of individual norms as reasons for action to be overridden by consideration of the more systematic nature of the norms. Because they belong to a system characterized by the organized application of laws by specially appointed organs, evens laws largely disregarded and neglected are laws so long as they are recognized by these organs.»

⁴ *Richards* 20, 22.

⁵ *Raz* 170–172 anser därför permissiva regler inte vara normer (i motsats till pliktregler och kompetensregler).

- 6 *Warnock* 39–41, *Nowell-Smith* 120, 226–227, *Gauthier* 90–91. – En pliktregel kan vara irrelevant helt enkelt därför att A inte är adressat (se t ex *Warnock* 41–42).
- 7 *Ross*, Norms 84–85, 104. – Viss forskning tyder på att barn först efter 8 eller 9 års ålder kan förstå, att en regel inte bara är något som skall följas, utan också att det kan finnas skäl för och emot att följa eller acceptera den. Härmed sammanhänger oförmåga att skilja mellan regler och regelbundenheter, mellan sociala regler och naturlagar. Detta har uppenbarligen stor betydelse för inställningen till moralregler och konventionella regler. Se t ex *Piaget* 69–71, 80, *Wertheimer* 141–148 och *Meynell*, *Euthyphro* 226.
- 8 Inte ens en guds auktoritet (allsmäktighet) duger som skäl. Antingen lyder man av rädsla för straff eller hopp om belöning – men då är det ju inte säkert att guden har rätt – eller också därför att guden vet bäst, alltid har rätt – men då kan detta avgöras utan hänsyn till att det är guden som befäller (han har inte rätt därför att han är allsmäktig). Se *Meynell*, *Euthyphro*, *Gauthier* 139, 143–145, *Baier* 6–9.
- 9 Om skillnaderna mellan att vara en auktoritet, ha auktoritet (berättigad makt och inflytande) och att ha auktoritet att (vara behörig att), se *Downie* 74–76.
- 10 Det finns regler som påbjuder att andra regler skall följas. Sälunda är svenska domare ålagda att tillämpa svenska rättsregler; se därtill domareden i Rätttegångsbalken 4:11 och reglerna om ämbetsbrott.
- 11 *Warnock* 65: »What the rule does . . . is to *exclude* from practical consideration the particular merits of the particular cases, by specifying in advance what *is to be done*, whatever the circumstances of particular cases may be.» Att *Warnock* är överdrivet kategorisk när han säger, att regeln är avsedd att följas utan hänsyn till om det finns goda skäl att göra det i det enskilda fallet eller ej, synes klart, se *Ruben* och nästa avsnitt. – *Kovesi* 94: »People do have reasons for adopting certain principles, but these are not based on the actual situations in which these acts are performed.» (t ex principen att inte köpa sydafrikanska apelsiner). Se även 99, *Baier* 124–125 och *Gauthier* 160–163.
- 12 Man uppställer alltså en regel för egen räkning delvis därför att man vill undvika att hamna i positioner där det finns risk för obehagliga sociala reaktioner.

4.5 Tumregler

Dogmatiska regler är avsedda att alltid följas. Undantag är inte logiskt möjliga annat än som kvalificeringar och specificeringar av reglerna. Undantag till en dogmatisk regel blir en del av regeln (eller en särskild regel).

Många uppställda regler har inte dessa egenskaper. De har tillkommit på precis motsatt sätt. Utifrån en rad pragmatiska bedömningar göres empiriska generaliseringar: de särskilda omdömena sammanfattas i ett generellt omdöme om att man bör göra si eller så i vissa typer av situationer. Som motsvarighet till ett sådant generellt omdöme kan sedan en regel med samma formulering uppställas. Regler som tillkommit på detta sätt brukar kallas *tumregler*.¹

I praktisk argumentation saknar själva tumregeln betydelse. I stället beaktas den generella pragmatiska utsagan. Denna är sann eller falsk, inte därför att en regel gäller, utan därför att de utsagor den bygger på är sanna eller falska. Tumregeln gäller inte därför att den är uppställd och accepterad, utan därför att motsvarande pragmatiska utsaga är eller antas vara sann.

Tumregler innefattar inte förbud, påbud eller tillåtelser. I motsats till de dogmatiska reglerna innehåller de oftast de deontiska termerna 'bör' och 'bör icke'. Det är sällsynt att lagregler är tumregler, men det förekommer. I så fall är de att uppfatta som rekommendationer: man kan av dem dra slutsatsen att lagstiftarna funnit att det normalt finns goda skäl att göra så som regeln utsäger. Detta är anledningen till att ordet 'bör' är så sällsynt i lagtext. Det är dock häpnadsväckande ofta som »bör» uppfattas som »skall» eller »måste».²

Den generella utsaga som motsvarar en tumregel ger en presumtion för att man skall göra så som där säges. Det är rationellt att följa tumregeln, såvida man inte har något särskilt skäl att inte göra det.³

Ett väsentligt kännetecken för tumregler är att de tillåter undantag, avsteg, utan att de behöver formuleras om. De bygger ju på ett generaliserande omdöme: att det i allmänhet finns goda skäl att göra x. Att någon bryter mot tumregeln gör inte denna utsaga mindre sann och det är en öppen fråga om det avvikande beteendet i det särskilda fallet är rationellt eller ej.

Frågar vi oss nu om de personliga regler och principer som hänförs sig till andra regler, vilka berördes i slutet av föregående avsnitt, är dogmatiska regler eller tumregler, så kan svaret inte gärna bli annat än att de är tumregler. Tanken att man skulle kunna s a s lagstifta för sig själv är egendomlig. Varför skulle man inte kunna avstå från att tillämpa en regel som man uppställt för sig själv, om det i ett visst fall befinner sig vara skäl för ett avsteg?⁴ Härav följer inte att man måste göra undantag då och då. Man har ju uppställt regeln för att i allmänhet slippa göra bedömningar i det särskilda fallet. Men om man finner skäl till undantag, behöver man inte för den skull frånga eller ändra regeln, eftersom det inte är regelns existens, som i så fall beaktas vid det praktiska övervägandet, utan andra skäl. — De allmänna skäl som jag anförde för att uppställa personliga regler kan synas tala emot att de skulle vara baserade på särskilda pragmatiska omdömen. Men så är inte fallet. Det är just därför att det inte brukar finnas skäl att överträda lagen, därför att det brukar finnas skäl att tro att lagstiftare är vederhäftiga, etc som man kan dra konklusionen att man bör göra så som lagen säger.⁵ (Detta leder till frågor om hur man skall ställa sig till folk som begär brott på goda skäl och om man kan tänka sig att en domare har övervägande skäl att döma i strid med lagen; men detta kan inte utvecklas här.)

Den här åsyftade möjligheten att göra undantag från en regel skall inte förblandas med en annan. En del dogmatiska regler är tillkomna för att styra beteende mot ett visst mål, samtidigt som målet uppnås

redan genom att flertalet människor rättar sig efter regeln. För att en gräsmatta skall förbli i gott skick krävs inte att alla avstår från att gå över den, det gör inget om man ibland går på den.⁶ Man kan då säga, att det för varje särskilt fall inte är motiverat att man inte går över gräsmattan, fastän det är motiverat att uppställa en dogmatisk regel som förbjuder att man går över den.⁷

Tumregler är något annat än recept, knep, *bruksanvisningar* eller – som von Wright säger – »tekniska normer», även om sådana kan innehålla deontiska termer, såsom 'måste', 'bör', 'får inte', osv.⁸ Formen för en bruksanvisning är: »Om man vill nå S, så måste, bör, etc man göra x» eller »För att nå S måste, bör, etc man göra x». Det rör sig här om satser som är sanna eller falska och alltså inga regler. Underlaget för att med skäl uppställa en bruksanvisning är erfarenhet om kausal-sammanhang, låt vara att dessa kan innefatta ett rent konventionellt orsakande (utnyttjande av spelregler, procedurregler, ritualer, etc). Bruksanvisningar har vid praktisk argumentation en viktig roll, därför att de är redan utförda pragmatiska bedömningar, som är färdiga att tas fram när ifrågavarande mål aktualiseras. Vill man nå målet har man tillräckligt skäl för att följa bedömningen, såvida man inte har något motstående skäl: man kanske tycker om att göra på ett annat, ehuru krångligare sätt, eller tror att man når bättre resultat på en annan, generellt mindre lämplig väg, därför att man är van att göra så.

En bruksanvisning kan göras till objekt för en tumregel och man kan uppställa dogmatiska regler med exakt samma lydelse som bruksanvisningar.

¹ Distinktionen mellan dogmatiska regler och tumregler har särskilt betonats av Rawls, Rules 158–167, som talar om »rules defining a practice» och »summary rules». Se även Downie 35–40.

² Se Wertheimer 116–120. Om 'bör', se nedan 8.1.

³ Se t ex Gauthier 155–160.

⁴ Warnock 42.

⁵ Det går givetvis att som personlig regel (tumregel) uppställa att man skall betrakta sina tumregler som dogmatiska regler – eller leva som om man hade gjort detta – men inte heller då finns något hinder för att göra avsteg från sina regler utan att behöva formulera om dem.

⁶ Warnock 43: »If so, why should I not, harmlessly, break that rule? Well, in such a case non-compliance can be argued against, and often effectively. Perhaps my example would undermine the desirable general practice of complying with the rule; perhaps it is not for me, or for any individual, to be judge in his own case as to whether or not to comply; perhaps, if I break this rule, my own character will thereby be nudged along the down-ward path; perhaps it is simply unfair for me not to do what other people, as I concede rightly, are required by the rule to do; or perhaps I cannot get away with it. But that such argument must always be effective seems excessively strong doctrine.»; Downie 38: »We undermine the institution if we raise the question of interest in every case; the rules of the institution must be applied to preserve the institution.»

- 7 'Att acceptera en regel' är tvetydigt: härmed kan avses att man accepterar en dogmatisk regel som den lämpligaste för ett samhälle eller en grupp personer, dvs man anser att det finns goda skäl för att regeln skall gälla, men också att man antar samma regel som personlig tumregel, dvs man anser att det finns goda skäl för en själv att följa regeln. I det förra fallet anser man t ex att det är lämpligt att det är i lag förbjudet att stjäla, i det senare anser man att man (själv) inte bör stjäla. (Om man anser en tumregel tillämplig bara beträffande vissa andras handlande, torde det inte kunna sägas att man »accepterar» den.)
- 8 Man kan lika väl använda modala termer ('nödvändigt', 'möjligt', etc) eller anankastiska termer (dvs sådana som åsyftar praktiska nödvändigheter – 'måste', 'behöver', 'behöver inte', 'kan inte' – i kontrast med logiska och naturliga nödvändigheter). Se *von Wright* 157–158, 160–162, *von Wright*, *Deontic* 70–71 och vidare *Black* 40–56, *Ross*, *Norms* 84, *Kemp* 114–115, *Gauthier* 155–156, *Baier* 125, *Fredriksson* 102, *Ofstad* 259.

4.6 Social sed

Sociala regler behöver inte, som jag hittills utgått från, vara uppställda eller ens formulerade. Det svåra är emellertid att i så fall skilja mellan vad som är regel och vad som är en regelbundenhet.¹

Existensen av *gruppvanor* kan liksom personliga vanor utgöra handlings-skäl. Det faktum att man brukar göra x är visserligen aldrig tillräckligt skäl för att göra x, men en tänkbar handlingsväg är utpekad, och om det inte finns något särskilt skäl mot att göra x, så har man – om man skall göra något – ett generellt skäl att göra det man brukar, nämligen att det kräver minst resurser. Man kan därför som Perelman säga, att »The principle of inertia transforms every habitual way of doing things into a norm.»² Men en gruppvana är inte på denna grund skäl för A att göra x, om inte också A brukar göra x, t ex därför att han blivit lärd att man skall göra x. (Mycket av vad vi gör sker av vana, utan att vi bryr oss om att ens tänka på om det finns skäl att göra det.)

Ett skäl för att anpassa sig efter rådande gruppvanor är att man eljest uppväcker andras antagonism³, men detta förutsätter att de som brukar göra x betraktar handlingsmönstret som en norm och därtill som en norm inte bara för sig själva utan också för andra, dvs de måste anse att det finns skäl att en regel skall gälla (skälet får alltså inte enbart bestå i vanans existens).

Människan har en benägenhet att imitera, vilken är av stor betydelse för dess livsduglighet. Anpassning till gruppvanor har en symbolfunktion: därmed uttryckes att man vill tillhöra eller betraktar sig som tillhörig gruppen. Det faktum att avvikelser väcker intresse och uppmärksamhet kan upplevas som obehagligt (men också på motsatt sätt). Många människor vill vara konforma, därför att det medför en känsla av trygghet. T o m så varierande företeelser som *moden* i kläder och beteende – varigenom tänkbara handlingsätt anvisas, vilka väcker intresse om de är nya eller upprepningar av det som är glömt – bygger

på det behag som innefattas i att vara uppmärksammanad och tillhöra en grupp eller i att vara ouppmärksammanad och tillhöra en grupp.⁴

En avvikelse från en gruppvana behöver inte föranleda annat än att man konstaterar avvikelsen, dvs det följer ingen kritisk reaktion. Skillnaden mellan enbart konvergerande beteende (*social vana*) och beteende som styres av icke uppställda regler (*social sed*) är emellertid svår att få grepp om. Övergången är flytande. Vad som blott är en vana, likgiltigt hur den kommit till stånd, kan med tiden komma att gradvis betraktas som reglerat av regler. Det tillstånd som kännetecknar en social sed kan troligtvis inte bestämmas på annat sätt än som att »tillräckligt» många (eller de »ledande») reagerar mot avvikelser på ett sätt som förutsätter att en regel gäller. Jämfört med en regelbundenhet, som är så uttömd genom att betraktas utifrån (externt, sociologiskt), tillkommer en intern aspekt: det som förut bara var vanligt betraktas såsom norm. Normen existerar genom att avvikelser bemöts på ett sätt som är obehagligt för den som avviker.⁵

Om man skulle försöka sätta fingret på vad som gör att en vana kommer att betraktas som sed synes mig ingen annan förklaring vara att tillgå än en som drar uppmärksamheten till hur rationalitetsgrund-satsen⁶ verkar vid en social vana. En avvikelse från en social vana förutsätts ske på vissa skäl. Vanans existens skapar förväntningar om konformt beteende. När någon avviker frågar man »Varför?» Känner vederbörande inte till hur man brukar göra är en förklaring given. Men känner han till den, finns det åtminstone en viss sannolikhet för att han velat demonstrera ett avståndstagande (det kan också vara så att det finns särskilda »legitima» skäl för avvikelser, t ex i nödsituationer). Ett avståndstagande från en gemenskap leder naturligt till en negativ reaktion. Konformitet och avvikelse har alltså vissa pragmatiska implikationer. Särskilt påtagliga blir dessa vid konventionella sätt att visa vänlighet, respekt, kärlek, osv. Den som inte hälsar på en person han känner kan därigenom uttrycka förakt eller dylikt, och den som blir utsatt för detta är berättigad att dra slutsatser om den andres attityder och uppfattningar.⁷ Den kritiska reaktion en avvikelse ger upphov till är givetvis beroende av till vad ett avståndstagande inläses och hur högt det, vartill avstånd tas, värderas.

Det är inte säkert att det finns skäl att ha en regel som överensstämmer med en social vana, när en social sed är etablerad, men i praktiken ifrågasätter vi relativt sällan rationaliteten hos de regler som anses gälla. Ofta finns t o m starka skäl för att avstå från att ifrågasätta rationaliteten: bortsett från brist på tid och förmåga att överblicka olika konse-

kvenser kan den beräknade reaktionen från andras sida medföra sådant obehag att det inte finns anledning att bry sig om saken. Mycken social sed har ett rationellt underlag endast däri att det finns skäl att ha en ordning, men inga speciella skäl för att ha en viss ordning, varför det finns starkast skäl att hålla sig till just den ordning som etablerats genom vana. Man talar då om rent konventionella regler, främst artighetsregler och etikettsregler.⁸ Själva beteendemönstret kan då i och för sig vara helt arationellt, vilket klarast framgår vid handlingar som har karaktär av ritual eller är rituella.

Jag går inte här in på mer komplicerade skäl för att bryta med etablerade seder, såsom att sederna ses som förknippade med ett samhällssystem eller samhälls- eller människosyn, som man inte accepterar. Det kan naturligtvis också finnas liknande skäl för att behålla vissa seder (traditioner); de kanske upplevs som föråldrade, men behålls ändå, för att t ex ge uttryck för en historisk kontinuitet och samhörighet.

En annan svårighet med social sed är att också skillnaden mellan dogmatiska regler och tumregler blir svår att upprätthålla. Vid närmare påseende tror jag dock att man finner att det inte är rationellt att någonsin betrakta social sed som annat än som jämförliga med tumregler. Undantag måste alltid kunna göras om det finns goda skäl därför. När det gäller uppställda dogmatiska regler, kan undantag beaktas genom att själva regeln innehåller undantagsklausuler. En social sed med undantagsklausuler är däremot närmast en motsägelse: som beroende av en vana kan den inte innehålla något om situationer som sällan eller aldrig förekommit i praktiken. Att man ändå på något sätt utgår från att social sed står i analogi med uppställda dogmatiska regler torde ha att göra med att man som barn lär sig alla regler som om de vore dogmatiska, bl a därför att barn inte behärskar distinktionen mellan dogmatiska regler och tumregler eller mellan sociala lagar och naturlagar. Detta leder till att folk i allmänhet kommer att betrakta alla regler som likartade. (Den egendomliga situationen kan då uppkomma, att det finns skäl att inte följa en tumregel, men så tillkommer att andra uppfattar regeln dogmatiskt, varvid ett nytt skäl att följa regeln uppstår.)

Sociala regler baserade på social sed kan göras till föremål för personliga regler eller gruppregler. Det normala är dock att vi följer dem av vana.⁹

¹ Regelbundet beteende är inte nödvändigtvis beteende som är bundet av regler, utan beteende som är som om det vore bundet av regler (vilket det ju också kan vara).

² *Perelman* 9, se vidare 9–10.

- ³ *Mayberry* 371.
- ⁴ Se *Gauthier* 92–94 och *Nowell-Smith* 213.
- ⁵ Se *Hart* 9, 54–56, 244, *Warnock* 46–48, *Ruben, Raz* 147–150, *Ross* 75–78, *Ross*, Norms 83–84, 93–94 och även *Wertheimer* 89–92, *Teubner* 68–79 och där angiven litteratur om sociala normer, samt *Leiser*.
- ⁶ Se ovan 1.1.
- ⁷ Saken beröres av *Crawford* 359–361.
- ⁸ *Baier* 123–124, *Kemp* 117–119, *Crawford* 356–358: det behöver inte ens finnas något skäl att ha en viss ordning, men en sådan är etablerad av vana.
- ⁹ Jag kan inte här gå in på i vad mån sociala regler, som i och för sig inte är rättsliga – de må vara uppställda eller ej – kan direkt adopteras som rättsligt relevanta eller den därifrån skilda frågan om vad sedvanerätt är (i princip lagstiftning utförd av domstolar, vilken har olika genomslagskraft beroende på vilken prejudikatlära man har, dvs vilka pliktregler eller tumregler man har för följandet av sådan sekundär »lagstiftning»). Inte heller kan jag beröra i vad mån det finns anledning att anknyta lagstiftning till rådande sociala regler. Se t ex *Ross* 101–127, *Ross*, Norms 97–98, *Leiser*, särskilt 99–153.

4.7 Avslutning

Det mest magnifika uttrycket för mänskligt samarbete är existensen av för stora grupper gemensamma språk, som varje individ lär sig genom imitation. Nästan genomgående talar vi utan att följa några språkliga regler, även om alla definitioner (däribland de många ostensiva definitionerna) och rättelser vi får oss till del kan sägas medföra, att vi lär oss att handla i enlighet med språkets regler. Språkliga regler är ett typfall av hur regelbundenheter genom att betraktas som normer ger upphov till regler – låt vara att dessa inte kan formuleras på ett uttömmande sätt, är utsatta för ständiga ändringar och med fördel kan preciseras eller frångås ad hoc. Språkliga regler är inte dogmatiska regler; de bygger på social sed eller generaliseringar rörande lämpligheten av visst språkbruk. Finns det ett gott skäl att bryta mot en språklig regel står det en alltså fritt att göra det. Ju svårare det är att finna skäl för att bryta mot en språklig regel, ju lättare är det att missta den för en dogmatisk regel. Härvidlag har graden av konventionalitet en viss roll. Det är mycket svårare att argumentera för att en viss inarbetad ljudkombination är olämplig än för att en viss begreppsbildning är det. Likaså är det svårt att finna skäl för att inte anpassa sig efter syntaktiska normer.¹

Språklig kompetens består inte i att man medvetet följer regler, att man direkt är förtrogen med språkets regler. (Detta förhållande utesluter naturligtvis inte att det finns regler.)² Bara den som är medveten om en regel kan följa regeln. Den som av vana handlar i enlighet med en regel, följer den alltså inte. För att någon skall vara medveten om

en regel krävs dock inte att han kan formulera regeln; avgörande är om han kan tillämpa den, dvs har vissa kriterier som han lärt sig använda.³

Den som gör *x* enbart av vana, utan att någonsin beaktat skäl för eller emot, handlar inte rationellt, även om det objektivt sett *är* rationellt att i hans situation göra *x*.

I detta kapitel har behandlats på vad sätt genom regler givna normer utgör rationella faktorer. Slutsatsen har blivit, att det finns skäl att göra det som en norm anvisar bara om det faktiskt finns ytterligare skäl att använda normen som handlingsmönster. Denna slutsats må här utvidgas till att inte bara gälla genom regler uppställda eller eljest givna normer, utan även *s* k tillfälliga normer (se 4.1): att någon befäller, beordrar, osv någon annan att göra *x* är således aldrig i och för sig tillräckligt skäl för den andre att göra *x*.

Skäl för och emot handlingar pekar ofta i olika riktningar. Till vardags märks detta kanske inte så mycket, emedan varje praktiskt problem uppställs inom en ganska snäv ram av stående mål och ambitioner. Den fundamentala skillnaden mellan pragmatisk och (rent) teoretisk argumentation får inte för den skull förbises. Av pragmatiska skäl finns ju en ram för den teoretiska argumentationen som är avsedd att få till följd att på varje fråga finns bara *ett* korrekt svar.⁴ Vid pragmatisk argumentation är det annorlunda. Det finns inget som styr bedömningar så att de konvergerar. Det finns ingen sista-handsnorm att falla tillbaka på. Till någon del går det att konstruera regler — uppställa metanormer — avseende hur olika sorters skäl skall beaktas vid konkurrens. Sådana regler är personliga eller sociala tumregler. Det finns sålunda i allmänhet starkare skäl att följa lagens regler än gruppregler eller att göra vad som är i ens påtagliga intresse framför det som omedelbart leder till behag.⁵ På grundval av sådana generaliseringar kan regler av angivet slag uppställas.

¹ Om språk och regler, se t ex *Waismann* 129–152 och även *Jareborg*, *Begrepp* 48–54.

² Se *Warnock* 48–49.

³ Se *Winch* 57–62 och även *Bennett* 15–21.

⁴ Motstridiga satser tillåts under förutsättning att de är elliptiska. En annan sak är att idén om endast ett korrekt svar är ett ideal, som inte kan nås därför att ramen för teoretisk argumentation är under ständig förändring.

⁵ Jämför *Baier* 99–102, 304–308, som hävdar att det är sant att vissa typer av skäl är bättre än andra. Hans argument övertygar inte. Se även 3.5 not 4.

5. Moral

5.1 Den moraliska synpunkten

Jag har hittills lämnat åt sidan en grupp av skäl som enligt många går före alla andra, nämligen moraliska skäl. (Vid några tillfällen i det föregående, när det varit tal om att på rationella grunder acceptera regler, har måhända möjligheten att åberopa moraliska skäl förutsatts.) Hittills har inget avsteg gjorts från utgångspunkten att utsikten till fortsatt eller framtida behag eller frånvaro av obehag är den centrala faktorn vid pragmatiska skäl, även om i praktiken en argumentation ofta stannar på ett långt tidigare stadium och då gärna vid den plattform som en accepterad regel ger. Frågan är nu om de moraliska skälen kommer att spränga bilden av enhetlighet. Vi får ju lära oss att moralregler inte bara är viktigare än andra regler, utan också att de – med Kants uttryckssätt – är kategoriska imperativer: vi har att rätta oss efter dem oberoende av vad vi själva vill.¹

Jag förutskickar att det står klart för var och en att det erfordras minst en bok för att ens börja klargöra vad moral är. Som så mycket annat i denna framställning är de följande sidorna att uppfatta som en sammanfattning, en tämligen dogmatiskt formulerad skiss, av delar av vad jag själv tror i frågan.

Vad moral än är, så är det någonting som har ett syfte. Detta syfte kan kort beskrivas som att bidra till att förbättra mänsklighetens besvärliga situation – »the human predicament» – eller förhindra att denna situation försämrats. (Denna målbeskrivning förutsätter alltså andra värderingar än moraliska.) Varje människa har vissa biologiska behov (de som måste tillfredsställas för att man skall kunna överleva) och en rad andra behov (de som måste tillfredsställas för att man skall kunna leva ett liv som ger ett visst mått av behag eller frihet från obehag). Härtill kommer en ändlös variation av personliga begär och önskiner, som är olika beroende på bl a skillnader i miljö, kunskapsnivå och personlig karaktär. Det mänskliga predikamentet är helt enkelt att det inte finns utrymme för att tillfredsställa alla dessa mål, intressen eller ens alla behov. Begränsningarna av »tillgångarna» kan naturligtvis klassificeras på olika sätt. Här må räcka att som huvudpunkter framhålla:

- (a) begränsade materiella resurser;
- (b) begränsningar i intelligens, kunskap, information och skicklighet;
- (c) begränsad rationalitet (t ex benägenheter att handla på sätt som inte är i ens eget intresse); och
- (d) begränsad altruism (benägenhet att känna sympati, generositet gentemot ett begränsat antal personer och benägenhet att vara fientlig gentemot andra (grupper)). Härtill kan läggas de saker som gör att det mänskliga predikamentet är en angelägenhet för alla:
- (e) människors fundamentala sårbarhet (behov av hjälp, samarbete och skydd för att kunna överleva); och
- (f) människors fundamentala jämlikhet i fråga om sårbarhet och förmåga att säkerställa sitt överlevande.²

Denna situation kan nu ses som uppställande ett praktiskt problem som bör lösas, därför att alla kan räkna med att komma i en ur egen synpunkt bättre situation, om begränsningarna enligt (a) – (d) minskar. Det räcker inte med att bara öka tillgångarna i fråga om materiella resurser, intelligens, etc och rationalitet, ty om man inte samtidigt gör något åt den begränsade altruismen finns inget som säger att vem som helst kan ha fördel därav. Samtidigt kan alla beräknas vinna på att denna begränsning motarbetas, även om inget åstadkommes på övriga punkter. Det är också på denna punkt man har störst utsikt att lyckas göra något med hjälp av att uppställa normer; vad beträffar begränsningarna under (a) – (c) har normer huvudsakligen betydelse för fördelningen av materiella resurser, utbildningstillfällen, o dyl. Moralens primära syfte kan i enlighet härmed sägas vara »to contribute to betterment – or non-deterioration – of the human predicament, primarily and essentially by seeking to countervail 'limited sympathies' and their potentially most damaging effects.»³

Moralens syfte kan nås på olika vägar. I första hand har vi fyra huvudleder att uppmärksamma, fyra mycket allmänt beskrivna moraliska prima facie skyldigheter:

- (1) att avstå från att skada andra;
- (2) att ömsesidigt hjälpa varandra;
- (3) att visa hänsyn mot andra; och
- (4) att ingripa i och leda »the actions of highly irrational or as yet non-rational persons (the insane and children), which can be reasonably expected to frustrate interests severely.»⁴

Samhällsliv präglas emellertid inte av att individer handlar var för sig, utan av samarbete som tar sig uttryck i upprättandet av reglerade system, ofta med regler som har till uppgift att fördela fördelar och

nackdelar på dem som utnyttjar systemet eller institutionen. Till alla system – från politiska konstitutioner över rättssystem och ekonomiska system till primärgrupper – gäller ett moraliskt krav på att systemet skall vara *rättvist*. Detta krav kan i detta sammanhang formuleras som en begäran om en garanti för »the greatest equal liberty and opportunity compatible with a like liberty and opportunity for all». Olikheter i fördelning av förmåner och bördor inom ramen för ett system leder dock säkrare till moralens mål, om de tillåts i de fall och i den mån de kan visas vara till fördel för »the interests of typical persons in all standard classes in the institution (as compared with equality)» och göra »the life expectation of desire satisfaction of the typical person in the least advantaged class as high as possible». Ett rättvist system kan kritiseras på den grund att det är onödigt ineffektivt, dvs det är möjligt att ändra det så att det medför nya fördelar i vissa typer av situationer utan att nya nackdelar uppkommer i andra.⁵ – Att säga något ytterligare om rättvisa skulle i detta sammanhang leda för långt in på ett sidospår.⁶

För individuellt handlande leder detta krav på att system och institutioner skall vara rättvisa och effektiva till att ytterligare en huvudnorm för moraliskt handlande kan formuleras:

(5) att bidra till att system och institutioner blir eller förblir rättvisa och effektiva.⁷

Av största betydelse är ytterligare en huvudnorm, som har att göra med personers handlande inom ramen för system och institutioner:

(6) att fullgöra vad som enligt ett systems eller institutions regler åligger en, om systemet eller institutionen är rättvis(t) och om man frivilligt utnyttjar systemet eller institutionen eller åtminstone drar fördel av att andra följer reglerna.

Härunder faller *prima facie*-skyldigheterna att hålla löften och att tala sanning och även att visa tacksamhet vid frivilligt utnyttjande av förmåner som andra berett en.⁸

De angivna sex huvudprinciperna för moraliskt handlande torde alla ha sådan relevans för uppnåendet av moralens mål, att det kan anses befogat att använda tvång för att få dem att efterlevas. Uppenbarligen kan målet nås på andra vägar och det finns ingen svårighet att formulera ytterligare relevanta normer, vilka dock knappast är så viktiga, att det är motiverat att deras efterlevnad framtvingas medelst tvång:

(7) att vara hövlig;

(8) att visa ömsesidig respekt;

(9) att visa sympati p g a personlig moralisk karaktär och icke p g a tillfälliga fysiska egenskaper; och

(10) att göra gott, aktivt befordra andras intressen, visa välvilja.⁹

Alla dessa fundamentala normer är naturligtvis i behov av vidlyftig förklaring och precisering (också av de situationer där det kan vara befogat att utnyttja tvång för att genomdriva dem), som inte hör hemma i detta sammanhang. De har uppförts här främst för att ge en uppfattning om vidden och arten av moralens innehåll. Av särskilt intresse är att det förhållandet att det sålunda finns en rad av varandra oberoende sätt att motverka nackdelarna med den begränsade altruismen medför att moraliska skäl kan stå i konflikt med varandra. Både generella moraliska problem och aktuella praktiska problem kan vara olösliga på det sättet att det inte med nödvändighet finns en lösning som har starkare skäl för sig än någon annan.¹⁰

En personlig benägenhet att handla i enlighet med någon av moralens normer brukar betecknas som en moralisk *dygd*.¹¹

Filosofiska diskussioner av moral sker ofta i form av jämförelser med system av befallningar, spelregler, seder och bruk, ekonomiska institut och – kanske oftast – lagregler. Moraliska regler företer likheter med allt det uppräknade, men är inte direkt analoga med någonting därav. Framför allt synes diskussionen ha kommit på sned genom att moralen uppfattats som analog med rätten. Denna idé kräver en gud som lagstiftar och de »rättskälleproblem» detta skapar synes vara så stora – även för religiösa människor – att det är svårt att se hur man skall kunna vara konsekvent härutinnan. En annan sak är att religiösa åskådningar innefattar särskilda trosuppfattningar avseende verklighetens beskaffenhet, vilka är relevanta för bl a moraliska bedömningar och i grunden kan avgöra det bedömningsresultat som nås (t ex om man tror på ett evigt liv). Ytterligare en annan sak är att delaktighet i ett religiöst liv kan ha en avgörande kausal betydelse för tillägnandet av moraliska dygder.¹²

Moralregler motiveras ur *den moraliska synpunkten*. De har karaktär av tumregler: de bygger på och motsvaras av generaliseringar av rader av särskilda bedömningar rörande vad man bör göra för att säkerställa moralens allmänna syfte. Dessa kan med fördel jämföras med vetenskapliga induktivt underbyggda generaliseringar och det finns inget skäl varför det inte skulle kunna finnas en vetenskap i moral, lika väl som en vetenskap om moral; trots allt som sagts i motsatt riktning finns det en vetenskap i moral, ehuru den är utspridd över framförallt statskunskap, politisk filosofi, rättsvetenskap, rättsfilosofi och teologi.¹³

Av det sagda följer, att en moralregel aldrig behöver återopas för att redovisa ett moraliskt handlingsskäl. Regelns existens ger inga skäl utöver dem som den sammanfattar. Inte heller är det tillräckligt att stödja sig på en moralregel, bl a därför att det finns inget som hindrar att inte andra starkare moraliska skäl verkar i motsatt riktning.

Warnock säger: »The question of moral right or wrong cannot, so to speak, *stop* at any made rule, since the further question in this case – as to the merit of the rule – is itself a question about moral right or wrong.»¹⁴ Som synes talar Warnock här om uppställda regler: ingenting kan bli omoraliskt bara för att man inför en moralregel och ingenting faller utanför moraliska bedömningar bara därför att det inte finns någon regel att återopa. Den metamoraliska teori som kallas *regelutilism* – utilismen behöver bara visas vara hållbar för regler, institutioner, »practices», inte för enskilda handlingar – kan avvisas redan därför att moralen inte har några regler av förutsatt art. Regelutilismen avser dogmatiska regler och på de områden där sådana finns har den stor betydelse som en sammanfattning av en del stående skäl för och emot accepterandet av regler.¹⁵

¹ Se t ex diskussionen hos *Foot*, *Morality*. – Med »etiska» och »moraliska» skäl avser jag motsatsen till amoraliska skäl (inte till omoraliska skäl).

² *Downie* 28: »Even the strongest must sleep, and then he can be hit on the head.»

³ *Warnock* 26. – Det mänskliga predikamentet beskrives redan av *Hume* 536–552 på ett i huvudsak giltigt sätt. – Vad jag hittills sagt ansluter nära till *Warnock* 12–26 (se därtill *Narveson* 290–292), *Hart* 189–195 och *Downie* 25–30. Se även *Richards* 108–110, *Warnock*, *Contemporary* 48–61, *Kemp* 192–198, *Olthuis* 138–140, 142–144, *Hudson* 79–83 och *Foot*, *Arguments* 184–187. *Baier*, *Object* 271, missförstår Warnock, när han tror att moralens syfte anges vara »the expansion of limited sympathies» (det är ju inget som säger att detta skulle kunna ske genom att uppställa normer). – Det mänskliga predikamentet kan uppfattas på annat sätt än som här skett; sålunda ansåg ju Nietzsche att det består i den överdrivna sympati människor visar och känner för varandra: övermättet av altruism förhindrar perfektionsideologiens förverkligande.

⁴ *Richards* 93–94, se närmare 176–195.

⁵ *Richards* 92–93, 120–147 (citaten från 121).

⁶ Se t ex *Rescher*, *Justice*, *Rawls*, *Barry*, *Barry*, *Justice* och *Perelman*.

⁷ *Richards* 157–158.

⁸ Se närmare *Richards* 148–175. Löftesinstitutet ger en möjlighet att binda sig (jämfört med att man eljest bara skulle kunna tillkännage sin avsikt eller förutsäga sitt eget handlande); »Jag lovar» är en formel för att åstadkomma att ett löfte kommer till stånd; löftesinstitutets praktiska betydelse ligger främst i att dess utnyttjande ger underlag för mycket säkrare bedömningar av vad folk kommer att göra än som eljest vore möjliga. Principen om att tala sanning borde kanske uppföras som en självständig moralnorm. Hur som helst skulle vi inte kunna ha ett språk som kommunikationsmedel, om inte denna princip presumeras efterlevd och i flertalet fall faktiskt efterlevs. Inte heller skulle vi kunna ha någon kumulativ vetenskap. – *Warnock* 96–116 konstruerar principen att hålla löften som en precisering av en »principle of non-deception»: orden kommer först och sätter en gräns för hur verkligheten skall se ut (och personen behärskar dennas framtida utseende). Se även *Narveson* 298. Mot denna idé är åtskilligt att anföra; jag nöjer mig med att hänvisa till vederläggningen hos *Baier*, *Object* 272–273.

- ⁹ Se *Richards* 94, 196–211, och även *Crawford*, om hur etikettsregler och (annan) social sed kan bli moraliskt relevant(a).
- ¹⁰ Som framgått har jag i huvudsak följt *Richards* vid redovisningen av moraliska huvudnormer. En delvis liknande klassifikation finns hos *Warnock*. Till det sagda, se förutom *Warnock* 29, 71–93, även *Warnock*, *Contemporary* 69–72, *Strawson*, *Morality* 111, *Kemp* 146–147, 200–201, *von Wright* 197–214. – Den moraliska synpunkten kan karakteriseras på andra sätt än som här skett, utan att avvikelser blir påtagliga. En del talar om *respekt för individen* som moralens essens (se t ex *Downie* 30–31, 40–54 – principerna om utilism, jämlikhet, frihet och broderskap preciserar den moraliska synpunkten); se även *Warnock* 150, *Andersson & Furberg*, *Moral* 238–240 (hänsynsprincipen), *Russell*, *Moral* 120–129, *Edel* 293–339, *Frankena* 35–42, *MacNiven* 176, *Gauthier* 86–90 («All wants of all persons are to be included» i praktisk argumentation), *Baier* 200–204 («Moral rules must be for the good of everyone alike.»). Andra talar om det övergripande målet som åstadkommande av *social harmoni*; se t ex *Toulmin* 158, *Nowell-Smith* 229. (Om *Toulmins* uppfattning om moralisk argumentation, se närmare 130–165; hans strävan att undvika naturalistiska idéer får honom att presentera sin teori som en fråga om logik, en generell moralisk princip förvandlas till en logisk slutledningsregel; för kritik av *Toulmin*, se *Kerner* 97–137, 226, *Hare* 45–55, *Olthuis* 117–123, 125.) – Jämför *Margolis* 7–15, *Smart* 154–156 (för att kunna kommunicera i moraliska frågor måste man ha »a community of interests»).
- ¹¹ *Richards* 283–285, se även *von Wright* 136–154 och *Kelly* (om att en dygdig person finner behag i att uppnå relevanta mål).
- ¹² Se närmare *Warnock* 138–142 och därtill *Narveson* 293 samt vidare *Downie* 15–23, *Baier* 133–134 och *Mayberry*.
- ¹³ Se t ex *Richards* och *Warnock* (särskilt 118–125).
- ¹⁴ *Warnock* 52.
- ¹⁵ Till det sagda, se *Warnock* 50–70, *Mayberry* 365–373, *Anscombe* 5–6, *Kemp* 120–126, *Gauthier* 171. – Regelutilismen (eller regelutilitarismen), som uppställs som alternativ till *aktutilismen*, har framgångsrikt kritiserats på en rad andra punkter än som upptas här (jag avstår från att citera relevanta arbeten). Generellt kan sägas, att det förefaller underligt att utilitistiska motiveringar skulle vara gångbara bara för regler; se t ex *Smart*, *Utilitarianism* och *Margolis* 160–171. *Rawls*, *Rules*, som försvarar regelutilismen mot aktutilisters angrepp – utan att själv vara renodlad utilist – kritiserar effektivt av *Smart*; såsom *Foot*, *Introduction* 15, framhåller i anslutning till *Smart*: »an individual man who can break the rules without damaging the useful institution is irrational not to do so where the consequences would be good.»

5.2 Kritisk moral och rådande moral

Den givna skissen av vad moral är bygger på vad 'moral' betyder och denna betydelse har förklarats med att moraliskt handlande har ett särskilt syfte. Det kan nu göras gällande, att detta sätt att bestämma vad 'moral' betyder innefattar ett moraliskt ställningstagande.¹ Det är givet att varje begreppsbestämning har vissa konsekvenser, men därför kan man ju inte avstå från att ta ställning till vilken betydelse 'moral' bör ges. »To be uninterested in the word is to be uninterested in the subject.»² För att moraliska skäl skall ha någon självständig betydelse och därtill ge uttryck för tanken att moralen är till fromma för mänskligheten i sin helhet, kan jag inte se någon annan möjlighet än att bestämma betydelsen av 'moral' på ungefär det sätt som jag anvisat. (Det är därför etisk hedonism, eudaimonism och annan egoism inte är att

ta på allvar som metamoraliska teorier: de utsäger att det inte finns skäl att göra det som inte är i ens eget intresse eller som man själv gillar att göra; dvs de förnekar det rationella i en moral.) Utilismen — som ju går ut på att en handling är moraliskt riktig, om den bidrar till »the greatest happiness of the greatest number» — har som nackdel, förutom formuleringssvårigheter, att den uppställer *ett* moralens mål på en nivå där det finns även andra att beakta. Sålunda är t ex den distributiva aspekten obeaktad: envar har uppenbarligen mer vägande (personliga) skäl att acceptera en »moral» som också tar hänsyn till rättvisesynpunkter.³ Alternativet är att ha något vid sidan av »moralen» som har samma styrka som handlingsskäl, men i så fall är tvisten inte längre saklig utan en tvist om etiketter.

En »neutral» förhållning till vad »moral» betyder kan tänkas innebära, att man undersöker vad folk menar med »moral», på det sättet att man sociologiskt eller socialantropologiskt undersöker vad som betraktas som moraliskt och omoraliskt. Alla samhällen och grupper har moraliska idéer och begrepp. Variationen är ofantlig: det som på ett ställe är omoraliskt är godkänt och uppmuntrat på ett annat. Detta kan helt enkelt bero på tillfälligheter: att göra x är i en situation normalt förenligt, i en annan oförenligt, med »the amelioration of the human predicament». Men viktigare är att man lär sig det som går under beteckningen »moral» på samma sätt som alla sociala regler som inte är uppställda av därtill kompetenta personer. Detta ger oss anledning att skilja mellan *kritisk moral* (som motiveras utifrån den moraliska synpunkten) och *rådande moral* (social, positiv, »tribal», »closed» moral), som är en del av den sociala seden, ehuru vanligtvis inte uppkommen enbart genom vana. Sedens karaktär av moral kan då bestämmas utifrån sådana kriterier som att reglerna anses vara särskilt viktiga, att de inte kan ändras genom överenskommelser eller beslut, eller genom den särskilda form av social kritik som ansluter till dem och kravet på att överträdelser utan skuld skall anses ursäktade.⁴ Sådana regler kan naturligtvis ge handlingsskäl liksom alla sociala regler. Men att med hjälp av kriterier av exemplifierad art utskilja det specifikt moraliska stöter på svårigheter. Vad beträffar den särskilda form av sanktioner (socialt tryck, skuld känslor, osv) som skulle anknyta till överträdelser av moralregler är att säga att det är en ren tillfällighet om sådana sanktioner kommer till stånd, även om det skulle gå att precisera dem (ingen har veterligen kunnat ge annat än mycket svävande angivelser av sanktionernas karaktär). Om det är så att moralregler *är* särskilt viktiga och tar över andra regler, uppkommer genast frågan, om detta är en empirisk

karaktistik — i vilket fall den är oriktig — eller om det bör vara så att de är särskilt viktiga (men hur skall detta kunna motiveras, om ej utifrån den moraliska synpunkten?).⁵

Jag utesluter inte att det är lämpligt att tala om rådande moral eller om system av moralregler. Men också den rådande moralen eller uppställda system av moralregler skall ses som ett svar på de krav som den moraliska synpunkten ställer. Det går inte att nöja sig med att konstatera, att vissa sociala regler är »moraliska», utan hänsyn till att de skall tjäna ett visst syfte. Därav följer att de också bör ha ett visst innehåll, som dock är olika beroende på olika samhällsförhållanden. Detta innehåll kan inte självständigt avgöra om en regel är en moralregel. Moraliska normer sammanfaller ofta med normer som ges genom rättsregler och om man bara utginge från innehållet, skulle det inte alltid gå att skilja mellan moralregler och rättsregler.⁶ En annan sak är att det ofta finns utmärkta skäl att med lagens hjälp söka genomdriva vad som ter sig riktigt ur moralisk synpunkt. Frågan är inte *om* lagstiftaren skall befatta sig med vad som är moraliskt relevant, utan *i vilken mån* han skall göra det.⁷

I verkligheten kritiseras rådande moral utifrån den moraliska synpunkten. En grups eller klass' eller nations eller religions moral kan mycket väl innebära att diskriminering och orättvisor tillåtes eller åläggas. Sådan kritik vore verkningslös, om den inte vore underbyggd av argument som tillmätas moralisk relevans på ett annat sätt än en hänvisning till en annan rådande moral kan göra (lika verkningslös som en kritik mot albansk rätt därför att den inte stämmer överens med svensk).

Det som gör det svårt att skilja mellan kritisk moral och rådande moral är att man av praktiska skäl inte annat än undantagsvis kan genomföra en analys av skäl för och emot en viss handling utifrån den moraliska synpunkten. En rådande moral är en grups eller ett samhälles utkristalliserade, eftersläpande och ofullkomliga lösning av de uppgifter kravet från den moraliska synpunkten ställer. Det vore att begära för mycket av flertalet människor, att de skulle ifrågasätta de sociala normer som vuxit fram under århundradens lopp och kommit att stabiliseras som självklar social sed. Detta hindrar ju inte att åtskilliga människor utbildar sitt eget, partiella, system av moralregler, uppställer individuella ideal,⁸ som fungerar som stående handlingsskäl, med eller utan krav på att också andra skall acceptera detta system som det riktiga. Samtidigt är att märka hur en mängd skäl, som är i stort sett irrelevanta utifrån den moraliska synpunkten, i dagligt tal kallas »moraliska»,

kanske därför att 'moralisk' är ett ord med positiva associationer.⁹ På lång sikt leder detta emellertid till att moralen får dåligt rykte. Särskilt betänklig i detta hänseende har varit benägenheten att med »moral» mena »sexualmoral» och samtidigt under denna rubrik föra åtskilligt som är indifferent ur moralisk synpunkt och av föga större intresse än ordinära etikettsregler.

Om moral nödvändigtvis består av ett system av dogmatiska regler, kan det inte finnas några moraliska skäl för att acceptera dessa regler. Baier fastställer den moraliska synpunkten såsom bestående av en formell komponent – att man är beredd att behandla moralregler som dogmatiska regler och att reglerna är avsedda att gälla för alla – och en materiell komponent: »Moral rules must be for the good of everyone alike».¹⁰ Dessa kriterier använder Baier för att testa moralsystem: passerar något testen har vi att göra med en sann eller riktig »moral code» och om det är sant för varje samhälle eller individ står vi inför en »absolute morality», vilken baseras direkt på den mänskliga naturens beskaffenhet.¹¹ Den moraliska synpunkten får alltså gälla som »defining principle» utan direkt betydelse för argumentation kring konkreta handlingar. Invändningarna mot ett sådant förfarelsesätt är desamma som invändningarna mot regelutilismen som metamoralisk teori; bl a sker en omotiverad begränsning av den moraliska sfären till regler och principer.¹² Först om man ser den moraliska synpunkten – och inte bara regler som passerat en test – som självständigt fungerande handlingsskäl, så kan man undvika Baiers egendomliga tal om »sann» moral och »sanna» regler, samtidigt som man blir i stånd att meningsfullt säga att det finns moraliska skäl för att acceptera en regel (utan att behöva referera till en annan regel, som passerat testen).

Svårigheterna blir än större för dem som betraktar moral som en fråga om ett system av regler och samtidigt uppställer rent formella kriterier för vad som skall tillåtas vara moralregler. Mycket omdiskuterad är Hares moralteori, enligt vilken moralregler kännetecknas av att vara preskriptiva och »universaliserbara».¹³ Skälet för en moralisk bedömning är alltid existensen av en princip, varunder omdömet kan subsumeras; men denna princip behöver egendomligt nog inte vara tillgänglig i förväg: det synes räcka med att man är beredd att acceptera en princip varunder handlingen faller.¹⁴ I motsats till vad Hare gör gällande, behöver principen alltså inte vara vägledande.¹⁵ Hares lära är för vidlyftig för att kunna presenteras här och detsamma gäller den omfattande kritik den blivit utsatt för. Det må vara nog att framhålla att den i sista hand inne-

fattar att den enda *moraliska* kritik som kan framföras mot en person är att han brister i logisk konsekvens.¹⁶ *

- ¹ *MacIntyre* 37, *Margolis* 183–188. Men som *Frankena*, Defining framhåller: varför skulle varje bestämmande av vad 'moral' betyder vara ett 'moraliskt' ställningstagande? Förutsätter man inte redan en definition av 'moral'? Är det ett naturvetenskapligt ställningstagande att bestämma vad 'naturvetenskap' bör betyda?
- ² *Warnock*, *Contemporary* 75.
- ³ Se t ex *Frankena* 29–35, *Rescher*, *Justice*, *Warnock* 30, *Margolis* 174–175, *Rawls* 22–27. – Om man bara avstår från den konstlade begränsningen till en del av moralens syfte, finns ingen anledning att inte acceptera aktutilismen. Som *Narveson* 293–298 visar, är *Warnocks* kritik (30–34) inte bara missriktad; den leder också till inkonsekvenser i vad *Warnock* säger senare. – Åtskilligt tyder på att *Mill* med utilitetsprincipen endast avsåg att sammanfatta moralens innehåll på ett mycket ungefärligt sätt. Se t ex *Mill* 211: »The proposition that happiness is the end and aim of morality does not mean that no road ought to be laid down to that goal, or that persons going thither should not be advised to take one direction rather than another.»; 246: »the highest abstract standard of social and distributive justice . . . is involved in the very meaning of Utility, or the Greatest-Happiness Principle.»; se närmare 226–248. – Det faktum att också enstaka handlingars konsekvenser måste beräknas utifrån kunskaper rörande klasser av handlingar (»kinds of actions») medför inte, som *Hare*, *Freedom* 130–136, tror, att regel- och aktutilism kollapsar i ett (i annat fall än när man ser sig tvungen att acceptera Hares lära om »universal prescriptivity»). Se även *Hudson*, *Moral* 215–217 och 227–230 (om Hares utilism). – Mot utilismen brukar ställas *deontologismen* – se t ex *Frankena* 15–16, 21–28 – enligt vilken det avgörande inte är en handlingars konsekvenser utan huruvida den är rätt. Eftersom varje utilism förutsätter ett syfte som tas som utgångspunkt (det är då rätt att sträva efter detta mål) och varje deontologism innesluter en utilitistisk motivering för att ha något visst som det rätta, blir det i praktiken svårt att skilja dem åt (jag förutskickar då, att man inte är intuitionist, dvs antar att man vet vad som är rätt utan att behöva ge någon motivering för att man vet). Likväl finns skäl att lägga mindre vikt vid ett deontologiskt argumentationssätt, därför att det närmast sammanfaller med regelutilismens (regelutilismen befanns ju vara av mindre intresse för moralens del än aktutilismen). Se t ex *Margolis* 151–160, 173–178, som dock drar den förhastade slutsatsen att eftersom utilism »is ultimately concerned with overriding values» (159), så är den direkt beroende av vad han kallar »appreciative judgments», dvs rent hedoniska bedömningar och konstateranden; se därom vidare 207–212.
- ⁴ Så *Hart* 169–180. – Nyssnämnda distinktion är utförd med helt annan begreppsbildning hos *Wertheimer* 161–164, 171–172. Se även *Warnock* 148–150 och *Blumberg* 348–349.
- ⁵ Se *Wallace & Walker* 10–16.
- ⁶ *Wallace & Walker* 16–19.
- ⁷ I denna fråga hänvisas till fejden mellan Lord Devlin och Hart, av vilka den förre med »moral» avser bara »rådande moral»; se *Devlin*, *Hart*, *Liberty*, *Mitchell*, *Downie* 94–111, *Nelson*, *Richards* 162–163.
- ⁸ Se t ex *Strawson*, *Morality*, *Cooper*, *Kemp* 185–186 och även *Ross* 75–80 och *Ross*, *Norms* 57–59. *Ross'* och många andras uppfattning att vi bara har att göra med en auktoritär, härskande moral och personlig (samvets-)moral är en anledning till att de ser det som uteslutet att vetenskapligt diskutera vad man bör göra ur moralisk synpunkt.
- ⁹ *Baier* 101.
- ¹⁰ *Baier* 191–204.
- ¹¹ *Baier* 169–186, 204–213, 231–256. *Frankena* 5–8, 47–48, 96 ansluter sig till *Baier*.
- ¹² *Gauthier* 171–173. Se ovan 5.1 vid och i not 15.
- ¹³ Se särskilt *Hare*, *Freedom*.
- ¹⁴ *Hare* 56–78, 157–158, 176.
- ¹⁵ *Gauthier* 168–170.
- ¹⁶ Se nedan 6 vid not 30 och t ex *Wallace & Walker* 8–10, *MacIntyre*, *Frankena*, *Morality*, *Taylor*, *Notice*, *Anscombe* 10–19, *Hudson* 74–79, *Warnock*, *Contemporary* 42–47, *Margo-*

lis 83–87. – *Nowell-Smith* 306–314 kommer fram till att en persons moraliska principer (en sorts proattityder) beror på hans vision av »the Good Life», vilken han inte kan ändra på, därför att alla val görs utifrån denna. (En moralprincip måste vara sådan att den är dominerande, avser viktiga ting och man är beredd att använda den universellt.) *Nowell-Smiths* position liknar *Hares*, men principerna måste tydligen finnas i förväg. Hur som helst har han fel: om vi har en vision av ett gott liv så beror det på överväganden bl a i moralfrågor; moralprinciperna etableras genom generaliseringar från särskilda bedömningar och kritiserar i ljuset av tänkta och verkliga nya situationer (se *Gauthier* 170–171). – Även *Feigl* 134–139 uppfattar moral som ett system av regler, som kan vindiceras på ett individuellt plan under beaktande av individens behov, intressen och aspirationer. Dessa syften är emellertid inte godtyckliga, utan »the resultants of age-long experience in the harmonization of intra- and interindividual needs and interests, of experience, personal and social, guided by the adaptive and integrative influence of intelligence.» (138). – För ytterligare moderna teorier om moral, se översikten hos *Hudson*, *Moral* 304–329, som själv nöjer sig med att säga att det finns visst samband mellan moral och antropologi (uppfattningar om människans natur är relevanta för moraliska ståndpunkter); eljest är *Hudson* i huvudsak för *Hares* lära. Se även 151–154 om att både form och innehåll skulle ha betydelse för om ett omdöme är moraliskt. Se också *Trigg*, *Reason* 19–26, 66–72, 128–137. – För teorier om moral som ett idealkontrakt, se *Rawls* och *Richards* (den senare säger å 80: »the concept of morality and moral principles is equivalent to the concept of those ultimate standards of conduct which, if publicly known and generally acted on, perfectly rational egoistic men (consisting of all persons), from a position of equal liberty, and in the absence of any knowledge of their own particular desires, nature, and circumstances, but with knowledge of all other circumstances of human life and desire, would agree to as the standards to be used in regulating their actual relations to one another, whether in their common institutions or apart from them.»). Även om en idealkontraktsteori skulle ge träffande resultat är det en öppen fråga varför den skulle vara relevant för mänskligt handlande. För kritiska synpunkter, se *Nagel*, *Raphael* och framförallt *Barry*, *Justice*.

5.3 Moral och skäl

Enligt det föregående är varje faktum som står i orsaksrelation till förverkligandet av moralens syfte ett moraliskt skäl.¹ Men ännu är inget sagt om varför den moraliska synpunkten skulle ge en skäl för att göra något.

Varför är vi moraliska (om vi är det)? För många kanske ett nöjaktigt svar innehåller att vi blivit lärda att handla på visst sätt, tar för givet att man skall göra si eller så. Detta är dock ingen förklaring som anger en rationell grund. Säger vi i stället att vi är moraliska därför att vi är rationella (på sätt som förut behandlats), så är det osant, eftersom moraliska bedömningar ofta står i strid med vad vi gillar att göra eller finner vara i vårt intresse att göra.² Om moral bara vore en fråga om att följa ett system av regler, vore det tänkbart att systemet kunde hållas vid liv på vanlig rationell grund (självintresse: rädsla för sanktioner och hämnd)³. Men att handla i enlighet med bedömningar utifrån den moraliska synpunkten är inte i första hand en fråga om att följa regler.

Det har vidare gjorts gällande, att någon särskild motivering inte behövs till förklaring av att vi är moraliska. Vi är det därför att vi har förmåga att överväga och handla i enlighet med de resultat vi når. Att vara moralisk är helt enkelt ett sätt att vara rationell.⁴ Moralprinciper kon-

stituerar handlingsskäl: därför är moraliska uppfattningar handlingsdirigerande.⁵ Jag kan emellertid inte förstå detta. Hur skulle vi kunna slippa undan att förklara varför det är rationellt att vara moralisk och således nöja oss med att avvisa frågan som obehövlig att besvara? Då behöver man väl inte heller motivera en uppfattning om vad som avses med 'moral'?⁶

Den grundläggande svårigheten att finna skäl för att vara moralisk synes bestå i att det inte finns något icke-moraliskt skäl att åberopa. Det är helt enkelt inte sant, att det »måste vara lönande» att vara moralisk eller att det medför större »lycka», osv. Att åberopa ett kategoriskt imperativ kan, som Baier visat, på sin höjd innefatta att självemotsägande och självfrustrerande regler undanröjs.⁷ Något moraliskt skäl för att den moraliska synpunkten ger skäl får givetvis inte anföras (cirkelresonemang).⁸

Med hjälp av egoistiska skäl kan följande etableras. Om alla eller en stor majoritet människor handlar utifrån den moraliska synpunkten, dvs inte är egoistiska när egoistiska skäl kommer i konflikt med moraliska, så kommer alla att leva bättre: de når större grad av behovstillfredsställelse, upplevt behag, etc. För ett samhälle eller mänskligheten som helhet erbjuder accepterandet av den moraliska synpunkten därför inga problem. Den ger riktlinjer för sådant handlande som är nödvändigt för att envar skall kunna föra ett någorlunda tillfredsställande liv. Teoretiskt sett ligger det i envars intresse att inte alltid handla i sitt eget intresse. Därav följer också att moraliska skäl dominerar över andra — de är »over-riding»: poängen med dem är just att de skall sätta egoistiska skäl åt sidan. Det följer också, att moraliska skäl är skäl bara därför att utsikten till behagliga upplevelser och frånvaro av obehagliga upplevelser innefattar skäl, ehuru sambandet är långt mer indirekt än t ex regelutilismen antar. Däremot är inte säkert, att varje person för sig har skäl att för sin del uppställa handlande i enlighet med den moraliska synpunkten som personlig maxim. Det är tänkbart, att för en del personer egoistiskt handlande är till fördel även på lång sikt (jag bortser här från möjligheten till en yttersta dom). Om framförallt: det kan inte visas, att någon har skäl att beakta moraliska skäl vid varje eller något visst konkret praktiskt övervägande, där han kanske inte ens behöver befara att andra reagerar negativt.⁹

Rörande principen om uppriktighet är dock att säga att behovet av samarbete är så påtagligt, att de flesta för att kunna kommunicera och överleva måste vara uppriktiga; man är utlämnad till att lita på

andra och kan knappast räkna med den erforderliga gemenskapen om man inte själv är som huvudregel att lita på (se också 1.1 om principen om talarrens uppriktighet). Det blir därför en vana att vara uppriktig. Även hos storljugare är lögnen något sällsynt. (Om någon moralprincip för envar skulle befinnas motiverad enligt regelutilitistisk modell, så är det principen om uppriktighet.)¹⁰

Vi kan slå fast att moralen furnerar skäl, men inte alltid skäl för att göra något visst i en viss situation.¹¹ Det är givet att en person kan göra till personlig regel att handla så som moralen bjuder eller t o m att göra mer än vad som kan begäras utifrån den moraliska synpunkten¹², vare sig skälen för att anta sådana regler är moraliska eller ej. I sådant fall utgör regelns existens ett tillräckligt stående skäl för att i varje situation det blir aktuellt handla i enlighet med den. Men inte heller då finns något som hindrar att de moraliska skälen ibland övervägs av egoistiska. Det kan vidare inte visas vara irrationellt att inte uppställa någon sådan regel för egen del. En person kan vara moralisk av rädsla för sanktioner, inklusive rättsliga, eller han kanske vill göra det som är moraliskt riktigt därför att han känner sympati för andra och t ex är benägen att röras av lidande. Som vi sett är emellertid sådana handlingar exempel på handlingar som är rationella oberoende av moraliska skäl, även om handlingarna skulle vara altruistiska och även om – vilket torde vara möjligt bara för ett fåtal – ens sympati omfattar hela mänskligheten (och kanske vissa djurarter).¹³ Det torde vidare vara möjligt att s a s in abstracto känna sympati för mänskligheten, men inte heller då är det de moraliska skälen som gör handlandet rationellt.¹⁴

Det faktum som gör att det ligger i vårt intresse att alla handlar moraliskt är att vi brister i altruism. Men samtidigt ligger här kärnan till hur man skall få ekvationen att gå ihop. Även om vi brister, så är vi dock i någon mån förmögna att känna sympati för andra, att bry oss om dem, och vi gör det också faktiskt.¹⁵ En väg till lösning av de problem som uppkommer genom den begränsade altruismen är att göra folk mer medkännande – inte mer rationella. Warnock säger: »Just as the *need* for morality, its having a point derives from very general facts about human beings and their predicament, so also it is a fact about human beings that they are capable of morality; the disease and its remedy, so to speak, have a common source. But the essence of the remedy is not in reason; it is in non-indifference.»¹⁶

Härav följer att varje person väldigt ofta har skäl – det ligger normalt i envars intresse – att bidra till att andra människor blir sådana

till sin karaktär att de bryr sig om andra människor. Om att göra x kommer att bidra till att fler människor handlar i enlighet med vad den moraliska synpunkten bjuder har vi därför, *ceteris paribus*, tillräckligt skäl för att göra x. Men vidare: »the fact that we have reasons for wanting everyone to act in this way gives us reason for making sure that he does too.»¹⁷ Och då har också andra personer skäl att förse mig med skäl för att handla moraliskt i ett givet fall.

Det kan tyckas att ovanstående rankiga konstruktion tilldelar moraliska skäl en alltför blygsam roll vid praktiska överväganden. Det är ju enligt den tänkbart och vanligt att ett moraliskt skäl inte är ett skäl i en viss situation. Men jag kan inte finna annat än att en sådan åsikt beror på att man utgår från den moraliska synpunkten – som »vi» har skäl att acceptera. Den lösning som presenterats stämmer väl överens med den roll moraliska skäl faktiskt tilldelas av även de mest rationella människor. Den är mer realistisk än de teorier som bygger på auktoritär religiös budgivning. Den är mer hederlig än en »lösning» som innefattar att moraliska skäl självklart är skäl i det enskilda fallet och som avvisar den som frågar »Varför?» med att hävda att frågan inte kan ställas.

Jag har talat om moral som medel att motverka bristerna i altruism. Men det mänskliga predikamentet hade ju flera komponenter. Man kan därför fråga sig om motverkandet av dessa – genom att öka resurser, kunskap, osv – också skall anses vara moraliska syften. Kan det vara ett moraliskt mål att t ex verka för inrättandet av institut (t ex ägandeinstitutet) som befinner nödvändiga för att reglera ett tillstånd av bristande materiella resurser? Detta är främst en terminologisk fråga. Det är vanligare att för dessa fall tala om enbart politik, och inte om moral. Oberoende av vad skälen kallas, kan i långa stycken en till den i föregående och detta avsnitt antydda parallell argumentation ske för etablerandet av skäl att bidra till att förbättra mänsklighetens situation.

Vad jag sagt ger på sin höjd en skiss av strukturen för rationell argumentation i moraliska frågor, men inga lösningar på speciella problem. En alldeles obeaktad, men teoretiskt och praktiskt mycket betydelsefull, fråga är den hur man skall ställa sig vid konflikter mellan olika moraliska skäl. Vilka medel får man t ex använda för att få andra att handla moraliskt? Kan användandet av omoraliska medel motiveras moraliskt? (Hade det varit moraliskt riktigt att mörda Hitler?) I vilka situationer är det berättigat att använda våld i form av revolutioner? (Kan man lita på den som använder grovt våld för goda

ändamål, som det är möjligt att nå på annat sätt: kommer han inte att fortsätta på samma sätt sedan målet är nått?) När kan det vara moraliskt riktigt att begå brott? Som synes finns här en lång rad utomordentligt invecklade och svårlösta problem, som det är omoraliskt att gå förbi genom att låta sig invaggas i tanken att det inte kan finnas någon vetenskap i moral.¹⁸

¹ Man kan säga att de moraliska skälen genereras av de moraliska huvudprinciperna, men bara om man håller fast vid att också dessa är tumregler; *Warnock* 86, 152, synes inkonsekvent nog inte göra detta; se därtill *Narveson* 296–297.

² *Baier* 14–18, *Richards* 281–283.

³ Se därtill *von Wright* 197–214.

⁴ *Baier* 257–297. Om termen 'rationell', se ovan 3.2 vid och i not 11. – *Richards* 242–278 talar om »the natural attitude of morality», vilket gör ett mycket egendomligt intryck särskilt mot bakgrunden av hans uppfattning av moralen såsom byggande på ett aldrig formulerat idealkontrakt. (Han knyter också hårtill en moralisk plikt att utsätta sig själv för sådan påverkan att man blir moralisk på det sättet att man får ett »desire to act on moral principles»! ?)

⁵ *Cohen* 548.

⁶ *Toulmin* 160–165, 207–209, 218–219, finner tydligen frågan »Varför bör vi vara moraliska?» likvärdig med »Varför bör vi göra det rätta?», på vilken inget svar skulle kunna fås. Men i så fall gäller frågan just vad som är rätt. Se också *Mayberry* 373, 377, 378, som ser frågan som »a question on holiday»: det finns inget behov att berättiga moralen. *Gauthier* 104–122, 173, synes mena, att moralen inte kräver ett berättigande, men dess rationalitet är likväl säkrad därför att en rationell agent eljest skulle upphöra att vara rationell så snart han i en konflikt inte övergår till att utnyttja tvång (eventuellt indirekt genom att acceptera »some compromise as mutually preferable to force»). Var och en skulle i så fall handla rationellt, trots att de åstadkommer ett läge som inte kan lösas på rationell väg: »The relation between rational agents is thus determined physically and this is surely a *practical* denial of their rationality.» (121) Argumentet synes mig hållbart, endast om man utgår från att just moralen ger rationella lösningar (vilket skulle visas), ty eljest kan väl vilken lösningsmetod som helst duga, t ex lottdragning. *Andersson & Furberg*, *Moral* 241–247 jämför »Varför är det bättre att hjälpa än att skada människor?» med »Varför är meterprototypen i Paris exakt 1 m lång?». Det skulle på något sätt finnas ett språkligt skäl för att man inte skulle behöva besvara frågan; moraliska skäl *måste* vara skäl. I deras resonemang synes man kunna finna en sammanblandning mellan frågan varför moraliska skäl är moraliska och frågan varför moraliska skäl är skäl. En liknande tankegång torde kunna utläsas hos *Hudson*, *Moral* 272–276.

⁷ *Baier* 6–14, 25–26, 196–197, *Margolis* 121–122.

⁸ *Taylor* 143–144. – Andra positioner skulle kunna vara t ex (1) att moralens syfte är ouppnåeligt; (2) att dess syfte inte är önskvärt att uppställa; (3) att moralen är ett bedrägeri (t ex uttryck för klassförtryck – vilket en rådande moral väl kan vara – eller en förskönande omskrivning av egoismen (vilken tillkommit i persuasivt syfte)); eller (4) att det inte är psykologiskt möjligt att låta sig ledas av icke-egoistiska skäl. Ehuru ingen av dessa ståndpunkter torde kunna visas vara begreppsligt irrationell, finns det dock goda skäl att tro att samtliga är falska. Se *Warnock* 152–157, 159–162 och även *Kemp* 142–145.

⁹ Till det sagda, se *Gauthier*, *Morality*, särskilt 244–245, *Gauthier* 106–110, *von Wright* 214–216, *Edgley* 162–163, *Downie* 34–35, *Taylor*, *Notice* 294 (»everyone has a reason for acting justly, since the state of affairs in which people in general act justly is the best way of ensuring the satisfaction of the wants which we are justified in assuming everyone to have»), *Baier* 308–315 (han synes utgå från att svaret på »Varför bör vi vara moraliska?» också är ett svar på »Varför bör jag vara moralisk?»; se därtill *Taylor* 145–148), *Hudson*, *Moral* 276–282 (liknar Baiers åsikt).

¹⁰ *Warnock* 33, 84, *Narveson* 297.

- ¹¹ Se vidare *Foot* 96–100, *Foot*, Introduction 9, *Foot*, Reasons 206–210, *Foot*, Morality (särskilt 312: »The conclusion we should draw is that moral judgments have no better claim to be categorical imperatives than do statements about matters of etiquette. People may indeed follow either morality or etiquette without asking why they should do so, but equally well they may not. They may ask for reasons and may reasonably refuse to follow either if reasons are not to be found.»), *Gauthier* 18–23 (om att skillnaden mellan moraliska och andra bedömningar inte ligger i egenskapen att vara kategorisk respektive hypotetisk, utan i arten av skäl). Det må erinras om att Kant var hedonist i allt utom i moral. – *Woods* synes mena att moraliska skäl är fristående (199–201); han har rätt i att de inte är beroende av »desires», men det är ju inte heller »self-interest»; han beaktar inte någon motivering som liknar den jag presenterat. Så även *Richards* 279–280.
- ¹² Se t ex *Urmson*, *Saints*.
- ¹³ *Foot*, Reasons 209: »If a man has that basic sense of identification with others that makes him care whether or not they live wretched lives, has he not the best possible reason for charitable action?» Se 3.9.
- ¹⁴ Se *Foot*, Morality 313–314, *Warnock* 165. Den senare håller inte dessa distinktioner klara; bl a å 71–72 säger han att moraliska argument inte kan hindra någon från att bete sig illa; den bristande effektiviteten skulle bero på samma sak som att andra rationella argument inte är effektiva: människor handlar inte alltid rationellt; å 157–159 ser han som möjligt att moraliska skäl anses inte vara särskilt viktiga; se även 162–164. Oklarheten berörs av *Narveson* 291 och *Baier*, Object 271–272.
- ¹⁵ *Andersson & Furberg*, Moral 236–237, *Gauthier* 89–90.
- ¹⁶ *Warnock* 166.
- ¹⁷ *Taylor*, Notice 297–298. Se även *Richards* 216–218.
- ¹⁸ Se t ex *Richards* 141–144, 158–163, *Singer*, Democracy och bidragen till *Philosophy & Political Action* samt *Blomquist*, som med påtaglig framgång argumenterar i etiska frågor, trots att han på det metaetiska planet bekänner sig till non-kognitivismen (se 35, 39, 41, 47–48).

II. Värdeutsagor och värderingar

Evaluation is not an icing on a cake of hard facts.

JULIUS KOVESI

I really think the terms 'objective' and 'subjective' have introduced nothing but confusion into moral philosophy; that they have never been given a clear meaning, and have frustrated all serious discussion of the subject.

RICHARD M HARE

One has to strain it a bit, I would not deny it, to make the analysis fit. But that doesn't matter. That the analysis will not easily fit this or that case, what does that prove? For it does fit the other cases cited and so one can always construe the cases that don't fit as special cases. Only one thing will upset the analysis presented here: a better one.

PAUL ZIFF

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

The history of the United States is a story of growth and change. From the first settlers to the present day, the nation has evolved through various stages of development. The early years were marked by exploration and settlement, followed by a period of rapid expansion and industrialization. The American Revolution and the Civil War were pivotal moments in the nation's history, shaping its identity and values. The 20th century brought significant challenges, including the Great Depression and the Cold War, which tested the nation's resilience and leadership. Today, the United States continues to face new challenges and opportunities, striving to maintain its position as a global leader.

The American Revolution was a turning point in the nation's history. It was a struggle for independence from British rule, fought between 1775 and 1783. The revolution was inspired by the ideas of the Enlightenment, which emphasized individual rights and the social contract. The Declaration of Independence, signed in 1776, declared the colonies' independence from Britain and established the principles of self-government. The war ended with the Treaty of Paris in 1783, which recognized the United States as a sovereign nation.

The Civil War, fought from 1861 to 1865, was a conflict between the Northern Union and the Southern Confederacy. It was primarily over the issue of slavery, which had long been a central part of the American economy and society. The war resulted in the abolition of slavery and the preservation of the Union. The Reconstruction period that followed aimed to rebuild the South and integrate African Americans into the nation's political and social life. The war also led to the passage of the 13th, 14th, and 15th Amendments to the Constitution, which guaranteed the rights of all citizens.

The 20th century was a period of great change and challenge for the United States. The Great Depression, which began in 1929, was a severe economic downturn that led to widespread poverty and unemployment. The New Deal, a series of programs and reforms introduced by President Franklin D. Roosevelt, helped to stabilize the economy and provide relief to the suffering. The United States entered World War II in 1941, and its efforts played a crucial role in the Allied victory. The war led to the development of nuclear energy and the Cold War with the Soviet Union, which lasted until the late 1940s.

The 1960s and 1970s were marked by significant social and political movements. The Civil Rights Movement, led by figures like Martin Luther King Jr., fought for the equality of African Americans. The Vietnam War, which began in 1955, was a controversial conflict that led to widespread protests and a loss of public support. The Watergate scandal in the early 1970s led to the resignation of President Richard Nixon. The 1980s saw the rise of the Reagan Revolution, which emphasized free-market economics and a strong military. The end of the Cold War in 1991 marked the beginning of a new era of global cooperation and challenges.

The United States continues to be a nation of innovation, diversity, and resilience. It faces new challenges in the 21st century, including climate change, technological advancement, and global security. The American dream, the belief that anyone can achieve success through hard work and determination, remains a central part of the nation's identity. The history of the United States is a testament to the power of the human spirit and the ability to overcome adversity.

6. Inledning: Teorier om värdeutsagor

Under innevarande århundrade har teorierna om värdeutsagornas natur alltmer kommit att ställa analysen av värden i skuggan av analysen av termer som används i satser som uttrycker värderingar. Med en viss överdrift kan sägas, att man nöjer sig med att som förklaring av vad en värdeutsaga är ge svar på frågorna »Vad betyder t ex 'god'?» och »Vad gör man när man hävdar att något är t ex gott?». Som kommer att framgå, kan jag inte se att man enbart på denna väg kan nå resultat som påtagligt ökar förståelsen för vad värderingar är. Detta är ett skäl till att jag i detta sammanhang finner det vara obehövt att ge en utförlig redogörelse ens för de ledande teorier om värdeutsagor, som framförts under 1900-talet. Visserligen är det så, att den ofantliga mängd arbete, som kristalliserats i dessa teorier, naturligtvis röjt vägen för den uppfattning jag kommer att redovisa. Men det synes mig väsentligare att använda utrymmet åt att säga något positivt än till referat och kritik, särskilt som det finns gott om lättillgängliga översikter. Därtill kommer att kritiken i huvudsak måste bli osjälvständig: det är redan påvisat, att ingen av de ledande teorierna är hållbar. Jag nöjer mig således med en mycket kort översikt, främst ägnad att ge en terminologisk orientering. I gengäld gör jag litteraturhänvisningarna tämligen utförliga. Det blir givetvis omöjligt att göra rättvisa åt den skarpsinnighet och i många avseenden övertygande argumentation man finner såväl hos de ledande föreläsarna för samtliga här representerade läror som hos deras förnämsta kritiker.

En ibland besvärande faktor är att en teori om värdeutsagor ofta också är en teori om moral (eller estetik): analysen av värdeutsagor är en del av analysen av argumentation i etiska frågor. Sambandet är så påtagligt att man använder samma beteckningar (»naturalism», »emotivism», etc) för båda typerna av teorier. Den sorts teori om moral som nu är aktuell kan kallas »*metaetisk*», dvs den avser det etiska språkets och den etiska argumentationens beskaffenhet, och är att skilja från de *metamoraliska* teorier — utilism, egoism, etc — som vi i förbigående mött i föregående kapitel och som utpekar ledande materiella principer, i enlighet med vilka etiska problem föreslås skola lösas och vilka anses böra vara vägledande för beteende och bedömningar av beteende.¹

Det bör framhållas, att varken metamoral eller metaetik låter sig klart avgränsas från s k *normativ etik*, dvs etisk argumentation »i arbete», ty också denna gör som metaetiken bruk av begreppsanalys och att argumentation baserad på metamoraliska teorier och argumentation för och emot metamoraliska teorier griper in i varandra är uppenbart. Det ligger nära till hands att erinra om hur lagstiftningsarbete och rättstillämpning inte alltid kan skiljas från rättsvetenskap och i vart fall den senare flyter samman med rättsfilosofien. En principiell distinktion uteslutes inte härav. Vad som däremot klart kan skiljas från både metaetik, metamoral och normativ etik är ett studium av moral utifrån sociologiska, psykologiska eller antropologiska utgångspunkter; i motsats till t ex en begreppsanalys ger detta studium inget bidrag till lösningen av problem, utan på sin höjd kunskap om problem och hur man försökt lösa dem. Att i dessa samhällsvetenskapliga discipliner se de enda som kan behandla moral vetenskapligt är lika litet befogat som att i rättssociologien, rättspsykologien och rättsantropologien se de enda legitima formerna av rättsvetenskap, vilket ju bl a vore att bortse från den rationella faktorn i lagstiftningsarbete och rättstillämpning.²

Först under det senaste decenniet har man börjat inse att kopplingen mellan språklig analys av 'god', 'rätt', 'bör', osv och filosofisk etik inte är fruktbar. Etiska omdömen och etisk argumentation företer inga speciella språkliga kännetecken. Man finner där ingen särskild emotiv mening som utnyttjas, ingen särskild syntax, inga särskilda verifikationsmetoder. Man finner en liten speciell vokabulär, men termer såsom 'bra', 'god', 'dålig', 'ond', 'rätt', 'fel', 'böra', 'plikt', 'skyldighet', 'norm', vilka företrädesvis varit föremål för moralfilosofernas intresse, är inte speciella för den moraliska domänen.³ Lika litet kännetecknas moraliskt tal av att särskilda språkhandlingar företas. Att råda, befalla, rekommendera, bedöma, ta ställning, klandra, berömma, ansluta sig till principer, utfärda regler, tillåta, förbjuda, instruera, överlåta ansvar, etc förekommer även i andra sammanhang. Att avge ett etiskt omdöme är urskiljbart som en särskild sorts språkhandling bara utifrån de skäl omdömet bygger på. Som Warnock säger: »moral discourse can be characterized in general only by saying that it must be about morals».⁴ Moralfilosofi kan inte reduceras till språkfilosofi.⁵

Som typexempel på en värdeutsaga används i allmänhet »S är god (bra)». Jag kommer så småningom att hävda (se 9.3), att denna sats inte alltid är en värdeutsaga. Detta beror inte bara på den av de flesta förutsatta distinktionen mellan det som är gott i sig och det som är gott såsom medel (S har intrinsikalt respektive extrinsikalt värde).⁶ Som vi

kommer att se i nästa kapitel är en sådan distinktion alldeles för enkel för att ge underlag för en klargörande analys av »S är god». ⁷ Diskussionen om värdeutsagornas natur avser i första hand utsagor gällande det som är gott i sig, varvid inte beaktas att det i allmänhet är en terminologisk eller av kontexten beroende fråga om S betraktas som medel eller som mål.

En huvudindelning av teorier om värdeutsagor bygger på huruvida (t ex) »S är god» antas kunna ha sanningsvärde. Enligt en *kognitivistisk* teori är satsen sann eller falsk, enligt en *non-kognitivistisk* varken det ena eller det andra. Alla teorier från tiden före sekelskiftet är kognitivistiska och därtill *definistiska*, varmed avses att de går ut på att »S är god» kan definieras genom att man uppställer en synonym sats. ⁸ (Det finns dock åtskilligt som tyder på att dessa teorier i första hand inte avsågs vara teorier om värdeutsagor utan teorier om vad som är gott, varför kritiken mot dem delvis är orättvis.)

Definistiska teorier är antingen *objektivistiska* eller *subjektivistiska*. De förra definierar 'god' i termer som hänför sig till en översinnlig verklighet, en given normordning, en guds lagstiftning eller ordergivning, etc (*metafysiska* teorier) ⁹ eller naturliga, empiriskt fastställbara egenskaper (*naturalistiska* teorier). ¹⁰ Subjektivismen gör däremot gällande att »S är god» inte säger något om objektet S utan något om den person som uttalar satsen (eller den grupp han tillhör); »S är god» anges betyda t ex »Jag gillar S». ¹¹ Svagheter hos dessa teorier kan kort sammanfattas på följande sätt: de metafysiska medför oöverstigliga kunskapsteoretiska svårigheter, de naturalistiska förväxlar en definition av 'god' med ett skäl bland många för att anse något vara gott och de subjektivistiska utesluter argumentation, oenighet och motsägelse i värdefrågor.

Det har länge antagits, att G E Moore ryckt undan grunden för varje form av definistisk teori genom den kritik han vid seklets början framförde under rubriken »*det naturalistiska misstaget*». (Misstaget tillskrivs dock alla definister, inte bara naturalisterna.) Detta skulle bestå i oförmågan att skilja mellan frågan vad som är gott (i sig) och frågan vad 'god' betyder. Bara den förra är legitim. 'God' kan inte definieras; med hjälp av sitt berömda »open question argument» försöker Moore ge dödsstöten åt varje definitionsförsök: vi uppmanas ta vilken definition som helst av 'god' och sedan fråga, om det ändå inte med »significance» är möjligt att ifrågasätta godheten hos det som angivits vara identiskt med det goda. Det torde numera vara klart, att Moores argument inte leder särskilt långt. Vad han visar är inte att det är fel att definiera 'god', utan att det är fel att analytiskt definiera 'god' och sedan behandla den

uppkomna tautologien som något annat än en tautologi, t ex som en sats som ger sakliga upplysningar om vad som är gott och därför bör eftersträvas.¹²

I bakgrunden till attacken på de definistiska teorierna synes ha legat ett mer eller mindre outtalat accepterande av vad som brukar kallas »Humes lag»: en böra-sats kan inte härledas från en vara-sats (eller generellt: en värdeutsaga kan inte härledas från en utsaga om sakförhållanden). Det skulle finnas en klyfta mellan två världar, mellan Is och Ought, Fakta och Värde. Om inte denna kan överbryggas, finns det, menar man, ingen möjlighet att ge moral och estetik ett rationellt fundament, att få värdeutsagor att framstå som objektiva. Det egendomliga är emellertid att man för rationella slutledningar här kräver logisk deduktion som enda kunskapsteoretiska grund, fastän man borde vara klar över att detta inte kan göras på något annat empiriskt område.¹³ Hela denna bok kan ses som ett uttryck för tanken att Humes lag är ofarlig för en rationell värdeteori.

Enligt Moores egen lösning (*intuitionism*) kan 'god' inte definieras. Godhet är en oanalyserbar, icke-naturlig kvalitet (men samtidigt medges det vara omöjligt att av två exakt lika – i fråga om naturliga egenskaper – ting det ena är gott och det andra inte). Men Moores lära är inte bara ontologiskt problematisk; de kunskapsteoretiska problemen är lika allvarliga: vi hänvisas nämligen till intuitionen som kunskapskälla, vilket i praktiken leder till att det inte finns utrymme för argumentation i värdefrågor. Den objektivistiska prägeln hos Moores lära är skenbar.¹⁴ Moore kom själv att tvivla på om han haft något vettigt att säga och uttryckte sympati för emotivismen.¹⁵

Medan Moore utgick från att 'god' var odefinierbart, såg andra (s k deontologiska intuitionister) 'bör' eller 'rätt' som odefinierbart. Den intuitionistiska sidan av dessa teorier var i och för sig inget nytt. Filosofiens historia är späckad med intuitionister.¹⁶

Med de definistiska teorierna ansedda som vederlagda och intuitionismen ansedd som ohanterlig och/eller obegriplig (p g a idén om icke-naturliga egenskaper) fanns flera vägar att gå. Den lösning man valde gick ut på att värdeutsagor inte kan vara sanna eller falska (*non-kognitivism*). Detta passade väl ihop med den logiska positivismens världsuppfattning och syntes ha ett hållbart underlag i den semantiska distinktionen mellan deskriptiv och emotiv mening. Den förste att utveckla en *emotivistisk* uppfattning var Hägerström (1911), men han fick aldrig något internationellt inflytande.¹⁷ I Sverige har däremot hans inflytande varit påtagligt och för rättsfilosofiens del, främst genom för-

medling av Lundstedt och Olivecrona, närmast förlamande. Trots att denna form av emotivism tillhört filosofiens historia i flera decennier, tas den av många som sista ordet i saken.¹⁸

Internationellt sett finner man emotivismens ursprung i Wittgensteins »Tractatus» (1918), men den tändande gnistan blev Ogdens & Richards' utpekande (1923) av 'god' som ett rent emotivt tecken, vars emotivnella aura inte kan täckas av någon definition: »When so used the word stands for nothing whatever, and has no symbolic function . . . it serves only as an emotive sign expressing our attitudes to *this*, and perhaps evoking similar attitudes in other persons, or inciting them to actions of one kind or another.»¹⁹ Under de följande decennierna kom en rad filosofer och andra vetenskapsmän att ansluta sig till emotivismen; här må nämnas Russell och Ayer.²⁰

Denna primitiva emotivism byggde på filosofiska och semantiska idéer, som har visat sig vara ohållbara (logisk atomism eller logisk positivism, denotativ meningsteori eller verifikationsteorien, idén om en särskild emotiv mening).²¹ Den avlöstes av en mer sofistikerad variant, vilken framfördes av Charles L. Stevenson (första gången i slutet av 1930-talet).

Som arbetsmodeller uppställde Stevenson två analysmönster för 'god'. Enligt *det första analysmönstret* är »This is good» detsamma som »I (now) approve of this; do so as well». Avsikten var synbarligen att skilja deskriptiv och emotiv mening hos 'god' från varandra.²² 'God' kan enligt Stevenson egentligen inte definieras, av samma skäl som 'hurra' inte kan definieras. Rationell argumentation är möjlig i den mån enighet i fråga om tro orsakar att folk blir eniga i attityd.²³ Att anföra skäl för »This is good» är att ge uttryck för trosföreställningar som har denna kausala roll. Oenighet får i sista hand lösas – om det överhuvudtaget går – med arationella metoder att övertyga.²⁴

Stevenson har sedermera insett, att det första analysmönstret inte gav uttryck för det han velat säga. En subjektivistisk rapport om gillande hör helt enkelt inte hemma där. En direkt översättning av en emotiv term ser han dock fortfarande som omöjlig. Det lämpligaste substitutet för »X is good» synes honom numera – enligt det första mönstret – vara »Let us approve of X».²⁵

Med det första analysmönstret kom Stevenson inte långt längre än de primitiva emotivisterna. Med *det andra analysmönstret* gav han emellertid utgångspunkten för den diskussion rörande värdeutsagornas natur som förts under de senaste trettio åren. Han anser de två mönstren vara komplementära; samma fenomen ses från olika håll. Det andra analys-

mönstret lyder: »This is good» has the meaning of »This has qualities or relations x, y, z . . . », except that »good» has as well a laudatory emotive meaning which permits it to express the speaker's approval, and tends to evoke the approval of the hearer.»²⁶ Denna modell ger också formen för vad Stevenson kallar en *övertalningsdefinition*: man ändrar ett uttrycks deskriptiva mening, dvs den som bestäms av egenskaperna x, y, z . . . , samtidigt som man förlitar sig på dess vanliga emotiva mening. Ofta sker detta genom en precisering inom ramen för termens normala vaga betydelseområde²⁷, men inte sällan går man utanför detta. En övertalningsdefinition kan därför vara ett retoriskt medel att få något med vissa egenskaper gillat eller ogillat.²⁸

Stevensons ambitiösa analys framstår som misslyckad på främst tre grunder. Han utgår från en kausal meningsteori (ingen skillnad råder mellan välgrundade och ogrundade argument), han genomför ingen analys av begreppen känsla och attityd och han tror att diskussion i värdefrågor är i grunden arationell. Den fundamentala svagheten är att han avvisar distinktionen mellan orsak och skäl. Hos honom är skälen reducerade till psykologiska orsaker.²⁹

Mest känd av moderna teorier, näst Stevensons, är Richard M Hares *preskriptivism*. Dennes huvudstyrka är, om man jämför med Stevensons emotivism, insikten om att en fråga huruvida något är gott eller vad man bör göra inte är en begäran om påverkan eller påtryckning, utan en begäran om vägledning (enligt Hare dock i imperativisk form). I förhållande till den primitiva emotivismen innebar Stevensons emotivism ett avsevärt steg framåt. Den låter rationell argumentation få ett betydande utrymme, även om ramen ges av arationella känslor och attityder. Prima facie undviker Hare också den senare nackdelen. Han menar att etiska värderingar alltid kan underbyggas av skäl. Ytterligare ett framsteg är att den kausala meningsteorien avlöses av en mer realistisk användningsteori, ehuru den är mer förutsatt än utvecklad av Hare. Härigenom ersätts Stevensons tillit till perlokuta effekter som förklaringsgrund till värdeutsagornas »magnetism» av en analys som bygger på deras illokuta innebörd. Emotivitet är för Hare bara ett otillförlitligt symptom på att en term används i värderingssyfte.

Att yttra en värdeutsaga är enligt Hare ett exempel på en föreskrivande, preskriptiv (i motsats till deskriptiv) språk användning. En värdeutsaga implicerar strikt ett imperativ (»Låt mig göra x») och detta är rationellt grundat, om det logiskt kan härledas från en handlingsprincip och påståenden om fakta. Principerna kan i sin tur rättfärdigas genom härledning från generellare principer, men i sista hand står det varje person

fritt att besluta om sitt »way of life». Även Hares lära leder fram till att argumentation i värdefrågor egentligen har arationell karaktär; enligt Hares språkbruk räcker det med att en person är konsekvent i bedömningar och handlande för att hans värderingar skall vara helt rationella.³⁰

Värdetermer har, säger Hare, både preskriptiv och deskriptiv mening.³¹ Ordet 'god' har ett anbefallande »job»: detta är dess preskriptiva mening. En värdeutsaga har emellertid också en informerande funktion, vilket är möjligt därför att värdetermen också har en deskriptiv mening, som sammanfaller med en angivelse av de faktiska egenskaperna hos det som anbefalls och därför är synnerligen varierande (medan den preskriptiva meningen är konstant). En illokut innebörd hos »S är god» (bland flera) uppfattas av Hare som på något mystiskt sätt inbyggd i själva ordet 'god'.³²

Den huvudsyn vi möter hos Hare och även hos t ex Urmson och Nowell-Smith bygger på Stevensons andra analysmönster. Det finns vissa naturliga egenskaper hos de objekt vi kallar goda, vilka är väsentliga för värderingen av dem. Men dessa egenskaper ger inte hela meningen hos 'god', vilket ord sålunda skiljer sig från termer, som används i ut-sagor som enbart hänför sig till fakta. Förklaringen till att vi på detta sätt kan skilja mellan »kriterier» och »innebörd» hos 'god' och andra värdetermer ligger i att de har ett eller flera speciella »job» att utföra, de används för särskilda syften. Enligt Hare har 'god' nästan alltid ett anbefallande »job»; det speciella hos honom är ensidigheten i fråga om vilket »job» 'god' har att utföra och insisterandet på att de åberopade kriterierna duger som underlag för en värdeutsaga, om de kan vidhållas med fullständig konsekvens av dem som står för värderingen.

I stället för Stevensons »emotive use» och Hares »commending use» sätter Urmson »grading use»; 'god' och många andra värdetermer anges lämpligast betecknas som *graderingsetiketter*. När det gäller att förklara varifrån man får kriterierna (standarderna) för graderingen och hur upp-ställandet av dem kan motiveras är Urmson föga upplysande. I sista hand synes vi få nöja oss med att konstatera att folk är oeniga. Urmson lägger sig vinn om att visa hur lika värdetermer och vanliga öppna och vaga termer är; samtidigt förutsätts de vara fundamentalt olika, trots att vi aldrig upplyses om vari skillnaden egentligen består.³³

Nowell-Smiths uppfattning om värdeutsagor är insiktsfullare på det sättet att han, mot bakgrunden av att med »S är god» så många olikartade språkhandlingar kan utföras, drar den slutsatsen, att 'god' måste ha en utomordentligt stor mängd »jobs» att utföra: inte bara anbefälla och gradera, utan även t ex berömma, rekommendera, uttrycka gillan-

de, befalla, ge råd, vara känslouttryck, informera om fakta och ge handlingsskäl. Han betonar också att standarderna på något sätt är beroende av pro- och antiattityder. Men liksom Hare och Urmson kan han inte ge någon plausibel förklaring av hur standarder väljs rationellt och hur oenighet löses på rationell väg. Argumentation i värdefrågor är och förblir fundamentalt arationell, en särskild sorts språkspel.³⁴

Hos Baier finner vi en än starkare betoning av att det finns kriterier, standarder för godhet och andra värden. Han menar, att värdeutsagor kan verifieras på samma sätt som utsagor om sakförhållanden (utom i de fall som är »matters of taste»). Baier är alltså *kognitivist*, trots att han i huvudsak bygger på Stevensons andra analysmönster.³⁵ Det särregna med värdeutsagor är inte att de innehåller termer som utför särskilda »jobs», utan att dessa termer har kriterier som är i behov av *validering*: vid andra termer avgör gängse språkbruk vilka kriterier som är de rätta, men för värdestermer måste kriterierna rättfärdigas på annat sätt. Denna validering menar han inte bereder några problem, när poängen med värderingen framgår av ett visst syfte eller en viss funktion, och i övrigt anser han sig finna lösningen i en »hierarchy of reasons», efter vilken det alltså skulle gå att visa vilka kriterier som är bäst att använda. Baiers syn på sin förmåga att visa vilka kriterier som är de rätta framstår som anmärkningsvärt optimistisk.³⁶

På senare år har företrädare för en *neo-emotivism* börjat framträda, vilka dragit nytta av kritiken mot Stevenson och filosofiens landvinningar i övrigt under det senaste kvartssekle, men som håller fast vid att en värdeutsaga uttrycker en attityd.³⁷ Vid närmare påseende finns inte mycket kvar av emotivismen och det är inte alltid lätt att se varför man hamnat i non-kognitivism i stället för kognitivism.

Emotivism, preskriptivism och annan non-kognitivism finner stöd i tanken om en oöverbyggbar klyfta mellan fakta och värde. Som Scruton säger: »The meaning rules of the term 'good' do not give truth-conditions for the assertion that a thing is good.»³⁸ I en tolkning är detta alldeles riktigt. Man lär sig inte vad 'god' betyder genom att lära sig vilka egenskaper det har som är gott. Inte desto mindre vore det ett misstag att tro att inte mer är att säga: man förbiser distinktionen mellan kriterierna för 'god' och vad som gör att något är gott. Man utgår från att »den deskriptiva basen» måste vara kriterier för 'god', om några finns. Men den deskriptiva basen ger inte kriterier för användningen av 'god'; följaktligen ser man ingen annan utväg än en non-kognitivistisk teori, som tar sin utgångspunkt i vilka språkhandlingar som kan utföras med hjälp av termen i fråga. Det framstår emellertid som oförklarligt

hur dessa språkhandlingar kan utföras, om man inte förutsätter att 'god' har en viss betydelse.

De moderna non-kognitivisterna har goda argument mot vad som brukar kallas »sträng naturalism» – enligt vilken det som gör att S är god är kriterium för 'god' – men ingen modern filosof av betydenhet håller fast vid en sådan lära. Det som går under beteckningen »*neo-naturalism*» (eller »deskriptivism») är så gott som helt en moralfilosofisk ståndpunkt, till vilken jag själv anslutit mig i 5.1. Dess huvudtanke är att moralisk argumentation är bunden av materiella och inte enbart formella skäl och att dessa skäl inte kan bestämmas godtyckligt av envar utan är avhängiga av moralens syfte. Förklaringen till detta nyväckta intresse för moralens innehåll ligger till del i – som Mary Warnock säger – att »the concentration upon the most general kind of evaluative language, combined with the fear of committing the naturalistic fallacy, has led too often to discussions of grading fruit, or choosing fictitious games equipment, and ethics as a serious subject has been left further and further behind.»³⁹ Den som vid sidan av G J Warnock⁴⁰ i första hand skall nämnas som exponent för en neo-naturalism är Philippa Foot.⁴¹ Ingen av dem är särskilt utförlig och åtminstone Foot kan lätt fattas som om hon accepterade en sträng anturalism (vilket jag inte tror att hon gör) – hon säger t ex: »Criteria for the goodness of each and every kind of thing . . . are always determined, and not a matter of decision.»⁴² På vad sätt kriterierna är bestämda återkommer jag till i nästa kapitel. Här behöver blott sägas, att om Foot med »criteria» avser egenskaper hos det som är gott, så är det inte enbart dessa som avgör huruvida något är gott.

Den teori om värdeutsagor som mest liknar den som kommer att framföras i det följande är Fogelins.⁴³ Fogelin finner att värdeutsagor är påståenden, som inte tillskriver referenten någon materiell egenskap, utan säger något om »the status of the grounds on behalf of some expression concerning it».⁴⁴ Eftersom värdeutsagor ibland har preskriptiv innebörd, dvs de ger svar på en begäran om ledning och ger inte bara information, ser han det naturligt att anta, att en värdeutsaga anger »the status of the grounds» för en »prescription». Värdeutsagor är alltså »assertions concerning the status of the grounds on behalf of a prescription».⁴⁵ När man säger att S är gott, så säger man att det finns adekvata skäl för föreskriften »Välj S!», och när man säger att S är bättre än T, så säger man att det finns adekvata skäl för föreskriften »Välj S före T!».⁴⁶ Med »välja» avser Fogelin »all those modes of action that are for a thing».⁴⁷ En av fördelarna med Fogelins lösning är att de svårigheter

försvinner, som för en non-kognitivistisk teori uppkommer när det gäller att förklara användning av 'god' i andra tempus än presens och i (kontrafaktiska och andra) hypotetiska satser.⁴⁸ (Potentiella val är lika relevanta som aktuella val.) Fogelin säger också bl a, att vid yttrandet av en värdeutsaga ofta förutsättes standardgrunder, som kan avvika från personens egna, och att värdeutsagor kan vara rent deskriptiva, nämligen när de relevanta grunderna är välkända.

Fogelins teori är en vidareutveckling av idéer hos Urmson, Hare och Nowell-Smith. Inflytandet från Hare är särskilt märkbart genom den roll en föreskrift ges i analysen. Anledningen till denna bugning åt Hare synes emellertid främst vara att finna i att Fogelin vill uppnå kongruens mellan analysen av modala termer och analysen av värdetermer (grunder för påstående – grunder för föreskrift). Ingenting går förlorat och åtskilligt vinnes i klarhet om man avstår från allt tal om föreskrifter och i stället säger att 'S är god' betyder 'Det finns skäl att välja S' och 'S är bättre än T' betyder 'Det finns starkare skäl att välja S än att välja T'.

För att bilden inte skall bli alltför enkel ger Fogelin plats för två variabler i sin analysformel.⁴⁹ Med det förenklade skrivsättet får vi:
(1) »Det finns (adekvata) skäl *av visst slag* för att välja S» (det substantiv som 'god' modifierar kan ge ledning för specifikationen av vilka skäl som är relevanta, liksom angivelser om på vad sätt S är bra eller god: bra såsom T, bra på att göra x, bra för A, osv);
(2) »Det finns (adekvata) skäl för att välja S *på visst sätt*» (medan 'god' är »topic-neutral» är t ex 'välsmakande' inte det: en specifikation av sättet att välja – att smaka på – är förutsatt).

Värdeteori blir för Fogelin läran om vad det finns skäl att välja, dvs det väsentliga blir frågan »Vad är gott?» och inte »Vad betyder 'god'?». »There will always be as many kinds of value as there are kinds of reasons that can be brought forward on behalf of a prescription.»⁵⁰ Styrkan hos naturalisterna är att de sysslat med vad som är gott och inte med 'gott' – utan att de kanske var helt klara däröver.

Styrkan hos Fogelin är insikten om att värderingar har att göra med pragmatiska skäl, även om denna tanke förblir tämligen outvecklad. Som vi skall se i nästa kapitel är hans teori för enkel. Jag har redan anmärkt på att han drar in begreppet föreskrift i analysen. Härtill kan vidare sägas, att S kan vara bra eller god, trots att det inte finns något skäl för en föreskrift att välja S. Det kan finnas skäl för att välja S, utan att det behöver finnas skäl för ett val av S, nämligen om det finns starkare skäl att välja något annat. S är bra, men T är bättre. En första modifikation är därför befogad till i linje med vad jag funnit hos C C W

Taylor, som säger att »a good x» är »an x which one would have a reason to choose in the appropriate circumstances». ⁵¹ Denna modifikation är dock otillräcklig: allting som kan vara bra eller gott kan inte väljas (även om man ger 'välja' en så vid betydelse som Fogelin gör). Jag kommer därför i nästa kapitel att tillgripa en mer generell formel, som utnyttjar uttrycket »skäl för att vilja». I denna explikation finns en åtminstone ytlig likhet med John Rawls teori om »goodness as rationality», som inledningsvis presenteras på följande sätt: »A is a good X if and only if A has the properties (to a higher degree than the average or standard X) which it is rational to want in an X, given what X's are used for, or expected to do, and the like . . .». ⁵²

Det finns också vissa likheter mellan vad som sägs i nästa kapitel och Ziffs teori om 'good'. Enligt Ziff betyder 'good' »answering to certain interests». Han framhåller, att någons »interest» inte behöver vara korrelerat med dennes behov, begär, mål, syften, gillanden, önskningsar, etc – detsamma gäller för övrigt för skäl att vilja eller välja – men Ziff gör inte ens något försök att klargöra vad han menar med »interest» och jag kan inte förstå annat än att mina formuleringar är överlägsna i fråga om begriplighet och möjligheter till preciseringar. ⁵³

Såsom framgått kan jag inte finna någon av de anförda teorierna vara i sin helhet plausibel. I de närmast följande kapitlen skall jag därför försöka utveckla en alternativ lära. Målet är därvid att uppfylla följande common sense-betonade krav (om vi fortfarande använder »S är god» som typexempel på en värdeutsaga): en acceptabel teori skall

- (1) beakta, att om A säger att S är god, så säger han något om S;
- (2) kunna förklara hur motsägelse är möjlig;
- (3) kunna förklara hur rationell argumentation är möjlig;
- (4) kunna förklara hur yttrandet kan ha en särskild förmåga att påverka och framkalla känslor, attityder och handlingar; och
- (5) kunna förklara hur yttrandet kan vara särskilt ägnat för att uttrycka känslor och attityder. ⁵⁴

¹ Se *Margolis* 183–188 och även *Taylor* 298–299 och *Hare*, *Applications* 45–46.

² Se *von Wright* 2–6, om svårigheterna att skilja normativ etik och neutral filosofisk etik, och även *Hudson*, *Moral* 12–18.

³ Se t ex *Warnock* 125–138, *Warnock*, *Contemporary* 24–29, *Warnock*, *Ethics* 140–147, *Kerner* 2–3, 30–32, *Margolis* 45–48.

⁴ *Warnock* 131. Se vidare 135–137 och även *Bergström* (rörande *Stevenson*).

⁵ Jämför *Kerner* 250: »A fully adequate ethical theory would analyse and systematize the whole variety of linguistic performances and commitments that are embedded in the use of moral language.» Se därtill kritiken hos *Warnock*, *Language* 205–209, som slutar: »influential and able moral philosophers have attached their shiny new philosophical tools to their feet, and then unwittingly have skated into another subject.»

- 6 Se t ex *Wittgenstein*, *Ethics* 5–6 (absoluta och relativa värdeomdömen) och vidare nedan 9.4 (8) och (9). – Deweys värdeteori utgör närmast en attack på denna distinktion; en huvudet är att medel inte värderas bara som medel till ett mål utan hänsyn tas till konsekvenser i andra riktningar. Dewey hamnar emellertid i en oändlig regress (»ends-in-view» måste själva alltid värderas som medel) och det ges ingen klarhet i frågan om värderingar är (ir)rationella eller arationella. Se, förutom *Dewey*, *Stevenson* 253–264, *Stevenson*, *Facts* 55–70, *Warnock*, *Ethics* 76–80, *Parker* 48–51 och *Rescher* 53–54. – Det är inte ovanligt att vetenskapsmän och vetenskapsteoretiker har en värdeteoretisk uppfattning, av innehåll att utsagor som rör instrumentella värden kan provas vetenskapligt, medan detta skulle vara omöjligt beträffande »kategoriska» värdeutsagor. Se t ex *Hempel* 84–88 och *Bergström*, *Objektivitet* 75–78.
- 7 Se även *von Wright* 11–12.
- 8 *Frankena* 80–81.
- 9 *Warnock*, *Ethics* 1–10, *Baier* 18–21, 178, *Frankena* 81–85, *Andersson & Furberg*, *Moral* 141. Ett modernt försök: *Olthuis* 182–204.
- 10 *Mill* (men se 192), *Frankena* 81–85, *Baier* 19–21, *Fogelin* 135–136, *Warnock*, *Ethics* 19–23, *Frondizi* 51–59, *Hudson*, *Moral* 74–79, *Margolis* 115–117, *Andersson & Furberg*, *Moral* 140–141, *Heyl* 93–119 (kritik av alla objektivistiska teorier). Moderna försök: *Jessop* och *Pepper*.
- 11 *Toulmin* 29–45, 63, *Moore*, *Studies* 329–339, *Heyl* 120–124, *Hare*, *Applications* 41–43, *Andersson & Furberg*, *Moral* 133–138. En föreläsare: *Ducasse*.
- 12 *Moore*, särskilt 8–10, 12, 15, 38, 58–59, 77, *Urmson* 14–15, *Frankena*, *Naturalistic*, *Frankena* 82–85, *Warnock*, *Ethics* 13, 17–18, 96–97, *Warnock*, *Contemporary* 62, *Kerner* 16–21, *MacIntyre* 36, *Wertheimer* 1–5, 15–16, *Olthuis* 22–35, *Hudson*, *Moral* 5–8, 69–71, 84–87, *Foot*, *Introduction* 4–5, *Caws* 23–27, *Richards* 9–10, *Margolis* 19, 119, *Fogelin* 122–126, *Andersson & Furberg*, *Moral* 142–143.
- 13 *Hume* 521, *Olthuis* 32–33, *Fogelin* 126–129, 173–179, *Taylor* 240–251, *Hare* 28–31, *Hudson*, *Moral* 249–270, *Smart* 153–154, *Nowell-Smith* 36–38, 180–182, *Wertheimer* 148–174, *Anscombe* 2–7, *Margolis* 67–70, 87–90, *Grice*, *Edgley*, *Hume's Law*, *Warnock*, *Contemporary* 63–69, *Edel* 74–76. – Moderna försök, i begränsade hänseenden, att visa att böra-satser kan deduceras från vara-satser har presenterats av bl a *Black* 23–40 och *Searle* 132–136, 154–155, 174–198. Det kan inte bestridas, att dessa strävanden är otillräckliga för att nå det önskade resultatet: ett moraliskt böra kan deduceras från empiriska fakta; se t ex *White*, *Obliged* 79–82, *Cohen*, *Acts* 550–554, *Cooper* 74–77, *Foot*, *Introduction* 10–12, *Margolis* 87–90, 215–216, *Hudson*, *Moral* 282–294, *Blumberg*.
- 14 *Moore*, särskilt 6–9, *Moore*, *Studies* 253–275, *Hare*, *Essays* 3–6, *Ayer* 140–141, *Nowell-Smith* 23–60, *Parker* 44–48, *Kraus* 205–215, *Findlay* 37–44, *Foot*, *Introduction* 1–4, *Toulmin* 21–25, *Kerner* 5–39, *Warnock*, *Ethics* 10–38, *Olthuis* 18–48, 64–70, 85–86, 91–92, 154–164, *Warnock*, *Contemporary* 4–9, 12–17, *Fogelin* 118–122, 129–130, *Ziff* 233, *Hudson*, 37–44, *Hudson*, *Moral* 65–69, 79–84, 100–105, *Kemp* 167–176, *Baier* 19, 22–26, *Frankena* 85–88, *Margolis* 115–118, *Andersson & Furberg*, *Moral* 142–147, 156–184.
- 15 Se *Moore*, *Reply*, särskilt 38–41 och 48–49.
- 16 Se t ex *Hudson*, *Hudson*, *Moral* 72–74, 87–100, *Frankena* 85–88, *Findlay* 93–98, *Warnock*, *Ethics* 39–55, *Warnock*, *Contemporary* 9–12, *Hare*, *Essays* 1–9, *Wertheimer* 6–16.
- 17 *Hägerström* 35–76, *Hägerström*, *Moralpsykologi* 35–54, *Hägerström*, *Rätten* 2–14, *Hägerström*, *Selbstdarstellung* 43–46, *Fries*, *Marc-Wogau*, *Studier* 22–31, 37–50, 134–141, *Wedberg* 378–387, *Rydning*, *Historia* 122–131, *Regnell* 52–55, *Andersson & Furberg*, *Moral* 150–151, 190–194, *Hedenius* 12–34, 144–151 (men se numera *Hedenius*, *Villkor* 8: han har »senare fått helt klart för» sig, »att vi resolut bör överge Hägerströms med fleras idé, att moralfilosofien bara får vara en lära om moral och inte kan vara en lära i moral.)).
- 18 Uppsalaskolans emotivism avsätter fortfarande spår såsom detta (*Strömholm* 29): »Det bör kraftigt understrykas, att den filosofiska värdenihilismen inte innebär annat än just detta, att värdeomdömena inte är tillgängliga för verifikation (eller falsifikation) på empirisk väg. De saknar teoretisk mening. Därmed är på intet sätt sagt, att på det praktiska planet den ena värderingen skulle vara så god som den andra. Det finns psykologiska och sociala, tekniska och ekonomiska realiteter, som givetvis inte förlorar sin betydelse med konstaterandet att värdeomdömen inte kan vara i vetenskaplig mening sanna eller falska. Insatt i sitt

praktiska sammanhang kan ett värdeomdöme däremot mycket väl betecknas som dåraktigt eller förnuftigt.» Är det sant, att den ena värderingen inte är så god som den andra eller att ett värdeomdöme kan vara dåraktigt eller förnuftigt? Eller är dessa Strömholms värdeomdömen att beteckna som dåraktiga eller förnuftiga och sedan dessa värdeomdömen om Strömholms värdeomdömen att beteckna som dåraktiga eller förnuftiga, etc, ad inf? Finns det kanske en särskild sorts sanning som är vetenskaplig och en annan som inte är vetenskaplig?

- 19 *Ogden & Richards* 125.
- 20 Se *Wittgenstein*, Tractatus §§ 6.41, 6.42, 6.421, 6.53, 7, *Wittgenstein*, Ethics, *Ogden & Richards* 424–425, *Russell* 223–243 (senare en förskjutning mot subjektivismen, se *Russell*, Moral 17–19, 49–59, 92–94, 120–129), *Ayer* 136–151, 26–29, *Parker* 68–88, 203–207, *Isenberg*, *Brunius* 66–81, 105, 115–129 (med inslag av den relativism som finns hos *Heyl* 125–155). – Se här till *Warnock*, Ethics 56–66, *Olthuis* 98–101, 105–106, *Frankena* 88–89, *Fogelin* 130–135, *Stevenson* 265–268, *Urmson* 12–22, *Warnock*, Contemporary 18–20, *Fronzizi* 59–84, *Hudson*, Moral 107–114, *Toulmin* 46–60, *Hare* 12–15, *Hare*, Essays 9–12, *Baier* 33–36, *Sesonske* 16, 49.
- 21 Viss kritik sammanfattas av *Fronzizi* 123–134. Se vidare *Jareborg*, Begrepp 37–44, 144–162 och där angiven litteratur.
- 22 Se närmare *Stevenson* 20–32, 81–138.
- 23 *Stevenson* 152–173: det är ointressant om kontrahenten gillar eller ogillar det som sägs vara gott.
- 24 Se därom *Stevenson* 139–151 och t ex *Hudson*, Moral 130–131.
- 25 Se *Stevenson*, Facts 210–216.
- 26 *Stevenson* 207. Man kan undra vad som skiljer 'god' i mening från t ex 'vacker', 'lämplig', 'rätt', 'fantastisk', osv; se *Urmson* 88–91.
- 27 *Kerner* 69–72 menar därför att varje uppställande av det andra analysmönstret innefattar en övertalningsdefinition.
- 28 Om det andra analysmönstret, se närmare *Stevenson*, Facts 32–54, *Stevenson* 206–242, 277–297 och *Urmson* 72–75, *Hudson*, Moral 126–129. Om övertalningsdefinitioner, se vidare *Jareborg*, Begrepp 65, *Andersson & Furberg* 120–124, *Ryding* 75–81, *Fredriksson* 49–63.
- 29 Se närmare *Stevenson*, *Stevenson*, Facts och därtill *Urmson* 22, 38–48, 51–61, 72–79, 82–91, *Hudson*, Moral 114–159, *Warnock*, Contemporary 21–29, *Bergström*, *Gauthier* 100–102, *Baier* 36–39, *Margolis* 36, *Andersson & Furberg*, Moral 151–155, *MacNiven* 167–168, *Kerner* 40–96, *Warnock*, Ethics 66–83, *Warnock*, Language 198–200, *Olthuis* 101–104, 106–109, *Frankena* 89, *Kemp* 107–109, *Edel* 84–87, *Moore*, Reply. – Åtskilliga jurister har imponerats av Stevensons teori; se särskilt *Ross* 389–404, men även *Persson* 284–287, 290–292 och *Williams*, Language 387–401. Se vidare *Fredriksson* 90–119, vars framställning om moral och politik i mycket synes bygga på *Stevenson*, om än också på *Hare* och *Nowell-Smith*.
- 30 Se ovan 5.2 (slutet), *Hare*, *Hare*, Freedom, *Hare*, Essays 13–17, 98–135, *Hare*, Applications 71–89 och vidare *Hudson*, Moral 160–248, *Kerner* 138–196, *Warnock*, Ethics 89–92, *Warnock* 129–131, *Warnock*, Contemporary 30–47, *Warnock*, Language 200–203, *Baier* 39–45, 56–57, 86, *Gauthier*, *Edgley*, *Edgley*, Hume's Law, *Taylor*, Notice, *Olthuis* 123–138, *Singer*, *Kovesi* 72–91, *Barry* 295–296, *Richards* 83–85, 216, *Margolis* 39, 86–87, *Silverstein*, *MacNiven* 168–169, *Trigg*, Reason 61–63, *Taylor* 59–65, *Sumner* 384–387, 391, *Cohen*, *Casey* 39–40, 43–44, 52–58, 132–139, 163–173.
- 31 Jag har i annat sammanhang kritiserat idén om preskriptiv mening, se *Jareborg*, Begrepp 164–165 och där angiven litteratur.
- 32 Se närmare *Hare* 86–136, *Hare*, Freedom 1–29 och därtill t ex *Daniels*, *Cohen*, *Conway*, *Margolis* 40–45, *Warnock*, Ethics 91.
- 33 Se *Urmson*, Grading och därtill *Warnock*, Ethics 85–89, 91 och *Olthuis* 113–117. En liknande uppfattning företräds av *Knight*; se därtill *Macdonald* 125. – *Urmson* 98–116 har sedermera reparerat misstaget att s a s magasinera den illokuta innebörden hos »S är god» i 'god'. Han vidhåller emellertid att användningen av 'god' förutsätter givna standarder. Dessa kan dels bestämmas av karaktären hos det värderade objektet (»good of a kind»),

- dels utifrån någon viss synpunkt (»good from a point of view»). Han uppställer även (120–129, 138–146) ett par tester för värdestermer, vilka emellertid ger upphov till fler problem än de löser (se t ex *Altham* 147–152).
- ³⁴ Se *Nowell-Smith* 80, 89–90, 145–181 och därtill *Warnock*, *Ethics* 93–99, *Olthuis* 138–139. En uppfattning som påminner om Nowell-Smiths finner vi hos *Kerner* 228–239.
- ³⁵ På denna punkt föregicks han av *Toulmin* (se därom *Kerner* 97–137), som föga framgångsrikt försökte karakterisera etisk argumentation som konstituerad av särskilda slutledningsregler.
- ³⁶ *Baier* 54–84. *Margolis* 19–29 redovisar en syn på värdeutsagorna som i väsentliga delar sammanfaller med Baiers. — Baiers program har förts vidare av Paul Taylor i ett innehållsrikt arbete över »normative discourse». Trots att också han menar att värdeutsagor kan verifieras, anser han sin teori vara non-kognitivistisk. En verifierad värdeutsaga är enligt Taylor i behov av validering: det måste visas, att den utnyttjade standarden är tillämplig. De fundamentala normerna för varje värdesystem är sedan i behov av vindikation, som sker genom att de visas vara del i ett rationellt valt »way of life». Egendomligt nog uppställer han sådana krav (för övrigt på ohållbara grunder) för detta rationella val att det i praktiken är omöjligt att veta vilket levnadsideal som det är mest rationellt att välja. Hans system är en fantasiprodukt som leder in i en återvändsgränd. Se *Taylor*, särskilt 4–175, 252–259, 308–310.
- ³⁷ Se t ex *Scruton*, *Blackburn*, *Altham*.
- ³⁸ *Scruton* 96.
- ³⁹ *Warnock*, *Ethics* 145.
- ⁴⁰ Se t ex *Warnock* 118–125 om moralisk kunskap.
- ⁴¹ Se t ex *Foot*, *Foot*, *Arguments* 177–185 och *Foot*, *Introduction* 8–9 (där hon delvis modifierar tidigare ståndpunkter).
- ⁴² Citerat av *Hudson*, *Moral* 301; se vidare 294–304 samt *MacNiven* och *Casey* 44–46, vilken visar att *Foot* skjuter över målet när hon säger att beskrivningar »entail» (logiskt implicerar) värderingar.
- ⁴³ *Fogelin* 136–166, 171–172.
- ⁴⁴ *Fogelin* 140.
- ⁴⁵ *Fogelin* 146.
- ⁴⁶ Påstående som anger grader av värde får enligt *Fogelin* 169–170 översättas till komparativa påståenden: »Mycket bra» = »Bättre än de flesta».
- ⁴⁷ *Fogelin* 152.
- ⁴⁸ *Fogelin* 158–160.
- ⁴⁹ *Fogelin* 162–165. Han har inte mycket att säga om vad som är skäl för att välja eller vad som menas med att skälen skall vara adekvata. Som »spekulativ hypotes» uppför han tanken, att om en person »desires» att göra något så har han prima facie skäl för att göra det (dvs om han »desires» en sak, så anser han att den är bra eller god); se 179–180.
- ⁵⁰ *Fogelin* 182, se närmare 180–183.
- ⁵¹ *Taylor*, *Notice* 294.
- ⁵² *Rawls* 399, se närmare 395–452, 567–577. Rawls' framställning är svårtillgänglig och oklar. Se även *Richards* 286–288. — *Hare*, *Good* 79, har en annan förklaring än eljest av vad »god» betyder; han säger att »god» betyder ungefär »having the characteristic qualities (whatever they are) which are commendable in the kind of object in question»; observera här den vanliga betoningen på egenskaper hos objektet och att problemet skjutes framför: »commendable» betyder ju »värd att anbefalla».
- ⁵³ Se *Ziff* t ex 210–213, 218–227 och 247.
- ⁵⁴ Se t ex *Frankena* 89–92, 94–96, *Margolis* 122–129 och främst *Andersson & Furberg*, *Moral* 203–204, som uppstår de fyra första kraven, men i stället för det femte kräver att teorien skall kunna förklara hur det kommer sig att »X är god» används korrekt, endast »om en viss attityd, känsla eller handlingsbenägenhet inför X är adekvat i en given situation»; av skäl som anges i 2.6 not 10, 2.10 not 5 och i *Jareborg*, *Begrepp* 164 är ett sådant krav missriktat. — Anderssons & Furbergs eget förslag till lösning (172–174, 219–227) har påtagliga likheter med Urmsons och Nowell-Smiths.

7. Godhet

'God' och 'bra' har samma betydelse, fastän deras användningsområden bara delvis täcker varandra. Jag ser det i detta sammanhang som ointressant varför vi har två ord för ett begrepp – det ena med germanskt och det andra med romanskt ursprung – och erinrar bara om att 'god' synes ha företräde vid moraliska bedömningar och i hedoniska utsagor. Jag ser inte heller någon anledning att ständigt skriva ut båda orden. 'S är god' och 'S är bra' skall därför på många ställen i det följande läsas som 'S är god eller bra'.

7.1 Individgodhet och faktumgodhet

Den ledande tanken i Fogelins analys av värdeutsagor (se slutet av 6.) är att ett påstående att något är gott kan ersättas av ett påstående att det finns skäl att välja detta något. Jag tror att denna tanke är riktig i så måtto att vi genom att utveckla den kommer ett långt stycke på vägen att förklara vad 'god' betyder. Att den inte duger för att förklara alla fall är alldeles tydligt. Sålunda faller det genast i ögonen att fakta är logiskt omöjliga att välja. Om subjekttermen i »S är god» är ett nominaliserat påstående (exempel: »Det var bra att du tog med dig en kapun»), så måste således en annan analys tillgripas.

Att någon vill att p är bl a detsamma som att han anser att det finns skäl att åstadkomma ett p eller, om det är så att p, förhindra att det blir så att –p. (Se ovan 3.3.) För att skilja denna form av viljande från andra kommer jag att något oegentligt säga att den karakteriseras av att vederbörande har skäl att vilja att p (egentligare vore att säga att han har skäl att vilja att åstadkomma att p eller förhindra att –p; skälen för att vilja göra något är desamma som skälen för att göra detta).

Vad beträffar *faktumgodhet*, dvs när subjekttermen i 'S är god' är ett nominaliserat påstående: det som är bra är faktiskt utförda handlingar, faktiska tillstånd, händelser, osv, kan nu följande analysmönster uppställas:

'Att p är bra' (= 'Det är bra att p') = 'Det finns skäl att vilja att p'.

Att det är bra att p är, med andra ord, detsamma som att det finns skäl att åstadkomma att p (det nominaliserade påståendet avser då att något

blir fallet: det är bra nu att något blir fallet senare) eller att det finns skäl att förhindra att $-p$ (det nominaliserade påståendet avser då att något är fallet: det är bra nu att något är fallet nu). 'Det blir bra att p ' blir lika med 'Det kommer att finnas skäl att vilja att p ' och 'Det var bra att p ' detsamma som 'Det fanns skäl att vilja att p '. Det är möjligt att säga att det *är* bra att något hände, men då avses ändå ett samtida faktum: att något har hänt, är gjort, etc.

Det som är bra är vid faktumgodhet föreliggande och med visshet beräknade fakta. Någon fakticitet vidlåder däremot inte det handlande vartill de relevanta skälen är knutna. Det är likgiltigt om någon människa kan åstadkomma att p respektive förhindra att $-p$. Allt som säges är att det finns skäl att åstadkomma att p respektive förhindra att $-p$ (oberoende av hur detta skulle gå till och oberoende av om det står i mänsklig makt).

Vad beträffar *individgodhet* kan vi i enlighet med Fogelins analys välja detta mönster:

'S är god' = 'S är sådan, att det finns skäl att välja S' = 'Det finns skäl att välja S'.

'S' kan här ersättas av namn eller beskrivningar av personer, saker, djur, handlingar, tillstånd, händelser, osv, som är utpekade som individer eller som medlem i en viss klass av individer. Det får betonas, att »välja» här inte behöver hänföra sig till ett val i en klass av individer; »välja» har närmast rollen av en generell verbfras (en precisering av »göra x» till enbart transitiva verb). Om sålunda en jämförelse mellan individer inte är nödvändig, så sker dock alltid en jämförelse mellan att S har de egenskaper vars existens konstituerar pragmatiska skäl och att S inte har dessa egenskaper. S är med andra ord alltid bättre än S skulle ha varit utan vissa egenskaper. (En följd härav är att det är bättre att välja S än att inte välja S, när inga andra individer än S är aktuella.) Se vidare 7.4.

Har då 'god' (minst) två olika betydelser? Jag tror inte det. Som vi kommer att se i de närmast följande avsnitten finns det fall av individgodhet som inte låter sig förklaras med nyss anförda analysmönster. Om vi skall ha en gemensam formel för alla fall av individgodhet, får vi därför tillgripa en mer generell: 'S är god' = 'S är sådan, att det finns skäl att vilja att S fortsätter att vara sådan'.

Härav följer att 'S är god' alltid, alltså även vid faktumgodhet, betyder 'Det finns skäl att vilja att p '. Men vi har förstås ingen för alla fall gemensam formel om inte innehållet i ' p ' anges.

Om det är sant att p , så är det ett faktum att p , och något större våld på vanligt språkbruk synes inte äga rum, om vi säger att ett faktum då

existerar. I detta föga upplysande ord: 'existera', har vi i så fall nyckeln till en gemensam formel. Om det finns skäl att vilja att S fortsätter att vara sådan som S är, så kan man lika gärna säga, att det finns skäl att vilja att S existerar. Som generell formel får vi sålunda:

'S är god' = 'Det finns skäl att vilja att S existerar'.

Sätter vi in 'att p' som subjekt blir alltså 'Att p är bra' att översätta till 'Det finns skäl att vilja att att p existerar', vilket inte gärna kan tolkas på annat sätt som just 'Det finns skäl att vilja att p'.

Om 'S' hänför sig till en individ och en individ som kan väljas – vilket de flesta kan – är skälen för att vilja åstadkomma att S fortsätter att existera också skäl för att välja S. En analys i Fogelins anda blir därför inte onödig, utan skänker en viss konkretion åt vad som är skäl för att vilja att S existerar, utom i de fall där individen inte kan väljas. I dessa senare torde man dock kunna finna ett annat gemensamt drag. Skälen för att vilja att S existerar kan sammanfattas i uttrycket »S gör gott», dvs S har sådana verkningar att dessa är att tillskriva faktumgodhet eller till sin art är sådana att de eljest kan sägas vara goda.

'S är god' är en obestämd sats. Den säger att det finns pragmatiska skäl i en viss riktning, men den säger ingenting om vem som har skälen. Men handlingsskäl är alltid personers handlingsskäl. I motsats till teoretiska skäl är de beroende av individers och grupperns gillanden och belägenhet, inklusive behov, förmåga och handlingsmöjligheter i övrigt. Utan motsägelser kan det finnas skäl för A att välja S utan att det finns skäl för B att göra det. Härav följer, att det alltid är möjligt att precisera 'Det finns skäl att . . .' till 'Det finns skäl för A att . . .'. Vad som då sker är att den eller de som har skäl att vilja att S existerar anges. *Referensgruppen* bestämmes. Men observera att detta inte går att göra med bibehållande av formuleringen 'S är god'. 'S är god' betyder bara 'Det finns skäl för vem det än må vara att vilja att S existerar'. Anger man referensgruppen, så har man preciserat 'S är god' och en precisering har alltid en annan betydelse än det som preciseras.¹

En metamoralisk tes av innehåll att man skall maximera godhet är utan informativ funktion: den säger bara att vi skall göra det som det finns (mest) skäl att göra.²

Jag kommer i det följande inte att säga något särskilt om motsatsen till 'S är god eller bra', dvs 'S är dålig eller ond'. S är dålig om och endast om det finns skäl att vilja att S inte existerar. Jag erinrar dock om vad som sagts i 3.3 om att negativa handlingsskäl är i grunden primära: undanröjt obehag går före fortsatt behag. Detta beror på att upplevt obehag i motsats till upplevt behag med nödvändighet innefattar böjel-

ser till vissa handlingar. Det dåliga är därför generellt mer gripbart än det goda. Det är ingen tillfällighet att Dante lyckades göra Helvetet åtskilligt mer åskådligt än Himlen.

¹ Se *Jareborg*, Begrepp 132–135 och även *Ziff* 232–236.

² Se *Margolis* 102–103.

7.2 Hedonisk godhet

Vi kan nu klara ut varför pro-attityder så ofta förknippas med 'god'.¹ Som vi sett² är typfallet av att A har skäl att göra x att han tror, att han kommer att uppleva behag om han gör x, dvs han tror att han har en prohållning till att göra x. I denna situation kan han lika gärna säga att han tror att det är bra att göra x. Han har ju skäl att välja att göra x. Härav följer ingalunda att subjektivisterna har rätt.³ 'S är bra' betyder aldrig 'Jag gillar S'. 'S är bra' säger bara att det finns skäl att (t ex) välja S. Skälet att välja S (dvs att göra x) råkar i detta fallet vara att den som säger att S är bra gillar S. För att A med »S är bra» skall kunna uttrycka en prohållning krävs endast att det av sammanhanget framgår att det relevanta skälet för att välja S är att han gillar S. Man kan tala om att man gillar S utan att uttryckligen säga att man gillar S, om en åhörare förstår att »S är bra» avses uttrycka detsamma som »Jag har skäl (nämligen: Jag gillar S) för att välja S». Ingenting behöver vara antytt om varför A gillar S, dvs om vad det är hos S som gör att han gillar S. Han kanske inte själv har någon uppfattning därom.

»Om jag gillar S, så är S bra» kan således sägas vara en nödvändigt sann sats. Men det omvända gäller inte: jag behöver inte gilla det som är bra. Hedoniska skäl tar sikte på bara en del av pragmatisk argumentation.

Vidare kan sägas, att »Att uppleva behag är gott» är en nödvändigt sann sats. Men detta är inte ett utslag av naturalism. I så fall vore det tänkbart att påståendet är osant. Av explikationen av begreppet handlingsskäl följer emellertid att det är en tautologi, att man har skäl att åstadkomma att man upplever behag. Däremot är det tänkbart, att ett påstående om att ett visst specificerat medvetenhetstillstånd innefattar behag är osant. Man kan därför informera om att ett sådant medvetenhetstillstånd innefattar behag genom att säga »Att uppleva detta är gott». Påståenden som bygger på primärt hedoniska utsagor är dock tämligen ovanliga. Hedoniska skäl för att säga att något är gott är vanligen sekundära, dvs det som är gott är något som orsakar eller tenderar

att orsaka medvetenhetstillstånd som innefattar behag (eller frånvaro av obehag).⁴ Att skälen är primärt hedoniska torde vara mest vanligt när 'god' användes adverbialt i kombination med 'luktar', 'smakar' och 'känns', t ex i »Vinet luktar gott». Men observera, att samma sak kan sägas så att skälen blir sekundärt hedoniska: »Vinets lukt är god» eller »Att lukta på vinet är gott». Den sista av dessa formuleringar har fördelen att det framgår att gillandet är dispositionellt.

»Vinet luktar gott» och »Vinets lukt är god» kan läsas så att antingen episodiskt eller dispositionellt behag eller gillande är relevant. När existensen av en inställning (en episodisk attityd) utgör det relevanta skälet är tanken på ett val främmande. Vi har här att göra med ett av de fall av individgodhet, där det inte duger med att säga att 'S är god' betyder 'Det finns skäl att välja S'. Att jag upplever behag av att känna lukten av vinet (nu) kan vara ett skäl för att välja vinet (om jag tror att vinet fortsättningsvis, oftast eller alltid har den lukten och att jag framgent kommer att uppleva behag vid lukten). Men den behagliga upplevelsen kan inte ge ett skäl för att välja lukten eller vinet såsom episodisk producent av lukten. Om ett val är aktuellt så har det redan ägt rum, kanske därför att jag trodde att vinet skulle lukta gott. Gillandet ger emellertid ett skäl för att vilja att vinet är sådant det är, för att vilja att det skall fortsätta att lukta som det gör, emedan det ju åstadkommer att något händer som är (nödvändigtvis) gott, nämligen att jag upplever behag. — En annan sak är att det endast undantagsvis finns anledning att skilja mellan hållningar och inställningar som rationella faktorer. Normalt är det så att om S ger behag nu, så kan man förutskicka att S brukar ge behag. Men motsatsen är tänkbar (t ex: »Jag tycker inte om att dansa (hållning), men jag tycker om att dansa nu (inställning)»).

Om vi som skäl för att S är god i stället för en attityd hänvisar till de egenskaper hos S som är kausalt relevanta för att ett behagligt medvetenhetstillstånd skall åstadkommas, så flyttar vi bara blickpunkten från själva gillandet till vad som — en smula oegentligt — brukar kallas skälen för att gilla. Förekomsten av dessa egenskaper har ingen särskild ställning som skäl för att hålla något för gott. Man kan lika väl lägga tyngdpunkten på kausalrelationen.

Som vi såg i föregående avsnitt är 'S är god' ett opersonligt uttryck. Satsen ger inte vid handen vem som har skälen i fråga. Det finns ingen nödvändig relation till den som yttrar satsen, men det finns nödvändigtvis en relation till en eller flera personer. Säger A att något är gott, så menar han ofta att han själv har skäl att välja det, t ex därför att

han tycker att det smakar gott, men lika gärna kan en helt annan referensgrupp vara förutsatt (t ex »enligt de flesta», »enligt gängse smak»).

⁵

Om »S är god» bygger på primärt hedoniska skäl och dessa är relaterade till den egna personen är satsen inkorrigerbar, om man bortser från oärlighet och språkliga misstag; det är ju logiskt omöjligt att skilja mellan verkligt och skenbart behag.

⁶

Att jag här uppehållit mig vid hedoniska skäl skall inte tas som ett uttryck för att dessa skulle vara de vanligaste eller viktigaste, när det gäller att motivera varför något är bra eller gott; låt vara att de på sätt som jag försökt utreda i kapitlen 3–5 har ett visst samband med allt som kan vara handlingsskäl (vilket ju inte är detsamma som att alla handlingsskäl är hedoniska skäl).

¹ Se *Margolis* 110–111. *von Wright* 85 kallar det hedoniskt goda för »a form of goodness».

² Se ovan 3.4–5.

³ Om subjektivismen, se 6. vid not 11.

⁴ Om primärt och sekundärt hedoniska utsagor, se 2.9 vid och i not 4.

⁵ Se nedan 7.7 vid not 6 att tillägg såsom »enligt de flesta», »enligt A», osv också kan gälla vem som anser att S är god på något sätt.

⁶ Se ovan 2.7 (slutet) och *von Wright* 75–77.

7.3 För individ- och faktumgodhet gemensamma kompletteringar av »S är god»

Den förklaring av vad »S är god» betyder som givits i 7.1 må vara riktig: vi är ändå föga hjälpta därav. Satsen är så obestämd att den sällan skulle ha någon funktion vid språklig kommunikation. T-satsen »S är god» är praktiskt taget alltid elliptisk. Den kan kompletteras på en rad olika sätt. Flera typer av kompletteringar är möjliga samtidigt. Den närmaste uppgiften blir att försöka ange de viktigaste sätten att komplettera »S är god». Det kommer därvid att visa sig att ett sätt kan innefatta eller delvis sammanfalla med ett annat. (Rörande elliptiska satser hänvisas till Introduktionen.)

De i detta avsnitt upptagna kompletteringarna är gemensamma för individ- och faktumgodhet; i nästa avsnitt redovisas några som bara gäller för individgodhet. Anledningen till att det går att göra en sådan skillnad kan kort anges som att individer, men inte fakta, kan vara bra av sitt slag. (Ibland kan det dock vara tillfälligheter i formuleringar som avgör om vi har ett fall av individgodhet eller faktumgodhet: t ex

»Det var bra att du gjorde x» kan vara detsamma som »Att göra x, som du gjorde, var bra» i vissa situationer.)

Samtliga kompletteringar i detta avsnitt hänför sig till predikatsuttrycket (»är god»).

(1) »S är god» = »S är god *för A*» = »S är god *ur A:s synpunkt*».

Kompletteringen »för A» begränsar de relevanta skälen för att välja S eller vilja att S existerar. Att S är bra för A är inte detsamma som att just A har skäl att vilja att S existerar; det är inte referensgruppen (se 7.1) som anges genom »för A», även om det naturligtvis ofta är så att skälen är rent egoistiska. (Om altruistiska skäl, se ovan 3.9.) S kan emellertid också sägas vara bra för sådant som inte kan ha några skäl – bilen, fosterlandet, djurlivet, osv. Att S är bra för min bil hindrar ju inte att S också är bra för mig, tvärtom är det bra för mig genom att vara bra för min bil. Någon kontrast med »för mig» är inte äsyftad såsom fallet är när en persons skäl är altruistiska eller moraliska.¹

(2) »S är god» = »S är god *ur en viss sorts synpunkt* (aspekt, perspektiv)».

De relevanta skälen är lika varierande som det finns olika sorters syften och normer för mänskligt handlande. Ett vanligt sätt att avgränsa aktuella mål, inklusive uppfyllandet av normer, är att ange *intresseområdet*: S är bra eller god ur politisk, moralisk, estetisk, militär, idrottslig, medicinsk, stilistisk, teknologisk, juridisk, ekonomisk, etc, etc synpunkt.²

(3) »S är god» = »S är god *under vissa omständigheter*».

Denna komplettering lappar i stor grad över dem som anges under (4) – (7), eftersom det går att få med begränsningar som avser omständigheterna i formuleringen av vad man vill göra eller vill skall hända. I stället för »S är bra att skriva med när det regnar (om man vill skriva)» säger vi hellre »S är bra att skriva med, om man vill skriva när det regnar». – Ett exempel på att något är gott under vissa omständigheter, vilket inte tillåter någon omskrivning till andra kompletteringssätt är dock lätt att finna på sinnesintryckens område: »S smakar gott, när man är väldigt törstig».

(4) »S är god» = »S är god, *om man vill göra x*».

(5) »S är god» = »S är god, *om man vill att p*».

Vi har här två formuleringar av *utilistisk godhet*, av vilka den senare omsluter den förra. (5) är för övrigt så vitt formulerad att den i sig rymmer alla kompletteringar av predikatsuttrycket »är god». Att även (4) till stor del sammanfaller med andra kompletteringar framstår som

särskilt tydligt om man betänker att »att vilja nå ett visst mål» är ett sätt »att vilja göra x».

Att S är bra betyder i detta fall, att det finns skäl att vilja att S existerar, om man vill nå det resultat som utpekas genom verbfrasen »göra x» (däribland att man håller på att göra något) eller om man eljest vill att det skall vara eller bli fallet som anges i satsen »att p». S är utilistiskt god om S är kausalt relevant för utförandet av x eller för att att p skall bli eller fortfara att vara fallet. S kan vara kausalt relevant antingen positivt – genom att bidra till förverkligandet eller bibehållandet av något – eller negativt – genom att förhindra att ett mål nås eller ett tillstånd bibehålls. Det som är kausalt relevant kan medföra faktiska förändringar som blott s a s ändrar klimatet för handlingars utförande, t ex genom att stärka en persons förmåga att göra något, ge skydd mot sådant som skulle kunna förhindra ett måls uppnående, öka förutsebarhet, trygghet, pålitlighet och höja kvaliteten på saker och tjänster som är av betydelse i sammanhanget.

S kan således allt efter omständigheterna vara positivt kausalt relevant för x, kausalt irrelevant för x och negativt kausalt relevant för x. I det första fallet är S bra, om man vill göra x, i de andra är S dålig. Men man kan lika väl säga, att S i det första fallet är nyttig, i det andra onyttig, men oskadlig, och i det sista skadlig. När vi säger att något är nyttigt eller utilistiskt bra är bakgrunden ofta den att också målet förutsättes vara bra eller gott, fastän inte enbart utilistiskt. Kroppslig och själslig hälsa, en persons välfärd och ett samhälles välfärd är exempel på sådana (generellt formulerade) mål. Det är med dylik bakgrund vi talar om goda vanor, seder, lagar, gärningar och egenskaper.³

För att det faktiskt skall finnas skäl att välja S är inte nödvändigt att man redan har ett mål; det är nog om det är möjligt att man kommer att vilja göra x. Detta återspeglas i satsen »S är bra att ha (i beredskap, till hands)», som närmast kan översättas till »S är bra, om man vill göra x, och det är tänkbart att något händer som gör att man vill göra x».

När de relevanta skälen är hedoniska, blir »om man vill göra x» eller »om man vill att p» överflödiga tillägg, eftersom det är logiskt nödvändigt att man vill uppleva behag.

¹ Se t ex *Barry* 11–15, som skiljer mellan »privately-oriented» och »publicly-oriented» värderingar.

² Se t ex *Barry* 11.

³ Se närmare *von Wright* 41–51, 116–118 och även *Baier*, *Value* 45–46.

7.4 För individgodhet särskilda kompletteringar av »S är god»

(6) »S är god» = »S är *särskilt* bra att göra *x* med, om man vill göra *x*».

Vad som här avses kan sammanfattas med att S är bra som *instrument*. S är inte bara utilistiskt bra utan därtill på något sätt särskilt bra. Det som är instrumentellt dåligt måste nämligen vara utilistiskt bra. Ett instrument är alltid ett medel för att nå ett mål. Det som inte är ett medel, dvs är dåligt utilistiskt sett, är varken bra eller dåligt instrumentellt sett (utan är odugligt). Det går fortfarande att skriva med en dålig penna.

Om 'bra' är satt i attributiv position (»S är en bra penna»), så är inte givet att 'bra' ger uttryck för instrumentell godhet, men det är mycket vanligt att så är fallet när den modifierade termen betecknar en artefakt eller något som eljest förutsättes tjäna ett eller flera syften. Tillverkade saker är i allmänhet tillverkade i syfte att kunna användas på ett visst sätt: en kniv för att skära och sticka med, en laxkniv för att skära rökt, gravad och rimmad lax med, en brödkniv för att skära bröd med, en scoutkniv skall kunna användas för att tälja med, fjälla fisk, m m. Det skulle knappast finnas anledning att skilja mellan (4) och (6), om vi inte hade saker tillverkade för att tjäna bestämda syften. Det går nämligen alltid att ändra verbfrasen: det som är instrumentellt bra, om man vill göra *x*, är utilistiskt bra, om man vill göra *x* på ett visst sätt.

I stället för att säga »Pennan är bra att skriva med (om man vill skriva)» säger vi helt enkelt »Pennan är en bra penna». Eftersom vi känner det normala syftet med användningen av pennor (poängen med att tillverka pennor) förstår vi genast vilket verb som är relevant. Det ligger därför en kärna av sanning i påståenden som »Att veta vad ett bord är är att veta dess funktion» (även om man kan identifiera t ex ett bord utan att behöva känna till vad det skall användas till). Den med sådana yttranden kopplade tesen om att man vid »funktionella termer» skulle kunna härleda vad som konstituerar en bra S från vad 'S' betyder är felaktig, eftersom man inte vet hur väl S måste fungera för att vara en instrumentellt bra S (ehuru man vet att den är utilistiskt bra om den överhuvudtaget fungerar: men det är inte denna form av godhet som är intressant: en penna blir inte en bra penna bara för att den duger att skriva med).¹

Ett annat sätt att ge uttryck för instrumentell godhet är att säga t ex »S är bra såsom penna». På samma sätt som tidigare får vi fram det relevanta verbet genom att vi känner till hur pennor skall användas.

Men i detta fall har vi inte bara den möjligheten att S är en penna – och som sådan bra – utan också att S inte är en penna, men likväl är bra att skriva med, dvs använda på samma sätt som en penna. S behöver således inte vara bra av sitt slag för att vara instrumentellt bra. En bra penna kan vara sämre som penna än något som inte är en penna.²

Om S är instrumentellt bra, måste S besitta egenskaper som är kausalt relevanta för uppnående av målet (att göra x). Som vanligt kan förefintligheten av dessa egenskaper åberopas som skäl för att välja S. Men det väsentliga är ändå (de framtida) resultaten av att använda S och det är inte säkert att man alltid vet vilka egenskaper hos S som är kausalt relevanta.³

Ett instrument är något som användes av någon, även om ett sådant påstående får ges en mycket vid tolkning när »instrumentet» bara är att man gör x på ett visst sätt. Instrumentets grad av brukbarhet kan vara olika beroende på vem som använder det. En personrelatering av den sorts som anges under (1) i föregående avsnitt kan därför vara befogad: t ex »S är bra för mig (för barn, för lekmän, för handikappade, etc) att göra x med, om man vill göra x».⁴

Att A t ex tycker om att hålla en viss kniv i handen kan ha betydelse för dess användbarhet, den grad av nytta den gör. Att den är bra att skära med kan alltså kausalt bero på att A har en prohållning till (att hålla i) den. Varje prohållning kan emellertid inte ha sådan verkan: det kan inte påverka dess användbarhet som kniv att A tycker om den därför att den tillhörde hans farfar.⁵

(7) »S är god» = »S är god, *om man vill ha någon som gör x bra*». »S» hänför sig här inte till någon eller något som man kan göra något med, utan till någon eller något som själv(t) kan göra något, dvs till människor, företag och andra juridiska personer, djur, maskiner, m m. Också här kan vi använda formlerna »S är bra såsom . . .» och »S är en bra S». S kan sålunda vara bra såsom t ex schackspelare, general, löpare, president eller affärsman och S kan vara en bra schackspelare, general, etc. Om S är bra som general är han sådan att det finns skäl att vilja att han är sådan (= skäl att välja honom), om man vill ha en general. Men det räcker inte. S är inte bra som general bara därför att han kan göra det som en general skall göra. Han måste kunna och – eftersom det rör sig om människor – vilja göra det han skall göra på ett bra sätt. Detta framgår klarare, om vi tar en term av vilken det genast framgår vad man vill att S skall göra, t ex 'löpare'. S är en bra löpare, inte bara om han kan löpa, utan först om han därjämte löper bra, dvs kan och

vill löpa på ett sätt som är bra. (Att löpa bra är inte detsamma som att någon löper och detta är bra — på något sätt.)

Huruvida S gör x bra beror på syftet eller syftena med att göra x. Avgörande blir därför dels huruvida S kan göra det som är instrumentellt bra för syftets eller syftenas uppnående och dels om han kan åstadkomma resultat som är bra (inom ramen för syftet eller syftena). Huruvida ett resultat är bra får avgöras genom en jämförelse — se under (8); utgångspunkten är att vissa resultat skall åstadkommas.

Vad en person skall kunna och vilja göra för att på detta sätt räknas som *tekniskt god* beror naturligtvis på vad man vill att han skall kunna och vilja göra. Saken är relativt enkel, när syftet är så entydigt bestämt som i det fallet att S är bra såsom löpare: det gäller att springa en viss sträcka på relativt kortaste tid. Det är svårare att säga vad man vill att S skall göra, när han bedömes såsom uppfyllande en roll, utövande ett yrke eller en befattning, e dyl, ty då har han i regel ett brett spektrum av uppgifter och det är sällan entydigt bestämt vad han måste göra för att fylla rollen, utöva yrket, etc. Härtill kommer att tillhörighet i den relevanta klassen ibland är konventionell — om någon är president beror det på att han eller hon i laglig ordning utnämnts till president — och ibland naturlig — om någon är sångare beror det på att han eller hon sjunger relativt bra. I det senare fallet måste S kunna göra något relativt bra för att överhuvudtaget räknas till jämförelseklassen: den som sjunger dåligt är ingen sångare, medan även den odugligaste president är president.

För att tillskrivas teknisk godhet behöver man inte vara bra av sitt slag och således tillhöra en viss klass. S kan vara bra, om man vill ha någon som sköter presidentsysslan på ett bra sätt, men på grund av det konventionella villkoret för att bli president kan vi inte säga att S är bra som president, utan får nöja oss med att säga att han vore bra som president (om han bleve utnämnd i laga ordning).

Teknisk godhet, skicklighet, förmåga att åstadkomma det som är instrumentellt bra för ett syfte förverkligande och förmåga att åstadkomma bra resultat kan testas genom tävlingar och jämförelser. Alla tester behöver inte ge svar som utvisar att personen (etc) har en relevant förmåga, även om man beaktar att en förmåga alltid måste tillskrivas någon eller något genom extrapoleringar från vad han (etc) gör under olika omständigheter. En del testresultat är bara att betrakta som symptom eller tecken på att han har förmågan; vad man kan fastställa är att han har sådana egenskaper eller har gjort något som med viss sannolikhet är korrelerat med ifrågavarande förmåga. (Tänk t ex på re-

lationen mellan att ha goda betyg i juris kandidatexamen och att ha goda kunskaper i juridik — dvs ha förmåga att ge riktiga svar i juridiska frågor — eller mellan att ha goda betyg och att vara en god jurist.) Man kan för sådana fall tala om symptomtester. Idrottstävlingar ger typexempel på den andra typen av tester: kriterietester. Den som springer 100 m på 10,0 sekunder har med nödvändighet åtminstone tillfälligt förmåga att göra detta. Många roller, funktioner, befattningar, etc är som sagts sådana, att det inte i förväg eller kanske ens någonsin går att precisera vad man skall kunna göra för att fylla rollen, etc. I så fall är kriterietestning utesluten. Helt omöjligt är att kriterietesta skapande förmåga hos t ex artister och vetenskapsmän.⁶

Som nämnts kan även maskiner vara tekniskt goda. Att de gör x bra är detsamma som att de fungerar bra, åstadkommer bra resultat. Även om man inte kan tillskriva dem handlingar, så kan man tillskriva dem aktivitet. Det vill dock synas, som om en maskin som är tekniskt bra lika gärna kan sägas vara instrumentellt bra: den är bra att göra x med, om man vill göra x.

Kroppsorgan (t ex hjärtat, ögonen) och själsfakulteter (t ex minnet) kan liksom maskiner fungera bra eller dåligt. Det ligger nära till hands att tillskriva dem en autonom aktivitet. Det är svårare att se dem som instrument än fallet är beträffande maskiner: det går visserligen att säga att ögonen är bra att se med, men inte att hjärtat är bra att pumpa blod med eller att minnet är bra att minnas med. Beträffande kroppsorgan finns det anledning att enbart tala om teknisk godhet, vilket är så mycket lättare som det är klart vilka funktioner de olika organen har och att de fungerar bra är nödvändigt (utilistisk faktumgodhet) för ett gott liv, dvs ett liv som är rikt på upplevelser som innefattar behag och som det därför, om det beskrives som ett levnadssätt, finns skäl att välja eller, om det beskrives som vad som faktiskt är eller blir fallet, det finns skäl att vilja skola fortfara vara fallet respektive förverkligas. (För övrigt är det ju det normala att organ fungerar bra. Endast undantagsvis, t ex vid läkarundersökningar, har vi anledning att säga att hjärtat är bra.) Beträffande själsfakulteter (och beståndsdelar av en persons karaktär) är det emellertid så att det egentligen inte finns någon entitet som skulle kunna tillskrivas teknisk godhet. Att någons minne är bra är liktydigt med att hans förmåga att minnas är bra. Själva förmågan kan knappast tillskrivas vare sig teknisk eller instrumentell godhet — men väl utilistisk — medan däremot den person som har förmågan på grund därav kan vara tekniskt god.

Vi har inte valt de kroppsorgan vi har och kan inte heller välja dem⁷, låt vara att denna omöjlighet är empirisk och genom transplantationskirurgiens framsteg kan förvandlas till en svårighet. Det är möjligt att hålla fast vid formeln »skäl att välja» om vi säger att »Mitt hjärta är bra» betyder »Det finns skäl (eventuellt: för mig) att välja mitt hjärta, om man vill ha ett hjärta som fungerar bra och om det vore möjligt att välja». Men det är enklare att använda den mer generella formel, enligt vilken »Mitt hjärta är bra» betyder »Det finns skäl att vilja att mitt hjärta är (fortsätter att vara) som det är, om man vill ha ett hjärta som fungerar bra». Skälet för att vilja detta är att det är nödvändigt eller åtminstone av nytta för ett gott liv. Den generella formeln är att föredra även beträffande förmågor och karaktärsdrag.

Det sätt att använda termerna 'utilitistisk', 'instrumentell' och 'tek-nisk' som jag här gjort till mitt ansluter till von Wrights terminologi. Det kan inte göras gällande att denna terminologi är allmänt accepterat. Tvärtom torde det t ex vara vanligast att vad jag kallar »utilitistisk godhet» kallas »instrumentell».⁸

Vi kommer nu till en komplettering som i motsats till de övriga hän-
för sig till subjekttermen:

(8) »S är god» = »S är, *såsom tillhörig klassen K*, god».

Denna komplettering är förutsatt i alla fall där ett påstående att någon eller något är bra innefattar en *jämförelse*. Säger vi t ex att S är en bra simmare kan vi avse alla i världen, alla i Sverige, alla i Uppsala, alla i Uppsala under en viss ålder, osv i oändlighet. Som synes har redan an-
förda kompletteringar en viss betydelse för angivandet av den relevanta jämförelseklassen: om S är en bra simmare, så är jämförelsesubjek-
ten begränsade till alla som kan simma eller t o m till alla som kan sim-
ma relativt bra.

Om S är bra såsom tillhörig K, är S bättre än en del andra individer i K och om S kan väljas, så finns det således vissa skäl att välja S fram-
för andra individer i K.

Det har gjorts gällande, att all användning av 'god' och 'bra' inne-
fattar jämförelser.⁹ I så fall skulle dessa ord vara icke-elliptiska relativa
termer. Att säga att S är bra vore då nödvändigtvis att säga att S är
bättre än något annat. Jag tror inte att detta är riktigt. När något be-
finnes bra räcker det med att man förstår att det finns skäl att välja
det; det är alltså inte nödvändigt att man föreställer sig något annat
alternativ än en negation av det faktiska förhållandet, dvs att S inte
har de egenskaper som gör att det finns skäl att välja S. (Man kan säga
att om det är bra att p, så är det nödvändigtvis så att det är på samma

sätt bättre att p än att -p. Men det är inte detta som rimligen kan avses när man säger att yttrandet av »S är god» innefattar en jämförelse. Vanligen åsyftas en jämförelse med en standard.¹⁰) Även om det faktiskt föreligger en valsituation följer icke av att S är bra eller dålig med nödvändighet att S är bättre eller sämre än något annat; S kan vara sämst i jämförelseklassen men ändå vara bra. — Men ibland innefattar »S är bra» en jämförelse.

'God' kan förekomma både attributiv och i predikativ position: »God K» respektive »S är god». I det förra fallet modifierar 'god' en klassterm (värdtermen), i det senare det syntaktiska subjektet.¹¹ Det har nu hävdats, att 'god' alltid modifierar en klassterm, dvs alltid befinner sig i attributiv position. Ordet skulle, som en del säger, vara »substantiv-hungrigt». »S är god» skall i så fall alltid läsas som »S är en god K» och den senare satsen får inte uppfattas som »S är en K och S är god». ¹² Också denna tes är oriktig. »S är en god människa» betyder faktiskt »S är en människa och S är god (företrädesvis: ur moralisk synpunkt)». ¹³ En modifikation av värdtermen »K» behöver inte innebära att en jämförelse sker inom den klass som denna denoterar. Men den kan göra det. För att så skall vara fallet måste »god K» kunna ersättas med »god såsom K».

Som vi tidigare sett kan både instrumentell och teknisk godhet uttryckas med 'god såsom K'. Dessa typer av godhet kan således tillskrivas en individ bara efter en jämförelse av individerna i en klass. När »S är god» är lika med »S är god såsom K» och fråga är om instrumentell eller teknisk godhet, har klasstermen 'K' en dubbel funktion: att utpeka jämförelseklassen och att utpeka relevanta syften (relevanta verb) och därmed relevanta handlingsskäl. Som sagts kan S antingen vara en K eller utan att vara en K ändå vara bra såsom K. Beroende på vilketdera som är fallet blir jämförelseklasserna olika; i förra fallet K, i det andra K jämte det som kan fylla samma funktion som individerna i K. Om S är bra såsom K och tillhör K, då är S *bra av sitt slag*.

När »S är god» är lika med »S är god såsom K», men det inte rör sig om instrumentell eller teknisk godhet, dvs 'K' ger ingen ledning beträffande syften och funktioner, då är S alltid bra av sitt slag. Det som är bra såsom simhopp måste vara ett simhopp. Av kontexten kan dock ibland framgå att även en naturlig kategori tänkes tjäna visst syfte. Hästar kan t ex tilläggas funktionen att tjäna som riddjur; en mula kan då sägas vara bra såsom häst.

Det är visserligen möjligt att säga att S är god såsom människa, men i vart fall är inte fråga om instrumentell eller teknisk godhet. I motsats

till vad Aristoteles trodde och till vad bl a Geach och Vendler i våra dagar hävdar, så har människan ingen speciell funktion att fylla eller roll att spela.¹⁴ En god människa tillskrives inte godhet på grund av vad man kan göra med honom eller vad han kan och vill göra, utan på grund av vad han faktiskt gör. Han är god därför att han faktiskt åstadkommer något vi finner vara gott. Underlaget för att tillskriva A godhet är således faktumgodhet: »Att A gjorde x var bra», vilket också kan sägas med »Det var bra av A att göra x».¹⁵ Tanken på att välja A är då främmande. 'A är god' betyder 'Det finns skäl att vilja att S är sådan han är' och detta skäl är att han gör vad som är gott eller bra.

När S är bra av sitt slag är S bättre än en del individer som tillhör klassen. Alla typer av skäl är tänkbara som relevanta, utom vid instrumentell och teknisk godhet, där ju skälen bestämmes av syftena.

Vi kan som sista typ av komplettering av »S är god» uppföra:

(9) »S är god» = »S är god såsom K» = »S är god, om man vill ha en K».

En sådan komplettering har dock ingen självständig funktion. Den täckes av de föregående. Tveksamhet huruvida så är fallet kan visserligen råda beträffande t ex »Parthenon är ett bra (fint) doriskt tempel». Skälen för att anse att något är ett bra doriskt tempel verkar framgå redan av definitionen — som kan vara bl a denotativ eller ostensiv — av 'doriskt tempel'. Jag tror dock att vi här bara har med instrumentell godhet att göra: »Parthenon är bra att se på, studera, osv, om man vill se, få veta, etc hur ett doriskt tempel skall se ut (ser ut)». Alla fall av att S är ett *bra exemplar* av K eller ett bra exempel på en K (t ex ett bra exempel på att göra x) torde vara förklarliga med denna modell. Den relevanta jämförelseklassen framgår ovanligt tydligt. Skälen för att välja inom denna har att göra med hur pass kausalt relevant S är för syftets uppnående; Parthenon kanske är ett bra doriskt tempel, därför att det särskilt tydligt framgår vad som kännetecknar ett doriskt tempel, alla karakteristika finns där, det är väl bevarat, osv.

Ett exempel på att något är ett bra exemplar av K är när en handling utföres »tekniskt skickligt», vilket närmast är detsamma som att den är symptom på att den utförande personen är tekniskt bra.¹⁶ När man säger att något är bra gjort och har denna handlingens tekniska aspekt i tankarna¹⁷ är jämförelseklassen i allmänhet begränsad till en mindre del av alla utföranden av handlingen, t ex till alla ens egna, alla på en viss arbetsplats, alla i det egna landet, osv.

Jämförelser är omöjliga utan en gemensam jämförelsegrund. Det går inte att ta en kinesisk, en fransk och en rysk kock och säga vem av dem

som är bäst bara med utgångspunkt i hur den mat smakar som de lagar, eftersom de inte lagar samma sorts mat.¹⁸ Det går inte att säga vem av Borzov och Viren som är bäste löparen, men det går att säga vem som är den bäste sprintern och vem som är den bäste långdistanslöparen.¹⁹

- 1 Jämför *Conway* 590–592. Om begreppet funktion, se *Wright*. Y är en funktion hos X, om X finns någonstans för att X åstadkommer Y och Y är en följd av att X finns där.
- 2 Till det sagda, se *von Wright* 19–24, 163, *Stevenson*, *Facts* 228–230, *Hare* 99–103, *Gauthier* 76–80.
- 3 *von Wright* 26–27.
- 4 *von Wright* 27–28.
- 5 *von Wright* 28–29. – Man kan teoretiskt tänka sig att S är instrumentellt bra fastän skälen för att välja S är enbart hedoniska. S är då bra att åstadkomma behagliga medvetenhetstillstånd med. Men i praktiken förutsättes att man har behov att säga att S är instrumentellt dålig, fastän man gillar S (ehuru mindre än om S vore instrumentellt bra).
- 6 Till det sagda, se närmare *von Wright* 19, 32–39, 115, *Kemp* 160–161.
- 7 Se diskussionen hos *von Wright* 51–62.
- 8 Se nedan 9.4, och om utilistiska termer, ablitetstermer och instrumentella termer, nedan 8.4.
- 9 Se t ex *Nowell-Smith* 167–168, *Kovesi* 151–156, *Osborne*, *Introduction* 17.
- 10 Se därom 1.3 och 7.6.
- 11 *Ziff* 201.
- 12 Se t ex *Geach* och *Vendler* 176, 190.
- 13 Se närmare *Hare*, *Good* 78–79 (och därtill *Hare* 100), *Urmson* 112–113, *Patton & Ziff* 529–530, 536.
- 14 Se *Vendler* 194–195, *Geach* och kritiken hos *Hare*, *Good* 81–82, *Patton & Ziff* 535–536, *von Wright* 133–135, *Margolis* 107–111.
- 15 Se *Vendler* 191.
- 16 Jämför *von Wright* 114–115.
- 17 Det kan finnas normer för eller typfall på hur handlingen skall utföras; tänk t ex på en viss sorts simhopp.
- 18 Se *Kemp* 163–164.
- 19 Till vad som sagts i detta och föregående avsnitt, se vidare *Ziff* 202, 210–218, *Stevenson*, *Facts* 226–228, *Kovesi* 152, *Fogelin* 163, *Rescher* 57, *Sparshott* 119, *Margolis* 32–35, 106–107, *Rawls* 401–404. Jag har haft nytta av *Vendler* 189–194, som dock har en överdrivet optimistisk uppfattning om möjligheterna att dra fram relevanta syften (verb) ur värdertermerna för 'god'; se därtill *Patton & Ziff* 530–532. Av ovanstående framgår att distinktionen hos *Urmson* 99–116 mellan »good of a kind» (jänte »good in a role») och »good from a point of view» är för enkel för att göra rättvisa åt alla de sätt varpå ellipsen »S är god» kan fyllas ut. Motsvarande gäller – se 6 vid och i not 6 och 7 – distinktionen mellan det som är bra som medel och bra som mål (eller är gott i sig).

7.5 Ytterligare om vad 'god' betyder

En kontroll av om den i det föregående utvecklade teorien om vad 'god' betyder är hållbar kräver naturligtvis en omfattande analys av en stor mängd olikartade exempel, ett företag som är ogenomförbart i

förevarande sammanhang. Även om åtskilliga fall inte med lätthet kan passas in i de angivna analysmönstren, torde ändå de flesta utan större svårigheter kunna härledas från klara fall.

Den konventionella hälsningen »God morgon (dag, etc)! » synes sålunda ha ett begripligt innehåll som ellips av »Ha en god morgon (etc)! » eller »Jag önskar, att ni har (får) en god morgon (etc)». ¹ En morgon är god, om den är sådan att det finns skäl att vilja att den är sådan. Responsiva yttranden såsom »Gott! » och »Bra! » är ellipser för »Det är bra att p». ² I »Den gode Johansson hade fel» eller »Min goda fru, säg mig nu genast var vattenkiosken är belägen! » är skälen för godhet inte desamma som när man säger »Johansson är god» eller vid användningen av det för lekmän numera underligt klingande juridiska uttrycket 'god man'. ³ Utan att ha forskat i saken vågar jag en gissning på att 'god' i de anförda exemplen härrör från den tid då herrar, husbönder, husfruar eller fria män var »goda», enär det fanns skäl att välja att vara en sådan (eller åtminstone vilja vara det), p g a den »goda» position de i olika hänseenden befann sig i. ⁴ Betydelsen hos ett uttryck som »Var så god och gör x! » klarlägges enklast genom en översättning till ungefär »Ni är god mot mig (genom att vara artig eller eljest efterkomma mina önskningar), om ni gör x». (A är god mot B, om han gör något som är bra för B.)

Man får vidare räkna med sammandragningar, som för med sig att 'god' skenbart modifierar andra termer än som verkligen är fallet. Sålunda är 'goda avsikter' enklast att analysera som 'avsikter att göra vad som är gott'. ⁵ Den som gör ett gott intryck gör intryck av att vara bra på något sätt. Den som har gott samvete har ett samvete som säger honom att han gjort något som är gott eller i vart fall inte gjort något som är ont (vilket utgör skäl för att vilja att samvetet är så beskaffat som det är, eftersom ånger som regel är plågsam).

Vidare kan 'god' förekomma i liknelser — »Han är god som guld» — eller i metaforer — »Gott och väl en timme», »En bra stund». De senare uttrycken torde härröra från en analogi med »Gott mått» — i motsats till »Dåligt (knappt) mått» — dvs sådant mått som är gott ur köparens synpunkt.

'God' är således inget odefinierbart ord. Det är inte heller outhärdligt. Man kan säga allt som går att säga med det utan att använda det. Men det är behändigt, därför att det är så kort och generellt. Man vinner åtskilligt i språklig ekonomi genom att bruka det. ⁶ En del av dess höga användbarhetsgrad ligger i att så mycket överlämnas till att utläsas ur kontexten.

Godhet är ett abstrakt begrepp och ett av språkets mest generella. Inget hindrar att man säger att det är ett slutet begrepp, men som i de flesta fall då detta låter sig sägas har det ingen större betydelse. Åtminstone förklaringar av vad 'handlingsskäl' betyder måste utnyttja öppna begrepp. Att begreppet handlingsskäl och därmed även begreppet godhet är synnerligen vagt är tydligt; gränsfallen är många.⁷

Om vi frågar »Varför är S god?» kan vi få en rad olika sorters svar. Allting som kan vara handlingsskäl kan ju åberopas. Exempel på svar är »Jag gillar S» och »S orsakar F». Sådana påståenden är sanna eller falska och de är teoretiska utsagor. Vad som konstituerar handlings-skäl har så utförligt som i detta arbete är möjligt behandlats i kapitlen 3–5.

Frågar vi vidare: »Varför är det ett skäl för att S är god?», kan svaret bestå i att den elliptiska satsen »S är god» kompletteras. Härigenom förklaras på vad sätt det åberopade skälet är relevant. Det sker också en precisering av »S är god»; det är inte längre denna sats som skall verifieras, utan t ex »S är god ur moralisk synpunkt».

Frågar vi sedan: »Varför är det ett skäl för att vilja göra x?», så är också svaret på denna fråga ett sant eller falskt påstående. Huruvida något är ett handlingsskäl är en teoretisk fråga, dvs den avgöres på vanliga empiriska⁸ och semantiska grunder (den är således beroende av vad 'handlingsskäl' betyder). Huruvida någon *har* (ett) skäl är också en teoretisk fråga, som förutsätter att den föregående är avgjord. T ex »Jag har skäl att göra x» skiljer sig i fråga om möjlighet till verifikation inte från andra empiriska påståenden.⁹ Men denna utsaga är ju också en *pragmatisk* utsaga. (Om att alla pragmatiska utsagor också är teoretiska, se ovan 3.2.) Härav följer att »S är god» är en pragmatisk utsaga, men också en teoretisk. Ett påstående om att något är gott är således sant eller falskt. Min teori kan därför betecknas som »*kognitivistisk*», utan att därför vara naturalistisk eller intuitionistisk eller förutsätta enighet i fråga om måttstockar för godhet.¹⁰

'God' är inget särskilt problematiskt ord, utom däri att dess höga grad av generalitet gör det föga ägnat för information när kontexten inte har så mycket att ge (jämför 'någon' och lika generella termer); det lämnas öppet vems handlingsskäl som är aktuella och det finns möjlighet att lita till vilket skäl som helst. Problem uppstår dels därför att »S är god»-satser är elliptiska och att det finns många olika kompletteringar och kombinationer därav att välja på, dels därför att praktiskt taget allting kan i kontext vara ett handlingsskäl. Härtill kommer den faktor som ställer till så stor förvirring när det gäller att avgöra

om två personer motsäger varandra: man kan ha tillräckliga skäl för att göra x samtidigt som man har tillräckliga skäl för att göra icke-x (begreppet skäl för att tro är däremot — av pragmatiska skäl — så konstruerat, att man inte kan ha tillräckliga skäl för att tro att p och samtidigt ha tillräckliga skäl för att tro att icke-p).

¹ Ziff 209. Observera att vi på ett motsvarande sätt tappat betydelsen hos »Adjö!», dvs »A dieu!» = »Åt Gud (anbefaller jag dig)!».

² Ziff 207.

³ En enligt juridiskt språkbruk god man är sådan som han bör vara enligt min teori, dvs en man som det finns skäl att välja om man vill ha någon att utföra vissa ting.

⁴ Se Ziff 208–209 för något liknande i engelskan.

⁵ Se von Wright 125–126. — Att vara god för något (t ex ett belopp) är att vara sådan att det finns skäl att välja vederbörande om man vill ha någon som har förmåga att göra x (t ex betala eller stå i borgen för en viss summa pengar).

⁶ Ziff 1.

⁷ Se även von Wright 14, 26–27, 35.

⁸ Detta skall inte förväxlas med det förhållandet att metoderna för att finna något vara sant eller falskt i sin tur bygger på pragmatiska överväganden, se 1.1.

⁹ Se t ex Grice 95–100.

¹⁰ Med det sista avses den typ av teori som Urmson (se 142–143) och Baier företräder.

7.6 Kriteriemisstaget och standarder

'God' har inte många olika betydelser¹, såsom ofta hävdats. Det vanligaste skälet för att hålla 'god' för flertydigt är att de egenskaper hos personer, djur, saker, osv som gör att de är goda är så skiftande. En bra kniv är skarp, en god jordgubbe är söt, men en bra kniv är inte söt och en god jordgubbe är inte skarp. Alla ledande moralfilosofier har under senare decennier opponerat sig mot att detta förhållande skulle ge anledning att säga att 'god' är ett flertydigt ord. I stället har vi rekommenderats att skilja mellan mening och kriterier. Som redan upprepade gånger framhållits, har meningen därvid hämtats från den illokuta eller den perlokuta nivån och kriterierna från »fakta». Ofta har man likväl låtit kriterierna konstituera en särskild sorts mening (den deskriptiva). Härav följer att den deskriptiva meningen hos 'god' skulle vara utomordentligt varierande.

Hela detta betraktelsesätt bygger på vad jag kallat »*kriteriemisstaget*» (se Introduktionen). Detta består i en sammanblandning av (*menings*)-*kriterier* och vad som — om man skall vara tillmötesgående — kan kallas »*sanningskriterier*». ² Meningskriterier anger förutsättningarna för ords eller begrepps användning. Relationen mellan kriterier och begrepp är semantisk eller — som en del säger — logisk. Meningskriterier ger också ramen för vilka omständigheter som faktiskt behöver

föreligga för att ett påstående skall vara sant. Om a, b och c är tillräckliga och nödvändiga kriterier för användningen av ett visst ord 'P', så sätter de alltså ramen för de omständigheter varunder »S är P» kan vara sant. Sanningskriterier är de faktiska förhållanden, t ex existensen av vissa egenskaper hos ett existerande objekt, som gör att meningskriterierna i det särskilda fallet är uppfyllda. För många ord är meningskriterierna så enkla att det för ett visst påstående inte finns anledning att beakta den påtalade distinktionen. Men även för så vanliga ord som, låt oss säga, 'tung' och 'lätt' finns en påtaglig skillnad: om vi säger att en bil som väger 3 000 kg är tung och att en penna som väger 1 hg är tung, så använder vi samma meningskriterier, medan sanningskriterierna är helt olika (en bil som väger 1 hg kan inte vara tung). Med sanningskriterierna startar vi s s från verkligheten. Vi utgår från vissa sanna satser rörande faktiska förhållanden. Med meningskriterier startar vi från den begreppsliga nivån. När de inte omedelbart sammanfaller finns utrymme för argumentation: Bilen väger 3 000 kg, men är den tung? Jordgubben är söt, men är den god? Vid all verifikation som bygger på argumentation spelas en väsentlig roll av den semantiska process, som består i att man, genom precisering i riktning mot det faktiska förhållande som är aktuellt, ändrar betydelsen hos den sats som skall verifieras.

Alltså: de faktiska omständigheter som gör att det är sant att S är god är inte identiska med (menings)kriterierna för 'god' eller »god», såvida inte de faktiska förhållandena beskrives så generellt som t ex att »det finns skäl att välja S».

Att observera är nu att verifierandet av att ett handlingsskäl föreligger ofta innesluter verifikation av en sats rörande ett orsakssammanhang. I väldigt många fall blir detta orsakssammanhang — liksom dess följdfaktor — känd eller eljest oproblematiskt, så snart man får veta vad det är hos objektet som är orsaken, dvs hur objektet är beskaffat. I andra fall vet vi kanske att det finns skäl att välja något, men vi vet inte varför, dvs vi vet inte vad det är hos objektet som är kausalt relevant. Vidare säger oss erfarenheten ofta, att om S är så och så beskaffat, så finns det skäl att välja S (eller eljest att vilja att S existerar), emedan man eller vi själva gjort upprepade bedömningar som lett till detta resultat. Vi kan därför göra *empiriska generaliseringar* av innehåll att om S är så och så beskaffat, så är S bra eller gott. Vi underlättar framtida bedömningar genom att uppställa sammanfattande normer: standarder eller måttstockar. Slutligen och kanske viktigast: vi lär oss vad 'god' betyder på samma sätt som de flesta andra ord, näm-

ligen genom att exempel utpekas för oss, dvs genom ostensiva och denotativa definitioner.³

Allt detta för med sig en koncentration på egenskaperna hos det som tillskrives godhet, på vad som kännetecknar det som kallas »bra» och »gott». Den verkliga roll dessa egenskaper har är emellertid begränsad. Verifierandet av deras förekomst är en del av ett påstående om att det finns skäl att välja S eller vilja att p. De har inget direkt att göra med vad 'god' betyder. Även om det vore så att man kunde precisera alla (menings)kriterier för 'god' så att de täckte alla tänkbara fall, skulle vi inte finna någon överensstämmelse mellan dessa och egenskaperna och andra kännetecken hos det som är gott, eftersom verifierandet av de senares existens fortfarande utgör bara en del av verifikationen av »S är god».

Samtidigt är det naturligtvis av pragmatiska skäl inte sällan befogat att underlätta bedömningars företagande, vilket sker just genom att man formulerar tumregler för hur en S skall vara beskaffad för att vara god, dvs genom att uppställa standarder.⁴ Även om standarder är resultat av sammanfattningar, dvs logiskt sekundära i förhållande till företagna bedömningar, blir de alltså av praktiska skäl omvandlade till normer som är logiskt primära i förhållande till bedömningar. Poängen med att ha dem är att man skall slippa att ständigt ifrågasätta om de är riktiga.⁵ För att viss verksamhet skall kunna bedrivas kan det krävas att man beslutar att vissa normer skall användas, enär det skulle vara alltför betungande att ständigt utföra omfattande bedömningar. Sådana standarder behöver inte ens ge uttryck för en pålitlig sammanfattning av vad som kännetecknar en bra S. Det kan vara befogat att ha enklare normer. (Se ovan 7.4 om symptomtest och kriterietest av teknisk godhet; i båda fallen användes standarder.) Det kan också finnas skäl att bibehålla en norm som inte längre är rimlig som standard. Men generellt kan sägas att ett regelsystem inte i längden kan fungera med stora avvikelser mellan normer och rimliga standarder.

När det inte är 'god' som definieras, utan 'god S', så ger en standard en syntetisk definition (se Introduktionen), vilken dock lätt kan bli felaktig på grund av ändrade förhållanden. Vidare kan »god S» definieras stipulativt (analytiskt eller denotativt) med hjälp av en standard; en sådan definition får dock vara ad hoc om inte kontakten med vad 'god' betyder skall släppas.

Att uppställa en standard är att ge uttryck för ett krav på hur något skall vara beskaffat för att vara bra. Relaterad till en viss person eller en viss grupp personer kan en standard betecknas som *empirisk*. Man

får reda på vad standarden innehåller genom att undersöka vilka krav personerna ställer. Härifrån kan skiljas *ideala* standarder, dvs sådana som ger uttryck för krav som man finner bör ställas på något för att det skall vara bra. Att märka är att denna distinktion fortfarande avser standarder såsom empiriska generaliseringar av när något är bra, sammanfattningar av företagna bedömningar. Detta innebär att både empiriska och ideala standarder är utsatta för ständiga förändringar vid nya insikter rörande under vilka omständigheter något är bra. De nya insikterna beror främst på att ändrade förhållanden har gjort att något som förut var bra nu är mindre bra eller dåligt, medan det som förut var dåligt kan ha blivit bra.

Inom ramen för vad som är bra kan finnas stora variationer. Om det finns skäl att välja S, så kan dessa uppvisa en betydande gradskillnad i fråga om styrka. En standard kan därför formuleras olika beroende på hur goda man vill att de ting skall vara som standarden hänför sig till. En formulering av en standard innefattar ett val som delvis baseras på annat än en sammanfattning av när S är bra (det kan ur olika synpunkter vara lämpligt med vissa formuleringar och inte med andra) och delvis kanske är helt arationellt (t ex kvantitativa element i en standard; att kvantitativa element överhuvudtaget finns med kan där emot vara väl motiverat). Att godhet är en gradfråga — beroende på att handlingsskäl kan ha olika styrka — återspeglas även i att en standard kan innehålla skalära element och att godheten kan vara beroende på hur många av i en standard upptagna element som är uppfyllda.

Inom samhällen och samhällsgrupper är ganska vanligt med förut fattade eller förutfattade meningar och därmed långtgående enighet om vad som skall krävas för att någon eller något skall vara bra eller god (gott) ur någon synpunkt och på något sätt.⁶ Åtskilligt av vad folk finner vara bra eller dåligt att göra är sammanfattat som juridiska normer; t ex Brottsbalken kan i stor utsträckning sägas vara uttryck för krav på hur personer skall handla för att deras handlingar inte skall räknas som dåliga eller onda. Ur samhällets synpunkt ligger det närmare till hands att se brottsbeskrivningar som standarder för straffvärdhet och inte för godhet (eller frånvaron därav). Man kan föreställa sig ett straffrättsligt system, som går ut på att varje person, som gör något som det finns skäl för staten att ingripa mot, skall bli föremål för den åtgärd, som man i det särskilda fallet finner befogad. Men detta skulle aldrig kunna fungera i ett så komplicerat samhälle som vårt. Utan normer skulle det bli kaos. Men dessa normer kan inte heller vara standarder som är beroende av relativt ofta fullständigt genomförda

bedömningar om vad som är dåligt för samhället och dess medborgare, om bristande efterlevnad griper så djupt in i medborgarnas liv som risken för straff gör. Rättssäkerheten kräver att straffrättsliga normer är fastställda i förväg. Skall de betraktas som standarder för straffvärdhet, så måste tilläggas att de inte är rättsligt relevanta därför att de är standarder utan därför att de uppställts genom lagstiftning. Trots detta finns stort utrymme för standarder inom straffrätten på områden där man inte velat eller kunnat lagstifta, utan överlätit till »praxis» att lösa frågorna. Det klaraste exemplet är att finna i de standarder som utbildas i straffmättningsfrågor och avser under vilka omständigheter en som begått brott är värd att få ett visst preciserat straff.⁷

¹ Se Ziff 202–203, von Wright 14–15.

² Distinktionen är uppmärksammas av Hubbeling 58–61 (kriterier som karakteristika »to define something» och kriterier som norm, standard, test). Se även Barry 193 (men »ability to turn in scores lower than the average of the relevant class» är inte kriterium för »god (golfspelare)», fastän det är ett skäl för att anse någon vara en god golfspelare).

³ Wittgenstein § 77: »Wie haben wir denn die Bedeutung dieses Wortes (»gut« z B) gelernt? An was für Beispielen; in welchen Sprachspielen? Du wirst dann leichter sehen, dass das Wort eine Familie von Bedeutungen haben muss.» Men det är dock föga träffande att tala om en familj av betydelser, om man inte med »Bedeutung» avser »denotation»; och i så fall har man inte sagt mycket: praktiskt taget allting kan ju denoteras av »god». von Wright 16–17 finner det obefogat att i detta sammanhang tala om en familj av betydelser. Enligt Searle 152 skulle »god» emellertid ha en familj av betydelser, varur han nämner (1) »meets the criteria or standards of assessment or evaluation», (2) tillfredsställer vissa intressen eller (3) behov; och (4) uppfyller vissa syften. (2) – (4) ger exempel på tänkbara handlingsskäl. (1) är än mindre upplysande: egentligen säges inte mer än att »god» är tillämpligt när något uppfyller kriterierna för bedömning av godhet. Även Casey 46–52 finner en familjelikhet, ehuru mellan »criteria of application» för »god», som inte kan definieras med hjälp av dessa kriterier. Casey menar att det inte finns något extra element som åstadkommer skillnaden mellan beskrivning och värdering, men inget sägs för att förklara vad en värdering är eller varför användningen av »god» gör att en värdering föreligger, utöver (41): »We cannot use evaluative language (except in an »inverted commas» sense) without committing ourselves in various ways.»

⁴ Det kan tilläggas att »standard» i här avsedd betydelse – dvs en sorts norm, måttstock, modell, en sammanfattning av krav man ställer på saker, personer, etc för att det skall finnas skäl att välja dem, etc – skall skiljas från »standard» som beteckning för det odiskutabla, familjära, vanliga (»standardsvar», »standardmått», osv). »Typfall» och »typisk» torde täcka »standard(-)» i båda betydelserna. Se Margolis 105 och, om typbegrepp, Jareborg, Begrepp 90–92.

⁵ Jämför bedömningar utifrån den moraliska synpunkten och bedömningar utifrån accepterade moralregler; se därom ovan 5.2 (också – 5.1 vid not 15 – om regelutilism).

⁶ Barry 29–30 talar om »social mening» hos »god» (i kontext).

⁷ Om standardbegreppet i juridiken, se Jareborg, Begrepp 199–202.

7.7 »S är god» och illokut innebörd

En acceptabel teori om vad »god» betyder måste kunna förklara hur yttrandet av »S är god» kan innebära att man anbefaller, prisar, rekommenderar S, att man ger råd i en fråga, att man gratulerar någon, m m.

Jag kan inte se att detta krav erbjuder några svårigheter för den i det föregående framförda teorien.

Den som för en annan talar om, att det finns skäl att t ex välja S, kan uppenbarligen, allt efter talsituationens beskaffenhet, anbefalla S, ge råd rörande vad den andre skall välja, etc. Som C C W Taylor säger: »the best possible way of guiding someone's conduct is to show him that he has good reasons for acting in a certain way».¹ När A säger till B, att S är bra, är det inte i och för sig säkert att B faktiskt har skäl att välja S. »S är bra» betyder ju bara »Det finns skäl . . . (eventuellt: om . . .)». Anledningen till att »S är bra» ändå fungerar vägledande är att finna i att när någon t ex ber om ett råd i en fråga och får veta att S är bra, så är han enligt principen om adressatrelevans² berättigad att dra slutsatsen, att den andre anser att just han har skäl att välja S. *Vad* han blir vägledad att göra varierar med sammanhanget; om S är något annat än en handling kan generellt inte sägas mer än att han blir vägledad att göra något som involerar S.³

För att t ex ett anbefallande (denna något artificiella språkhandling har ju aktualiserats genom den centrala roll Hare ger den vid förklaringen av vad 'god' betyder) skall äga rum, är det inte tillräckligt, att man säger att S är bra. Kompletteringen av ellipsen är kanske sådan att denna tolkning är orimlig, man kanske är ironisk, osv. Inte heller är det nödvändigt. Det går att anbefalla S utan att säga att S är bra. Motsvarande gäller för alla andra illokuta innebörder hos »S är god». Denna T-sats har ingen egen eller egenartad illokut innebörd.⁴

Vi kan också förklara varför, som Urmson säger, »there is obviously a great deal of oddity in a person's saying that something is good but he does not approve of it.»⁵ (Jag fattar »approve of» som ungefär det samma som »vara för» och inte nödvändigtvis »gilla» i den betydelse som avses i 2.9 och 10.) Inget hindrar att man säger detta och att det är sant. Men det behövs en förklaring, vilken dock kan framgå indirekt ur kontexten. Bara man gör klart vad man menar är det inte ens något egendomligt i att säga »S är bra, men S är inte bra». S kan vara bra ur moralisk synpunkt, men den som yttrar satsen kanske inte gillar S. S kan vara bra för mig, men inte för dig, bra ur en synpunkt, dålig ur en annan. I de nämnda exemplen anser talaren själv att S är bra (men också att S inte är bra). Av principen om talarens uppriktighet följer, att den som säger att S är bra själv anser att S är bra, såvida det inte finns något som tyder på motsatsen.⁶ A kan dock säga att S är bra och att han inte uppskattar S (är för S), utan att själv anse att S är bra eller själv anse att S är bra, men inte att han själv är med i referens-

gruppen (se 7.1). Om A inte själv anser att S är bra kan missförstånd förebyggas om den av principen om talarens uppriktighet givna presumptionen undanröjes genom ett tillägg, såsom »enligt gängse mening», »enligt C», osv.

Vi har vidare att förklara, varför »'Good' is the most general grading term that we have – suitable for every evaluative occasion.»⁷ Att säga att något är bra behöver inte, som vi sett i 7.4, innebära att en jämförelse äger rum inom en klass eller mot en standard. Att gradera är att jämföra med en måttstock eller serie av måttstockar eller att sätta in något i fack, som är i förväg upprättade i rangordning.⁸ Hur kan vi nu säga, att »S är bra» innefattar en gradering, utan att behöva innefatta en jämförelse? Jag tror inte att detta är ett problem. Att klassificera S som bra är inte bara att inte klassificera S som inte bra, utan också att sätta S i en klass som med nödvändighet står före eller över en annan. Det som är bra är pragmatiskt relevant på ett annat sätt än det som inte är bra. Eftersom det är en tautologi, att det som är bra är bättre än det som inte är bra, så synes klassificeringen med nödvändighet innefatta en gradering. Då det går att ange hur starka skälen för att vilja att S existerar är, kan godhet principiellt alltid graderas: mycket god, god, medelmåttig, dålig eller första, andra tredje klass, osv. Men denna form av gradering förutsätter i motsats till den odifferenterade alltid en jämförelse. – Att säga att något är bra eller gott är aldrig att rangordna, utom när samtidigt en gradering sker och det sättes en individ i varje grad (eller flera individer i varje grad vilka då inte kan rangordnas inbördes). Rangordning av det som är bra kräver användning av komparativa termer: A är bättre än B, B är bättre än C, osv, Bäst – näst bäst . . . näst sämst – sämst.⁹

Vad slutligen gäller möjligheterna att med »S är god» uttrycka proattityder och känslor, synes inte heller de erbjuda några problem. Skälen för att hålla S för god är ofta hedoniska, varför att säga att S är god kan vara ett sätt att tala om att man har en inställning eller hållning. Förhållningar, som man ju kan inta eller visa och som ibland är positiva eller negativa, kan uppenbarligen demonstreras med hjälp av »S är god». Om man säger att S är god är man »för» S. Emotioner bygger på värderingar av objekten och kan därför i kontext uttryckas genom att värderingarna framhävas. Vissa sinnesstämningar karakteriseras av ens benägenhet att för egen del finna att skäl för eller emot något föreligger. Den som är deprimerad har sålunda svårt att finna att något är bra. Att A säger att något är bra eller dåligt kan därför utgöra del av det mönster, som gör andra berättigade att säga att A befinner sig i en viss stämning.

- ¹ Taylor, Notice 296.
- ² Här antas att principerna om uppriktighet och vederhäftighet också verkar. Se ovan 1.1 om de tre principerna för språklig kommunikation.
- ³ Edgley 58–60.
- ⁴ Se närmare Urmson 98–99, 132–134, 145, Ziff 227–232, Searle 138–140, 152–153, Rawls 404–407, Richards 341. – Jämför Baier 77–79, som säger att värdeutsagor inte är »commendations», emedan ett anbefallande är en rituell aktivitet, en använd sats är performativ, och Margolis 48–52, som tydligen menar ungefär detsamma. De ser inte att skälen för att säga att S är bra inte behöver vara desamma som skälen för att S är bra. »Jag anbefaller S» kan däremot ha en »rituell» funktion, men yttrar man denna sats så har man inte sagt att S är bra.
- ⁵ Urmson 51, se närmare 51–61.
- ⁶ Se även Ziff 223–227; 224: »the honest assertion of [»George is a god father»] indicates that it is unlikely that I disapprove of George as a father.»
- ⁷ Margolis 102.
- ⁸ Om gradering och rangordning, se ovan 1.3.
- ⁹ Om 'god' som graderingsetikett, se främst Urmson, Grading. För viss träffande kritik av Urmson, se Browning. Urmson skiljer inte alltid mellan att gradera och att sortera (att gradera är ju inte en fråga om att applicera (sannings)kriterier enbart; se även Kovesi 98). Den som sorterar i grader, graderar i och för sig inte – någon annan eller han själv har tidigare gjort en gradering. Browning har emellertid en egendomlig uppfattning om vad en gradering är: något som är graderat är »valueable in itself», goda skäl är logiskt sekundära till graderingen; detta resonemang förutsätter en non-kognitivistisk värdeteori. Se även Barry 28 och Rescher 67. – Som Searle 151–152 anmärker, är språkhandlingar såsom att ge uttryck för en gradering, värdering eller rangordning eller att rösta positiva eller negativa, medan andra, t ex att anbefalla, prisa, rekommendera, uttrycka tillfredsställelse, alltid är positiva. Termer som kan fungera som graderingsetiketter måste vara antingen positiva eller negativa, inte ibland det ena och ibland det andra. Man kan sålunda inte använda 'god' när man vill ge motsatsen till en rekommendation.

7.8 »S är god» och perlokut effekt

Vi måste också kunna förklara hur yttrandet av »S är god» kan ha en handlingdirigerande funktion, den »magnetism» som Stevenson talar om. Inte heller på denna punkt uppkommer några särskilda svårigheter. På grund av principerna för språklig kommunikation är adressaten i en talsituation berättigad att av »S är god» sluta sig till att han har skäl att välja S (eventuellt: om . . .), att vilja att p (eventuellt: om . . .), osv. Den motivationella sidan är helt enkelt en del av den vidare frågan: varför gör folk vad de anser att de har skäl att göra, dvs varför handlar människor rationellt? ¹

Om t ex en hammare är instrumentellt bra och A behöver en hammare, så har han – ceteris paribus – större anledning (det är mer rationellt) att välja den än en som är sämre och normalt kommer han att välja den. Det är mer rationellt – ceteris paribus – att anlita en läkare som är tekniskt bra än en som är mindre bra. Det är också – ceteris paribus – mer rationellt att själv försöka bli tekniskt bättre i

att göra något man är intresserad av att göra.² Exempelen kan mångfaldigas i oändlighet.

Det är emellertid inte distinktivt för ett yttrande såsom »S är god» att det är handlingsdirigerande. Ingen speciell handling behöver framstå som aktuell, vilket är särskilt tydligt beträffande satser i imperfektum (»Gaius Julius Caesar var en bra karl»). Även om så är fallet, behöver inte just adressaten ha skäl för att göra något, trots att det är sant att S är bra och att andra faktiskt har skäl (kategoriskt) att göra något. A kan mycket väl gå med på att S är en god ost, men A kanske inte tycker om ost personligen eller han kanske av någon anledning aldrig köper ost eller inte har några pengar. I många fall är således yttrandet av »S är god» utan all handlingsdirigerande verkan. Alla pragmatiska utsagor är inte praktiska, dvs de ger inget svar på frågan »Vad skall jag göra?», och alla praktiska utsagor är inte faktiskt handlingsdirigerande.³

Som handlingsförklaring är »S är god» föga upplysande. Man får inte veta varför A väljer S, vill åstadkomma att p, osv, utan bara att han anser sig ha skäl därför (detta kan vi sluta oss till tack vare principerna om språklig kommunikation).⁴ Men A undanröjer likväl, genom att säga att S är god, en eventuell misstanke om att han inte hade något skäl eller att skälen inte hade med S (eller att p) att göra – han kunde t ex ha valt S för att göra någon annan till viljes.

Vad gäller förmågan hos ett yttrande av »S är god» att hos en annan uppväcka känslor och attityder gäller precis detsamma som för alla andra påståenden.⁵

¹ Se ovan 3.5 och 5.3, *Richards* 341, *Taylor*, Notice 294: »it is at least generally true that people choose the things which they have reasons for choosing», *Sesonske* 48–49, 66–67 (66: mot emotivisterna kan sägas att »we often do not feel motivated by the judgment unless we believe the goal to be good as asserted . . . the functioning of judgments of evaluation as normative depends, in many instances, upon their being accepted as true . . .»). När *Margolis* 119 invänder mot Ziffs analys (se slutet av 6), att den inte är »responsive, in the sense that it does not accomodate the distinctively normative feature of moral judgments», är det alltså inte träffande. Om att mänsklig påverkan inte är en fråga om kausalitet av den typ som förutsätter invariabla sekvenser, se *Jareborg* 122–123 och där angiven litteratur.

² Se t ex *Foot*, Reasons 206, *von Wright* 30–32, 38–40 och 4.3 not 2 (om den s k aristotelianska principen).

³ Se närmare *Sumner* 384–395, *von Wright* 155–157, 176–177, *Baier*, Value 53.

⁴ Se t ex *Nowell-Smith* 161.

⁵ Om suggestivt tal, se *Jareborg*, Begrepp 158–162.

7.9 Goda skäl

Om A är bättre än B, så finns det t ex bättre skäl att välja A än att välja B. Om A är bäst så finns det bäst skäl att välja A inom jämförelseklassen. Sådana jämförelser kan ske med begränsningar till en viss sorts skäl, men även helhetsbedömningar är möjliga. Men det är inte alltid säkert, att det går att göra helhetsbedömningar helt rationella. Olika handlingsskäl drar s a s i olika riktningar och det går inte alltid att rationellt avgöra i vilken ordning olika skäl skall beaktas, vilken relativ vikt de skall tillmätas.

Håller man sig inom en viss typ av skäl är det i allmänhet ganska lätt att avgöra när man har bättre skäl för det ena än för det andra. För att man skall tro eller göra något *rationellt* måste man emellertid ha *goda* skäl. Goda skäl kan nu i enlighet med den i detta kapitel framförda teorien sägas vara skäl som är sådana att det finns skäl att välja dem, om man vill rationellt motivera varför man tror att p eller vill göra x. Men måste det inte, enligt vad nyss sagts, finnas goda skäl för att välja dessa skäl, om . . .? Kommer man inte in i en oändlig regress, om man definierar 'god' som jag har gjort?

Goda skäl för att tro att p eller göra x är med en annan formulering sådana som är »tillräckliga» för att det skall vara rationellt att tro att p eller att göra x. Vad som in concreto är tillräckliga skäl är beroende på vad som är tillräckliga skäl in abstracto, dvs vad som är tillräckliga skäl enligt principerna för rationell argumentation – teoretisk och pragmatisk; att dessa typer av argumentation är invävda i varandra har betonats bl a i 3.4. Vad som sätter stopp för en oändlig regress är nu att det in abstracto inte går att skilja mellan ett skäl som är tillräckligt och ett skäl som är otillräckligt, dvs mellan goda och dåliga skäl. Ett skäl är något som har förmåga att verka i riktning för eller emot en tro; att på denna nivå säga att ett skäl är dåligt är detsamma som att ett föregivet skäl inte är något skäl. Det är alltså först när det gäller en viss tro eller en viss handling som man kan skilja mellan skäl, som är tillräckliga eller otillräckliga, goda eller dåliga. Anser man sig i en viss situation ha skäl som är dåliga, så är de alltså otillräckliga för att man rationellt skall tro att p eller göra x, men de är likafullt skäl. Inga skäl är nu inte detsamma som dåliga skäl. Ett in abstracto gott skäl är således ett skäl som är sådant att det finns skäl att välja det, om man enligt principerna för rationell argumentation vill motivera en tro eller en handling, eller helt enkelt: ett skäl. Ett in concreto gott skäl är ett skäl som är sådant att det finns in abstracto goda skäl (= ett skäl) att välja, om man vill motivera en tro eller en handling, dvs motiveringen

står i enlighet med principerna för rationell argumentation — dessa principer måste i sista hand åberopas när man skall motivera att skälen i det aktuella fallet är tillräckliga. Av dessa principer följer bl a att ett skäl är — *ceteris paribus* — ett gott skäl. Ett in concreto gott skäl kan också sägas vara ett skäl, som det är särskilt bra att motivera en viss tro eller handling med, om man vill göra det. Ett in concreto gott skäl tillskrives alltså instrumentell godhet, medan ett in abstracto gott skäl är utilistiskt gott. Eftersom instrumentell godhet förutsätter en jämförelse inom en klass finns utrymme för att gradera skäl för att tro att p eller att göra x som t ex vissa skäl — goda skäl — mycket starka skäl — avgörande skäl — överväldigande skäl.

Ytterligare en faktor bidrar till att förhindra en oändlig regress. När det gäller vad man själv tror (däribland vad som är bra eller bäst att göra), kan man inte i oändlighet ha någon uppfattning om graden av styrka hos skälen för att tro något; se 1.1. Och även om man gör en sådan bedömning, så är det inte möjligt att säga att ens skäl för att tro att p är dåliga, när man faktiskt tror att p. Man kan göra detta beträffande någon annans tro att p, men i så fall säger man detsamma som att man inte själv tror att p. Finner man skälen för att p vara tillräckliga tror man redan därigenom att p. Även den mest rationella tro omfattas efter ett beslut.

Vad jag nu försökt säga är svårt att formulera och kanske ännu svårare att fatta. Poängen är ungefär denna: systemet för rationell argumentation är som vi sett på visst sätt cirkulärt eller, som en del hellre skulle säga, dialektiskt; men härav följer ingalunda att den här framförda analysen av 'god' är cirkulär eller ger upphov till en oändlig regress, ty förr eller senare kommer vi till ett led i argumentationen för »goda skäl att välja», där »goda skäl» är detsamma som »skäl»; sedan är det en annan sak att det kan anföras goda skäl för att använda 'skäl' på det sätt vi gör.

8. Modala begrepp och det rätta

Vid sidan av 'god' och 'bra' är 'böra' och 'rätt' de ord som i första hand förknippas med positiva värderingar. De olika teorierna om värdeutsagor antas vara tillämpliga även på satser såsom »Du bör göra x» och »Det är rätt att göra x», även om olika uppfattningar framförts rörande det inbördes förhållandet mellan utsagor om vad som är gott, rätt och bör göras. En del intuitionister har sålunda sett 'god' som den grundläggande odefinierbara term, med vars hjälp 'böra' och 'rätt' kan definieras, medan andra har haft den rakt motsatta uppfattningen.

Det ges inte här utrymme för att behandla 'böra' och andra s k värdetemer lika ingående som skett med 'god'. Det torde inte heller vara lika påkallat att – relativt sett – gå in på detaljer, enär mycket av det som kunde sägas blev parallellt till det som sagts i kapitel 7.

8.1 'Böra'

Skillnaderna mellan 'god' och 'böra' är delvis betingade av att 'god' är ett adjektiv och 'böra' ett modalt hjälpverb (jänte 'måste', 'skall', 'kan': se därom nästa avsnitt). 'Böra' tar som huvudverb, dels sådana verb som anger någonting en person kan »göra», dvs 'tro', 'veta', etc, 'känna (sig)', 'se', 'höra' och alla verb som hänför sig till val och handlingar, dels verben 'vara', 'bliva', osv (vilka har med existens att göra). 'Böra' kan kort sagt användas i alla fall där det kan finnas skäl för eller emot. Detta följer redan av att 'böra' är ett modalt verb. En modal term är ju en sådan som används just för att sammanfatta styrkan hos skälen för eller emot något.¹ Vad som här behöver påpekas vid en jämförelse mellan 'god' och 'böra' är, som sagts, delvis beroende av att 'god' inte är ett modalt uttryck: 'god' säger ingenting om styrkan av förefintliga skäl, medan 'böra' är förbundet med en viss styrka, nämligen *goda skäl*.² Godhet har vidare att göra med förefintligheten av pragmatiska skäl, medan en böra-utsaga, som vi skall se, lika gärna kan motiveras utifrån enbart teoretiska skäl.

I filosofien har man ofta oreflekterat utgått från att böra-utsagor kan motiveras endast pragmatiskt eller t o m bara praktiskt. »Du bör göra x» har alltså antagits ha en illokut innebörd av typen råd³, instrukt-

tion, vägledning. Att säga till någon, att han bör göra x, har onekligen ofta sådan innebörd. »Du bör göra x» betyder ibland »Du har goda pragmatiska (praktiska) skäl för att göra x». Men »Du bör göra x» kan lika väl ha en innebörd av typen befallning, påtryckning, order. I Hares preskriptivism – se ovan 6. – är distinktionen mellan dessa två grupper åtminstone delvis utsuddad genom att Hare insisterar på att en böra-utsaga implicerar ett imperativ, låt vara att detta antas vara riktat till den som yttrar satsen. Detta imperativ skulle alltså ha formen »Låt mig göra x (i samma situation)!». ⁴ Även om vi tillåter oss att bortse från det egendomliga i ett imperativ riktat till en själv, lider denna lära av svagheten, att ett adekvat svar på »Vad skall jag göra?» inte (om vi bortser från underlydandes frågor till överordnade) består av en imperativisk sats »Gör x!» (en befallning eller liknande), utan av »x» eller »Jag (du) bör göra x» eller »Jag (du) måste göra x», etc. ⁵ Enligt Hare skiljer sig en böra-utsaga från ett imperativ bara genom att den förra involverar generella principer eller regler, närmare bestämt principer eller regler för val mellan olika handlingsalternativ. Dessa antas fylla samma funktion för 'böra' som standarderna gör för 'god': de är kriterier. Hare kan därför vidhålla, att 'böra' liksom 'god' har blott en (preskriptiv) betydelse, fastän de relevanta principerna och reglerna växlar, att korrekt användning av 'böra' inte logiskt impliceras av vissa kriterier och att 'böra' i vissa sammanhang har övervägande deskriptiv betydelse (t ex vissa allmänt accepterade principer är förutsatta). ⁶

Håller vi oss till första personen presens – »Jag bör göra x» – torde Hares uppfattning, att ett till en själv riktat imperativ är implicerat, till resultatet vara likvärdig med Nowell-Smiths, enligt vilken »Jag bör göra x» är uttryck för ett *beslut* att göra x. ⁷ Att det är möjligt att ge uttryck för ett beslut, en avsikt att göra x, genom att yttra en sådan sats skall inte förnekas. Men det är gripet ur luften att denna innebörd är primär eller att det skulle vara något egendomligt med att yttra denna sats, utan att ha beslutat eller vara beredd att göra x. Det finns inget egendomligt i ett påstående som »Jag bör göra x, men jag avser inte att göra x» eller »Jag bör göra x, men jag kommer med visshet inte att göra x». ⁸

»Jag (du, han) bör göra x» betyder ibland (dvs kan ibland preciseras till) »Jag (du, han) har goda skäl för att göra x». Med denna utgångspunkt blir det inte svårt att förklara hur böra-satser kan ha de olika illokuta innebörder som nämnts och ibland vara handlingsdirigerande. Förklaringen blir parallell till den som redovisats i 7.7. ⁹

Som redan nämnts, är de relevanta skälen inte begränsade till handlingsskäl. Detta förhållande går alldeles förlorat t ex i Hares lära. Det

är inte en del av betydelsen hos 'böra' att skälen skall vara pragmatiska eller praktiska, så att en böra-utsaga måste bli en pragmatisk eller praktisk utsaga.¹⁰ »Jag (du, han) bör göra x» kan t ex preciseras till »Jag (du, han) bör tro att p», som betyder »Jag (du, han) har goda skäl att tro att p».¹¹ Om jag bör tro att p är därmed inte givet, att jag faktiskt tror att p, men det är det normala underlaget för en bedömning att p. Bara i andra och tredje personen (jämfte första personen i imperfektum) är »A bör (borde) tro att p, men det är inte sant att p» användbart. A kan ha goda skäl för att tro något samtidigt som man tror att det inte är sant, endast om A inte är en själv just nu (ty att säga att man har goda skäl för att tro att p är ju detsamma som att säga att man inte har goda skäl för att inte tro att p, och för att kunna tro att det inte är sant att p måste man tro sig ha goda skäl för (att tro) att det inte är sant att p).¹²

Inte nog med detta. »Jag (du, han) bör göra x» kan bygga på rent teoretiska skäl, även när »göra x» inte är preciserat till »tro att p». T-satsens illokuta innebörd är då ibland att sammanfatta som en *förutsägelse* — här inräknas uttryck för förväntan — rörande vad subjektet kommer att göra eller just nu gör. I det senare fallet förutsättes, att man bygger sin bedömning på skäl som hänför sig till förfluten tid, dvs man kan inte självständigt avgöra, om subjektet just nu faktiskt gör x.¹³ När »A bör göra x» utläses som en förutsägelse betyder satsen detsamma som »Det finns goda skäl att tro att A gör x».¹⁴

»A bör göra x» kan således betyda antingen »A har goda skäl att göra x» eller »Det finns goda skäl att A gör x». »A bör göra x» kan med andra ord ibland ersättas med »Det bör vara fallet, att A gör x», vilket är en precisering av »Det bör vara fallet att p». Skälen för att p (eller att A gör x) kan vara pragmatiska eller enbart teoretiska. Vi kan därför skilja mellan att det finns goda skäl att vilja att p och att det finns goda skäl att tro att p. »Det bör ges tillfälle till frågor» kan betyda att det finns goda pragmatiska skäl att ge tillfälle till att ställa frågor, men också att det sannolikt kommer att ges tillfälle att ställa frågor. »Det bör finnas gott om snö i Alperna nu» tar väl främst sikte på sannolikheten för att det finns snö i Alperna, men kan också bygga på pragmatiska skäl. — Förutom till »A har goda skäl att göra x» kan »A bör göra x» således preciseras till »Det finns goda skäl att tro att A gör x» och »Det finns goda skäl att vilja att A gör x».

Om »A gör x» ersätts med »A tror att p» finner vi att »A bör tro att p» kan betyda antingen »A har goda skäl att tro att p» eller »Det finns goda skäl att tro att A tror att p» eller »Det finns goda skäl att vilja att

A tror att p». »A har goda skäl att tro att p» är nästan alltid detsamma som »A har goda teoretiska skäl att tro att p», men kan undantagsvis betyda »A har goda pragmatiska skäl att tro att p» (t ex vid åsiktsför-följelse).

I »Det bör vara så, att p» kan »att p» avse något framtida (»att det blir fallet att p»). Samma sak kan då uttryckas med »Det bör bli så att p». Sist anförda sats innehåller fortfarande 'böra' i presens; 'böra' i fu-turum får uttryckas på följande sätt: »Det kommer att bli så att det bör vara fallet att p» eller »A kommer att böra göra x». Imperfektum av 'böra' anges med 'borde': »A borde ha gjort x» eller »Det borde ha varit fallet att p». 'Borde' kan emellertid också vara konditionalis: »A borde ha gjort x» är då lika med »A skulle ha gjort x, om han hade gjort vad han borde göra» och »A borde göra x» är lika med »A skulle göra x, om han gör vad han bör göra». Är det klart, att villkoret inte är upp-fyllt kan »A borde göra x» lika gärna sägas vara optativ, dvs lika med »A bör göra x, men A gör inte x» (och »Det borde vara så att p» är lika med »Det bör vara så att p, men det är det inte»). Optativ används ock-så för att uttrycka indirekt anföring.

Av det anförda framgår, att det knappast finns anledning att påstå att ordet 'böra' har flera betydelser. Men det har också framgått, att det är väsentligt att skilja mellan vilka sorters skäl som är aktuella. Om skälen är enbart teoretiska anger 'böra' en *alethisk modalitet* (se också ovan 1.2), varvid ordet har samma dignitet som 'sannolikt' och 'torde'. Om skälen är pragmatiska anger 'böra' en *deontisk modalitet*.¹⁵

Analysen kan emellertid drivas längre. En använd böra-sats är oftast elliptisk. Ibland förutsätter den sålunda, att det finns flera alternativ att välja mellan, och i så fall kan påståendet kompletteras med en angi-velse av jämförelseklassen. Finner man att det finns goda skäl för ett av alternativen, så är detta det bästa i jämförelseklassen (undantagsvis kan det finnas flera alternativ som är lika bra, om grunderna är prag-matiska, dvs det kan finnas goda skäl för fler än ett alternativ). Klassen av alternativ kan naturligtvis vara mycket varierande; om vi håller oss till handlingar kan den t ex vara helt arbiträr, vara begränsad till hand-lingar som en viss person eller en tänkt normalperson har förmåga och/eller tillfälle att utföra, eller till handlingar som är generellt fysiskt, ekonomiskt, socialt, eller ur någon annan synpunkt möjliga att utföra. En alethisk böra-sats innefattar alltid en jämförelse, eftersom om det finns goda skäl för att p så kan det inte finnas goda skäl för att icke-p. En deontisk böra-utsaga innefattar en jämförelse på samma skäl som en utsaga om godhet gör det.¹⁶

Om man finner, att det finns avgörande (konklusiva, slutgiltiga) skäl för ett alternativ i en jämförelseklass, är övriga alternativ uteslutna. Den adekvata termen är då inte 'bör', utan 'måste' eller någon likvärdig modal term.¹⁷

En deontisk böra-sats kan vara elliptisk på samma sätt som en sats av typen »S är god». De relevanta pragmatiska skälen kan alltså begränsas genom en rad olika tillägg, varav en del samtidigt medför begränsningar av en jämförelseklass.¹⁸ Eftersom hedoniska skäl är pragmatiska skäl kan »Jag bör göra x» helt enkelt vara ett konstaterande av att jag har goda skäl att göra x, emedan jag gillar att göra x.

Om man beaktar att »Jag (du, han) bör göra x» (när »bör göra x» är lika med »har goda pragmatiska skäl att göra x») i allmänhet är en elliptisk sats, blir det begripligt att man kan böra göra konträra saker: »Jag bör göra x (ur moralisk synpunkt) och jag bör göra y (ur rättslig synpunkt), men vad bör jag göra (t ex av x och y)?»

När skälen är enbart teoretiska är man vanligen mindre uppmärksam på ellipser. Men det kan lätt uppstå missförstånd, om man inte är klar över vilken utfyllnad som är förutsatt. Vad gäller just »Det bör vara så att p» (som motsvarighet till »Det är sannolik(as)t att p») är att nämna, förutom hänsynstagandet till jämförelseklasser, den utfyllnad som anger begränsningar som hänför sig till syftet med att yttra satsen (t ex »om man skall ta ställning i frågan på förefintligt underlag», »om vi skall uttrycka oss populärt eller begripligt för lekmän») eller vissa givna omständigheter (t ex »med bortseende från. . .»).

En väsentlig skillnad mellan deontiska och alethiska böra-satser ligger däri att det vid de förra alltid är relevant att fråga, vem som har de goda skälen, medan det vid de senare ju är så, att det som är skäl för en person alltid också är skäl för andra. Det torde vara detta som gör att vi i »A bör göra x» är benägna att läsa »bör» som en deontisk term; en person är ju utpekad och en anledning till att göra detta är att det är denne som har de goda skälen. Omvänt är vi mer benägna att i ett personligt uttryck – »Det bör vara så att p» t ex – se en alethisk utsaga.¹⁹

Om det är bra att göra x eller bäst att göra x, så är detta ibland det samma som att man bör göra x.²⁰ Satsernas betydelser kan täcka varandra. Existensen av pragmatiska skäl, vilka gör det befogat att säga att A bör göra x, uttrycks inte sällan med hjälp av satser som innehåller 'god' och andra skäldeterminer. Det kan vara bra att göra x, därför att handlingen uppfyller en norm eller därför att man ur någon synpunkt bör göra x.

Så långt har diskussionen gällt böra-satser som inte bara är indikativa utan också sanna eller falska, vilket de är oberoende av om de goda skälen är pragmatiska eller ej.²¹

Som vi sett i kapitel 4 förekommer 'bör' också i indikativa satser som är varken sanna eller falska, nämligen sådana vari normer göres explicita eller – undantagsvis – uppställs. Det rör sig då framför allt om regelformuleringar. En regel av innehåll att något bör göras är i allmänhet antingen baserad på en generell utsaga av motsvarande innehåll – i detta fall talar vi om tumregler – eller är uttryck för social sed. Regelns existens är då beroende på att en generell böra-sats är sann respektive att en viss social sed råder.

När 'bör' förekommer i en regelformulering går det inte att säga, att ordet har den betydelse som förut förklarats i detta avsnitt. Det fungerar då som en *deontisk operator*, ett konventionellt tecken, som dock impliceras av att det finns goda skäl (tumregler) eller implicerar att det finns goda skäl (regler som uttryck för social sed).

Böra-regler är ganska sällsynta som uppställda regler, regler i slutna system, t ex juridiska. När de förekommer är de likväl att fatta som tumregler, t ex av lagstiftaren uppställda rekommendationer, som baseras på generella böra-utsagor. Men samtidigt kan man ju av regelns existens dra slutsatsen att man bör göra det som regeln utsäger (en normativ utsaga som är identisk med den generella böra-sats som ligger till grund för tumregeln). Vid tumregler finns det ju eljest ingen anledning att tala om normativa utsagor. I en uppställd regel kan »bör göras» ersättas av »påbjudes som huvudregel (om ej särskilda skäl talar emot, e dyl)». Skillnaden mellan en vanlig tumregel och en tumregel som inlemmas i ett system av dogmatiska regler är att den senare blir relevant vid pragmatisk och praktisk argumentation, även om det skulle vara så att underliggande generella böra-utsaga är falsk.

Det är vanligt att regler tas som konstitutiva för tillämpligheten av en böra-utsaga. T ex Nowell-Smith säger: »Deontological sentences. . . almost always contextually imply the presence of rules.»²² Vad beträffar böra-satser är detta en grov överdrift, som delvis kan förklaras av att 'bör' alltför ofta uppfattas som synonymt med 'skall' eller 'måste'.²³ I verkligheten är de flesta böra-regler antingen tumregler eller analoga med tumregler (uttryck för social sed).

Även tillfälliga normer kan uppställas genom böra-satser. Råd, instruktioner och befallningar, etc kan ges genom att yttra sanna (eller falska) böra-satser. Men en order eller rekommendation kan också ges

i en böra-sats som är varken sann eller falsk, i vilken 'bör' är en deontisk operator på samma sätt som i en lagregel.

En annan sak som får regler att skenbart framstå som det normala underlaget för böra-utsagor är antagandet att deontiska modaliteter bara skulle hänföra sig till handlingar eller handlingstyper.²⁴ Men lika väl som det är bra att något händer eller är fallet, kan det finnas goda pragmatiska skäl att vilja att något händer eller är fallet (»Det borde råda fred i världen«). Ett annat uttryck för en tänkt bindning av ett deontiskt böra till handlande är den gamla idén om att böra implicerar kunna, dvs att det inte kan sägas att någon bör göra x om han inte kan göra x.²⁵ Denna idé är emellertid utan giltighet och kan inte fattas som mer än ett uttryck för att ett råd inte är adressatrelevant, om adressaten saknar förmåga eller tillfälle att efterleva rådet.

Hela diskussionen om relationen mellan vara och böra (se ovan 6. om Humes lag) framstår vidare som egendomlig i belysningen av det sagda. Om det faktum att p är ett gott skäl för A att göra x, så bör A göra x – därför att 'bör' här just betyder att det finns goda skäl för att göra x.²⁶ Om jag tror att jag har goda skäl för att göra x, måste (logiskt) jag tro att jag bör göra x.

¹ Se ovan 1.2.

² Jämför *Richards* 52–54, 219–221, som menar att 'böra' har att göra med konklusiva skäl (han talar emellertid om goda skäl bara såsom »generally sufficient», inte som tillräckliga enligt en bedömning i det konkreta fallet).

³ Att ge råd *vad* (i motsats till att ge råd i en fråga); se *Richards* 60–61.

⁴ Se närmare *Hare* 163–179.

⁵ Se *Baier* 56–57, 86, *Baier*, *Value* 53, *Gauthier* 50–53, *Taylor* 59–62.

⁶ Se *Hare* 158–160 och även 152–155 och ovan 6.

⁷ Vad beträffar utsagor i övriga personer är skillnaderna mellan *Hare* och *Nowell-Smith* också i praktiken obetydliga. Den senare betonar dock, att det alltid måste finnas skäl att anföra för en böra-utsaga, medan motsvarande inte gäller för en befallning, vars adekvans i stället bygger på den befällandes auktoritet (eventuellt: legitima auktoritet); se *Nowell-Smith* 185–186, 190–195 (han menar också, att »Du bör göra x» inte i och för sig utpekar ett skäl för att göra x, utan bara indicerar, att det finns skäl och indicerar en proattityd att följa en regel eller en befallning – så också *Taylor* 209–213; de har rätt i så måtto som att »Du bör göra x» inte säger mer än (t ex) »Det finns goda skäl för dig att göra x», men inte anger vilka skälen är) och även 261–262 (»Jag bör» behöver inte alltid användas för att uttrycka ett beslut: så är inte fallet vid tvekan mellan två »Jag bör» eller mellan »Jag bör» och »Jag vill» (desire): men i så fall skulle »Jag bör» närmast fungera som ett internt »Du bör» eller som samvetets röst mot begärets; det är två advokater som talar, inte en domare; se även *Taylor* 201–202).

⁸ *Nowell-Smith* 268 har tydligen inget att invända mot den senare satsen, men han förbiser, att det inte är logiskt möjligt att samtidigt avse att göra x (ha beslutat att göra x) och vara säker på att man inte kommer att göra x. – För kritik av *Hare* och *Nowell-Smith*, se *Gauthier* 13–17 och *MacIntyre*, vilken betonar att »Jag bör göra x» kan användas för att uttrycka ens egna principer och att främst tredje personen (och första personen imperfektum) används för att uttrycka indignation och andra emotioner; »Jag borde ha gjort x» kan t ex vara uttryck för ånger.

- ⁹ Om handlingsdirigering, se t ex *Margolis* 65–67 och *Sumner* 397–399.
- ¹⁰ *Sloman* 390.
- ¹¹ I kontext kan skälen för att tro att p visserligen vara pragmatiska (t ex när »Du bör tro att p» är en hotelse), men normalt är skälen teoretiska, dvs skäl för att tro.
- ¹² Se ovan 1.1 och 2, 7.9.
- ¹³ »A bör bli arg, när han får veta att p» och »A bör vara arg, eftersom han fått veta att p» är båda förutsägelser; det senare yttrandet dock endast om man inte kan se eller höra A eller om A inte visar vad han känner.
- ¹⁴ Här skall alltså »gör» läsas som »kommer att göra» eller (under vissa förutsättningar) »gör nu».
- ¹⁵ Den här skisserade förklaringen av vad 'böra' betyder härrör till avsevärda delar från synpunkter framförda av *Edgley* 133–134, *Edgley*, Hume's Law 112–118, *Sloman* 386, 394, *White*, Obliged 79, *Taylor*, Notice 294, som dock talar om »over-riding reason», *Grice* 92 (»a reason» i stället för »good reason»; men observera att ett skäl principiellt alltid är – ceteris paribus – ett gott skäl) och även *Taylor* 192–194. Här kan vidare för alla modala termers del hänvisas till *Wertheimer* 77–132, vars framställning dock är så speciell terminologiskt sett, att det är omöjligt att kommentera den i detta sammanhang. Det skall dock nämnas, att Wertheimers huvudtes är att 'böra' och andra modala termer inte är flertydiga. Mot hans definition av 'böra' finns en del att invända, som synes ha att göra med att han inte håller 'bör' och 'borde' isär (båda återges ju med »ought» i engelskan). Här kan också nämnas att Wertheimers kritik (132–134) av bl a *Margolis*' (62–63) uppslag att använda 'böra' som predikat, t ex i formen »oughtful», framstår som föga övertygande.
- ¹⁶ Se ovan 7.1 och 4. – Till detta stycke, se *Sloman* 387–388, *Margolis* 63 och jämför *Wertheimer* 134.
- ¹⁷ Se t ex *White*, Obliged 78–79.
- ¹⁸ Se även *Sloman* 389, 391–393. Skillnaden mellan kategoriska och hypotetiska böra-ut-sagor kan ses som en fråga om vilka kompletteringar som är tänkta; se *Edgley* 137–147, *Hare* 34–37, 160–162 och jämför *Taylor* 236–239.
- ¹⁹ Visserligen är typer av handlingsskäl skäl för alla (t ex att man gillar att göra x är för alla skäl att göra x), men vad som är ett skäl för att tro att p är inte bara till sin typ utan in concreto skäl för alla att tro att p; här bortses då från att ett visst faktum kan vara skäl för A men inte för B mot bakgrunden av att A tror något som B inte tror, t ex att Gud existerar.
- ²⁰ Se *Sesonske* 8–11.
- ²¹ Se ovan 7.5 angående motsvarande förhållande beträffande »S är god» och vidare *Margolis* 62, *Sloman* 390 och jämför *Nowell-Smith* 195–197, vilken medger att man använder »Det är sant att man bör göra x», men bara på följande grund (197): »Just as the logic of discourse about objective properties is intelligible only against a background of empirical agreement, so the logic of practical discourse is intelligible only against a background of agreement on moral principles. It is this similarity that leads us to use the same words 'true' and 'false' in both cases; but the background – what has to obtain to make the logic of our talk intelligible – is different in each case.» Jag hoppas, att den non-kognitivism som här kommer till uttryck uppfattas som vederlagd vid det här laget.
- ²² *Nowell-Smith* 223.
- ²³ Se *Wertheimer* 82.
- ²⁴ Se t ex *Fogelin* 166–169.
- ²⁵ *Sloman* 388–389, *Margolis* 74–83, *Jareborg* 373; jämför *Taylor* 208–209.
- ²⁶ Se t ex *Grice* 93.

8.2 Andra modala termer

Som alethiska modaliteter brukar räknas nödvändighet, möjlighet och omöjlighet, men också – så snart man inte bara har logisk nödvändig-

het, etc i tankarna — sannolikhet i olika grader.¹ De motsvarande generella deontiska modaliteterna är, som vi redan sett, påbud, tillåtelse, förbud och det som bör göras.²

Jag skall inte här gå in på olika typer av modaliteter, utan begränsa mig till att mycket kortfattat beröra de viktigaste återstående modala verben: 'måste', 'skall', 'kan' och alternativ till dessa. Det som i sammanhanget är viktigast att framhålla är att dessa i likhet med 'böra' är entydiga oberoende av att de förekommer i både alethiska och deontiska utsagor.³

»Det måste vara fallet att p» och »Det är nödvändigt att p» betyder detsamma som »Det finns inget alternativ till att p». Skälen kan vara antingen pragmatiska (eller praktiska) eller enbart teoretiska: »Du måste göra x, eftersom det är påbjudet i lagen» eller »Du måste göra x för att nå y». Observera att satserna är elliptiska. Det är förutsatt att lagen skall följas respektive att målet skall nås. Nödvändighet förutsätter nämligen logisk deduktion. Det finns inga empiriska nödvändigheter, såvida man inte antar vissa generella lagar som utgångspunkt för en deduktion.⁴ Det finns inga deontiska nödvändigheter såvida det inte är givet att vissa regler, befallningar, etc skall följas. Säger någon att det är nödvändigt att göra x, måste han kunna svara på frågan »För vad?» (s k prospektiv nödvändighet) eller frågan »På grund av vad?» (s k retrospektiv nödvändighet, som dock i sista hand måste kunna motiveras prospektivt, teleologiskt). En praktisk bedömning att A måste göra x, är tvungen att göra x, är — i motsats till en bedömning att A är skyldig att göra x — oftast deducerad utifrån både fysiska och sociala lagar. Om A måste tro att p (är tvungen att tro att p) kan detta vara fallet på pragmatiska grunder,⁵ men normalt är sådana bedömningar resultatet av en rent teoretisk deduktion.

Förhållandena blir något mer komplicerade när vi kommer till begreppsparet möjlighet — omöjlighet. Omöjlighet kan helt enkelt vara motsatsen till nödvändighet, dvs »det är omöjligt att p» är detsamma som »det är nödvändigt att icke-p». Omdömet »Det kan inte vara fallet att p» — eller »A kan inte göra x», »Jag kan inte tro att p», etc — är då nått genom deduktion; att icke-p är det enda alternativet. Utgår man från att en uppställd dogmatisk regel skall följas, så leder ett förbud till omdömet »Jag kan inte göra x» (liktydigt med »Jag är tvungen att inte göra x»). Om den relevanta regeln är en kompetensregel (se 4.2) återspeglar »A kan inte göra x» det förhållandet, att det enligt regeln är logiskt omöjligt för A att göra x (A saknar kompetens). — Jag antar, att

det inte är erforderligt att ge exempel på möjlighet som grundar sig på deduktion.

Det finns emellertid flera varianter av möjlighet och omöjlighet. »Det kan vara fallet att p» är ibland detsamma som »Det finns vissa skäl för att p». Motsvarigheten till »Det kan inte vara fallet att p» blir då »Det finns inga skäl för att p», dvs alternativet att p är uteslutet. När fråga är om teoretiska omdömen kan man helt enkelt säga »Kanske p» respektive »Säkert att icke-p». Det rör sig här i motsats till i det föregående fallet om möjligheter som tillåter gradering (eftersom en bedömning inte förutsätts bygga på en deduktion). »Jag kan göra x» betyder i detta fall, om »kan» är en deontisk term, »Det finns vissa pragmatiska skäl (för mig) att göra x» och »Jag kan inte göra x» betyder »Det finns inga pragmatiska skäl (för mig) att göra x». ⁶ Ett skäl för att sluta sig till att man på detta sätt kan göra x kan vara att det är tillåtet att göra x, dvs det är möjligt att göra x enligt den första tolkningen av 'möjlig' (det förutsätts då att ett villkor av typen att man vill följa lagen är uppfyllt). På motsvarande sätt kan ett skäl för att sluta sig till att man inte kan göra x vara att det är förbjudet att göra x, dvs att det är omöjligt att göra x enligt den första tolkningen av 'möjlig'.

För att skilja mellan den form av möjlighet som inte tillåter gradering och den som tillåter gradering kan följande skrivsätt användas: 'kan₁' respektive 'kan₂', 'möjlig₁' respektive 'möjlig₂', osv. ⁷

Om möjlighet₁ är knuten till begreppet nödvändighet, så är möjlighet₂ knuten till begreppet visshet eller säkerhet. Om det är säkert att p, så är andra alternativ uteslutna, dvs det är omöjligt₂ att icke-p. Det kan₁ vara säkert att p, därför att det är nödvändigt att p (nödvändigtvis sant att p); men inte tvärtom. ⁸ Det kan₁ vara säkert att p, fastän det är möjligt₁ att icke-p.

'Säkert' används nästan aldrig som deontisk term. »Det är på pragmatiska grunder säkert att A gör x» skulle betyda detsamma som »Det finns konklusiva pragmatiska skäl för A att göra x», men den förra satsen låter egendomlig och används aldrig. Till vardags brukas 'bör' (eller 'bör absolut') också för det fall att de pragmatiska skälen är konklusiva. Mer träffande är dock att använda 'skall'. »Jag skall göra x» kan betyda »Det finns konklusiva pragmatiska skäl (för mig) att göra x». Ett problem är dock att »Jag skall göra x» kan tolkas på flera andra sätt. Ordet 'skall' kan vara en alethisk term; yttrandet blir då en förutsägelse, som ibland kan fungera som ett löfte. Lika vanligt är att det i stället rör sig om ett avsiktsuttryck, dvs en sats som varken är sann eller falsk och som inte behöver ett underlag av konklusiva skäl, vilket också kan

fungera som ett löfte och närmast självt utgör underlag för en förutsägelse från någon annan (»A skall göra x»). — Det vore dock förhastat att av denna mångsidiga användning dra slutsatsen, att 'skall' har flera olika betydelser.⁹

Alla indikativa modala satser kan vara sanna eller falska, alltså även de som uttalar sig om förekomsten av pragmatiska skäl. Detta är bara en tillämpning av vad ovan i 3.2 anförts om hur pragmatiska skäl utgör teoretiska skäl, när det gäller att verifiera ett påstående av innehåll att det finns vissa skäl för att göra något. »Since the practical judgment that Smith ought, should, or must hang [tavlan] there expresses the pressure of reason in favour of Smith's hanging it there, any fact that is a reason for Smith to hang it there will also be a reason for thinking that he ought to, should, or must hang it there.»¹⁰

Rörande användningen av de i detta avsnitt berörda modala termerna som deontiska operatorer i regelformuleringar (t ex lagar) och giltiga befallningar (t ex militära order, domslut, m m) må räcka med att hänvisa till vad som sagts i 4.2. Av intresse är t ex att 'måste' och 'skall' här kan användas utan att behöva distingeras, enär en uppställd pliktregel ger underlag både för omdömet »A måste göra x» (om han vill följa regeln, vilket är antaget) och för omdömet »A skall göra x» (ur t ex rättslig synpunkt finns konklusiva skäl för att göra x, redan därför att det är påbjudet att göra x). Vidare kan erinras om att vi när det gäller »kan₁», »får» och »må» har att göra med två typer av deontiska operatorer. Den ena — som lämpligen uttrycks med »får» — utmärker tillåtelse och är en negation av »måste» (»får inte» uttrycker omvänt ett förbud i likhet med »måste»). Den andra — som lämpligen uttrycks med »kan» — utmärker kompetens och är liktydig med »har rättslig (e dyl) förmåga att»; skillnaden mellan de två operatorerna märks klarast i negativ form: »får inte göra x» är liktydigt med »måste göra icke-x», medan »kan inte göra x» betyder »saknar rättslig (e dyl) förmåga att göra x» och inte kan förklaras med hjälp av 'måste'. Existensen av uppställda regler, som innehåller modala termer, gör att en motsvarande utsaga är sann. Fastän råd, befallningar och andra preskriptioner inte behöver ges formen av att sanna eller falska satser yttras, finns inget hinder för att så sker, även om satserna innehåller deontiska termer.¹¹

¹ Den fjärde modaliteten kan också anges med termen 'eventualitet' (»contingency») varmed avses att det inte bara skall kunna vara sant att p, utan också att det finns vissa skäl därför, dock utan att dessa är konklusiva. — Det vore förhastat att anta, att modaliteterna alltid är komplementära så som fallet är beträffande de logiska modaliteterna (nödvändighet, möjlighet och omöjlighet); se därom *Harré*, *Modal*, vilken också bl a redovisar en klassificering av olika modaliteter, vilken jag inte finner anledning att gå in på här.

- ² Se ovan 4.2. Jämför *von Wright* 157–158 och *von Wright*, *Deontic* 13–14, som genomgående inte skiljer mellan 'måste' och 'bör'.
- ³ Se t ex *Fogelin* 170, *Edgley* 133–134, *Sloman* 390–391.
- ⁴ *Harré*, *Modal* 54–55, *Rescher*, *Explanation* 10–14. Å andra sidan finns det överväldigande skäl för distinktionen mellan lagar som ger uttryck för nödvändiga sammanhang och andra empiriska generaliseringar; se *Harré*, *Principles* 92–129, 203–209, *Rescher*, *Explanation* 105–121, *Achinstein* 39–60, *Harré*, *Necessity*.
- ⁵ Enligt 1809 års regeringsform § 2 skulle konungen alltid vara av den rena evangeliska läran; svenske kungen var alltså skyldig att bekänna sig till denna lära och han måste bekänna sig till den (dvs tro på dess läroseter), om han ville fortsätta att vara kung.
- ⁶ Här kan erinras om att 'kunde' både kan vara imperfektum av 'kan' och en konditional form: »Det kunde vara så att p» = »Det skulle (kanske) ha varit så att p, om. . .». 'Kunde' används också i konjunktiva och optativa satser.
- ⁷ En tredje variant skulle vara denna: det är möjligt₁ att p och det finns inga skäl mot att p (men inte heller några för). I förevarande sammanhang kan denna form betraktas som ett specialfall av möjlighet₂. Det egendomliga med denna tredje form är att det inte synes gå att som motsvarande omöjlighet uppföra annat än: det är möjligt₁ att p, men det finns skäl mot att p och inga för, vilket ju är möjlighet₂ beträffande icke-p. I praktiken är det inte alltid lätt att skilja mellan skäl för att p, frånvaro av skäl mot att p och skäl mot att icke-p. – Om alethiska modaliteter, se även *Jareborg* 223–229, även om vad där sägs om innebörd och kriterier är i behov av en terminologisk revision (se ovan 7.6 om kriteriemissaget).
- ⁸ Om förhållandet mellan visshet och nödvändighet, se närmare *White*, *Certainty* 4–5, 6–8 och även *Harré*, *Modal* 52–53.
- ⁹ Se t ex *Wertheimer* 28–32.
- ¹⁰ *Edgley* 136–137.
- ¹¹ Se *Wertheimer* 107–109, 119.

8.3 Gerundiva termer

Efter mönster från latinet (t ex 'amandus' = 'värd att älska') avses med gerundiva termer ord som innehåller suffixet '-värd' (eller '-värdig') och sammansatta termer som följer mallen 'värd att. . .'. Exempel: 'prisvärd' (har ett pris som är värt att betala), 'anmärkningsvärt' (värt att anmärka (på) eller uppmärksamma), 'beaktansvärt' (värt att beakta, ta med i beräkningen), 'berömvärd' (värt att berömma), 'beundransvärd' (värt att beundra), 'klandervärd' (värt att klandra), 'trovärdigt (vittne)' (värt att tro på), 'älskvärd (person)' (gör något som är värt att tycka om), 'sjövärdigt (fartyg)' (värt att använda i sjötrafik), 'aktningsvärd' (värd att visa aktning mot), 'avsevärd' (värd att fästa avseende vid), 'värdigt (liv)' (värt att föra eller leva)¹ och mer specifika termer såsom 'värd 100 kr' (jämför det generellare 'prisvärd'). Exempelen kan mångfaldigas; det ger sig ju självt att mängder av verb kan sättas in i formeln 'värd att göra x'.²

Vad betyder då 'värd att. . .'? Om S är värd att göra x (med), så är det detsamma som att det faktiskt finns *goda skäl* att göra x med S. Ett trovärdigt vittne är sådant att det finns goda skäl att tro vad han

säger. En klandervärd person är sådan att det finns goda skäl att klandra honom. Detta innebär att de gerundiva termerna är knutna till 'bör'. Om det finns goda skäl för att göra x, så bör man ju göra x. »S är klandervärd» betyder alltså »Man bör klandra S». Det är att observera, att »man» lämnar öppet vem, som bör göra x. Det behöver inte vara den som använder den gerundiva termen. Om vi utvidgar begreppet *objektiverad term* (se Introduktionen) till att avse inte bara den emotionella sfären, så är de gerundiva termerna objektiverade. Vid behov kan den eller de som anser att de själva (eller kanske någon annan) bör göra x utmärkas genom att man tillägger t ex »A tycker» (»Jag tycker, att S är klandervärd»).

De aktuella skälen är i allmänhet pragmatiska, eftersom det rör sig om skäl för att göra x. Men de kan också vara rent teoretiska, nämligen när det man »gör» är att tro att p ('trovärdig').

Om de goda skälen för att göra något innefattar att det finns skäl att vilja att något är fallet eller att välja någon eller något för dennes eller dess egenskapers skull, så är också 'god' tillämplig. Det kan vara bra att ett vittne är trovärdigt och en vara kan vara bra därför att den är prisvärd.

¹ Med ett liv som är värt att leva avses kanske i första hand ett liv som det för personen i fråga finns goda skäl att vilja ha, medan ett värdigt liv närmast syftar på ett liv som det finns goda skäl att föra utifrån moraliska synpunkter (eller religiösa), med andra ord ett liv som det finns goda skäl för andra att tillse att man lever. I båda fallen rör det sig om värdet hos ett liv, inte värdet av ett liv. Se *Baier*, Value 43–44, och om värden, 9.1.

² Se t ex *Nowell-Smith* 72–73, *Fogelin* 166, *Barry* 28 och *Toulmin* 70–72 (dennes analyser av 'vacker', 'god', 'sann' och 'rätt' som gerundiva termer är dock föga lyckade; han menar att de kan ersättas med 'värd att beundra', 'värd att uppskatta', 'värd att tro' och 'värd att välja': inget av förslagen synes träffande – analysen av 'rätt' passar dock delvis för 'god').

8.4 Utilistiska termer, abilitetstermer, m m

Om de gerundiva termerna anknyter till modaliteten böra så har de *utilistiska termerna* att göra med modaliteten (empirisk) möjlighet. Om en utilistisk term är tillämplig är beroende av generaliseringar om kausalsammanhang under vissa eller normala omständigheter.¹ Det gör därvid ingenting om kausalsambandet delvis bygger på konventionella (icke empiriska) metoder att nå ett mål, t ex via uppfyllandet av krav som ställs i rättsliga kompetens- och kvalifikationsregler (se 4.2). Exempel på utilistiska termer är 'användbar', 'brukbar', 'duglig', 'duger', 'tjänlig', 'gagnelig', 'ägnad', '(kausalt) tillräcklig'.² Dessa elliptiska termer – de kräver tillägget 'för uppnående av målet F' – används

mer om saker som man gör något med än om saker som man gör. T ex »S är användbar» skall läsas som »Det är möjligt att använda S för att nå F». Om S är en handling, såsom i »Att göra x är ägnat att leda till F» får vi i stället »Det är möjligt att åstadkomma F genom att göra x».

Modaliteten möjlighet är involverad i en mängd andra termer, som dock inte kan betecknas som »utilistiska», eftersom de inte har något med utilistisk godhet att göra. Exempel härpå är 'tillgänglig' och 'uppnåelig' och om vi lämnar de empiriska möjligheterna: t ex 'antaglig', 'förenlig', 'tillämplig' och 'valbar'.

För en rad utilistiska termer är förutsatt att det syfte, vars förverkligande S gör möjligt eller bidrar till, är gott på något sätt; så t ex beträffande 'fördelaktig', 'välgörande', 'nyttig', 'förmånlig' och 'hälso-sam' — allt ur någon eller någons synpunkt.³ (Målet kan naturligtvis också värderas negativt; så t ex vid 'farlig' och 'ofördelaktig'.) Här kan observeras, att även tillstånd och händelser (inklusive faktiska handlingar) kan vara fördelaktiga eller ofördelaktiga, ehuru de inte kan vara t ex användbara eller oanvändbara.

Jämförelser i fråga om användbarhet, fördelaktighet, osv sker på pragmatiska grunder. S är mer användbar än Z, om det är möjligt att nå fler eller vidare mål eller högre grad av måluppfyllelse genom att använda S i stället för Z, om S med större sannolikhet leder till målet, om det är effektivare att använda S än Z eller om man med S och Z når olika mål och det genom S uppnådda sättes före det andra.⁴

En handling är effektivare än en annan, om den fortare, billigare, lättare, på kortare väg, med mindre använd energi leder till målet. Ett effektivt handlingssätt är således ett handlingssätt, som det finns särskilda skäl att välja bland de möjliga sätten att nå ett mål. Ett effektivt handlingssätt, en effektiv metod har därför instrumentell godhet (se ovan 7.4) och 'effektiv' kan i detta sammanhang sägas vara en *instrumentell term* (beträffande effektiva personer, se nedan).

Även *abilitetstermer* involverar modaliteter. Den grundläggande abilitetstermen är 'kunna' (att ha förmåga att göra x, att vara kapabel att göra x). A kan göra x, om han med stor sannolikhet lyckas göra x, om han försöker och eventuellt också under vissa förutsättningar.⁵

Exempel på abilitetstermer är 'skicklig', 'kunnig', 'habil', 'effektiv', 'duglig', m fl, alla med tänkta tillägg »som T» eller »när det gäller att göra x». Om A är skicklig, etc när det gäller att göra x, så kan han göra x och gör x på ett bra sätt (bra på ett sätt vid skicklighet, ett annat vid kunnighet, osv). Det rör sig alltså här om teknisk godhet (se 7.4). Ter-

mer som avser teknisk godhet gör att en sats vari de förekommer blir elliptisk på det sättet att en jämförelseklass är förutsatt.

Om A är skicklig som fotbollsspelare påverkas detta faktum inte av några sidoeffekter av hans verksamhet som fotbollsspelare, t ex att han försummar hustru och barn.⁶ Utilistisk och instrumentell godhet påverkas inte heller av sidoeffekter. Det finns emellertid en utilistisk term – 'lämplig' – att använda när man vill ge uttryck för att hänsyn tas till andra mål än det som i sammanhanget står i fokus. S kanske t o m är instrumentellt bra, men väljes ändå inte på grund av negativa effekter i andra riktningar.⁷ (S är då inte dåligt som instrument, utan ett dåligt instrument, därför att det är olämpligt.)

»Det är lämpligt att göra x, om man vill nå F» är detsamma som »Det är rationellt med hänsyn till sidoeffekter och andra följder att göra x, om man vill nå F». Om att göra x är lämpligt ur en synpunkt, men olämpligt ur en annan, blir det olämpligt att göra x vid ett beaktande av båda synpunkterna (vilket inte hindrar att handlingen är lämpligare än någon annan). En sidoeffekt eller framför målet F liggande följd får betydelse för lämplighetsbedömningen, om den är beaktansvärd, dvs om det finns goda skäl att ta den med i beräkningen. En terminologi kan vara olämplig, därför att den leder till missförstånd; men likväl kan en ny terminologi vara lämplig, trots att den leder till missförstånd genom att den inte stämmer överens med det etablerade språkbruket: missförstånd av den sista typen är nämligen inte alltid beaktansvärda, ty annars skulle ju varje ny terminologi vara olämplig redan därför att den är ny.

Lämplighet är inte en sorts instrumentell godhet – ingen höggradig användbarhet – utan en kvalificerad utilistisk godhet – användbarhet utan i sammanhanget beaktansvärda nackdelar. Motsvarande gäller för personer. En person är lämplig i en befattning om det går att använda honom för att göra det som skall göras av den som innehar befattningen (personen kan göra vissa saker och kanske t o m är tekniskt god) och hans sätt att utöva befattningen eller hans innehav av befattningen inte har några beaktansvärda negativa effekter (t ex därigenom att hans utnämning ger upphov till anklagelser för nepotism).

Behovet av att för undvikande av missförstånd och oklarheter utfylla elliptiska satser framstår som särskilt påtagligt beträffande satser som innehåller sådana termer som berörts i detta avsnitt.

¹ Se ovan 4.5 om bruksanvisningar (»tekniska normer»).

² Se 7.9 om tillräckliga skäl.

³ Distinktionen finns i annan terminologi hos *Ofstad* 259.

⁴ Se 3.4 vid not 10.

⁵ Vi kan emellertid skilja mellan aktuell förmåga (är kapabel), latent förmåga (har kapacitet), dvs vederbörande kan lära sig att kunna göra x, och potentiell förmåga (latent kapacitet), dvs vederbörande kommer att kunna lära sig att kunna göra x. Se vidare *Jareborg* 140–144 och även *Harré*, *Principles* 270, 277–279 och, generellt om »power» som grundläggande metafysiskt begrepp, 266–284.

⁶ *von Wright* 35.

⁷ *von Wright* 31–32.

8.5 'Rätt'

Till att börja med skall från diskussionen avföras några sätt att använda 'rätt', som inte hör hemma i detta kapitel: i »Det är rätt» som förkortning av »Det är rättvist», 'rätt' såsom substantiv (synonym till både 'rättighet', 'rättsordning' och 'domstol') och i »A har rätt» i betydelsen »A säger (eller eljest gör) vad som är rätt». Med den sista satsen är vi emellertid inne på 'rätt' i den betydelse som skall behandlas kortfattat i detta avsnitt.

'S är rätt' kan analyseras på två helt olika sätt. Vi kan skilja dem åt genom att säga, att 'rätt' används attributivt respektive predikativt.¹

När 'rätt' används *attributivt* skall det finnas en värdterm för 'rätt', vilken normalt är kontextuellt införstådd: »S är rätt T». »S» och »T» kan vara samma ord, men »T» kan inte användas referentiellt. »S är rätt T» kan utvecklas till antingen »S är den rätta T» eller »S är en rätt T» – jag bortser här från formerna »S är det rätta T» och »S är ett rätt T» och att det inte är så vanligt att man säger »en rätt» som »en riktig». Om vi ser »S är en rätt T» som en förkortning av »S är en av de rätta T», erhåller vi dock bestämd form på »T», även när fler subjekt än S är rätt. Detta gör att vi kan nöja oss med att tala om satsen »S är den rätta T», enär de resultat som nås lätt kan tillämpas på »S är en av de rätta T». Jag uppehåller mig inte heller särskilt vid negationer av 'rätt', dvs 'fel', 'felaktig' och 'orätt'.

»S är den rätta T» är en elliptisk sats, som kan utfyllas på flera sätt. Viktigast är dels utfyllnad med en verbfras »att göra x (med)» – varvid ett tillägg, som klargör för vem S är den rätta T att göra x (med), kan vara befogat – och dels utfyllnad med en adverbial eller prepositionell fras: »nu», »på X», »till Y», osv. Exempel: »S är den rätta kvinnan att gifta sig med», »S är den rätta satsen att svara med» (dvs »S är det rätta svaret på frågan»), »S är den rätta för dig att göra nu» och »S är den rätta tiden nu» (dvs »S är rätt tid nu»).

Jämför vi nu t ex följande satser:

»S är den rätta saken för dig att göra»,

»Det är sant, att S är den rätta saken för dig att göra»,
 »S är saken för dig att göra» och
 »Det är sant, att S är saken för dig att göra»,
 finner vi att de är sanna under precis samma omständigheter, även om de inte betyder precis detsamma. Liksom »Det är sant att p» inte säger mer om verkligheten än »p» säger »S är den rätta saken för dig att göra» inte mer än »S är saken för dig att göra». »S är det rätta svaret på frågan» är sant under precis de omständigheter varunder »S är svaret på frågan» är sant. När 'rätt' används attributivt kan ordet således elimineras, om »T»-frasen är så utbyggd att en begriplig sats blir kvar.

Att denna eliminering är möjlig skall inte fattas så att 'rätt' saknar betydelse, utan så att S är rätt på ett speciellt sätt som framgår just genom att »T»-frasen göres explicit. S är rätt därför att S faller under den bestämda beskrivning som »T»-frasen utgör. När S är den rätta T, är S ensam om att falla under beskrivningen; när S är en (av de) rätt(a) T, finns det alltså fler än S som faller därunder. Med andra ord: anledningen till att S är rätt är att »S är den T. . .» eller »S är en av de T. . .» är en sann sats.

Ställer vi sedan frågan, varför »S är den T. . .» är en sann sats, så finner vi att motiveringen alltefter omständigheterna kan involvera både teoretiska och pragmatiska (och praktiska) skäl. »S är den rätta kvinnan för dig att gifta dig med» är liktydigt med »S är kvinnan för dig att gifta dig med», som kan preciseras till t ex »S är kvinnan som du bör gifta dig med (dvs som du har goda pragmatiska skäl för att gifta dig med). »S är det rätta för mig att göra» kan ersättas med »S är den handling som jag måste, skall, bör eller får utföra». S kan således vara rätt på alla tänkbara grunder. Kompletteringar och preciseringar av olika slag kan vara nödvändiga för att ifrågavarande sats skall kunna fylla en funktion vid språklig kommunikation. Särskilt bör observeras, att S kan vara rätt ur olika sorters synpunkter. Handlingen x kan vara den rätta för A att utföra, t ex därför att han är av domstol ålagd att göra x, därför att han på moraliska grunder bör göra x, därför att det är bra för hans hälsa att göra x eller därför att det är bäst för fosterlandet att göra x.

När 'rätt' används *predikativt*, kan ordet inte placeras som attribut till ett substantiv eller en nominalisering. Så är fallet när subjekttermen utgöres av ett nominaliserat påstående – »Att Nixon är president i USA är rätt» – däribland sådana som anger att A gör, har gjort eller kommer att göra något – »Att A gjorde så var rätt (riktigt)». »Att p är rätt» kan översättas till »Det är rätt, att p».

Det är nu en vanlig iakttagelse, att »Det är rätt, att p» i många fall kan ersättas av »Det är sant, att p». »Det rätta förhållandet är att p» betyder detsamma som »Det är sant, att p». Tidigare såg vi ju att S var rätt, därför att »S är den T. . .» var en sann sats. Samtidigt är helt klart, att 'rätt' och 'sant' inte är synonymer. Satser och påståenden är sanna, men mycket annat kan vara rätt (man kallar för övrigt inte satser och påståenden för »rätta» utan »riktiga»: ett riktigt påstående är sant, en riktig sats är (vanligen) grammatiskt välformad).

Förklaringen, som får det sagda att bli begripligt, är att »S är rätt» betyder »S stämmer överens med N». 'Rätt' är med andra ord en icke-elliptisk relativ term (se Introduktionen). Att något är rätt förutsätter således en jämförelse (en gradering, inte en rankning)² av detta med något annat (N) och vad detta andra är är lämnat outsagt. I likhet med 'god' är 'rätt' en av språkets mest generella termer. För att en sats »S är rätt» skall ha någon kommunikativ funktion måste av kontexten framgå varmed S jämföres. Det är ju utomordentligt litet upplysande att få veta att S stämmer överens med något annat.

Riktighet är inte som godhet en skalär kvalitet: antingen är något rätt eller också är det inte rätt (ehuru det kan vara helt rätt, nästan rätt, delvis rätt, etc). Däremot kan det faktum att något är rätt vara beroende av om skalära kvaliteter är uppfyllda i viss grad, nämligen den grad som i det särskilda fallet konstituerar (en del av) N.³

Anledningen till att »Det är sant, att p» och »Det är rätt, att p» kan bytas ut mot varandra är att det som S, dvs att p, stämmer överens med kan vara verkligheten. »S är rätt» kan alltså preciseras till »S stämmer överens med verkligheten». (Jag behöver inte gå in på att det kan finnas olika sorters verkligheter.)

När 'rätt' används attributivt, är som vi sett S rätt på det sättet att en bestämd beskrivning är tillämplig på S. Den aktuella överensstämmelsen utgöres av identitet mellan S och det den bestämda beskrivningen passar på. För övrigt kan »S är rätt» översättas till »S stämmer överens med N» även när 'rätt' används attributivt. Fördelen med den mer invecklade analysen är att man med bibehållande av »rätt» i satsen kan ange vilken norm för jämförelsen som är aktuell. Som vi redan sett kan den bestämda beskrivningen ställa krav på en pragmatisk eller praktisk bedömning eller på att pragmatiska skäl eljest beaktas.⁴

S är rätt, när S stämmer överens med något annat. Principen om adressatrelevans kräver emellertid, att A säger att S är rätt, bara om det finns någon poäng med att framhålla överensstämmelsen med N. Det är därför det ofta är så, att det som är rätt är det som stämmer

överens med en på pragmatiska grunder uppställd norm — det må ske genom regler, instruktioner, befallningar eller order — eller vad man eljest på pragmatiska grunder vill se förverkligat; varje mönster, förebild, vision, ideal, standard, måttstock kan ge anledning till ett yttrande att S är rätt eller fel.

Beroende på att främst moralfilosofer diskuterat saken har 'rätt' i den filosofiska litteraturen vanligen behandlats med den utgångspunkten, att något är rätt om det stämmer överens med en (giltig) regel.⁵ Men som Warnock framhåller: »it is not in general the case that what is 'right' is right in virtue of its conformity to some rule».⁶ Lika ogrundad är uppfattningen att det som är rätt alltid har att göra med »human action and expectation».⁷

Det är en öppen fråga, om 'rätt' passar in där 'bör' och/eller 'god' gör det. Det finns ingen bestämd begreppslig relation mellan det rätta och det goda eller det som bör göras. Finner man att man bör göra x, så kan man också säga, att det är rätt att göra x, därför att x är (den rätta) handlingen att utföra. Omvänt kanske man finner, att man bör göra x, därför att det är rätt att göra x (att göra x stämmer t ex överens med en i lag given norm).⁸ Bra eller goda handlingar kan vara orätta (jämfört med vissa regler) och dåliga eller onda handlingar kan vara rätta. Men en handling kan också vara bra, därför att den är rätt, och den kan vara rätt, därför att den är bra (normen är då: bra handling) på något sätt. Att något är fallet kan vara rätt, inte bara därför att det är sant, utan därför att det är bra att det är sant.⁹ Om alla handlingsalternativ är dåliga, bör A göra det som är minst dåligt och det är också rätt att göra detta (om normen är: den under omständigheterna bästa handlingen). Om i samma situation två lika dåliga handlingar båda är rätt, bör A utföra endera av dem.¹⁰

Eftersom det är en avgörbar fråga, om S stämmer överens med N, är som redan framgått utsagor, som innehåller »rätt», sanna eller falska. Särskilt tydligt är ju detta i de fall, där »rätt» kan elimineras eller ersättas av »sann». Härvidlag saknar det naturligtvis betydelse, om det inte går att säga huruvida något är rätt förrän vissa pragmatiska skäl befinnes föreligga.

Det ges inte utrymme för att gå in på alla de termer, som i likhet med 'rätt' är icke-elliptiska relativa termer, tillämpliga vid överensstämmelse med en norm; här kan nämnas 'perfekt', 'korrekt', 'verklig', 'genuin'¹¹ samt 'nöjaktig' (stämmer överens med det man skall, bör eller får vara nöjd med), 'konsekvent' (normen följer av logiska regler), 'fullständig' och 'komplett'.

- ¹ En del av de i den följande analysen utnyttjade idéerna är hämtade från *Wertheimer* 181–201.
- ² *Margolis* 98.
- ³ Se t ex *Urmson* 92–96, *Taylor* 33.
- ⁴ *Hare*, Applications 43–45, menar att man kan säga »Det är rätt» om t ex »S är bra» därför att den förra satsen är en upprepning av den senare; likaså kan man använda »Det är rätt» som en upprepning av en befallning såsom »Stäng dörren! ». *Hare* vill härmed förklara, hur man kan tala om värdeutsagor som om de vore sanna eller falska: man kan lika väl säga »Det är sant» som »Det är rätt», utan att behöva medge att de är sanna eller falska. Av detta och föregående kapitel framgår att en sådan förklaring är obehövlig.
- ⁵ Se t ex *Hare* 151–155, *Urmson* 92–96, *Hudson* 64–66 och *Nowell-Smith* 185–190, vilken dock säger, att »Det är rätt» ibland betyder »Det är bäst» och att överensstämmelse med en regel inte räcker för att konstituera ett skäl: därutöver krävs en proattityd till att följa regeln; i praktiken skulle det dock vara så, att vi ofta önska. göra vad andra gör; det operativa är då att vi vill »be a member of the herd».
- ⁶ *Warnock* 49.
- ⁷ Jämför *Margolis* 96–103.
- ⁸ Insikten om att det är rätt att göra x medför inte – såsom enligt Hares preskriptivism – att man måste göra det man finner vara rätt, om man inte är oärlig eller oförmögen att göra x. Man behöver inte alls bry sig om saken, man kan vara ointresserad av att göra det rätta (utan att detta är irrationellt; jämför med att tro det man finner vara fel). Se *Sumner* 397–398.
- ⁹ Jämför *Moore* 146–148: som »right» definieras det som är »good as means», dvs det som är orsak till resultat som är goda i sig. – Se t ex *Sesonske* 8–11, om hur 'god', 'bör' och 'rätt' används om varandra.
- ¹⁰ *Taylor* 44–45, *Margolis* 103. Exempel: nödsituationer, regelkonflikter.
- ¹¹ Se *Jareborg*, Begrepp 65 om den roll dessa ord har som »anpassarord».

9. Värderingar och värden

När vi nu övergår till att behandla värdebegreppet och därmed sammanhängande begrepp, står vi inför en betydande svårighet. Dessa begrepp är centrala i många vetenskaper: filosofi, empirisk samhällsvetenskap, psykologi, rättsvetenskap, ekonomi, matematik; en följd härav är att de blivit föremål för en oöverskådlig mängd stipulativa definitioner.¹ De har vidare en central roll i all praktisk argumentation, inklusive politisk. Orden 'värde', 'värdering', 'värdeomdöme', etc har med andra ord använts och fortsätter att användas på ett synnerligen varierande sätt. Att redovisa olika sådana användningssätt och försöka ta ställning till det ändamålsenliga i olika språkbruk är måhända en intressant uppgift, men den är föga fruktbar för förståelsen av värdeteorietiska frågor. Som alltid, när språkbruket är infekterat av många och ofta föråldrade teorier eller eljest uppvisar en oklar bild, får de terminologiska frågorna ges en perifer ställning, även om man för att inte bli vilseledande måste hålla viss kontakt med det allmänna språkbruket, hur oklart detta än är. Det väsentliga blir i stället att göra de distinktioner man finner sig ha nytta av för att lösa de problem som kan aktualiseras, här på det område som traditionellt täcks av den filosofiska värdeteorien.

¹ Se t ex den oerhörda variationen i de definitioner som citeras av *Baier*, Value 35–36 och *Rescher* 2.

9.1 Värden

Existensen av värden har att göra med att människor är målinriktade varelser i det att de handlar teleologiskt och ofta rationellt. Principiellt strävar de efter att uppleva behag och att undvika obehag. Mot varje värde — t ex hälsa, jämlikhet, rättvisa, artighet, skönhet — svarar ett tänkt tillstånd i eller hos verkligheten som s a s representerar värdets fullständiga förverkligande.¹ Det som kännetecknar ett sådant tillstånd är att det är, *ceteris paribus*, bättre att detta tillstånd råder än att det inte råder, dvs det finns skäl att vilja att tillståndet förverkligas. Det finns därför också skäl att göra x, om x bidrar härtill. Värdet utpekar med andra ord ett stående handlingsskäl, som i allmänhet är tämligen

generellt (det finns sällan anledning att ha stående skäl som inte är tämligen generella).

Ett värde är *kategoriskt* på det sättet att dess funktion som handlingsskäl inte får göras beroende av huruvida någon vill nå ett visst mål: om något är ett värde relativt till andra mål, så måste dessa mål faktiskt vara uppställda. Om ett värde är rationellt, så måste det således vara relaterat till faktiska mål, som är uppställda enligt principerna för rationell pragmatisk argumentation, och då också i sista hand relaterat till framkallandet av upplevelser som innefattar behag eller frånvaro av obehag.

Nicholas Rescher har givit en mycket lyckad karakteristik av ett värde: »A value represents a slogan capable of providing for the rationalization of action by encapsulating a positive attitude toward a purportedly beneficial state of affairs.»²

Ett värde är naturligtvis något abstrakt: en idé eller ett ideal. Beteckningar på värden är mycket generella – i den mån det finns några beteckningar – ehuru de självfallet varierar i fråga om grad av generalitet. Det finns anledning att betona ordet »slogan» i Reschers karakteristik: beteckningar för värden utmärks mer av att vara rubriker för argument än att ange grunder för detaljerade, preciserade argument. Att vi överhuvudtaget finner anledning att tala om värden synes bero på vårt behov av förenklingar och ungefärliga uttryckssätt. Det finns också skäl att betona sambandet mellan värde och handlingsskäl och därmed med godhet. En beteckning för ett värde sammanfattar en klass av handlingsskäl som – *ceteris paribus* – alltid *är* (eller uppfattas alltid vara) handlingsskäl. Ett värde förkroppsligar därför något som är (eller uppfattas vara) kategoriskt gott.³

Ett värde är principiellt någons eller någras värde, liksom ett handlingsskäl principiellt är relaterat till en eller flera personer. Vilka värden en person omfattar, får vi veta genom att beakta vad han säger eller eljest gör. Det finns anledning att hävda, att en person omfattar ett visst värde, bara om det finns underlag för att hävda, att han är benägen (disponerad) att utföra handlingar på de skäl som sammanfattas av värdebeteckningen och är benägen att själv motivera sina handlingar med sådana skäl eller själv åberopa värdet som grund för sitt handlande. Att omfatta ett värde är därför inte identiskt med att föredra vissa särskilda saker eller att ha vissa särskilda mål, men ens preferenser och syften reflekterar ens värden och utgör underlag för värdeimputationer (dvs att värden tillskrivs en). Till underlaget hör också vad som brukar kallas »budgetanalys», dvs utredningar av hur folk faktiskt fördelar sina

resurser. Verbala och rent behaviouristiska kriterier kan komma i strid med varandra (däribland fallen av hyckleri) och oärlighet är möjlig både i tal och handling (simulation).

Att påstå att någon omfattar ett visst värde V är naturligtvis i och för sig värdeneutralt. En värdeimputation kan bygga på en manifesterad värdesubskription (dvs att någon talar om att V är ett av hans värden). Huruvida ett sådant värde-»partiskt» uttalande är sant, är emellertid också en empirisk fråga. I båda fallen är utsagan sann, om V faktiskt är ett av de värden personen omfattar.

En benägenhet att handla på vissa skäl kräver som alla benägenheter en viss stabilitet.⁴ Att A omfattar V kan därför jämföras med att A har ett visst karaktärsdrag och på liknande sätt åberopas som handlingsförklarande faktor.⁵ Caws säger: »A value once chosen and habitually pursued will gradually assume the character of the given, but it will remain a matter of habit (of »second nature») nevertheless. The same things happens with facts: we become habituated to certain configurations, ensembles, sequences, and so forth which then appear given as wholes even when what is actually perceived is only a fragment of the whole. And there is nothing wrong with the process in either case – on the contrary it is a necessary simplification of the complexity of experience – provided that we are aware that it takes place.»⁶

I egenskap av generella stående handlingsskäl fungerar värden som handlingsmotiverande faktorer. Om A omfattar V, så anser han att motsvarande tänkta tillstånd är kategoriskt gott eller bra. Ett värde är därför inte något som kan sägas tillhöra världen, utan är närmast del i en eller flera personers ideala värld.⁷

Värden kan sekundärt tillskrivas grupper av personer, nationer och folkslag. Vare sig sociologiska metoder används vid en kartläggning av vilka värden folk omfattar eller så ej sker, så är klart att en beskrivning härav kan ske i statiska eller *dynamiska* termer. Ett omfattat värde kan överges och vad som förut inte var ett värde kan bli ett. Värdeförändringar är dock, om vi håller oss på det sociologiska planet, föga drastiska. Gruppen av personer som omfattar ett visst värde ökar eller minskar, värdet uppfattas som viktigare eller mindre viktigt än förut, standarder ställer högre eller lägre krav (tänk t ex på värdet »tillfredsställande levnadsstandard»), andra mål för värdets förverkligande uppställs än förut, osv. Bland kausala faktorer av betydelse för värdeförändringar kan nämnas: ny information och kunskap, förändringar i ideologiskt eller politiskt hänseende (indoktrinering), »erosion» genom att man tröttnar på vissa saker, blir desillusionerad, osv (redan tidens

lopp gör att vi förväntar utveckling eller åtminstone förändring) och ekonomiska, tekniska, sociala och demografiska förändringar (däribland ändrade »kostnader» – i vidaste mening – för att bibehålla ett värdes grad av förverkligande).⁸

Värden är inga fakta. Men att V är ett värde är ett faktum, om det är sant att V är ett värde. Huruvida V *är* ett värde avser något annat än en fråga huruvida V *omfattas* som ett värde. Att verifiera ett påstående om att V omfattas som ett värde är att påvisa en viss benägenhet. Att verifiera ett påstående om att V är ett värde är att visa, att det är rationellt att handla utifrån de skäl som sammanfattas genom att något betecknas som ett värde. En demonstration av att V är ett värde sker på samma sätt som när man genom rationell argumentation visar att det är bra att p; men med den skillnaden att man inte kan stanna vid ett givet mål eller syfte, utan också detta måste visas vara bra eller gott, i sista hand genom att det är kausalt relevant för upplevelser som innefattar behag eller frånvaro av obehag.

En personrelatering är fortfarande nödvändig, ty inget hindrar att V faktiskt är ett värde för A, men inte för B. En annan åsikt förutsätter att man kan relatera alla värden till ett högsta universellt värde. Sålunda menar Rescher, att det inte kan vara så att V är ett värde för A, men inte för B, därför att det går att basera V på »objective standards», »revolving about the concept of human welfare»; ett »authentic value» är »one to which men *ought* to subscribe»; »values are founded upon a vision of how life ought to be lived».⁹ »The whole structure of value rests ultimately on what is beneficial to man.»¹⁰

Problemet med en så generell formulering av det högsta värdet – »människans välfärd» – är att det inte går att på något entydigt sätt fastställa vad som är människans, i motsats till människors, välfärd. Som mål är välfärd synnerligen obestämt: någons välfärd konstitueras av det som råkar vara i vederbörandes intresse, dvs ett tillstånd där han har möjlighet till behovstillfredsställelse, till att göra vad han gillar att göra, osv.¹¹ Vad som framställs som ett mål är praktiskt sett en rubrik för mängder av faktiskt olika mål (eftersom människor är olika), låt vara att dessa mål i mycket täcker varandra (eftersom människor också är eller blir lika).¹² Det är inte heller möjligt, att som högsta universella värde uppställa behag och frånvaro av obehag, emedan man då blott definierat vad som menas med att något har värde i sig (yttrat en tautologi) och naturligtvis än mindre än beträffande välfärd visat på några konkreta mål.

Det är alltid en empirisk fråga vad som är ett värde och det är också en empirisk fråga om ett värde är universellt. Människans välfärd kan väl sägas vara ett universellt värde, men det är som sagts mycket obestämt: det är alltid en öppen fråga vad som konstituerar en persons välfärd. Inom ramen för människors välfärd hittar man dock lättast exempel på mer preciserade värden, som är universella: t ex hälsa, trygghet till liv, tillgång till föda.

Huruvida V är ett värde beror således på om det är rationellt för åtminstone en person att omfatta V som ett värde. Om så är fallet, kan inte andra personer på rationell grund förneka, att V är ett värde; de kan bara förneka att V är ett värde för dem själva eller ytterligare andra. Ett värde är m a o personrelaterat, men att något är ett värde är inte personrelaterat, helt enkelt därför att upplevelser av behag eller frånvaro av obehag inte är begreppsligt förbundna med sanning.

Om man utgår från ett visst värde, kan detta tänkas realiserat (hos något eller någon) i högre eller lägre grad. Med anledning härav kan *värdeskalor* upprättas. Dessa är antingen *ordinala*, dvs bygger på ordinar gradering (se 1.2) eller *kardinala* (graderingen är då representerad i siffror, skalan är kvantitativ). Att ange värde i en viss valuta är ett exempel på att utnyttja en kardinal skala.¹³ Värdet rikedom kan representeras i en kardinal skala: omräknat i hur mycket pengar en person äger. Men graden av rikedom kan också återföras till en ordinal skala: utfattig – fattig – verken fattig eller rik – välbärgad – rik – förmögen – omåttligt rik (observera att dessa termer är icke-elliptiska relativa termer).

Värdeskalor kan vidare vara antingen *monopolära* eller *bipolära*. De förra börjar s a s vid noll och fortsätter i antingen positiv eller negativ riktning. Exempel: intelligens, fantasi. De senare innehåller en positiv och en negativ pol. För att komma från den ena till den andra måste man passera ett neutralt läge. Exempel: en skala med polerna skada och nytta. Beroende på om det vid den ena och/eller andra polen finns ett naturligt slut eller ej är värdeskalor antingen *terminala* eller *icke-terminala*. Rättvisa ger en terminal skala vid den positiva polen och en icke-terminal vid den negativa. Skalan för rikedom är monopolär och icke-terminal: det finns inget maximum som inte kan överskridas. Skalan för hälsa är bipolär och terminal vid båda polerna.¹⁴

Att något *är* ett värde skall skiljas från att något *har* värde eller *är av* värde (se nedan 9.3).

Den här berörda betydelsen av 'värde' är givetvis en helt annan än den som avses bl a i 'sanningsvärde', dvs 'bestämning av en variabel';

de två sanningsvärdena är sanning och osanning (falskhet). Sanning är också ett moraliskt värde, men då avses inte sanningen hos en viss sats.

- ¹ Caws 61: »A value is a future fact»; se även 53–55.
- ² Rescher 9.
- ³ Till det sagda, se Rescher 4–5, 8–10. Caws 148: »*Mattering* is the phenomenological clue to value . . . ».
- ⁴ Rescher 3: »When we impute to the person N subscription to the value x, we underwrite the grounds for expecting from N a reasonable degree of conformity with the characteristic manifestation patterns of subscription to x both in discourse and in action.» Se vidare Baier, Value 62–64.
- ⁵ Se närmare Rescher 20–28; 28: »the subscription to certain values is among the most significant features definitive of a man's character.» Se även Taylor 297–298.
- ⁶ Caws 76. – För en uppfattning om värden såsom gestalter (i gestaltpsykologisk mening), se Frondizi 7–10, 143–165, vars framställning dock förbryllar på åtskilliga punkter; bl a framgår inte alls vilka konsekvenser en sådan lära skulle ha; Frondizi har bara estetiska exempel: skulle vi varje gång vi uppfattar ett värde, se eller höra en gestalt? Jag tror att också denna tankegång är genererad av kriteriemisstaget (se ovan 7.6). Att detta begås av Strache 69–75, förefaller klart. Han framställer värdebegrepp som typbegrepp, vilka kan förtydligas bara i mönsterbilder. Han säger bl a (74): »Die Wertbegriffe sind Bezeichnungen für dynamische Typen mit fließenden Übergängen, die nicht vollständig und endgültig in Allgemeinbegriffen umgeformt werden können.» (Jämför Larenz 266.)
- ⁷ Till det sagda, se Rescher 2–5, 7, 9–11, Caws 72–76, Baier, Value 40–41, 54–57.
- ⁸ Om värdeförändringar, se Rescher 111–121, Rescher, Value Change 68–78. Rörande förutsebara förändringar i omfattade amerikanska värden, se Rescher 121–127, Rescher, Value Change 81–89, 96–109 och övriga bidrag till *Values and the Future*.
- ⁹ Rescher 10–11.
- ¹⁰ Rescher 133, se närmare 110–111 och 129–140 (bl a om hur de av en person omfattade värdena kan kritiseras mot bakgrunden av en rationell »värdeekonomi»; denna analys synes ha relevans även om Reschers grundidé avvisas), Rescher, Value Change 76–81.
- ¹¹ Om välfärd, se ovan i 3.7 not 4 angiven litteratur.
- ¹² Frankena 75–77 framhåller, att den mänskliga naturen är alltför varierande för att man skall kunna fastställa vad som är »the good life».
- ¹³ Om pekuniärt värde, se 9.2(5).
- ¹⁴ Se närmare Rescher 63–68.

9.2 Värderingar

(1) En värdering är bl a detsamma som att en person omfattar ett värde. Om lojalitet är ett av A:s värden, så *värderar* A lojalitet, han *sätter värde på* lojalitet, *uppskattar*¹ lojalitet. En av hans värderingar är att man skall vara lojal (generellt).

För att skilja denna form av värderingar från dem som hör hemma under (2) kommer jag att använda stavningen »*wärdering*».

Att tillskriva A en värdering är således att tillskriva honom en benägenhet (se 2.3) att företa vissa handlingar utifrån vissa skäl. I exempel sammanfaller värderingen med en värdeimputation. Existensen av en värdering är emellertid inte beroende av att man kan hänvisa till

en viss abstrakt entitet, dvs ett värde med en viss beteckning. Inte heller behöver objektet för värderingen vara generellt.² Även enstaka saker och personer kan vara föremål för värderingar; fakta däremot bara undantagsvis, ty att något händer eller är fallet är sällan objekt för en benägenhet. Vad som gör att man kan skilja värderingar från andra benägenheter är att de är *benägenheter att beakta något som handlings-skäl*. Eftersom en benägenhet inte kan utbildas rörande val av sådant som är utilistiskt, instrumentellt eller tekniskt bra (se ovan 7.3 och 4), utan att vederbörande villkor faktiskt är uppfyllda, kan inte en värdering föreligga i alla fall, där en person är beredd att uppriktigt säga, att något är bra.

Att V är ett av A:s värden är alltså ett specialfall av att A har en viss värdering. En värdering är alltid en persons eller en grupp av persons värdering. Att verifiera att den existerar är att verifiera existensen av en disposition (benägenhet) att göra saker på vissa grunder.

(2) Det är inte ovanligt, att 'värdering' används så att varje bedömning betraktas som en värdering. Men i så fall har ju all kontakt släppts med begreppet värde. Riktigare synes vara att betrakta värderingar som en grupp av bedömningar, nämligen värdebedömningar. Därmed är dock inte förhindrat att vi stöter på samma process-produktvetydigheter, som ovan i 1.2 påtalats beträffande 'bedömning':

- (a) Värdeövervägande (= värdebedömningsaktivitet);
- (b) Värdebedömning (= ställningstagande efter övervägande);
- (c) Värdebedömningspråkhandling (vanligen = »uttryck för värdering»);
- (d) Värdeomdöme (= det som påstås);
- (e) Värdeomdöme (= den yttrade påståendesatsen).

Allt detta kan kallas 'värdering'. Men inte nog härmed. Värdepåståenden behöver inte vara uttryck för bedömningar, utan kan lika gärna vara uttryck för uppfattanden eller konstateranden (i de tekniska betydelse som anges i 1.2). Som värdering kan då uppföras inte bara det påstådda eller den yttrade satsen, utan även själva språkhandlingen och framförallt accepterandet av påståendet. Det senare är parallellt till värdebedömningen, dvs (b).³ Ytterligare kan vi – om vi håller oss till yttrade påståendesatser – skilja mellan följande olika sorters värderingar: värdegissningar, värdeantaganden, värdetillkännagivanden och värdeutsagor (jämför 1.2). Värdeomdömen (e) utgör en grupp av värdeutsagor.

Av alla dessa företeelser, som kan kallas 'värdering', visar filosofiens historia att det finns särskild anledning att uppehålla sig vid *värdeutsa-*

gorna (se nästa avsnitt). Jag kommer i fortsättningen att använda 'värdering' som en med 'värdeutsaga' korrelerad term, så att de värderingar som motsvarar de värdeutsagor, som är värdeomdömen (e), är värdebedömningar (b). En värdering är enligt denna terminologi ett ställningstagande, antingen en värdebedömning, ett värdekonstaterande eller ett värdeuppfattande. Skillnaden mellan dessa olika värderingar ligger ju i hur ställningstagandet kommer till stånd.

En värdering i här avsedd bemärkelse kan preliminärt karakteriseras som ett ställningstagande till huruvida något är värdefullt. Detta något kan vara praktiskt taget vad som helst: en handlingstyp, en viss handling i ett visst ögonblick, en händelse, ett tillstånd, en person, ett föreställt generellt tillstånd (t ex att alla människor är lojala), osv.

Om man vet att V är ett av A:s värden, så kan man dra vissa slutsatser om vad A värderar (sätter värde på).⁴ Man kan också dra slutsatser om vad han finner eller kan förväntas finna vara värdefullt. Men man vet inte varför han gör detta. Frågar man »Varför tror du att V är ett värde?» vill man ha ett svar som hänvisar till handlingsskäl. Vi kommer över till den pragmatiskt rationella dimensionen och lämnar allt som har att göra med att påvisa existerande benägenheter.⁵

Wärderingar är rationella eller irrationella i den mån motsvarande värderingar är rationella eller irrationella. En värdering behöver dock inte faktiskt motsvaras av någon värdering, och vice versa. Bakgrunden till att A har V som ett av sina värden eller sätter värde på S eller att p kan således vara den, att han tror att V är ett värde eller att S är värdefull eller att det är värdefullt att p, men en sådan tro är inte nödvändig för förhandenvaron av en värdering.

En persons värderingar är inte som hans värderingar del av hans karaktär eller personlighet, utan utgör en del av hans trosuppfattningar. Wärderingar är stabila, värderingar kan skifta från sekund till sekund. Wärderingar och värderingar kan lätt blandas samman, därför att de brukar uttryckas i samma termer.⁶

Om A anser att S är värdefull (värdering), kan man kanske säga, att A har värderat S, men inte att A värderar S, såvida inte också en värdering föreligger. 'Värdera' kan här inte ersätta 'bedöma', 'konstatera', etc; »Jag värderar, att p eller att S är värdefull» kan således inte sägas. (3) Under (2) nämndes värdetillkännagivande som en tänkbar form av värdering. På accepterandeplanet — dvs plan (b) i serien (a)–(e) — motsvaras ett värdetillkännagivande av ett *värdeavgörande*. Skillnaden mellan värdeavgöranden och värderingar — i den nyss bestämda betydelsen — är att det inte finns några skäl för de förra (därför att det inte

kan finnas några; jag bortser då från språkliga skäl), medan värderingar alltid bygger på skäl. Ett värdeavgörande kan alltid uttryckas i ett tillkännagivande av formen »Detta (denna upplevelse) innefattar episodiskt (o)behag».

(4) Värderingar likställs ofta med pro- och antiattityder. Om någon gillar att göra x, så är han normalt benägen att göra x. Om A gillar S, så är han normalt benägen att göra något med S, och om han gillar att det är fallet att p, är han benägen att försöka se till att det förblir fallet att p. A:s benägenheter till episodiskt gillande eller ogillande (*preferenser*, hållningar) konstituerar ett specialfall av värderingar. Att A gillar S implicerar att han sätter värde på S. Det speciella är att benägenheten att episodiskt gilla S (osv) under normala omständigheter logiskt implicerar en benägenhet att behandla den förra benägenheten som ett handlingsskäl, samtidigt som hållningens existens utgör fullgott skäl för en värdering.

(5) Till sist skall nämnas den sorts värderingar, som är av ekonomisk natur och som skenbart anknyter till föremål, men i verkligheten går ut på att bestämma vilken kvantitet av resurser det finns goda skäl att avstå från för att man skall få kontroll över föremålet, dvs i praktiken bedömningar av *pekuniärt värde* (vad något är värt i pengar räknat).⁷ Att avgöra vad en sak är värd i pengar, dvs vad det finns goda skäl att betala för den i pengar, har inte bara att göra med vad folk är villiga att betala. Ibland får först ske en bedömning av något annat värde som föremålet har, t ex det konstnärliga och estetiska värdet hos en tavla, och efter en gradering inom klassen kan ett mått i pengar sättas genom att man jämför med skalan av vad som brukar betalas för föremål som tillhör jämförelseklassen.⁸ En saks pekuniära värde behöver inte sammanfalla med priset på saken, dvs vad man är tvungen att betala för att få kontroll över den.⁹ Att bedöma vad en sak är värd i pengar involverar ibland komplicerade kalkyler och/eller förutsägelser (jämför en saks försäljningsvärde, återanskaffningsvärde eller avkastningsvärde, vilket förutsätter att man beaktar och t o m gör prognoser rörande räntenivåer). Ibland ges normer för beräkning av pekuniärt värde (t ex taxeringsvärde).¹⁰ — (5) är givetvis ett specialfall av (2).

¹ Om uppskattningar i en annan bemärkelse, se ovan 1.2.

² Vänskap med Johansson kan inte anses vara ett värde — jämfört med vänskap eller vänskap med personer med vissa egenskaper — ehuru A värderar vänskap med Johansson; anledningen synes vara att det inte går att motivera att vänskap enbart med en given person är principiellt relevant som handlingsskäl. Se *Baier*, Value 61–62.

³ *Taylor* 223–224 talar om »value judgment» som en »mental disposition» och jämför ingående värdering och preskription (217–235): preskriptioner är språkhandlingar som

bygger på värderingar, medan värderingar – i motsats till uttryck för värderingar – inte är språkhandlingar. Han skiljer bl a (194–208) på fall där böra-utsagor är preskriptiva och där de är evaluativa, vilket är missvisande, enär dessa två sorters innebörd inte utesluter varandra. Taylors framställning lider av hans ovan i 6. not 36 avvisade uppfattning om hur värderingar går till.

- 4 *Rescher* 57.
- 5 Såvida inte det faktum att A eller någon annan är benägen att göra något, gilla något, etc åberopas som handlingsskäl.
- 6 Skillnaden mellan värdering och värdering kan på engelska reflekteras i verben »value» och »evaluate»; om olika sätt att använda dessa termer, se t ex *Barry* 9–10, *Dewey* 5, *Taylor* 3, 19–21, *Edel* 122–123.
- 7 Det är dock möjligt att göra sådana värderingar även om det inte finns några konventionella betalningsmedel. Pekuniärt värde kan representeras i en monopolär icke-terminal skala; se *Rescher* 64–65 (»worth», inte »value»).
- 8 Se *Grönfors*, om hur konstnärliga och estetiska värden ur skadestånds- och försäkringsrättslig synpunkt måste taxeras i pengar; när det gäller konstverk underlättas sådana värderingar av att det finns en konstbörs, dvs konstverk har marknadsvärde (se särskilt 165–167).
- 9 Huruvida en sak är värd sitt pris får enligt *Baier*, Value 51, arbetas fram »on the basis of whether alternative resource allocations would yield greater benefits.» Se även 36–37.
- 10 Se närmare t ex *Persson* 294–300.

9.3 Värdeutsagor

En värdering kan karakteriseras som »a determination of the relative extent to which something represents or embodies a certain value»¹ : »Evaluation can in effect therefore be viewed as a mode of classification, viz as classification in point of value consideration.»² Om S är värdefull, så är det därför att S är »fylld av ett värde» eller underlättar realiserandet av ett värde.³ S kan bokstavligen inte vara »av värde», utan att det finns ett underliggande värde.⁴

Typexempel på värdeutsagor är »S är av värde», »S har värde» och »S är värdefull». Om »S» är ett nominaliserat påstående är frasen »har värde» knappast användbar. »Att p är av värde eller är värdefullt» går bra att säga, men inte »Att p har värde». Detsamma gäller för handlingstyper (»Att göra x har värde») och handlingsindivider (»Den där handlingen har värde»). Saker, personer och djur har värde. Å andra sidan är det inte så vanligt att man säger att saker, personer och djur är av värde, men det är möjligt att göra det. Abstrakta ting – rättsväsendet, kungamakten – har snarare värde än är av värde. Skillnaden mellan att något har värde och att något är av värde torde ligga i att det senare uttryckssättet förutsätter att subjektet är kausalt relevant för mål som är, håller på att eller skall realiseras (aktuella förändringar), medan det förra inte gör det (det som har värde kan t ex öka möjligheterna för en person att själv åstadkomma förändringar).⁵ Bå-

de det som har värde och det som är av värde är värdefullt. Dessutom kan en del saker (etc) vara värdefulla, fastän de varken kan sägas ha värde eller vara av värde. En god människa är varken av värde eller har värde, men är måhända värdefull (full av värde). 'Värdefull' får således uppföras som det primära av de nämnda predikaten.

Ytterligare exempel på värdeutsagor är »V är ett värde» – om något är ett värde, så är det nödvändigtvis värdefullt; det går för övrigt lika bra att säga »Det är värdefullt att vara lojal» som »Lojalitet är ett värde». En manifesterad värdesubskription – »V är ett av mina värden» – sker också genom en värdeutsaga, emedan man inte uppriktigt kan påstå, att man omfattar ett visst värde, utan att tro att detta något är ett värde. (»V är ett av mina värden» behöver inte vara en sann sats, fastän den som yttrar den är uppriktig; han kan ju missta sig rörande sina benägenheter.)

Fastän en värdeutsaga är en värdeutsaga på grund av den begreppsliga relationen till värden, kan vi säga allt vad vi vill säga med en värdeutsaga, utan att tala om värden eller värdefullhet.⁶ Det är egentligen *förvillande att blanda in värden*. Vi har ju funnit, att ett värde bara är en ytlig abstraktion: en beteckning för ett värde symboliserar en klass av handlingsskäl och sammanfattar därmed pragmatiska argument. S representerar eller förkroppsligar ett värde (»är fullt eller fyllt av värde»), när det föreligger ett exempel på ifrågavarande handlingsskäl och dessa involverar S. Det representerade värdet behöver inte ha någon viss beteckning; det är nog om det skulle kunna konstrueras ett underliggande värde. Att observera är vidare, att om S är av eller har en viss sorts värde, så är därmed inte angivet vilket värde som »ligger under» eller S har del i, utan bara att S är värdefull ur en viss synpunkt, dvs att de relevanta skälen är av viss art, och om S är t ex estetiskt värdefull vet vi bara att de värden varav S är full är estetiska, men ej vilka de är.

»S är värdefull» implicerar »S är god». Härav följer emellertid inte, att »S är god» alltid är en värdeutsaga eller betyder detsamma som »S är värdefull» (eller »S är ett värde»). Om så är fallet beror på hur ellipsen »S är god» kompletteras. »S är värdefull» kan aldrig betyda »S är god, om . . .». (Här bortses från att »S är värdefull» är en förkortning av »S är värdefull, om . . .».) Värdeutsagor är kategoriska på det sättet att det faktiskt måste finnas skäl att vilja att p eller välja S. Som vi sett i 7.3 och 7.4 är S utilistiskt bra, om S är bra om man vill att F inträffar eller göra x, tekniskt bra, om S är bra, om man vill ha någon som gör x bra, och instrumentellt bra, om S är särskilt bra, om man vill göra x. En utilistisk, teknisk eller instrumentell utsaga är en värdeutsaga,

bara om de angivna villkoren är uppfyllda. S är sålunda utilistiskt värdefull, bara om man faktiskt vill att F inträffar eller vill göra x. S:s värdefullhet hänger samman med *att* man vill göra x och inte med om man vill göra x. »S är utilistiskt värdefull» betyder således närmast »Det finns skäl att välja S (vilja att p), *eftersom* man vill göra x eller vill att F inträffar». På motsvarande sätt ersätter ett »eftersom» ordet »om» vid teknisk och instrumentell värdefullhet.⁷ Vidare: Om S är bra under vissa omständigheter, så är S värdefull »under förevarande omständigheter», dvs endast om omständigheterna föreligger. Och om S är något annat än ett faktum och ändå något som inte kan väljas, så blir »S är värdefull» lika med »Det finns skäl att vilja att S är som S är, därför att S gör det som är värdefullt».

Sammanfattningsvis: det som är bra, emedan det är bra under vissa förutsättningar, är värdefullt, endast om dessa förutsättningar är uppfyllda; i annat fall kan det bara bli värdefullt, nämligen om dessa förutsättningar uppfylls.

Kravet på att värdeutsagor kategoriskt skall utsäga, att det finns pragmatiska skäl på ett eller annat sätt, utesluter inte att värdeutsagor kan vara hypotetiska enligt mönstret: om det är så att p, så är S värdefull.

Är S värdefull, när S är bra, om man vill göra x, och man vill göra x, ehuru man inte har goda skäl för att göra x? Jag tror, att det är riktigast att svara jakande. Om jag vill göra något, bara därför att jag får lust att göra det, synes det likväl vara träffande att beteckna S som värdefullt *för mig*, om S har kausal betydelse för utförandet av vad jag vill göra. (Saken är emellertid diskutabel.) I så fall föreligger en skillnad mellan att något är ett värde och att något är värdefullt: ett värde måste så vara (åtminstone föreställt som) i grunden rationellt. (Om en skillnad föreligger, beror denna på att beteckningar för värden hänför sig till klasser av principiella handlingsskäl och skäl som är avhängiga av att man vill göra något som är arationellt eller irrationellt kan inte hänföras till en klass av principiella handlingsskäl.)

Det finns ingen anledning att begränsa värdeutsagorna till att omfatta bara dem som säger, att det finns pragmatiska skäl för eller emot något visst. Lika stort krav på att höra hemma inom värdedimensionen har utsagor, som säger att det finns pragmatiska skäl av viss styrka för eller emot något visst. Därmed blir många böra-utsagor och andra modala utsagor, liksom de flesta som innehåller gerundiva termer, att beteckna som värdeutsagor (se kapitel 8). Men inte alla pragmatiska utsagor är värdeutsagor, som vi sett beträffande »S är god», och inte alla

praktiska utsagor är värdeutsagor, redan därför att inte alla praktiska utsagor är pragmatiska utsagor.⁸ »S är behaglig» är ingen värdeutsaga, men implicerar en värdeutsaga.

¹ Rescher 61.

² Rescher 72.

³ Se Rescher 62–63.

⁴ Rescher 8 skiljer mellan värdeobjekt, underliggande värde och »locus of value»; med sistnämnda uttryck synes avses syften för vilka värdeobjektet är kausalt relevant och vilka syften (exempel: »the advancement of one's career») i sin tur är relevanta av skäl som sammanfattas i värdetermen (motsvarande exempel: »financial security»). – Rescher 72 (se även 10–11, 55–56) menar, att vid värderingar krävs ett »criterion of evaluation that embodies the standards in terms of which the standing of the object within the valuation framework is determined». Som vi sett i 7.6 är detta inte riktigt beträffande 'god'; det är inte heller riktigt för andra termer.

⁵ Se Baier, Value 41–42 och även 45–46.

⁶ Här avses inte att det saknas anledning att säga att något är värdefullt eller ett värde, därför att det vore alltför högtidligt att göra det eller det värdefulla är lågt prioriterat eller det är svårt att konstruera ett underliggande värde.

⁷ Man tror alltså, att det är åtminstone möjligt att förverkliga syftet (dvs att S eller att p är kausalt relevant); se t ex Baier, Value 61. – Principen om adressatrelevans gör att det inte så ofta finns anledning att säga att något är bra (om . . .), ehuru det inte är aktuellt att vilja göra x, etc. – Värderingar är sällan *synoptiska*, dvs totalvärderingar med hänsyn tagen till alla synpunkter. Det normala är att värderingar sker ur en viss synpunkt, med beaktande av en viss jämförelseklass, osv. Se Rescher 62. Om skäl »prima facie» och skäl »on balance», se Baier 102–103.

⁸ Se ovan 3.2 vid not 13.

9.4 Klassificeringar av värden och värdeutsagor

(1) Värden och värderingar kan indelas efter vem som omfattar dem: t ex enskilda personer eller grupper. Med denna utgångspunkt kan vi skilja mellan personliga och gemensamma värden och vi kan tala om kulturvärden, panhumana värden, nationella värden, etc. Indelningen kan också ske efter vem som borde omfatta värdena. För värdeutsagor kan vi på motsvarande sätt ange en *referensgrupp*: de som faktiskt har de pragmatiska skälen.¹

(2) En annan indelning avser *för vem* något är värdefullt eller något är ett värde – vilket varken är detsamma som vem som har skälen eller vem som anser skälen finnas. Det rör sig här om en begränsning av relevanta syften; huvudindelningen är mellan självorienterade och helt eller delvis mot andra orienterade skäl. Till egocentriska värden hör bl a egen framgång, bekvämlighet och hälsa. Till icke (helt) egocentriska värden hör såväl sådana som är orienterade mot alla (främst moraliska värden) och sådana som är orienterade mot särskilda grupper, såsom familjen, yrkeskårer, nationer och samhällsgrupper (lojalitet

kan t ex vara lojalitet mot familjen, mot kolleger, mot fosterlandet eller mot arbetarklassen).²

I stället för »För vem?» kan man fråga »*För vad?*». S kan vara värdefullt för djur och saker, särskilt maskiner, såsom bilar och båtar, men också t ex för juridiska personer och andra abstrakta entiteter, som existerar på grund av konventionella relationer till personer. Det som är värdefullt för ett aktiebolag behöver inte vara lika eller på samma sätt värdefullt för några fysiska personer.

(3) En tredje indelning bygger på frågan »*Hos vem eller vad är värdet* (alternativt: bör vara) realiserat respektive föreligger värdefullheten?».

Ett värdes *domän* kan klarläggas genom att man anger vem eller vad som är bärare av värdet: individer, institutioner eller »the environment». Om ett värde är individuellt (t ex flit), kan man själv tillhöra dess domän.³ Exempel på indelning av värden utifrån värdebärare: värden hos saker (renhet hos ädla stenar), värden hos djur (snabbhet hos hästar), värden hos omgivningen (skönhet, omväxling hos landskap eller stadsbild), värden hos personer (mod, intelligens), värden hos grupper (ömsesidigt förtroende och ömsesidig respekt), värden hos samhällen, institutioner och nationer (ekonomisk rättvisa, jämlikhet inför lagen).⁴ Vi kan här tala om värden som motsvarigheter till standarder (se ovan 7.6). Värdena framhäver de egenskaper hos värdebärarna som befunnits önskvärda på någon grund.

(4) En värdebärare kan sammanfalla med den för vilken något är värdefullt. Vid en jämförelse mellan indelningar enligt (2) och (3) kan man med utgångspunkt i för vem något är värdefullt eller ett värde tala om domäninterna, domäntranscendenta och domänexterna värdeutsagor och värden. Beträffande domäninterna värden (värdeutsagor) kan man sedan skilja mellan reflexiva och distributiva värden (värdeutsagor), beroende på om var och en i domänen som är värdebärare också har fördel (nackdel) därav (oberoende av om de andra faktiskt är värdebärare) eller om andra än en viss faktisk värdebärare har fördel (nackdel) därav (oberoende av om de själva är värdebärare). Ett värde kan samtidigt vara reflexivt och distributivt.⁵

(5) Värden och värdeutsagor kan klassificeras med angivande av ur vilken sorts *synpunkt* skälen föreligger: t ex materiell (hälsa, bekvämlighet), ekonomisk (lönsamhet, produktivitet), moralisk (ärlighet, rättvisa), social (artighet, smidighet), politisk (frihet, jämlikhet), estetisk (harmoni, symmetri), religiös (fromhet), intellektuell (intelligens, precision, klarhet), yrkesmässig (framgång), osv.⁶ En synpunkt begränsar relevanta syften. Om V är ett värde ur politisk synpunkt, vet vi därmed

att ett eller flera politiska syften befordras. Till syftena kan höra att normer uppfylls. Ytterligare exempel på synpunkter: militär, teknologisk, idrottslig, kommersiell, pedagogisk, vetenskaplig. En indelning med hänsyn till intressen – se under (2) – kan sammanfalla med en indelning utifrån en viss synpunkt; t ex »S är värdefullt för armén» och »S är värdefullt ut militär synpunkt». Detta gäller särskilt om grupper, organisationer, institutioner har till uppgift att bevaka intressen ur en viss sorts synpunkt.

(6) När S är utilistiskt, instrumentellt eller tekniskt värdefull, finns möjligheter till ytterligare klassificeringar, nu av ting, som tillskrivs värdefullhet (eller om man så vill: också av olika sorters värdefullhet), med hänsyn till det syfte man vill nå eller vad man vill att S skall göra. Man säger då att S har en viss sorts värde, t ex underhållningsvärde, upplysningsvärde, informationsvärde, preventivt, profylaktiskt eller kurativt värde, näringsvärde, förklaringsvärde, överraskningsvärde, funktionsvärde.⁷ S har saluvärde eller marknadsvärde (i motsats till affektionsvärde eller inte ens det), om folk generellt är villiga att betala pengar för S, dvs S är av värde (generellt) när man vill skaffa pengar. Marknadsvärde förutsätter principiellt, att S har värde på något annat sätt, ty eljest skulle folk inte vara villiga att betala något.⁸

(7) Varje synpunkt inrymmer syften. För varje syfte kan man finna en synpunkt att föra in det under. Ett specifikt syfte kan beskrivas så generellt, att det sammanfaller med ett helt intresseområde. Det finns alltså stort utrymme för alternativa analyser, vilket blir än större om man beaktar att en relevant *jämförelseklass* (S är värdefull som något, i en viss roll, av alla i K, etc)⁹ framgår vid instrumentell och ofta vid teknisk värdefullhet. S har nyhetsvärde, om S är av värde som nyhet (jämförelseklassen: aktuella nyheter), vilket också är en instrumentell värdefullhet och värdefullhet ur nyhetssynpunkt. Motsvarande gäller t ex för det som är av dokumentariskt, artistiskt, litterärt och konstnärligt värde.

(8) Den mest kända av alla klassificeringar av värdefulla ting respektive värdefullhet utgår från distinktionen mellan det som har *intrinsiskt värde* (primärt värde, egenvärde) och det som har *extrinsiskt värde* (sekundärt värde). Om S har extrinsiskt värde kan efter mönster av C I Lewis ytterligare distinktioner genomföras:

(a) S har *inherent värde*, om S har omedelbar förmåga att framkalla det som har egenvärde;

(b) S har *instrumentellt värde*, om S är kausalt relevant för existensen av något som har inherent värde; och

(c) S har *kontributivt värde*, om S utgör del av något som har inherent, instrumentellt eller intrinsikalt värde.¹⁰

Att S har intrinsikalt värde är detsamma som att S är ett medvetenhetstillstånd som innefattar behag.¹¹ Det finns inte något annat sätt att karakterisera egenvärde så, att egenvärde tillskrives det som nödvändigtvis har värde. Det är på begreppen behag och obehag hela värde-terminologien är upphängd (se kapitel 3 och 7.2). Ingenting som enligt min terminologi har utilistiskt, instrumentellt eller tekniskt värde kan således ha egenvärde.

Indelningen i olika sorters extrinsikal värdefullhet ger en vink om olika sätt att argumentera för att något har värde eller är av värde: S är på olika sätt kausalt relevant för något som har egenvärde.

(9) Termen 'egenvärde' används emellertid också på annat sätt. Baier nämner det fallet, att »we want to contrast the value of a thing in its characteristic or most important role with its value in other secondary roles». En tavla kan ha litet egenvärde, dvs värde såsom konstverk, men stort turistvärde.¹² Ännu vanligare är kanske att något som uppställs som mål eller som man gillar anges ha egenvärde. Gränsen mellan det som har värde som mål och det som har värde som medel är emellertid helt godtycklig, såvida man går utanför en viss kontext. Att antyda något annat är ett retoriskt trick.¹³

Det förekommer även att något som är ett värde kallas 'egenvärde' (»self-sufficient values» eller »end values») till skillnad från s k instrumentella värden,¹⁴ vilka är underordnade de förra (t ex hälsa respektive avhållsamhet). Också denna distinktion saknar sakligt underlag utanför en viss kontext.

(10) S kan sägas vara av omedelbart eller medelbart värde, av värde på kort sikt eller på lång sikt.¹⁵

Värden kan omfattas med och värderingar kan ha olika djup eller intensitet; värden kan rankas i den ordning man borde omfatta dem och efter deras relativa kausala betydelse i något hänseende.¹⁶

Etc.

¹ Se *Rescher* 14 och även *Taylor* 313–315.

² *Rescher* 17–18, *Baier*, *Value* 66–67.

³ Se närmare *Baier*, *Value* 59–60 (även om »in-group» och »out-group» värdebärare, vilken indelning beror på om A karakteriserar värdebärarna på sådant sätt att han själv tillhör samma klass).

⁴ Exempelen är från *Rescher* 14–15. Se även *Rescher*, *Value Change* 92–95 för »A tentative register of American values». Det rör sig här alltså om »värdeegenskaper», värden hos något, inte värdet av något; se *Baier*, *Value* 38–40.

⁵ Se närmare *Baier*, *Value* 65–66.

- ⁶ Exempelen är hämtade från *Rescher* 16. Taylor urskiljer åtta »basic points of view» – »basic» därför att de »pervade a culture» och är »dominant» – nämligen de moraliska, estetiska, rättsliga, intellektuella, religiösa, ekonomiska, politiska och etikettsmässiga synpunkterna. Se närmare *Taylor* 299–308 och om »point of view» i allmänhet 107–124.
- ⁷ Några exempel finns hos *Baier*, *Value* 49–50.
- ⁸ Se här till *Persson* 292–295 och även *Rescher* 17. Om pekuniärt värde (t ex i visst belopp angivet marknadsvärde), se 9.2(5).
- ⁹ Se t ex *Baier*, *Value* 50.
- ¹⁰ Se närmare *Taylor* 26–32, *Frankena* 65–67, *Sesonske* 44.
- ¹¹ Se t ex *Taylor* 21–26, *Frankena* 67–75, *Sesonske* 39–44 och även *Parker* 3–29, *Russell*, *Moral* 49–59, 124–125, *Ziff* 236–239.
- ¹² *Baier*, *Value* 50.
- ¹³ Om medel, se *von Wright* 163–166 och *Baier* 263.
- ¹⁴ *Rescher* 18–19 (beträffande instrumentella värden: »their realization conduces to the realization of other values that are regarded as more fundamental») och även 62–63.
- ¹⁵ *Rescher* 19.
- ¹⁶ *Taylor* 315–325.

9.5 Axiologi

Den filosofiska (till skillnad från den ekonomiska) värdeteorin i ursprunglig mening har i modern filosofi en undanskymd plats. Dess objekt är inte så mycket värdeutsagor och värderingar som värden, eller rättare Värden till skillnad från Fakta. Bl a för att skilja denna typ av värdeteori från den semantiskt inriktade värdeteorin brukar man använda beteckningen 'axiologi'.¹

Axiologien sysselsätter sig till väsentlig del med ontologiska frågor. Den har sina rötter i antik grekisk filosofi, hos både Platon, Aristoteles (hos denne finns bl a distinktionen mellan intrinsikalt och extrinsikalt värde) och åtskilliga andra. Gemensamt för många axiologer är syftet att finna ett Värde, till vilket alla andra värden står i medelmårelation och vilket således utgör spetsen i en pyramidal struktur. Lust (cyrenaikerna), lycka (Aristoteles), kunskap (Platon) och dygd (stoikerna) framfördes redan under antiken som kandidater till att betraktas som Det Högsta Värdet. Listan har senare väsentligt utökats. Försöken att konstruera en värdeontologi har blivit alltmer utförliga och svårbegripliga.

Axiologien kan sägas ha blivit en självständig filosofisk disciplin först i mitten av 1800-talet genom Lotze. Den hos Lotze så påtagliga dubbelvärldsideo-logien – en värld av fakta skils noga från en värld av värden² – går med stor styrka igen i den neo-kantianska sk sydväst-tyska skolan (Badenskolan), som genom Rickert starkt påverkade bl a tyska straffrättsteoretiker fram till mitten av 1930-talet.³ Denna ide-

ologi — att verkligheten är »sinn- und wertfrei» — är mindre påtaglig hos den sk andra österrikiska skolan (Brentano och hans lärjungar; den första österrikiska skolan sysslade med ekonomisk värdeteori), vilken kom att lämna de tyngst vägande bidragen till axiologien. Utanför den europeiska kontinenten hade Moore i England och Perry och Urban i USA stort inflytande.

Det är emellertid svårt att ens hos värdeteoriens giganter, Brentano⁴ och dennes lärjunge Alexius Meinong⁵, finna något som duger för att lägga till grund för en hållbar teori. Brentano såg värderingar som baserade på människors känslor; men de skulle likväl vara riktiga eller oriktiga, därför att det på något sätt skulle vara självvident vilken värdering som är riktig (en »inre», inkorrigerbar upplevelse av riktighet). Efter att först ha varit renodlad subjektivist eller »relativist» — något har värde om det behagar oss — utvecklade Meinong denna lära i en objektivistisk anda, som blev alltmer markerad. Det centrala i läran är att en värdeupplevelse kännetecknas av att ett subjekt upplever en värdekänsla, som är riktad mot ett intentionalt värdeobjekt, vilket tas som existerande, och att denna värdekänsla på något sätt både ger (självevident) kunskap och är känsla. Härav följer att upplevelser av behag, inklusive estetiska upplevelser, inte är värderingar, emedan de inte nödvändigtvis innefattar ett »omdöme» om att något är verkligt.⁶ En annan representant för samma skola — Oskar Kraus — sammanfattar: »Protagoras behållt recht insofern, als vom Subjekte ausgegangen werden muss, und als ohne *gedankliche Bezugnahme* auf einen Wertenden nicht sinnvoll von Wert und Gut gesprochen werden kann. Plato aber behållt recht, insofern er von einer Objektivität oder Absolutheit der Werte überzeugt war. Denn damit von irgendetwas gesagt werden dürfe, es sei an sich gut oder wertvoll, ist es nicht erforderlich, dass es oder ein es positiv Wertender existiere, sondern bloss, dass es eine als richtig charakterisierte Bewertung dieses Gegenstandes nicht geben könne, die es nicht positiv wertet und liebt. Nicht der wertenden Mensch schlechthin, wie die Protogoreer wollten, sondern der mit als richtig charakterisierter Bewertung Wertende ist der Wertmass aller Dinge. . . . Ingleich ist die Kopernikanische Wendung vollendet und das Bewusstsein, allerdings *das in sich gerechtfertigte Bewusstsein*, zum absoluten Bezugspunkt erhoben.»⁷

Om man med »värdeobjektivister» avser dem som anser att värden existerar oberoende av att det finns värderande subjekt, så har värdeobjektivismen dominerat axiologien. Mot »objektivism» brukar ställas »subjektivism» eller »relativism», men alla dessa termer har använts på en så-

dan mängd olika sätt, att det vore en påtaglig fördel att helt sluta använda dem.⁸ *Värderelativism* kan naturligtvis bestämmas till att avse den positionen, att man anser att värden existerar, men blott som relationer mellan objekt och subjekt. En företrädare för den Brentano-Meinongska skolan, Christian von Ehrenfels, hade denna uppfattning: »Wert ist eine Beziehung zwischen einem Objekte und einem Subjekte, welche ausdrückt, dass das Subjekt das Objekt entweder tatsächlich begehrt oder doch begehren würde, falls es von dessen Existenz überzeugt wäre.»⁹ En tredje ståndpunkt är *värdenihilismen*, som är särskilt förknippad med Uppsalskolan. Enligt denna existerar inga värden.

Om man skall ta ställning i denna ontologiska fråga, får värderelativismen företräde. Det förefaller poänglöst att säga, att det inte finns några värden, såvida man inte bara är ute efter att vederlägga en viss uppfattning om vad som kännetecknar det som är »verkligt». Men samtidigt finns inget underlag för att hävda, att värden och sådant som avses med andra sociala begrepp skulle existera oberoende av värderande subjekt eller – för att använda ett annat uttryckssätt – att värden finns som egenskaper hos objekt.¹⁰ Med den uppfattning rörande värdenas natur som redovisats i 9.1 synes frågan knappast vara ett problem. Skall ett svar ges på den ontologiska frågan, kan det väl inte gå ut på att värden *är* relationer, men dock på att de uppstår genom relationer mellan människor och omvärlden.¹¹

Det är inte lätt att skilja de ontologiska positionerna från en rad andra, som uttrycks med samma eller liknande termer. Utan att närmare komma in på olika -ismer skall jag framhäva några distinktioner som är av intresse. Vi har bl a en som avser värdeutsagor; enligt *värdeobjektivisterna* säger en värdeutsaga något om ett objekt (föremålet för värderingen) och enligt *värdesubjektivisterna* säger den något om ett subjekt (den som värderar). Enligt båda är en värdeutsaga kognitiv, dvs sann eller falsk. (Se ovan 6.) Det finns ingen nödvändig korrelation mellan ontologisk värdeobjektivism och värdeobjektivism som avser värdeutsagor. Den teori jag själv pläderat för kan väl kallas värdeobjektivistisk på det senare sättet, men inte på det förra. En sådan korrelation är dock vanlig. Det är också vanligt att man utpekar två grupper av värdeteorier – värdeobjektivism och värdesubjektivism – varvid man under den senare termen för in värderelativism, värdenihilism, värdesubjektivism och all non-kognitivism.¹² Underlaget för en subjektivism är i allmänhet iakttagelsen, att relevanta faktorer, »känslor», »attityder», etc är subjektiva, bundna till ett subjekt. Man glömmer att också minne och perception i så fall är »subjektiva».¹³

Man kan vidare skilja mellan en annan sorts värdeobjektivism och värderativism inom ramen för både värdeobjektivism och värderativism; det kan här vara terminologiskt lämpligt att tala om *värdeabso-lutism* och *värdekontextualism*. Den avgörande skillnaden är huruvida värdeordningen, systemet av värden, är allmängiltigt och tidlöst eller är olika under olika förhållanden och därmed under olika tider, i olika kulturer, för olika (grupper av) personer. Det kunde synas, som om här inte vore mycket att disputeras om: värdekontextualismen är ett uppenbart faktum, vetenskapligt belagt genom sociologiska och antropologiska undersökningar. Även om det medges, att sådana undersökningar inte beaktar de felkällor som ligger i att olika trosföreställningar och begreppsbildningar ger upphov till skillnader i värdering, som eljest inte skulle uppkomma, och i att värderingar tillkommer under olika grad av rationalitet¹⁴, så är det en öppen fråga hur stor enighet som kunde nås under optimala omständigheter. Någon högre grad av enighet är inte att förvänta, annat än i fråga om mycket generellt formulerade värden, och vi har inte heller anledning att tro, att värdesystemen skulle organiseras på ett likartat sätt. Åtskilliga värdeobjektivismen skiljer också mellan personliga värden och sådana som gäller för alla.¹⁵

Anser man, att en värdering är ett känslouttryck, är man i regel värdenihilist. En del av dem som har en sådan uppfattning är emellertid värderativister och samtidigt värdekontextualister, i det att de anser att värden existerar, men inte objektivt, och att de inte kan fattas på rationell väg utan bara »upplevas» genom »värdekänslan» (dessa »känslor» konstituerar samtidigt värdena). Denna åsikt möter en hos åtskilliga tyska jurister, om jag uppfattat dem rätt.¹⁶ En del av dessa tar sedan steget till vad Henkel kallar »objektiv värderativism»: värderingarna resulterar i *kollektiva värdeordningar*, som inte är absoluta, men likväl är realfaktorer i mänsklig samlevnad. De utgör ett överindividuellt »geistiges Sein». De ger måttstockar för värderingar och kan fungera som sådana på grund av uppfostran och andra suggestiva krafter som i ett samhälle verkar i konformerande riktning.¹⁷ Larenz talar i samma anda om en »relativ naturrätt», som utgöres av en positiv värdeordning, vars giltighet är relativ till »vorherrschenden Wertbewusstsein einer Geschichtsepoche»¹⁸, varav i sin tur följer att man kan tala om värderingar som riktiga i den mån de står i överensstämmelse med på angivet sätt existerande värden.¹⁹

Det nyss skisserade sättet att beskriva världens samhälleliga roll kännetecknas av att värden är på en gång arationella och »giltiga» (inte bara

»gällande» sociologiskt sett). Jag tror det är fruktlöst att på denna väg söka komma till rätta med värderingarnas natur. Likheter med äldre tiders auktoritetsbundna, naturrättsliga betraktelsesätt är betydande. »Härskande värdeuppfattning» och »det allmänna rättsmedvetandet» är mycket abstrakta och svårfångade fenomen, som ibland saknar innehåll. Även om de vore åtkomliga, finns ingen anledning – utom räds-la för makten – att avstå från att ifrågasätta riktigheten hos de härskande uppfattningarna. Här må inskjutas, att tyska auktorer är svår-förståeliga på det sättet, att man sällan får klart för sig, om de talar om värden eller om värderingar (i form av ståndpunktstaganden till huruvida något är bra, bör göras, etc). Vad folk anser i vissa bestämda frågor är givetvis lättare att utröna än vilken värdeordning de omfattar. Men båda sakerna är väsentligen beroende av trosuppfattningar i andra hänseenden. Att som Henkel uppta existerande »värdestrukturer» som en »Vorgegebenheit des Rechts»²⁰ är föga annat än en kapitulation in-för existerande okunnighet och fördomar. Han säger: »Es gehört . . . zu den wesentlichen Integrationsbedingungen des Rechts, sich an die-jenigen Wertungen zu halten, die als in der Sozietät gültig, d h ganz überwiegend anerkannt und befolgt, anzusehen sind. Im Hinblick auf den hervorragend wichtigen Bereich der sittlichen Werte bedeutet dies, dass für das Recht nicht das Wertsystem einer religiösen oder profanen Hochethik, sondern die von der Rechtsgemeinschaft in inneren Aufein-andersetzung um die sittlichen Werte gebildete Werttafel, die Wertord-nung der »einfachen Sittlichkeit», massgebend ist.»²¹ Vad folk »tycker» är i och för sig lika litet värt att beakta som vad enskilda domare eller diktatorer tycker: att de tycker något visst är ointressant vid sidan av huruvida det finns rationella grunder för deras uppfattningar.²²

Flertalet framstående axiologer har varit intuitionister. Intuitionism är visserligen förenlig med långtgående kontekstualism²³, men den är att-aktiv för många just därför att den ger utrymme för en värdeabsolu-tistisk uppfattning; inte bara som hos Rickert sådan att värden är tid-lösa och överallt existerande, utan tillika – som i nyplatonikerna Schelers och Hartmanns extrema värdeontologier – sådan att värdena är ordnade i en viss ordning, som är lika absolut som värdenas existens. Värden är enligt Hartmann »gegenständlich und an sich seiend».²⁴ Han säger också: »Nicht der Wert, wohl aber der Wertblick ist variabel.»²⁵, vilket kunde vara en förklaring till att Scheler och Hartmann har så olika uppfattningar om den intuitivt givna enda riktiga värdeordningen.²⁶ Med utgångspunkt i Schelers och Hartmanns läror har rättsfilosoferna Coing och Hubmann försökt lägga grunden till en rättsfilosofi, s k emo-

tional naturrätt, varvid rättskänslan tilldelas rollen som »Erkenntnis-mittel».²⁷

Olika personer, grupper, samhällsskikt, samhällen, kulturer och nationer omfattar olika värden och omfattar samma värden i olika ordning. Denna kontextualism tar sig bl a uttryck i att olika människor har olika *smak*, olika system av preferenser (se ovan 2.10), även om man kanske inte använder termen 'värde' i någon större utsträckning när det gäller tycke och smak. Ens benägenheter att episodiskt gilla vissa ting är en funktion av bl a vad som finns tillgängligt (vad man konfronteras med) och en rad sådana saker som diskriminationsförmåga (sensitivitet, skicklighet i att skilja mellan olika sensationer), förtrogenhet med och vana vid olika ting, relativ »erosion» (jämför: »har tröttnat på»), sociala och mänskliga associationer och att vissa saker appellerar till vissa personlighetstyper. I allmänhet gjutes olja på vågorna genom att *gängse konventioner* utbildas: dessa reglerar enskildas tycken och smak genom att de reglerar utbudet av objekt och därmed vad folk faktiskt kan tycka om. Detta förhållande utgör hinder för annat än ganska långsamma förändringar i gängse smak. Det sker inga snabba omkastningar, men de som sker är ett resultat av trycket från nya idéer, uppslag, typer av objekt, vars genomslagskraft till väsentlig del beror inte bara på den tillfredsställelse det nya förmår att ge, utan också på i vilken mån det man är van vid är uttömt (eventuellt: för tillfället). Kort sagt: människor tenderar att vilja se, känna och göra det de är vana vid, men de tenderar också att känna leda vid upprepning.²⁸ Ingenstades kan dessa motstridiga dispositioner studeras med sådant utbyte som i de konstnärliga stilarnas och klädedräktens historia.

Dylika iakttagelser kan leda till att man tror att denna sorts deskriptiva relativism eller kontextualism har man att nöja sig med. Det vore förödande för moralens rationalitet, om man måste erkänna att det moraliskt riktiga är avhängigt av vad varje person för sig anser vara rätt för honom. Resultatet skulle ju bli att moraliska frågor varken kan eller bör diskuteras.²⁹ Sedvanor är olika. Man ser ständigt exempel på egoism hos individer och grupper. Man ser åtskilliga exempel på maktsträvan som den avgörande politiska faktorn. Man vet, att allting ändrar sig och att moralen är en mänsklig produkt. En del kanske influeras av mekanistisk psykologisk teori, andra av filosofiska läror om emotivism och annan non-kognitivism.³⁰ Folk övertygas om att vad som är bra ur moralisk synpunkt är en lika personlig (»subjektiv») fråga som den, om man tycker om grisfötter i aladåb.

En sociologisk relativism, som nöjer sig med en deskription av hur värden faktiskt omfattas och vilka tycken som faktiskt existerar och som gör fakta till norm, är inte den enda sorts kontekstualism som är möjlig. Liksom en rådande moral kan kritiserar ur moralisk synpunkt (se ovan 5.2) kan omfattade »värden» kritiserar därför att de inte är värden. Ett värde behöver inte omfattas av någon och det som folk uppfattar som värden kan blott skenbart vara värden. Sålunda upphör inte ett konstnärligt värde att vara ett värde, därför att ledande konstnärliga riktningar inte omfattar det som ett värde eller därför att det finns en påtaglig tendens i gängse smakuppfattning att bortse därifrån. (Om skillnaden mellan att något omfattas som ett värde och att något är ett värde, se 9.1.)

Ett värde är relativt till de handlingsskäl som finns, men det är inte personrelaterat så som ett episodiskt gillande är; existensen av ett värde påvisas genom rationell pragmatisk argumentation avseende en klass av handlingsskäl. Det går inte att säga något generellt, om när ett värde bör vara vägledande — hänsyn till de specifika omständigheterna får avgöra detta. Därför utesluts inte heller, att motstridiga värden på rationell grund omfattas av samma person. Det är således träffande att beteckna en realistisk axiologi som »värdepluralistisk». Att den måste vara värdekontekstualistisk följer redan av att ståndpunkter i pragmatiska frågor är rationella, bara om hänsyn tas till kontextuella faktorer, inklusive hur de som bör omfatta värdet är beskaffade.

Thomas Reid ställde den retoriska frågan: »Whole nations by the force of prejudice are brought to believe the grossest absurdities; and why should it be thought that the taste is less capable of being perverted than the judgement?»³¹ Lika väl som det går att visa att en generell sats om, låt oss säga, sambandet mellan intelligens och hudfärg är osann, går det att visa att vad som antas vara ett värde (t ex att ha en viss hudfärg) inte är ett värde — åtminstone inte av den sort som antagits. Men hur går det med de värden som konstitueras av ens tycken och smak? Kan de kritiserar? Går det att rationellt skilja mellan god och dålig smak? Till denna fråga återkommer jag i nästa avsnitt.

¹ Rörande värdeteoriens historia, se *Kraus, Frondizi* 39–119 och anteckningarna hos *Rescher* 49–53.

² Jämför Humes lag, se ovan 6.

³ Här må hänvisas till *Larenz* 99–100, 102–107 och *Kraus* 281–293. Om inflytandet på tyska straffrättsteoretiker, se *Jareborg*, *Begrepp* 170–182.

⁴ Om denne, se *Kraus* 165–198, *Rescher* 51, 57–58, *Findlay* 16–24.

⁵ Om denne, se *Kraus* 220–234, *Findlay*, *Meinong* 264–321, *Findlay* 24–35, *Frondizi* 42–47 och *Rescher* 51–52.

- 6 Om Hågerströms kritik av denna tankegång, se *Fries* 17–19.
- 7 *Kraus* 494.
- 8 *Hare*, Applications 39–41 (bl a om att skillnaden mellan att värden är objektiva och subjektiva är rent terminologisk, ej saklig).
- 9 Citerat av *Kraus* 418. Av citatet framgår, att von Ehrenfels såg begär och icke känsla – som Meinong gjorde – som det grundläggande elementet i en värdering; se därtill *Fronzini* 43–47, *Findlay* 35–36, *Rescher* 52–53. von Ehrenfels är också känd för sin intressanta iakttagelse om »värderörelse»: det finns en tendens att tillskriva allt avlägsnare mål och allt mindre närstående medel värdekaraktär, liksom attityder till objekt mot förut bara objekt och aktiviteter mot förut bara objekt för aktiviteter.
- 10 Se t ex *Toulmin* 43–45.
- 11 *Rescher* 55–56.
- 12 Se t ex *Henkel* 243–246.
- 13 Se t ex *Regnéll*, Objektivitet och *Edel* 30.
- 14 Se t ex *Frankena* 92–94, *Edel* 205–219 och, för en översikt av äldre, delvis i olika betydelse, relativistiska läror, *Kraus* 405–424. – Den relativism som består i att sanningen är relativ till vad personer tycker vederläggs av *Trigg*, Reason.
- 15 *Parker* 266: »The demands of uniformity in morals has no more justification than would the demand that everyone wear ready-made clothes or hats of the same size. So far as there are identical elements in human nature, codes will, of course, approximate uniformity; but so far as men and groups differ, they will and should be different.»
- 16 Se t ex *Larenz* 133, 260–262, *Henkel* 238.
- 17 *Henkel* 246–249.
- 18 *Larenz* 133–135.
- 19 *Larenz* 262.
- 20 *Henkel* 237.
- 21 *Henkel* 257, se närmare 249–260.
- 22 Att individuella preferenser och värden inte nödvändigtvis har att göra med gemensamma intressen och samhällelig välfärd är uppenbart. Majoritetsbeslut ger sällan rationella lösningar. Mot folkomröstningar som generell metod att göra samhälleliga val finns avgörande teoretiska invändningar (bortsett från mycket enkla valsituationer); se *Rescher* 69, 99–110 och där angiven litteratur.
- 23 *Stevenson*, Facts 78. – För kritik av tanken att intuition är en kunskapskälla, se t ex *Hudson* 37–44, *Hudson*, Moral 100–105.
- 24 Citerat av *Larenz* 133.
- 25 Citerat av *Henkel* 242.
- 26 Se vidare *Findlay* 57–77, *Kraus* 387–402, *Larenz* 133, *Henkel* 240–243, *Strache* 77, *Fronzini* 89–119 (om Scheler), 134–143 (kritik av Scheler) och *Jareborg*, Begrepp 185, 191–192.
- 27 Se därom *Matz*, som på goda grunder har svårt att finna företaget meningsfullt och når slutsatsen »dass das Rechtsgefühl – seiner Objektivität mangels eines objektiven Wertes beraubt – potentiell ein Element der Ungerechtigkeit ist» (142). – *Findlay* 56, 78–91 tror på möjligheten att på rationell väg, alltså inte genom intuition, men väl genom »transcendental deduktion» (!?), nå fram till en absolut värdeordning.
- 28 Se t ex *Sparshott* 271–284, *Ryding* 87, *Brunius* 105, 107, 110.
- 29 Se t ex *Hare*, Applications 45–46, *Hudson*, Moral 136–137 och främst *Trigg*, Reason 19–26, 66–72, 128–137.
- 30 Se t ex *Edel* 19–28.
- 31 Citerat av *Sparshott* 272.

9.6 Estetiska och konstnärliga värderingar

Etik och estetik brukar sidoordnas som värdeteoretiskt problematiska områden. Samtidigt är det vanligt att de tas som fundamentalt olika: i moraliska frågor har man inte sista ordet själv, medan man på något sätt har det i estetiska frågor. Det ligger en riktig iakttagelse bakom denna tanke. Det är inte givet, att moraliska skäl verkligen är skäl, men om de är skäl, så har de inte direkt med en persons gillanden att göra. Estetiska skäl har uppenbarligen en mycket starkare anknytning till gillanden och man behöver inte tveka om att estetiska skäl är skäl. Problemet blir ett annat: att förklara varför vissa skäl med klar hedonisk bakgrund utgör en särskild kategori. Jag är inte säker på hur detta lämpligast skall göras och inte heller på om det är av någon vikt att kategorien preciseras. Estetisk teori har en benägenhet att koncentrera sig på konst och det finns ingen anledning att begränsa bedömning och diskussion av konst till vad som har att göra med en specifikt estetisk synpunkt.

Att säga något informativt om den estetiska synpunkten skulle helt falla utom ramen för denna framställning, även om jag vore kompetent att göra det. Några ord skall dock ägnas åt ett försök att ange vilka typer av skäl som rimligen kan kallas 'estetiska'.

Till en början skall sägas, att estetiska skäl är pragmatiska skäl, alltså skäl för och emot att göra något, och detta något är i grunden begränsat till »passiva» aktiviteter. Estetiska skäl är skäl för och emot att se på något eller lyssna på något. (Estetiska skäl kan naturligtvis verka som skäl för att göra andra saker. A kanske köper en matta som han finner vara estetiskt tillfredsställande och detta är ett av skälen till att han köper den – men det förutsätter att han vill ha mattan bl a för att se på den.)

Härmed är dock ingen tillfredsställande karakteristik given av vad som är estetiska skäl. Av olika lösningar, som föreslagits för att ytterligare avgränsa den estetiska dimensionen, går en ut på att det avgörande är huruvida en särskild *estetisk känsla* uppkommer. Problemet med denna idé är att man inte synes kunna identifiera känslan som annat än just en på estetiska grunder uppkommen känsla, varför man är lika ovetande som förut om vad som kännetecknar det specifikt estetiska.¹ Nästan lika problematiskt är att åberopa en *estetisk attityd*. Hur skulle denna karakteriseras? Man ser inte eller hör inte på något annat sätt än eljest, när man är uppmärksam på ett estetiskt objekt.² Eftersom 'attityd' är ett problematiskt ord, talar en del hellre om *estetiska upplevelser*. Gemensamt för de olika försöken att ringa in dessa är att man

använder uttryck såsom »psykisk distans», »höggradig uppmärksamhet på objektet», »tendens till absorption och kontemplation» och »bortseende från praktiska angelägenheter». Osborne sammanfattar »the tendency of recent writings»: »The aesthetic attitude is commonly represented as a mode of awareness in which a thing is apprehended for its own sake. Expansion of awareness for its own sake rather than the lure of pleasure or the extension of theoretical understanding is regarded as the proper goal of aesthetic activity.»³ Men vilka handlingsskäl döljer sig i frasen »for its own sake»? Det får vi aldrig veta. Jag tror, att det är omöjligt att få klarhet i vad som kännetecknar den estetiska dimensionen utan en betoning av vad som kännetecknar objekten för upplevelser i stället för personer som upplever.

Det som kännetecknar objekt som estetiska synes vara två saker: (1) en »ram», som s a s gör omgivningen i tid och rum irrelevant; (2) de mer eller mindre avlägset hedoniska skäl som är relevanta anknyter till relationer inom denna ram, dvs interna relationer i motsats till externa, och dessa relationer är snarare formella än materiella.

Härav följer bl a detta: det finns ingen särskild anledning att betona graden av upplevd lust hos en viss person som ett avgörande kriterium för styrkan hos de estetiska skälen; koncentrationen ligger inte på hur man själv reagerar utan i främsta rummet på hur objektet är beskaffat; det är inte ens gillande — om man själv gillar objektet — som är betydelsefullt utan varför man gör det; ett mot objektet riktat intresse som hänför sig till de interna relationerna kan väl vara det väsentliga i upplevelsen, medan hedoniska komponenter kommer i bakgrunden; det finns ingen anledning att skilja mellan det estetiska objektets verkliga och skenbara beskaffenhet; och genetiska frågor, t ex vem som har gjort en tavla, saknar betydelse, liksom t ex huruvida en tavla är en kopia av en annan (under förutsättning att de är praktiskt taget likadana).

De interna relationer som är avgörande ur estetisk synpunkt kan sammanfattas under rubriker, varav de viktigaste rör *enhetlighet* (sammanshang, harmoni, symmetri, etc), *komplexitet* (kontrastriktedom, subtilitet, fantasiriktedom), vilka båda kan sägas falla under *organisation* eller struktur (härunder kan också föras t ex stilenlighet). Ett estetiskt fullödigt objekt kännetecknas av enhet och variation, inget är överflödigt och inget saknas. Av betydelse för det estetiska värdet är vidare graden av *intensitet* (vitalitet, livlighet, behaglighet, osv).

Med denna förklaring förblir den estetiska dimensionen tämligen oklar i sin avgränsning. Men detta är av underordnad betydelse. Este-

tiska skäl kännetecknas ju av att de inte ensamma motiverar andra aktiviteter än perceptiva.⁴

Estetiska bedömningar är inte förbehållna konstverk. Allting kan ses ur den estetiska synpunkten. Men konst är naturligtvis särskilt förknippad härmed. Osborne säger: »Works of art are objects specially designed to evoke aesthetic experience and to sustain prolonged aesthetic attention at a high level of concentration.»⁵ Konstverk skiljer sig från naturliga estetiska objekt däri att de är producerade⁶, men det torde inte kunna sägas, att de exklusivt eller alltid är producerade i syfte att ge tillfredsställelse ur estetisk synpunkt. Konsten har en rad andra funktioner och syften.⁷ Det går inte att definiera 'konstverk' som 'något som är producerat för att ge estetisk tillfredsställelse'. I så fall hade medeltidens människor ingen konst. Det måste också vara oriktigt att i definitionen göra tillägget 'eller faktiskt ger, har givit eller kommer att ge estetisk tillfredsställelse'. Visserligen är estetiska bedömningar på ett särskilt sätt relevanta för konstverk och utvidgningar av och förändringar inom konstarterna kan knappast motiveras på annat sätt än ur estetisk synpunkt, men den föreslagna definitionen blir naturligtvis alldeles för vid. Anledningen till att estetiska bedömningar är särskilt relevanta för konstverk synes vara att centrala, uppenbara fall av konstverk är sådana som både är avsedda att och faktiskt ger estetisk tillfredsställelse. Det som är bra såsom konst måste vara bra ur estetisk synpunkt. Övriga konstverk grupperar sig runt typfallen främst genom att objekten har samma form (t ex tavlor) eller eljest är tillkomna i enlighet med de sociala konventioner som i en viss historisk miljö är rådande för det samhälleliga institutet konstskapande.⁸

Pragmatiska skäl för att på något sätt välja ett visst konstverk behöver således inte inskränka sig till estetiska skäl, vilka som sagts har att göra med verkets organisation (enhet och variation) och hur levande och intressant denna organisation är. Skälen kan lika väl vara moraliska eller religiösa; sådana skäl kan emellertid samverka med de estetiska: de kan göra konstverket mer levande, upplevelsen av det kan bli intensivare, organisationen blir kanske inte begriplig, om inte t ex den religiösa bakgrunden är känd.⁹

Från estetiska skäl kan vi skilja artistiska och konstnärliga skäl. *Artistiska* skäl har att göra med hur väl konstverket är utfört ur, låt oss säga, hantverksmässig, »teknisk», synpunkt.¹⁰ Här förutsättes ett åskådligt ideal som mönster. Intressantare är de *konstnärliga* skälen: skälen för och emot att välja något som ett bidrag till konsten (och indirekt

underlag för att tillskriva konstnären teknisk godhet som skapande konstnär – inte bara som artist, »tekniker»).

Ur konstnärlig synpunkt är bl a att beakta graden av *originalitet* hos ett konstverk. Anledningen till att detta – att ett konstverk är originellt – inte kan sägas vara ett estetiskt skäl är delvis att finna i att normalt endast sådan originalitet som är relevant ur estetisk synpunkt gör att det finns skäl att välja ett originellt verk; i vart fall kan inte allt som är nytt vara av betydelse ur estetisk synpunkt och det synes inte möjligt att avgränsa de relevanta fallen utan att förutsätta den estetiska synpunkten som given.¹¹ Men dessutom: såsom det specifikt estetiska bestämts kan det inte ha någon betydelse om ett konstverk är originellt eller ej. Originalitet är ju relativ till en viss historisk situation och det finns inget nödvändigt samband mellan upplevelser av ett konstverk och när eller hur det tillkommit.

Ännu viktigare som konstnärliga skäl (för och emot att på lång sikt välja ett konstverk) är de som har att göra med *verkets förmåga att hållit intresset för det vid liv*. Denna förmåga har ibland att göra med graden av originalitet. Det finns vidare ett samband med de estetiska kvaliteterna. Ju mer komplext ett verk är, desto större är möjligheterna att ständigt upptäcka nya ting i det. Inget konstverk är stort, om det inte tål upprepad konfrontation, så att intresset bibehålls eller ökar, eller inte kan fortfara att fånga människors intresse generation efter generation.¹² I denna förmåga har vi ett kriterium för att skilja mellan »verklig» konst och »enbart» underhållning; god underhållning kan väl vara dålig ur estetisk eller konstnärlig synpunkt, men god konst måste vara bra ur både estetisk och konstnärlig synpunkt (om den är bra såsom konst). Sparshott säger: »Esoteric arts are subtle and complex; they are esoteric because these qualities make them impossible to appreciate fully, and sometimes hard to enjoy at all, without long training. Conversely, these qualities make the satisfaction they yield not only rich but long-lasting. Popular arts, on the other hand, are simple and obvious; one enjoys them readily, but tires of them rather soon. This high fatigue rate may seem to be characteristic of entertainment as opposed to art . . . because it is essential to the entertainment industries.»¹³

De estetiska och konstnärliga synpunkterna hör samman med syn och hörsel.¹⁴ Behag upplevs emellertid i lika hög grad via känsel, lukt och smak och vi talar ju också om konst i t ex gastronomiska sammanhang (»kokkonst»). Uppenbart är att också på detta plan finns stort utrymme för variationer i förmåga att skapa och diskriminera. En viss

maträtt kan bedömas ur artistisk synpunkt, ett recept ibland ur konstnärlig (dvs som bidrag till kokkonsten). Det finns mästare bland kockar, vinframställare och parfymblandare. Likheten mellan sådan (kvasi)-konst och »egentlig» konst ligger främst i elementet av kreativitet, när den förra inte anknyter till den estetiska synpunkten, annat än rudimentärt (jämför t ex balans, harmoni, rikedom i smak- och luktsensationer).

Estetiska skäl har större vikt i konstformer där form, organisation, struktur är framträdande komponenter — t ex i bildande konst, poesi, balett och musik — och mindre i konstformer, där det är innehållet som i första hand fångslar. Litteraturkritik tar i ganska ringa utsträckning sikte på estetiska skäl. En romans förmåga att överleva beror på helt andra saker än en tavlas. En bra bok behöver inte alls vara bra som konst, medan det är sällsynt att vi har skäl att säga att en tavla är bra, ehuru den inte är bra såsom konst. En bra författare behöver ingalunda vara en god konstnär, men en bra tavelmålare måste nästan alltid förutsättas vara en god konstnär.

Den estetiska aspekten på konst är alltså bara en av flera, ehuru den är central för begreppet konst. Estetisk godhet är bara en av flera sorters godhet hos konstverk. Vad som menas med att något är bra har behandlats i kapitel 7 och det finns inget principiellt att tillägga, som är av särskilt intresse för konst. Genom kompletteringar såsom »ur estetisk synpunkt» och »ur konstnärlig synpunkt» begränsas de relevanta skälen. Som alltid kan olika personer i samma situation ha skäl för eller emot olika saker. Men såsom framgått av karakteristiken av estetiska och konstnärliga skäl duger det inte att säga, att S är bra ur estetisk eller konstnärlig synpunkt, bara för att någon tycker om S. Det finns stort utrymme för argumentation, men också stort utrymme för oenighet, eftersom konstverk som är bra konstnärligt och/eller estetiskt i allmänhet är mycket komplicerade och kan uppfattas och tolkas på många olika sätt¹⁵, och eftersom man inte kan komma förbi att olika personer reagerar olika på estetiska stimuli. Till väsentlig del hänger oenigheten samman med att olika personer har mycket varierande förmåga att göra estetiskt relevanta diskrimineringar, vare sig detta beror på olikheter i erfarenheter och intresse eller är genetiskt betingat. Sådan oenighet är emellertid lätt att tolerera, jämfört med t ex oenighet i moraliska frågor, eftersom den inte har några påtagliga praktiska konsekvenser, utom när det gäller stadsplanering o dyl. Estetiskt inriktad perception är s a s en privatsak.¹⁶ Vi är därför mindre intresserade av jämförelser (inom klasser) än av om något är bra eller dåligt. Behovet

av konkurrens är inte så stort, beroende på svårigheterna att finna »naturliga» jämförelseklasser och på att varje konstverk i princip är unikt – två lika bra konstverk är inte alternativ till varandra, de kan normalt inte ersätta varandra på det sättet att det kvittar vilket man väljer.¹⁷ Jämförelser är dock vanliga i estetiskt relevanta beskrivningar (bl a därför att sådana ofta sker i icke-elliptiska relativa termer) och i konstkritik.

Estetiskt och konstnärligt värde föreligger hos S, om det faktiskt finns skäl att välja S utifrån den estetiska och den konstnärliga synpunkten. Ett konstverks estetiska värde kan utilistiskt eller instrumentellt stå i relation till det specifikt »estetiska» behaget. I det senare fallet måste alltså även det som är instrumentellt dåligt ur estetisk synpunkt vara något som ändå är utilistiskt bra, dvs har förmåga att framkalla estetiskt behag.¹⁸

Estetiska och konstnärliga standarder och normer avviker inte från andra standarder för godhet; se 7.6. Sådana normer är empiriska generaliseringar rörande under vilka omständigheter något är bra. »Particular judgements are not deduced from these general standards, and true in virtue of being so deduced, for the general standards are corrigible by particular judgements.»¹⁹ Det som gör att något är bra ur estetisk eller konstnärlig synpunkt är synnerligen varierande, bl a därför att olika slags konstverk har helt olika »naturliga» kvaliteter. Det är inte heller säkert att det går att finna några tumregler för hur man skall göra för att skapa bra konstverk.²⁰ Uppenbart är att man inte kan ge några regler för hur man är konstnärligt originell.²¹ Vidare finns ingen garanti för att den konstnär som följer de estetiska och konstnärliga regler som kan formuleras lyckas åstadkomma något bra. Det som i ett fall gör att en tavla är bra, kan i ett annat göra att den är dålig.²² (Det samma gäller för moralen: vad som är värdefullt under vissa omständigheter kan sakna värde under andra.) Genom att man bryter mot normer kan nya effekter nås, vilket med tiden kan leda till att nya normer formuleras.²³

Olika sätt att vara estetiskt och konstnärligt bra får olika betoning under olika tider, av olika personer och i olika kulturer. Konsternas förändringar sker åtminstone i ett större perspektiv tämligen kontinuerligt, utan abrupta språng, under inverkan av vad som »ligger i tiden»: när folk har blivit vana vid vissa uttrycksformer, stilar och stildrag, etc, är det en tidsfråga när man börjar tröttna och det finns utrymme för nya uttrycksformer, etc.²⁴ Modeartade svängningar i betoningen av vissa uttryck för estetisk och konstnärlig godhet gör naturligtvis inte att bara det nya, det som fångar uppmärksamheten hos ledande grupper av

konstnärer, kritiker, etc, egentligen är bra; estetisk och konstnärlig godhet försvinner inte av att den för tillfället inte »utnyttjas» så mycket. Verket har sitt värde kvar så länge det har förmåga att ge estetisk tillfredsställelse och det konstnärliga värdet är ju för övrigt också beroende av under vilka omständigheter det tillkommit.²⁵

En förutsättning för att med framgång kunna bedöma ett konstverk kan vara, att man ser det som tillhörigt en viss kategori; detta kan kräva särskild träning och särskilda kunskaper. Även historiska fakta är av betydelse för avgörandet av vilka egenskaper som är estetiskt och konstnärligt relevanta, enär de inverkar på hur verket betraktas. Det finns skäl att säga, att en del sätt att betrakta konstverk är bättre än andra (bl a därför att man eljest kan avskära sig från möjligheten att få någon behållning av verket).²⁶

Härmed är vi inne på ett annat stort kapitel: konstkritik. Här skall föga mer sägas än att den till väsentlig del består i att ge information kring verket för att möjliggöra ett adekvat betraktande (etc); vidare att en viktig uppgift för konstkritikern är att visa på olika tolkningar av verket(s innehåll): organisera det, få andra att se vad de förut inte såg, att peka på den bästa läsarten, etc — kort sagt: att fungera som vägledare i vad gäller hur man bör nalkas verket; och för det tredje: att konstkritikern har att säga vad som på olika sätt är bra eller dåligt hos verket (eller ett framförande därav när fråga är om t ex musik, balett, teater), varvid jämförelser med andra verk och med andra framföranden av samma verk har en viktig roll. Kritikens värderingar är dock tämligen överflödiga, om inte skälen för värderingarna är redovisade. Argumentationen för värderingarna är det intressanta. Härmed är givet, att de olika momenten i konstkritik flyter samman; skälen för att hålla något för bra eller dåligt framgår till del av den beskrivning och strukturering av verket som görs: man »cannot describe a work of art without showing what one thinks important in it».²⁷

Sammanfattningsvis kan vi med Osborne säga, att konstkritik har en väsentlig funktion, därför att »Knowledge, reasoning, analysis, comparison, classification, conceptualization have a function to illumine the object in understanding as a logical preliminary to more adequate and penetrating apprehension in direct awareness.»²⁸ Det är emellertid att märka, att »a great masterpiece of art is susceptible of supporting an indefinite number of valid 'concretions'. It is not always a choice of this or that. The more of these we can make our own, the deeper and more comprehensive will be our percipience of the

work. But there is no one hard and fast rule for discriminating valid from invalid concretions.»²⁹

Kritikers beskrivningar och bedömningar är ofta »subjektiva» på det sättet, att de koncentrerar sig på den tolkning de själva finner mest givande och utgår från den egna upplevelsen av verket. Detta gör inte värdeutsagorna mindre »objektiva» eller förtar dem sanningsvärde; som alltid får man i värdeutsagor inläsa kompletteringar av olika slag. Det går inte att kräva av en professionell kritiker, att han skall sakna eller undertrycka sympatier och antipatier. Men, som sagts, dessa är i och för sig ointressanta, vilket gör det så väsentligt, att kritikern är utförlig i att säga varför han finner något vara bra eller dåligt, bättre eller sämre.

Vad man kan begära av en kritiker är däremot att han är en *kännare*; han skall vara initierad och »känslig», dvs ha förmåga att diskriminera, upptäcka skillnader, där kanske majoriteten inte gör det (aldrig eller inte utan ledning).³⁰ Att vara kännare på ett område implicerar, som vi skall se, inte att ens smak är »bättre» än andras. Den som är tavelexpert eller vinkännare behöver inte personligen tycka bäst om de tavlor eller viner han klassificerar som bäst.³¹ (Det finns vissa standarder för bedömning av viner, vilka dock uppställts av kännare, ty inga andra har förmåga att diskriminera på det sätt som förutsätts.)

Även om det inte finns något nödvändigt samband mellan värderingars riktighet och vem som gör dem, är det ofrånkomligt, att det finns folk som är bättre skickade än andra i att göra estetiska och konstnärliga – liksom för övrigt etiska – värderingar. En del är mer tekniskt goda än andra som bedömare. På vilket område det än gäller får vi räkna med en elit av bedömare. Det finns normalt bättre skäl att välja det som kännare finner vara bra än det som andra finner vara bra.³² Detta är inte egendomligare än att det finns experter på rent »teoretiska» områden. Att detta förhållande ofta förnekas, när det gäller estetiska och konstnärliga frågor, har delvis att göra med att det för oss saknar betydelse vad andra tycker: det är alltid det estetiska behag vi själva upplever som är av betydelse för oss. En annan faktor är att det på detta område är svårare att testa bedömningsförmåga än på de flesta andra.

Det finns en benägenhet att också likställa god smak med kännares smak (deskriptiv relativism eller kontekstualism).³³ Detta är förhastat, om inte annat för att en kännares preferenser inte behöver sammanfalla med det han finner vara bra eller bäst ur estetisk eller konstnärlig synpunkt. Lika ensidig är den subjekt-orienterade ståndpunkten: bara

den egna smaken är god och om andras smak är god beror det på hur väl den sammanfaller med den egna.

Som vi sett i 2.10 avses med 'smak' i nu aktuell betydelse en persons eller en grupp personers mönster eller system av preferenser (hållningar) med främst sinnlig anknytning. Ens smak är ständigt utsatt för förändringar, allteftersom nya kunskaper, erfarenheter och förmågor att diskriminera tillkommer eller försvinner. »Evolving aesthetic preferences is something like being led unsuspectedly into a trap which closes behind one; one cannot just turn around and walk out again.»³⁴ Ens smak behöver – jag upprepar det – inte alls sammanfalla med vad man finner vara bra eller bäst: man kanske helt enkelt inte finner behag i att t ex lyssna på den musik som är bäst ur t ex konstnärlig synpunkt och detta oberoende av om man finner den vara bra på hedoniska grunder. Man kanske helt enkelt är trött på Mozart för tillfället.³⁵ En annan sak att beakta är att man inte utvecklar »rena» preferenser, t ex preferenser ur den estetiska synpunkten och preferenser ur den konstnärliga synpunkten, dvs underlaget för ens preferenser är s a s hämtat från olika synpunkter.

Med att någons smak är god kan helt enkelt menas att hans smak är sådan att det finns skäl att vilja att den är sådan. I så fall kommer estetiska och konstnärliga skäl att bli relevanta främst beträffande konstnärer och andra som skapar något, medan t ex moraliska skäl skulle få betydligt större relevans.³⁶ Med att en person har god smak kan emellertid också menas något jämförligt med att han har gott omdöme: han är tekniskt god när det gäller att göra t ex estetiska val.³⁷ Det finns alltså skäl att välja personen, om man vill ha någon som gör estetiska val bra. (Ofta rör det sig i praktiken om sådant som val av färgkombinationer, möbler och kläder.) Uppenbarligen finns en viss empirisk korrelation mellan en sådan förmåga och en kännares förmåga att diskriminera mellan estetiskt relevanta kvaliteter. Det är därför det finns visst fog för att associera just kännares preferenser med god smak. Den som inte kan diskriminera har ju dålig smak.³⁸

Beskrivningar av ur estetisk synpunkt relevanta objekt sker ofta i en vokabulär som i och för sig kan uppfattas som »värderande». Där förekommer termer som hänför sig till s k tertiära kvaliteter, såsom 'glad', 'dyster', 'dekorativ', 'bombastisk', 'majestätisk', 'glittrande', 'graciös', 'mjuk', 'högtidlig', 'serén', 'pompös', 'balanserad', 'harmonisk', osv, osv. Under senare år har förts en diskussion i syfte att förklara, vad som är speciellt estetiskt hos de kvaliteter som dessa termer hänför sig till.³⁹ Bland förslag som framförts är att de skulle kräva en

speciell sensibilitet hos betraktaren eller åhöraren för att kunna uppfattas och att de är sådana, att det inte är meningsfullt att skilja mellan det som är och det som synes vara (om A ser graciös ut, så är det irrelevant om hon ser graciös ut en annan gång under andra omständigheter: det intresserar inte om hon verkligen *är* graciös). Båda dessa synpunkter hänger väl samman med vad ovan sagts om den estetiska synpunkten. Denna är sådan, att beskrivningar i termer av exemplifierat slag blir särskilt passande. De hänför sig vidare till kvaliteter, som inte alla kan uppfatta, och estetiskt intryck har att göra med upplevelser av objekt, inte nödvändigtvis med någon entydig beskaffenhet hos objektet. Men härav följer inte, att man skulle kunna skilja mellan några speciellt estetiska (»deskriptiva») termer och andra. Att en matematisk lösning är »elegant» och att en klädnad är »elegant» betyder precis detsamma, nämligen att ett visst mål – som kan, men inte behöver, vara estetiskt – är nått på ett enkelt, fyndigt och ekonomiskt sätt. Inte heller är de exemplifierade termerna »värderande»; en annan sak är att folk är benägna att tycka om det som har vissa egenskaper. I många fall rör det sig om termer som används metaforiskt eller hänför sig till »gestalt»-kvaliteter. Detta gör att typfall blir än mer betydelsefulla än eljest. Man kan knappast lära sig vad 'graciös', 'klumpig', etc betyder utan jämförelser och ostensiva definitioner. Detta gör i sin tur att det blir svårare att nå enighet i gränsfall: man har ju lärt sig att använda orden under kanske helt olika omständigheter, helt olika typfall kan ha blivit utpekade. Mycken oenighet torde dock vara åtkomlig genom att man klarlägger, om termerna är (icke-elliptiskt) relativa och om olika personer organiserar komplexa verk på olika sätt, t ex ser olika saker i en tavla.

Till termer som är av särskilt intresse i estetiska beskrivningar hör också objektiverade termer (se Introduktionen), såsom 'rörande', 'stimulerande', 'deprimerande' och 'intressant'. För sitt förtydligande kräver ju dessa preciseringar, eftersom de är icke-elliptiska relativa termer.

»S är vacker» torde av de flesta uppfattas som ett typexempel på en värdeutsaga.⁴⁰ Så kan vara fallet om S är vacker, endast om det på något sätt finns skäl att vilja att S är som S är. Det synes uppenbart, att skönhet har att göra med den estetiska synpunkten. Det kan därför antas, att »S är vacker» betyder »Det finns ur estetisk synpunkt skäl att vilja att S är som S är». *Skönhet är då helt enkelt estetisk godhet*. Ett alternativ är att »S är vacker» betyder »Det finns ur estetisk synpunkt goda skäl att vilja att S är som S är». Jag tror dock, att detta stämmer

mindre väl överens med allmänt språkbruk. Vi säger att något är vackert, om det på det specifikt estetiska sättet har förmåga att framkalla behag (t ex »vackra färger» är sådana som är klara och intensiva). Det torde inte krävas, att skälen för att välja S är tillräckliga för att välja S.⁴¹

Skönhet har således ingenting att göra med den konstnärliga synpunkten (och inte heller med den artistiska). Det finns inget nödvändigt samband mellan skönhet och gillande (eller smak). Man kan tycka om det man finner vara fult och tycka illa om det man anser vara vackert.

Det är emellertid ofrånkomligt, att 'vacker' och 'skön' i dagligt tal används för annat än estetisk godhet; 'skön' framförallt tillsammans med 'kännas'. Det som känns skönt är det som känns behagligt. Däremot kan inget kännas vackert (även om en lukt- eller smaksensation kan vara (kvasi)estetiskt tilltalande genom sin organisation och intensitet). Det som är vackert måste antingen se vackert ut eller låta vackert⁴²; det finns kvar något av detta också i de fall där 'vacker' i princip används som synonym till 'behaglig' eller 'mycket behaglig', nämligen i uttrycket »vackert väder».⁴³ Vackert väder har inte så mycket med estetiska kvaliteter att göra – jämför ett »vackert åskväder» – som med behaglighet, att det känns skönt.

En behaglig människa är inte nödvändigtvis vacker. Vackra människor har alltid estetiska kvaliteter.⁴⁴ En »söt» (»pretty», inte »sweet») flicka eller en »snygg» karl behöver inte vara vacker, men måste dock genom sitt utseende skänka behag; dock knappast genom att i någon högre grad fånga intresset: i så fall vore kanske »underbar» mer passande.⁴⁵ 'Behaglig' är en objektiverad term, liksom t ex 'trevlig', 'charmerande' och 'förtjusande'.⁴⁶ 'Söt', 'snygg' och 'underbar' har sålunda ett nödvändigt kriterium som måste uttryckas med en objektiverad term. »S är behaglig» är i motsats till »S är vacker» inte en värdeutsaga, men implicerar logiskt en värdeutsaga.

Vid värdeutsagor kan man skilja mellan »Vem har skäl?» (referensgruppen), »Vem anser att S är P?» och »För vem är S P?». Vid estetiska skäl, liksom generellt för hedoniska skäl, är svaren på den första och den tredje frågan identiska.

¹ Se t ex Kemp, Generalization 153, Casey 72–75 och även Osborne 117–119, 204–208, Osborne, Introduction 12.

² Se t ex Dickie.

³ Osborne, Introduction 14, se närmare 11–15 och Wollheim 109–119.

- 4 Till det sagda, se t ex *Passmore* 52–55, *Findlay*, *Aesthetic*, *Beardsley* 245–253, 312–315, *Casey* 25–28, 191, 193, *Sparshott* 84–86, 202–205, 218–220, 264–266, *Osborne* 16–56, 201–202, *Peacock* 107–114, *Wollheim* 156–158, *Hedenius*, *Villkor* 278–301 (som dock bygger på ett otillräckligt förklarat fenomen »skönhetsupplevelse» som central faktor). Se även *Ekman* 160–169 om den »estetiska lusten» och *Wittgenstein*, *Lectures* 13–15 (om den estetiska missnöjesreaktion som kännetecknas av ett visst obehag förenat med vetenskap om vad som är fel hos objektet).
- 5 *Osborne* 202.
- 6 *Gibson* 39.
- 7 Se närmare *Sparshott* 198–311, *Osborne* 126–165, *Peacock* 22–44.
- 8 Om begreppen konst och konstverk, se *Sparshott* 91–197, *Wollheim*, *Osborne* 166–200, *Osborne*, *Introduction* 6–11, 22–23 och *Hedenius*, *Villkor* 288–295 (han skiljer mellan äkta och oäkta konst: syftet och förmågan att ge »skönhetsupplevelser» är perifer hos den oäkta konsten, men denna har påtagliga yttre likheter med den äkta).
- 9 Se t ex *Casey* 179–197, *Peacock* 58–65, 132–138.
- 10 *Passmore* 51–52.
- 11 Se *Osborne* 217; se även *Peacock* 115–122.
- 12 *Osborne* 36: »Years of study and experience, half a lifetime of growing familiarity, may contribute to the full appreciation of a great work of art . . .». Se även *Peacock* 72–73 och 86–106.
- 13 *Sparshott* 139, se även 86–89, 129, *Meynell* 22 och även *Ekman* 203–204 och *Osborne* 205. *Tanner* 72: »in adopting capacity for survival as a test of the value of a work, we aren't making a merely formal requirement, but also a substantive one, to the effect that it is certain kinds of properties which a work may possess that are responsible for its value, namely those properties which express, or find a response in, certain permanent tendencies in human nature.» *Osborne* 37: »When a work no longer holds anything new for us aesthetic boredom inevitably sets in and for the time being at any rate we have 'outgrown' that particular work or artist.»
- 14 Se ovan 2.7 vid not 7 och 8.
- 15 *Macdonald* 125: »In art, the dead are never finally buried»: det tillkommer ständigt nya tolkningar och värderingar; »resurrection of forgotten works» är ett vanligt fenomen.
- 16 *Talmor* 114.
- 17 Se t ex *Kemp*, *Generalization* 134, *Macdonald* 124–125, *Harré* 137. – *Hampshire* överbetonar konstverkens karaktär av unikum, när han hävdar, att estetiska värderingar och jämförelser egentligen är moraliska: att vissa saker bör läsas, ses, höras, osv hänger samman med »the whole economy of human needs and purposes» (169). Han synes mena, att estetik bara har att göra med frågan »What is the peculiar arrangement of elements here and what are the effects of this arrangement?». Värderingar skulle alltså inte kunna ske ur någon estetisk synpunkt och det skulle för estetikerna vara ointressant, om och varför någon är intresserad av konst. Se kritik hos *Casey* 37–39 och *Gibson* 19–22, vilken bl a framhåller, att man för att visa att ett konstverk är unikt eller vad som är originellt i ett »arrangement of elements» måste göra jämförelser (21: »No particular case can be properly studied as a particular case except in the light of other particular cases.») *Hampshire* håller i verkligheten inte fast vid sina egna krav. Se numera även *Sibley*, *Art*.
- 18 Se också 7.4 not 5.
- 19 *Casey* 136, se även *Brunius* 117, *Talmor* 112 (»The aesthetic standards are derived from the particular objects, the works of art, in which laymen, critics and artists find qualities which they value.»), *Gibson* 94. – *Siegler* 172: »that reasons based on laws do not support verdicts does not entail that reasons which are not based on but which conform to laws do not support verdicts.» *Siegler* kritiserar emotivisten *Izenberg*, som menar att estetiska skäl (som skulle vara skäl baserade på estetiska normer) inte kan påverka att vi finner ett konstverk vara bra eller dåligt. – Jämför också *Osborne*, *Introduction* 17 – se även *Osborne* 218 – som hävdar att »evaluation» av ett konstverk kräver jämförelse med en standard, vilket skulle göra att värderingar har en mindre framträdande roll i konstkritik än man i allmänhet tror, ty i den mån ett verk är unikt finns ingen standard att tillgripa. *Osborne* har här låtit sig lockas av idén att »S är god» alltid betyder att S är god av sitt eller något slag (se därtill 7.4).

- ²⁰ *Talmor* 104–107, *Meynell* 28, *Passmore* 54, *Gibson* 24. – Standarderna blir givetvis olika inte bara för olika konstformer utan också för olika slag av konstverk inom dessa, t ex för olika genrer, varvid tydligtvis stor frihet råder när det gäller att ange den klass som normen hänför sig till. Se *Talmor*.
- ²¹ *Hare*, *Freedom* 145.
- ²² *Osborne* 217: »Balance and symmetry may in some cases be out of key; a too exactly proportioned composition may be frigid and uninspired for that reason; even harmony between form and content may be out of place in works whose general effect is achieved through the poignancy of contrast.» Jämför *Brunius* 115.
- ²³ *Brunius* 115. – Om estetiskt värde, se vidare t ex *Beardsley* 308–318, *Meynell* (bl a 32: om att man inte personligen behöver uppleva något för att finna att ett konstverk är bra), *Osborne* 214 (bl a: ett konstverks »raison d'être is to evoke and sustain appreciation and it has aesthetic value in so far as it is adapted to do this in a competent observer.»), *Edgley* 59, *Foot*, *Reasons* 206. – Om rättsskydd för konstnärliga och estetiska värden, se *Grönfors* (också om existensen av en konstbör: konstverk åsättes värden i pengar räknat, som är mer beroende av det konstnärliga än det estetiska värdet hos verket).
- ²⁴ *Wittgenstein*, *Lectures* 6: »You can say that every composer changed the rules, but the variation was very slight; not all the rules were changed. The music was still good by a great many of the old rules.» Se vidare 3, 5–10: Wittgenstein såg konst som relaterad till regler och normer; vokabulären i estetiken är 'rätt', 'precis', 'passar', osv; reglerna konstituerar olika språkspel i olika samhällen och kulturer och de kan ses som uttryck för »what certain people want». Med den emotivistiska grundsynen och den starka betoningen av självtillräckliga livsformer (se därtill befogad kritik av *Trigg*, *Reason*, främst 27–42, 64–72) ser han ingen anledning att fråga på vilka skäl just de normerna finns.
- ²⁵ Se närmare *Gibson* 73–100, bl a 80: »the excellences are plural, mounting to unity only in the outstanding paradigm cases.» – Se *Ekman* 169–206 för en översikt av olika uppfattningar om betingelserna för ett konstverks värde. Själv stannar han för en etiskt beroende estetik, som kan sammanfattas i att argument inom följande dimensioner är relevanta: (1) fiktivitet, dvs förmåga att suggerera känslor eller att träffande och karakteristiskt återge situationer, händelser, personer och miljöer; denna förmåga tas som sammanhängande med och beroende av verkets koherens eller konsekvens (enheten i mångfalden); (2) originalitet; och (3) ett »formistiskt» kriterium: innehållet skall vara av självhygieniskt ideal art, bejaka tillvaron, ge uttryck för inre jämvikt och frihet; härunder förs också sådant som komplexitet hos verket och upplevelsens intensitet. Som synes blandar Ekman samman skäl för att vilja att ett verk skall vara som det är som hör hemma inom fyra olika synpunkter: den moraliska, den estetiska, den konstnärliga och den artistiska.
- ²⁶ Se närmare *Walton* och även *Peacock* 126–131. – Om betydelsen av konstnärers och artisters avsikter, se t ex *Savile* och *Osborne*, *Introduction* 21–23.
- ²⁷ *Sparshott* 13. Han fortsätter: »Thus even a description presupposes a system of evaluation, and such a system when articulated and defended is an aesthetic theory.» Detta är naturligtvis överdrivet. Värderingar förutsätter inget system för värderingar. Överdriven är också den rakt motsatta ståndpunkten, att enighet i värdering är en logisk följd av enighet i beskrivning: t ex *Casey* 52 säger: »Critical persuasion consists overwhelmingly in inducing people to 'see' in a particular way, and little meaning can be given to the notion of 'seeing the same facts but valuing them differently'.» (se även 56–57); se därtill *Osborne* 219 och *Osborne*, *Introduction* 16.
- ²⁸ *Osborne* 202; se vidare rörande kritikerns roll, *Osborne* 171–186, 218–220, 237–268, *Osborne*, *Introduction* 15–16, *Peacock*, *Isenberg*, *Siegler*, *Hermerén*, *Tolkningssatsernas*, *Brunius* 116–118, 124–128, *Sparshott* 11–14, 316–317, 347–358.
- ²⁹ *Osborne* 220. Se även *Casey* 174, som säger att »If a man insists on describing something as being like *this*, despite all the evidence we bring it is like *that*, there may be little we can do – but this would be the position in science as well as aesthetics.» (se även 176); å 17–22 framhåller han att det inte finns någon klar distinktion mellan (nakna) fakta och tolkningar av fakta; se därom också *Jareborg*, *Begrepp* 71–73.
- ³⁰ *Brunius* 106 säger, att amatörmässiga, spontana tyckanden ej alltid, men ofta, är »sämre» än erfarnas övervägda tyckanden. Hur går detta ihop med Brunius' emotivistiska syn på värdeutsagor?
- ³¹ Se *Osborne* 1–15; 15: »the cultivation of appreciative skill is not a matter of training ourselves to enjoy things we did not enjoy before – although this may result as an additional

bonus. It is not as if we learned to acquire a new taste for quinces, persimmons, and Giotto. It is more like acquiring new powers of perception, like the awakening of a sense that was dulled. By acquiring skill in appreciation we acquire power to perceive features of the world around us which had hitherto passed unnoticed and unremarked and to hold clearly and deliberately in attention aspects which without this skill had impinged only casually and incidentally upon our awareness.» Se även *Sibley* 46 och *Wittgenstein*, *Lectures* 7.

³² *Meynell* 26.

³³ *Tex Brunius* 117.

³⁴ *Casey* 24.

³⁵ Se *Gibson* 96–97.

³⁶ *Osborne* 215 menar, att påståenden om god eller dålig smak aldrig är estetiska utsagor, men väl moraliska (eller »snob reactions»).

³⁷ Om 'omdöme', se 1.2. — Observera att »ingen smak» kan användas i stället för »dålig smak» och enbart »smak» i stället för »god smak»; motsvarande gäller för »omdöme» och »konst». Sådant språkbruk föregås av en kvasikrympning av ordens tillämpningsområde: »konst» är »verklig konst», dvs »god konst».

³⁸ *Sparshott* 144: »But preferences in wines and cigars are intersubjective: palates can be educated and ruined, and both processes can readily be detected. Nor is it clear how increased faculty of discrimination among tobaccos is inherently less intelligible than a similar advance in poetic sensibility . . .» (den involverar dock »less verbalization»).

³⁹ I frågan se *Sibley*, *Tanner*, *Hungerland*, *Osborne* 57–92, 187–200, *Osborne*, *Introduction* 7–10, *Harré*, *Sparshott* 75–76, 132–133.

⁴⁰ Om skönhet som ett estetikernas tekniska begrepp (avseende estetisk, konstnärlig och t o m artistisk och etisk godhet), »a philosophers' dummy», se *Sparshott* 59–90.

⁴¹ Denna förklaring av vad »S är vacker» betyder kanske i sak stämmer hyggligt överens med vad *Hedenius*, *Villkor* 278 säger: skönhet är förmåga att uppväcka skönhetsupplevelse (men se 300: där tillägges: »hos de sensibla»). För en emotivistisk uppfattning, se *Wittgenstein*, *Lectures* 2–3, 11–12. — Om »goda skäl», se 7.9.

⁴² Jämför »låter gott» (låter som om det skulle smaka gott att äta eller dricka) och »låter skönt» (det förefaller som om det skulle kännas skönt att göra x). Till vardags används 'vackert' i viss utsträckning i stället för 'bra'.

⁴³ Se *Sparshott* 82–84.

⁴⁴ »S är en vacker flicka» implicerar enligt *Ryding*, *Vacker*, pragmatiskt »S har sådant utseende (sådana egenskaper), att S enligt gängse smak kallas 'vacker'» (*Ryding* har en något anorlunda formulering). Det skall inte uteslutas att principen om adressatrelevans i viss kontext kan ha sådana konsekvenser. I vilket fall som helst har vi inte fått veta vad 'vacker' betyder.

⁴⁵ Se *Sparshott* 72–75.

⁴⁶ Se *Harré* 134–135.

10. Värderingar och objektivitet

10.1 Fakta och värdeutsagor

Värdeutsagor och utsagor om fakta (sakförhållanden) antas vara väsensskilda på något sätt – vilket sätt är den fråga, som funnit olika svar i de olika teorierna om värdeutsagor, varav de viktigaste berörs i kapitel 6. Själv har jag inte kunnat finna någon av dessa teorier vara helt rättvisande.

Tanken bakom idén att skilja mellan värdeutsagor och utsagor om fakta synes i verkligheten ha att göra med arten av motiveringarna för att acceptera en utsaga av respektive typ: vid de förra är existensen av pragmatiska skäl avgörande. Som redan framhållits åtskilliga gånger, skiljer sig pragmatiska skäl inte från teoretiska skäl däri att de inte är (föregivna) fakta. Inte heller är det så, att påståenden om att det finns pragmatiska skäl skiljer sig från andra påståenden så att de inte är sanna eller falska. Den väsentliga olikheten mellan pragmatiska och enbart teoretiska skäl är att de förra, bl a på grund av att människor är olika, kan peka i olika riktningar och samtidigt vara tillräckliga i varje riktning, medan de senare förutsätts samverka: det går (begreppsligt) inte att samtidigt ha tillräckliga skäl för att tro att p och för att tro att -p.

En dikotomi mellan teoretiska och pragmatiska skäl och därmed också mellan teoretiska och pragmatiska utsagor är under alla omständigheter omöjlig att upprätthålla. Ett pragmatiskt skäl är ju också ett teoretiskt skäl och en pragmatisk utsaga är också en teoretisk utsaga. Det beror helt på sammanhanget, om det faktum att p är ett pragmatiskt skäl eller enbart ett teoretiskt skäl eller inget skäl alls. Det blir inte aktuellt att skilja mellan värdeutsagor och utsagor om sakförhållanden, utan blott att inom den senare klassen urskilja en klass av värdeutsagor.

Begrepp som normalt betraktas som »normativa» eller »värderande», hör vidare lika väl hemma i den teoretiska sfären som i den pragmatiska. Sålunda – för att ta blott ett exempel – om p implicerar q och man vet att p, så är man *berättigad* att dra slutsatsen att q.¹

Att de i kapitel 6 nämnda teorierna om värdeutsagor befunnits innehålla riktiga lösningar synes för flera av dem bero på att resone-

mangen förts på ett alldeles för enkelt plan: man ställer satser som »Apelsinen är gul» och »Apelsinen är god» vid sidan av varandra och finner oerhörda skillnader mellan dem. Dessa skillnader har sedan av en del filosofer sammanfattats i att 'gul' och 'god' har olika sorters mening: deskriptiv respektive emotiv (eller preskriptiv, normativ, evaluativ, etc) mening. Dikotomier av denna typ har jag kritiserat i annat sammanhang och inget ytterligare skall här sägas om dem.² Som särskilt Kovesi utvecklat, är jämförelsen med färgord helt missvisande.³ Nästan alla s k deskriptiva termer är inte som färgorden beteckningar på enkla, för sinnena direkt uppfattbara kvaliteter. Tar vi en så enkel »deskriptiv» sats som »Det där är ett bord», finner vi att likheterna med »Det där är bra» är minst lika stora som med »Det där är gult». Det finns ingen klar skillnad mellan vad som är givet för sinnena och vad vi bedömer eller konstaterar en sak (handling, etc) vara, bl a därför att våra termer är öppna; verkligheten, som vi upplever den genom språket, är inte atomistiskt uppbyggd. Det är klart, att det skulle gå att använda ett språk som är annorlunda än vårt, ett språk som tar fasta bara på vissa sinnliga kvaliteter och vari begreppsbildningen är fristående från mänskliga syften. Men också denna begreppsvärld vore skapad och frågan är då, varför vi skulle tala på det sättet. I det språket skulle vi inte kunna säga särskilt mycket. Det skulle inte finnas några bord, mördare, vårdslösa handlingar eller kausalsammanhang. Det finns ju t ex ingen synbar egenskap »att vara ett bord», jämförlig med »att vara röd». Moores »open questionargument» (se 6.) du ger lika väl för definitioner av 'bord' som för definitioner av 'god'.

Vad som är fakta är avhängigt av de begrepp vi använder. Våra begreppssystem är tillkomna på pragmatiska skäl (sådana skäl konstitueras ju av fakta; vilka dessa är beror på de begrepp vi använder, osv i den kunskapsteoretiska spiralen). Sociala, politiska, ekonomiska, etiska, rättsliga, m fl fakta kan uppenbarligen inte beskrivas eller eljest utpekas utan en bakgrund av varandra delvis täckande begreppssystem, vilka är utsatta för ständiga förändringar. Men detsamma gäller – mindre uppenbart – för fysiska, kemiska och andra vetenskapliga fakta, som avser den »icke levande världen» och djur och människor som del i denna värld. Också de begrepp varpå dessa fakta vilar är formade utifrån vissa syften. Det finns ingen helt oengagerad, »deskriptiv» synpunkt. Vi kan inte komma fram till någon kunskap utan begreppsliga verktyg; och med godtyckligt⁴ valda verktyg (ungefär som metersystemet) kommer vi inte särskilt långt.

Eftersom människor inte bara registrerar, utan också handlar, har de behov av begreppsbildningar som strukturerar världen på ett sätt som står i överensstämmelse med deras syften och de har också behov av begrepp som sammanfattar pragmatiska skäl (utifrån olika synpunkter). Låt oss förutskicka, att vi vet vad som menas med att något är moraliskt rätt eller orätt. Vad är då naturligare än att vi har begrepp som är formade just utifrån denna synpunkt: t ex mord, grymhet, hänsynslöshet. Det är definitionsmässigt orätt ur moralisk synpunkt att mörda, vara grym eller hänsynslös. Sådana – ur en synpunkt »kompletta» – termer »do not evaluate the world of description but describe the world of evaluation.»⁵

En värdeutsaga är enligt vad sagts i 9.4 en utsaga av innehåll att det finns skäl att vilja att något är fallet. Samma sak kan uttryckas med hjälp av termer såsom 'värdefull', 'av värde', 'har värde' och 'är ett värde'. En sådan karakteristik tillfredsställer inte dem som – utan att falla in i resonemang om särskilda sorters mening – anser en värdeutsaga kännetecknas av att vissa predikat förekommer däri. Vanligast är då att man säger, att utsagor som innehåller ord såsom 'värde', 'god', 'dålig', 'dygd', 'förtjänstfull' är värdesatser, medan utsagor som innehåller t ex 'bör', 'skall', 'måste', 'rätt' och 'plikt' är normativa satser.⁶ Denna distinktion faller i min analys, bl a därför att också typiskt »normativa» utsagor, såsom »Du bör göra x», är värdeutsagor, om de relevanta skälen är pragmatiska. Men viktigare är att min bestämning av begreppet värdeutsaga skär tvärs över alla indikativa satser, som innehåller vissa ord, såsom 'god', 'dålig', 'bör' och andra modala verb; särskilt vid de senare är alldeles tydligt att så är fallet, när de ingår även i rent teoretiska utsagor. Varför skall vi ha en bestämning av begreppet värdeutsaga som inte knyter an till begreppet värde? Värdeutsagor är kategoriska pragmatiska utsagor, när beteckningar för värden sammanfattar existerande handlingsskäl.

Margolis hör till dem som anser, att en värdeutsaga skiljer sig från en utsaga om sakförhållanden beroende på vilka predikat som förekommer i utsagan. Den avgörande faktorn anger han vara, huruvida påståendet är relativt till en »valuational norm», dvs en norm som uppställts utifrån mänskliga syften och intressen. Han inser, att »in a sense all concepts are what they are, relative to human purposes and interests», men ser ändå en skillnad: om »the measure of merit of things of particular kinds supposes that the kinds themselves have a function or purpose or role assigned by men», så är ifrågavarande term en värde-term.⁷ 'Kniv', 'cancer' och 'mord' blir således värdetermer. Bortsett

från att det är överdrivet att säga, att värderingar förutsätter »valuational norms» (standarder), ligger det någonting i vad Margolis säger. Skälen för att bestämma ett begrepp på ett visst sätt kan ha att göra med skälen för eller emot att vilja att det som faller under begreppet existerar. Vi har redan berört hur begrepp kan formas utifrån en viss synpunkt och förkroppsliga värderingar utifrån den synpunkten. Den begreppsbildning som sker inom straffrätten, när olika brottstyper definieras, har uppenbarligen att göra med vad man vill icke skola förekomma. Men även termer såsom 'kniv' och 'elektron' bestäms till sin betydelse av till vad knivar och elektroner skall användas. Margolis synes avse en distinktion som bygger på om skälen för begreppsbestämningen är sociala eller »naturliga». Måhända skulle då de flesta begrepp bli värdebegrepp, utan att någon anknytning till begreppet värde föreläge. T ex 'vetenskap' skulle vara en värdeterm. Även så »naturliga» företeelser som djurarter skulle vara betecknade med värdestermer, om indelningen har skett med hänsyn till hur djuren kan användas; jämför t ex hundraser. »Det där är en katt» skulle vara en utsaga om sakförhållanden, »Det där är en collie» skulle vara en värdeutsaga; motsvarande skulle gälla »Det där är en sten» och »Det där är en kulstöttningskula». Jag har svårt att se några påtagliga skäl för att göra en sådan distinktion. Om man vill göra den så finns i vart fall ingen anledning att i det sammanhanget använda rubriken 'värdeterm' eller 'värdebegrepp'.

¹ Se t ex *Edgley* 85–89, *Searle* 175–176 och ovan 4.1.

² Se *Jareborg*, Begrepp 144–165.

³ *Kovesi* 1–36. — När fakta kontrasteras med värde, kan 'fakta' helt enkelt användas i betydelsen 'icke-värde'. Jämför det straffrättsliga uttrycket »faktisk villfarelse» som betyder antingen »villfarelse om något icke rättsligt» eller »villfarelse som inte är eller beror på villfarelse rörande innehållet i rättsregler»; se därtill *Jareborg* 254–259.

⁴ Observera att 'godtycklig' snarare betyder 'slumpmässig' än 'i enlighet med vad man anser vara bra'.

⁵ *Kovesi* 119. Se även 109: »When a notion is not formed completely from the moral point of view (e g 'killing') then it includes both morally right and wrong acts and in these cases the words 'right', 'wrong' are used for selecting from a mixed class the types of acts that are different from the moral point of view. When a type of act selected completely from the moral point of view receives its own term (e g 'murder') then the words 'right', 'wrong' are used only as reminders, they remind us what was the point of forming such notions.» Se även *Gauthier* 140–142. Med utgångspunkt i ur en synpunkt kompletta termer duger nästan vilken värdeutsageteori som helst: intuitionisten kan omedelbart se att mord är något ont, den logiske positivist kan säga att 'god' och 'rätt' inte säger något ytterligare om verkligheten, man kan deducera 'orätt' ur påståenden som inte innehåller någon »värdeterm» (via definitionen av 'mord'), osv. Men då har man glömt bort frågan »Varför har vi detta begrepp?». Se vidare *Kovesi* 42–65, 134–135, 144–160 och även *Olthuis* 115–117, 167–173. Om institutionella fakta, se 4.2 not 1.

⁶ Se t ex *Ofstad* 252–255, *von Wright*, Deontic 12, och även *Sumner* 396–397 (normativa och icke normativa moralomdömen; å 395 avvisar Sumner en enkel dikotomi mellan vär-

deutsagor och utsagor om fakta: »The distinction between facts and values has long been discredited and only those with an obsession for simplicity continue to cling to it. Value judgments, if this phrase has a clear referent at all, are simply too diverse to be collected under one definition; there is no one way, simple or otherwise, of distinguishing *all* value judgments from *all* statements of fact.»). Enligt *Baier*, Value 53, är normativa utsagor »all those particular and general statements purporting to give guidance to those trying to solve practical problems»; de har i och för sig inte att göra med om något är värdefullt, men varje normativ utsaga »requires some appraisal as its backing, and value assessments can and typically do function in this way.» – Om olika betydelser av 'normativ', se 4.1.

⁷ *Margolis* 33, se vidare 22–23, 30, 33–35.

10.2 Objektivitet och värdeutsagor

Distinktionen mellan värdeutsagor och utsagor om sakförhållanden görs av många utifrån antagandet att de förra i motsats till de senare är varken sanna eller falska.¹ Med att värdeutsagor inte är objektiva, utan subjektiva, avses oftast just detta: värdeutsagor är varken sanna eller falska. För emotivister och andra non-kognitivister är sålunda självklart att värdeutsagor är subjektiva.² I det föregående har jag upprepade gånger hävdad, att värdeutsagor är pragmatiska utsagor och liksom alla sådana också teoretiska utsagor. De har sanningsvärde.³ (En annan sak är att verifikationsmöjligheterna kan vara olika. Men att generellt säga att värdeutsagor i praktiken skulle vara svårare att verifiera än andra utsagor vore förhastat.) Jag kan därför gå förbi denna fråga.

Ett påpekande skall dock göras. Von Wright finner alla värdeutsagor vara sanna eller falska, utom sådana där misstag är uteslutna, nämligen primärt hedoniska utsagor (»Detta innefattar behag»), och andra utsagor, som förutsätter en, som han säger, »axiologisk komponent». Sådana utsagor uttrycker enligt von Wright »pleasure»; ingenting påstås vara fallet.⁴ Von Wright ansluter sig här till Wittgensteins uppfattning att inkorrigibla påståenden egentligen inte är några påståenden. Denna åsikt är i och för sig synnerligen diskutabel; beaktar man därutöver den roll språket har, finner man att det inte finns några inkorrigibla påståenden.⁵ Men vidare: att tala om att man gillar S är att säga, att man har en prohållning eller proinställning till S, men man *säger* inte uttryckligen att det finns skäl att välja S och yttrar således inte en värdeutsaga. Man säger att något är fallet, som faktiskt konstituerar ett handlingsskäl och därför ett tänkbart skäl för en värdeutsaga. Beträffande primärt hedoniska utsagor är läget detsamma, med den skillnaden att den som upplever behag med logisk nödvändighet måste finna detta gott. »Detta innefattar behag» och »Jag gillar S» implicerar värdeutsagor, men är inga.

Frågan om värdeutsagors objektivitet tas alltså ofta som liktydig med frågan om värdeutsagor har sanningsvärde.⁶ Men det finns åtskilligt annat att diskutera under rubriken till detta avsnitt. 'Objektiv' och 'subjektiv' kan användas för att upprätta distinktioner på så många områden och på så många olika sätt, att det är vilseledande att säga, att något är objektivt eller subjektivt utan att mer preciserat klargöra vad som avses.⁷

En distinktion mellan objektivt och subjektivt anknyter till teorier om värdeabsolutism och värderelativism. Som vi sett i 9.3 och 5 är alla värdeutsagor relativa i det att de säger, att det finns handlingsskäl, och handlingsskäl är alltid relaterade till personer. Utsagor, som inte är värdeutsagor, men ändå är av samma sort genom att de säger att det finns handlingsskäl, ehuru blott under vissa omständigheter, är dessutom relativa på ett annat sätt. Utsagor, som säger att det finns (enbart) teoretiska skäl, är däremot inte relativa på det sätt som värdeutsagor alltid är. Ett visst rent teoretiskt skäl är (begreppsligt) ett skäl för vem som helst att tro något. Ett visst handlingsskäl behöver blott vara en enda persons skäl. (En annan sak är att vissa typer av handlingsskäl är handlingsskäl för vem som helst.) Det finns således anledning att framhäva, att värdeutsagor är relativa på ett visst sätt, men också att detta inte är exklusivt för värdeutsagor. För övrigt skulle själva poängen med att yttra värdeutsagor gå förlorad, om de inte hade denna relativitet, som ju beror på att handlingsskäl är relativa på angivet sätt.

När man sålunda medger, att värdeutsagor är relativa eller »subjektiva», är det av vikt att betona att man därmed inte gått med på att den som yttrar en värdeutsaga skulle ha någon särskild kompetens att avgöra vad som är t ex bra eller värdefullt (ens för honom själv) eller att någon hos honom förefintlig attityd är den avgörande faktorn. Även om de relevanta skälen hänför sig till den som yttrar värdeutsagan är han inte med nödvändighet i bättre position än andra att avgöra om utsagan är sann (utom i vad gäller faktiskt upplevt behag – men värdeutsagor baserar sig sällan direkt på ett sådant faktum; vidare är t ex »Jag har ont i tanden» en utsaga som yttras av någon som befinner sig i en privilegierad position att avgöra om den är sann, men det kan inte redan därför hävdas att utsagan är en »värdeutsaga» eller en mindre objektiv utsaga än t ex »Han har ont i tanden»). Värdeutsagor är lika *bedömar-neutrala* som andra utsagor.⁸

Det är framförallt två former av subjektivitet som det är oriktigt att tillskriva värdeutsagor: (a) den som har sin bakgrund i en värdeutsagesubjektivistisk uppfattning, enligt vilken t ex »S är god» betyder

»Jag gillar S» — en värdeutsaga är subjektiv helt enkelt därför att den säger något om subjektet och olika människor gillar olika saker (se 6.); (b) den som har sin bakgrund i en värderelativistisk uppfattning enligt vilken »S är god» betyder »A finner S god» — en värdeutsaga är subjektiv därför att olika människor finner olika saker vara goda. Mot en sådan deskriptiv värderelativism kan invändas, att den inte skiljer mellan direkt och indirekt tal⁹ och att den lämnar hela frågan vad 'god' betyder olöst.¹⁰ Ingenting kan bli värdefullt bara därför att folk säger att det är värdefullt.

Av det sagda följer att jag avvisar en tudelning av värdeutsagor i objektiva och subjektiva, i grundade och ogrundade.¹¹ Enligt denna uppfattning ger en del värdeutsagor endast uttryck för pro- eller antiattityder. Det är naturligtvis av vikt att beakta vilken sorts skäl som i det särskilda fallet är relevanta. Men »Jag tycker om S» är inte någonsin liktydigt med »S är bra», ehuru det faktum att jag tycker om S kan utgöra ett tillräckligt skäl för att tillskriva S godhet. I en sådan situation är »S är bra» lika litet en ogrundad utsaga som när skälet är att S är till stor nytta för mänsklighetens välfärd. Som synes kommer vi åter tillbaka till behovet att komplettera »S är bra» och andra värdeutsagor för att vi skall kunna kommunicera med varandra och veta vad som behövs för att visa att en värdeutsaga är sann.¹²

En annan distinktion mellan subjektivitet och objektivitet kan göras just utifrån vilka handlingsskäl som är relevanta för verifierandet av en viss värdeutsaga. Det föreligger ju en anknytning till behag upplevt av ett visst subjekt, om skälen t ex är hedoniska, medan detta är per definition uteslutet om skälen är t ex moraliska. Detta skall jämföras med att man säger, att alla värdeutsagor är subjektiva, enär handlingsskäl måste vara ett subjekts handlingsskäl, eller att värdeutsagor alltid är subjektiva, därför att alla handlingsskäl har en logisk förbindelse med hedoniska skäl (ehuru inte alla är hedoniska skäl).

Värdeutsagor kan vidare sägas alltid vara objektiva — liksom andra utsagor — därför att de är formulerade i ett språk; subjektivitet är då detsamma som att man avstänger sig från en språkgemenskap och slutar använda ord och satser i enlighet med vanliga regler.¹³ Värdeutsagor kan också sägas alltid vara subjektiva — liksom andra utsagor — därför att de härrör från subjekt; de existerar inte oberoende av de personer som yttrar dem.

En vanlig invändning mot att värdeutsagor tillskrivs objektivitet är att det inte går att nå *enighet* om vad som är värdefullt, etc. Till en början måste följande fall av oenighet avskiljas:¹⁴

(a) oenighet i värdering på grund av att man inte gjort klart vad man är oenig om (skenbar oenighet). Om A säger, att S är bra, och B säger, att S inte är bra, så kan båda ha rätt. En eller båda kan ha orätt, när A och B är eniga om att S är bra. Vilketdera som är fallet beror bl a på vad som menas med att S är bra, vilka kompletteringar som är tänkta (dvs t ex vilka syften som är förutsatta) och vems skäl som tänks vara relevanta. Oenigheten härrör från att man egentligen ställer olika frågor, tänker på olika saker. Härunder faller även det fall att ingen egentlig motsägelse förefinns emedan A och B talar med olika grad av förenkling.¹⁵

(b) oenighet i värdering på grund av att man använder samma ord för olika begrepp. (Specialfall av (a).)

(c) oenighet i värdering på grund av att man har olika information eller saknar viss information, dvs de som är oeniga har olika teoretiskt underlag. A och B tror olika saker och gör därför olika värderingar. Uppfattningar om vad som kommer att hända, om man gör vissa saker, är härvidlag särskilt viktiga, men hit hör också sådana som har religiös grund. Sesonke säger: »Any accurate survey of the human scene, past or present, will reveal, I believe, that by far the majority of issues over which individuals and groups bitterly and often violently disagree are those concerning the means to commonly acknowledged general ends.»¹⁶ Och Edel framhåller: »The illustration sometimes found of abandoning parents (or killing them) before the advent of physical decline — on the ground that a person forever remains in the hereafter in the state in which he departs this life — clearly is no evidence against filial piety; it may even be the strongest evidence for it.»¹⁷

(d) oenighet i värdering på grund av att man — till följd av olika erfarenheter eller eljest — har olika förmåga att göra de distinktioner som ligger till grund för värderingar. Relativt få behärskar att diskriminera på det sätt som behövs för att man skall kunna bli professionell vinbedömare, men principiellt skiljer sig denna bedömarelit inte från den i ofantlig majoritet varande elit som har förmåga att diskriminera mellan olika färger på ett sätt som de färgblinda inte kan.¹⁸

(e) oenighet i värdering på grund av att skälen för eller emot att p inte är konklusiva. I många fall måste ju pro- och kontraargument balanseras och det är inte säkert att A tar steget över till att acceptera att det är sant att p, fastän B gör det. Alla är fria att ta ställning på detta sätt och det finns alltid ett visst utrymme för att på samma underlag komma till olika mening huruvida skälen för en viss ståndpunkt är tillräckliga. Det finns ingen anledning att förvänta enighet i allvarliga,

komplicerade frågor. Komplikationsgraden är särskilt påtaglig i politiska, etiska och estetiska frågor.

De angivna källorna¹⁹ till oenighet beträffande värderingar måste avföras från diskussionen om värdeutsagornas objektivitet och subjektivitet, redan därför att de inte har någon särskild betydelse för värdeutsagor. Det är poänglöst att säga att värdeutsagor är subjektiva, när folk är oeniga på sådana grunder, eftersom precis detsamma gäller för (andra) utsagor om sakförhållanden. Det kan inte påvisas, att värdeutsagor i motsats till enbart teoretiska utsagor skulle vara sådana, att det är logiskt omöjligt att nå enighet om huruvida de är sanna. De som skiljer mellan grundade och ogrundade värdeutsagor menar, att det inte finns någon möjlighet att lösa oenighet om vad som är »gott i sig» och smakfrågor. Men oenigheten torde i allmänhet vara lätt åtkomlig genom kompletteringar av »S är god (etc)» och preciseringar därav (t ex till »S är sådan att det finns skäl för A att . . .»). Andra förmenar, att när två »ways of life» går i sär, så finns inte plats för ytterligare argumentation.²⁰ Det är naturligtvis så, att värdeutsagornas relativitet (handlingsskäl är någon eller någras skäl) omöjliggör, att man försöker bli enig om vad det finns skäl att vilja oberoende av att någon har skälen. För att kunna göra detta måste man ju uppfatta värdeutsagor som absoluta (t ex så att de kan härledas från en guds befallningar eller att de har del i en platonsk idé värde) – en uppfattning som har oöverstigliga svårigheter att göra sig gällande.²¹ Av att värdeutsagor är relativa följer dock vare sig att man inte kan argumentera om innehållet i ett »way of life» eller att värdeutsagor på något plan skulle vara mindre »objektiva» än andra utsagor.²²

Att folk är oeniga, om huruvida S är värdefull, ger enligt det sagda inget skäl för att finna värdeutsagor vara subjektiva och andra utsagor objektiva. Oenighetsproblematiken kräver ingen lösning, som är sär egen för värdeutsagor. Ty när vi har tagit bort de sätt varpå oenighet kan uppkomma som är gemensamma för alla utsagor, finns inget sätt kvar att vara oenig på, utom det att man gillar olika saker. Men jag upprepar: oenighet om huruvida det är sant, att t ex whisky smakar gott, är skenbar och försvinner så snart utsagan kompletterats och precisrats. Det är missvisande att för denna situation – såsom är brukligt – säga, att man kommer överens om att inte komma överens (»Om smaken skall man inte disputerar! »). Det finns nämligen intet att komma överens om utom det varom man redan är överens: att whisky smakar gott, när A dricker det, men inte när B gör det. Detta är inte märkligare än att vissa personer tycker att en viss behandling gör ont, medan andra inte gör det. Det finns inget som smakar gott i sig, oberoende av att

det finns människor som gillar smaken, lika litet som det finns något som gör ont i sig, oberoende av att människor upplever smärtsensationer.

DeWitt Parker menar, att man vid »värdeopposition» förutom att komma överens om att inte komma överens, kan välja mellan bl a följande: att försöka uppfostra eller övertyga opponenter med alla tänkbara medel, inklusive att tvinga honom till underkastelse med våld, att förstöra honom, att kompromissa, att försöka integrera de olika uppfattningarna och att underkasta sig opponenterens uppfattning.²³ – Var och en inser säkert vilken betydande roll dessa metoder att »lösa» fall av oenighet haft och har vid teoretiska frågor, både i ordinär skolundervisning och när sanningen syns så uppenbar att ett korståg eller vistelse i koncentrationsläger framstått som det lämpligaste sättet att få alla att bli eniga.

'Subjektiv' används ofta pejorativt; det framgår av kontexten att subjektivitet anses vara en defekt. Det objektiva saknar brister, är ett ideal; det subjektiva är behäftat med brister inom en viss ram. Den som handlar subjektivt låter sitt handlande och tänkande ledas av »känslor» och kortsiktiga intressen i stället för av rationella skäl, han handlar impulsivt, tar ställning utan att ha övervägt skäl för och emot i den utsträckning som krävs av en rationell människa. Det subjektiva är det som är dåligt (otillräckligt) grundat.²⁴ Denna subjektivitet har inget särskilt med värdeutsagor att göra, vilket bl a framgår av att man tillskriver något subjektivitet genom att använda värdeutsagor: det som är subjektivt når inte upp till de krav som det finns anledning att ställa.

Anklagelser om subjektivitet på nu skisserad grund torde vara vanligare för framställningar än för utsagor. Sålunda kan vetenskapliga framställningar sägas vara subjektiva, när de har brister såsom att de är osakliga (dvs innehåller osakliga argument²⁵), ytliga, oinitierade, metodologiskt undermåliga, partiska, vilseledande (t ex genom ensidigt urval) eller innehåller en påtaglig mängd osanna påståenden, missförstånd, gör felaktiga analogier, ställer fel frågor, överförenklar, etc. Att dessa förhållanden är att beteckna som brister följer delvis redan av de använda ordens betydelser, men framgår förnämligast genom en logisk eller empirisk korrelation med företeelser som det finns mycket starka pragmatiska skäl att vilja slippa se i vetenskapliga sammanhang: felaktiga premisser, obevisade premisser, felaktiga slutsatser, otillräcklig eller felaktig materialbearbetning, inkonsekvenser, oförenlighet med kända fakta, ogrundade hypoteser och ofullständighet (relevanta fakta ej beaktade).²⁶

Till sist ett ord om ett objektivitetskrav, som till del kan hänföra sig till värdeutsagor, nämligen kravet på *intersubjektivitet*. Nu är det tämligen oklart, vad de som talar om intersubjektivitet avser; i många fall torde man mena just detsamma som att enighet råder eller är tänkbar – men som vi sett är brist på enighet det normala och innehållet i värdeutsagor är inget som man är mer oenig om än innehållet i andra utsagor. För övrigt: hur många eller vilka måste vara eniga för att »intersubjektivitet» skall råda? Kollektiva villfarelser, politisk anpassning (jämför Lysenkoaffären), slarv och inkompetens leder lätt till förfärande hög grad av enighet om ting som vid närmare påseende visar sig vara falska. Det torde dock kunna hävdas, att det är vanligare att det varom de flesta är eniga är sant än att det är falskt. Ett sätt att bestämma intersubjektivitet är att säga, att endast de utsagor är intersubjektiva från vilka man kan härleda satser som kan verifieras upprepade gånger, men ett sådant krav kan ställas bara i de experimentella vetenskaperna. Popper karakteriserar kravet på intersubjektivitet som ett krav på principiell testbarhet; testimplikationer skall kunna härledas.²⁷ Detta krav är rimligt i så måtto som att det eljest inte går att avgöra om en utsaga är sann.²⁸ Men härav följer inget särskilt för värdeutsagor.²⁹

¹ Kopplad här till är tanken att de ger olika sorters illokut innebörd. Men det finns inget hinder för att med en viss sats samtidigt påstå något, beskriva något och uttrycka en värdering av något.

² Se ovan 6. och t ex *Emmet* 108–113.

³ Mot dikotomien utsagor om sakförhållanden – värdeutsagor, se även *Searle* 187. Om hur värdeutsagor kan vara sanna eller falska, se även *Baier*, Value 46–47 och *Sesonske* 14, 23–24, 47–65, 116–117 (117: »The difficulty is not that ethical judgments are nonempirical, but that they require more empirical knowledge than we usually have.»).

⁴ Se *von Wright* 24–30, 37–39, 48–49, 60–61, 72–75, 99, 110–112.

⁵ Se 1.2 not 6.

⁶ Om denna tolkning av 'objektiv', se även *Bergström*, Objektivitet 95–97.

⁷ Om olika tolkningar av 'objektivitet' (även som predikat till personer, processer och metoder, m m), se *Hermerén* 78–80 och *Bergström*, Objektivitet 121–122.

⁸ Termen »bedömarneutral» kommer från *Andersson & Furberg*, Moral 129–130. – *Ross*, Norms 62 säger: »The 'objectivity' of cognition consists in the fact that whether a proposition is true or false depends on what it says and not on any attitude which some individual may take toward it. The possibility of this objectivity rests on the existence of procedures for testing the truth of the propositions which are independent of the subjective peculiarities of any individuals.» *Ross* säger sig dock ha beskrivit ett ideal och inte verkliga förhållanden. Hur som helst finns här inget underlag för att säga att värdeutsagor är subjektiva och andra utsagor objektiva.

⁹ Se kritiken hos *Stevenson*, Facts 90–93.

¹⁰ För exempel på en deskriptivt värder relativistisk uppfattning, se *Downie* 176–178 (176: »Moral judgements on a relativist account can be true or false in so far as they reflect the values of the community.») och *Blomquist* 60 (»Rätt är det som av majoriteten av psykiskt friska och verkligt sakkunniga bedömare anses vara rätt.») Mot själva idén om att det är sant som folk anser vara sant, se *Trigg*, Reason.

- 11 Se t ex *Margolis* 19–29, *Downie* 172, *Rescher* 56, *Ziff* 245–247.
- 12 *Rescher* 68: »Individual evaluations . . . cannot be compared interpersonally; we cannot compare the evaluations of individuals nor get an intersubjective utility measure to compare X's preference for oranges over apples with Y's preference for peaches over apricots.» Se även ovan 3.4 (slutet); om jämförelser mellan vissa skäl är omöjliga, är därmed inte sagt, att vissa värdeutsagor är ogrundade.
- 13 Se t ex *Kovesi* 54, 57. – Om 'objektivitet' som liktydigt med 'materialism', se *Bergström*, *Objektivitet* 103–108 (objektiva utsagor handlar om »yttre» saker).
- 14 Se *Warnock* 3–4, 121–122, 138–142, *Kemp* 182–183, *Russell*, *Moral* 57, 108–119, *Edel* 96–100, *Toulmin* 28, *Ziff* 239–247.
- 15 *Passmore*, *Objectivity* 109–110.
- 16 *Sesonske* 63. Se även *Bergström*, *Objektivitet* 119–120.
- 17 *Edel* 216. Se även *Parker* 209–210, *Richards* 225 och *Russell*, *Moral* 127–128: »På ett visst utvecklingsstadium gillade primitiva samhällen kannibalism och människooffer. Spartanerna gillade homosexualitet, som för judar och kristna var någonting avskyvärt. Fram till slutet av 1600-talet gillade nästan alla att man brände kvinnor som troddes vara häxor, vilket vi nu betraktar som en meningslös grymhet. Men dessa olikheter hade sin rot i olika uppfattningar om handlingarnas verkningar. Människooffer troddes befrämja fruktbarheten. Spartanerna trodde att homosexualitet befrämjade tapperhet i krig. Vi kanske fortfarande skulle gilla att man avrättade häxor, om vi trodde att de hade den makt att skada som man tillskrev dem på medeltiden.»
- 18 Se *Sibley* 46 (även mot uppfattningen att egenskaper inte kan vara objektiva, vara att tillskriva objekt, därför att de är relativa till ett subjekts organism eller till att ett subjekt har vissa kunskaper och erfarenheter; i sådant fall vore färger hos objekt, att ord har viss betydelse, osv inte något »objektivt»).
- 19 Andra kunde anges; se *Passmore*, *Objectivity* 108–110.
- 20 *Kemp* 204–205.
- 21 Se t ex *Downie* 174–176.
- 22 Såsom *Baier*, *Value* 47, säger, är det inget hinder för verklig kunskap, att värdeutsagor baserar sig på »people's tastes» och därför ger »truths which are person-relative». Intelligenskvoter och ögonfärg är också personrelativa företeelser, men påståenden härom har aldrig därför ansetts vara »subjektiva». Inte heller skall olikheterna överdrivas: »lovers' and torturers' handbooks have a remarkable universality of application» och människornas grundläggande behov är gemensamma (näring, skydd mot kyla, etc).
- 23 *Parker* 210–238. – *Ziff* 247: »But not everything that puts an end to a question counts as an answer, däribland ej »all the pressures that can be brought to bear on individuals to put an end to their individuality when as often happens it becomes intolerable.»
- 24 Se t ex *Kemp* 201–203, *Regnéll*, *Objektivitet*.
- 25 Se 1.1 not 4.
- 26 Se närmare *Hermerén* 89–99, 109–111, 139–173. Rörande orimliga eller oklara objektivitetskrav på vetenskaper och vetenskapliga framställningar, se t ex *Passmore*, *Objectivity* och *Hermerén* 105–109, 112–113: exempelvis att framställningen skall ligga utanför medvetandet eller vara oberoende av forskarens medvetande eller vara oberoende av subjektiva faktorer, att den skall redovisa alla förutsättningar, att deduktion är den enda legitima formen för rationell argumentation, att framställningen skall direkt bygga på tillgängliga data, däribland »objektiva experiment» (om ett objektivitetskrav på observationer och experiment som bl a går ut på att de kan upprepas och att samma resultat skall nås av andra personer som upprepar dem, se *Hermerén* 80–84; ett sådant krav skulle underminera t ex de historiska vetenskaperna), att den inte bygger på vittnesmål, att den innehåller uttryck som har samma betydelse för alla, att den håller sig till atomistiska fakta, att den inte väljer bland materialet eller att den anvisar metoder för att välja mellan hypoteser i konflikt. – Rörande idén om »fullständiga» beskrivningar, se *Runciman*; beträffande ett krav på redovisning av »alla relevanta faktorer» säger han (386): »no more can be said than that as in the context of a value-judgment you must not fail to report anything which, if you *had* reported it, would have modified my approval or disapproval, so in the context of a description you must not fail to report anything which would have modified my recog-

inition of the state of affairs described.» Se även *Bergström*, *Objektivitet* 98–103. — Om olika »objektivitetsproblem» (generella, speciella och praktiska), se *Hermerén* 187–199.

²⁷ *Popper* 44–48, 280. Se i övrigt *Hermerén* 114–132 och *Bergström*, *Objektivitet* 60–65 (i vetenskaplig verksamhet), 108–118 (hos vetenskapliga resultat).

²⁸ Om att (principiell respektive faktisk) testbarhet är nödvändig för att man (principiellt eller faktiskt) skall kunna avgöra om en framställning är »objektiv» (i t ex betydelserna 'saklig', 'opartisk', 'ej missvisande'), se *Hermerén* 135–139.

²⁹ *Bergström*, *Objektivitet* 118–120.

10.3 Vetenskap och värderingar

Vi har under detta århundrade fått lära oss att vetenskap och värderingar noggrant skall hållas i sär. För naturvetenskaperna har saken antagits inte bereda några problem, men för humaniora och samhällsvetenskaperna har frågan länge stått i centrum för den vetenskapsteoretiska diskussionen. Till väsentlig del ligger den logiskt-positivistiska filosofien — med åtföljande värdeutsäggemotivism och annan non-kognitivism och accepterandet av Humes lag — till grund för att man insisterar på att man skall skilja mellan vetenskap och värderingar, mellan fakta och värde.¹

I Sverige har i synnerhet Gunnar Myrdal ägnat sig åt problemet. Influerad av Max Weber, som var en av de första som med kraft ställde kravet på att vetenskapen skall hållas fri från värderingar², och hägerströmianismen³ har han i en rad skrifter teoretiskt och praktiskt brottats med frågan, hur man skall komma till rätta med värderingarnas roll inom samhällsvetenskaperna. Ty att de har en roll går inte att förneka. Sedan han påvisat, att nationalekonomiska framställningar och ekonomisk begrepps- och teoribildning innehåller respektive är beroende av värderingar, även politiska, har Myrdal efter varierande betoning på olika typer av problem — från främst empiriskt-semantiska över kausala och kunskapsteoretiska till metodologiska — hamnat i en position, som kan betecknas som resignerad: all kunskap är bestämd av värderingar och därför bara giltig i relation till dessa.⁴ Denna position innefattar både ett erkännande av utgångspunkterna för det logiskt-positivistiska vetenskapsidealet och ett underkännande av tanken att detta ideal är realistiskt att uppställa. Om också värderingar får vara rationella blir bilden en annan: de utgör en del av kunskapen. Till saken hör att Myrdal aldrig riktigt gör klart vad han menar att värderingar är för något.

Problemet är i stället närmast att uppfatta som en serie av vetenskapsteoretiska problem: vilka typer av värderingar är oundgängliga eller t o m önskvärda för olika vetenskaper på olika stadier av forsknings-

processen?, vilka typer av värderingar är relevanta eller irrelevanta för olika vetenskaper?, och vilka typer av värderingar kan utgöra vetenskapliga resultat i olika vetenskaper? Vetenskaplig metodologi består själv till del av resultat av pragmatiska överväganden och innehåller och bygger på värderingar.

Det är givetvis uteslutet att i detta sammanhang ens börja svara på de ställda frågorna. De följande sidorna är därför att uppfatta som en, tentativt och svepande uttryckt, fingervisning om vissa elementära sätt, varpå värderingar är oundvikliga eller eljest relevanta för vetenskapen.

(1) Beträffande alla vetenskaper kan sägas, att värderingar, men även värderingar, personliga intressen och gillanden, är på ett harmlöst sätt kausalt involverade i en forskares *val av ämne eller problem*. I detta hänseende är »opartisk» forskning inget ideal, utan snarare en dumhet.⁵

(2) För de vetenskaper som sysselsätter sig med människan (som något annat än del av djurlivet eller materian) är värderingar och värderingar – fortfarande harmlöst – av betydelse för det innehåll som ges uppställda (*arbets*)*hypoteser*; detta gäller således samhällsvetenskaper och humaniora – i naturvetenskaperna kan t ex moraliska och politiska värderingar inte direkt komma till synes i hypoteserna, därför att dessa inte har människor som objekt. För alla vetenskaper gäller dock att värderingar och värderingar kan ha kausalt inflytande på vilka hypoteser som uppställs (på samma sätt som avses under (1)).

För (1) och (2) kan man begära rationella argument för det val forskaren gjort; även i så fall kan t ex politiska skäl komma in i motiveringen på ett oangripligt sätt. Forskning är en aktivitet i paritet med andra som bara kan motiveras pragmatiskt. Om olika personer har olika uppfattningar om vad som är viktigt eller intressant, så följer inte redan därav att de är oeniga: det som är viktigt är alltid viktigt *för* något och oenighet kring vad som är intressant är ofta en oenighet som beror på att olika personer eller grupper är intresserade.

(3) Uppställandet och användandet av *definitioner, begreppssystem och begrepp, metoder och modeller* är alltid beroende av värderingar. Kausalt sett kan de vara hurudana som helst. Men samtidigt finns här ett krav på metodologisk rationalitet, som kan sammanfattas i att metoderna, etc skall vara *fruktbara* – inte för vissa speciella syften, t ex för bevisandet av de värderingar utifrån vilka de uppställts⁶ – utan för »vetenskapens mål»: ökad förståelse av världen, ökade möjligheter att förklara vad som händer i världen, kontrollera utvecklingen i riktning mot mål som uppställts av olika skäl (däribland politiska⁷), förklara varför förändringar bör åstadkommas och organisera ett pålitligt system av information (med hög grad av generalitet).

Med olika begrepp, definitioner och modeller organiseras verkligheten på olika sätt. Men eftersom det inte finns något sätt som är det enda riktiga, kan man inte på grund av bristande fruktbarhet hos begrepp, etc generellt anmärka mot att forskare lägger olika *perspektiv* på verkligheten, vilket när det gäller generella utgångspunkter kan sammanfattas i att olika forskare t ex har olika vetenskapsideal, olika historieuppfattning, olika människo- eller samhällsuppfattning.⁸ Myrdal uttrycker saken på följande sätt: »We know even better than the politician and the ordinary citizen that the facts are much too complicated to speak an intelligible language by themselves. They must be organized för practical purposes, that is, under relevant value premises. And no one can do this more adequately than we ourselves.»⁹ »This, indeed, is the crux of all science: We can never get away from the a priori. The large, unordered, mass of crude facts does not fall into order by itself. Without a principle of organization scientific observation is impossible. Naive empiricists . . . attempt the impossible: to gaze at reality without preconceptions, hoping that things will fall into place, and thus give rise to scientific laws»¹⁰

Av intresse är kanske, att om man håller sig inom en viss vetenskaplig tradition eller skola, som behärskas av vissa vetenskapsideal och har en viss metodpraxis (som förutsätts ha pragmatiskt rationell grund), så finns i allmänhet ingen anledning att ifrågasätta dess metodik, medan alla metodiska nygrepp måste kunna motiveras. Konflikter mellan olika vetenskapstraditioner är oftast konflikter rörande utgångspunkter som normalt inte ifrågasätts. De pragmatiska skälens egenart gör att flera metoder som ger olika resultat kan vara lika väl grundade och ha goda skäl för sig. Det finns inga entydiga svar på frågor, om vilka vetenskapliga metoder som är de riktiga. Men att härifrån ta steget – som Myrdal synes göra – till att all vetenskap är giltig bara i relation till värderingar är förhastat, åtminstone om man inte preciserar vilka sorters värderingar som är aktuella (eljest blir tesen knappast begriplig) och framförallt om man inte skiljer mellan (rationella) värderingar och (personrelativa) gillanden.

Antag att man väljer begreppssystem, metoder, modeller, osv med tanke på att de skall vara fruktbara för uppnåendet av ett specifikt syfte: att ge en politisk propagandacentral ideologiskt användbara argument. Jämfört med ett mål som anges bestå i att leverera kunskap och sanning har detta syfte en påtaglig förtjänst: det är begripligt. Ett mål som består i att leverera sanning är tämligen intetsägande, eftersom vad som visar sig vara sanning är beroende på vilka begrepp och metoder man använder. Men det torde bli förfärligt brydsamt att nå det för-

ra målet. Om det visar sig att begreppsbildning, etc konsekvent och logiskt använd inte fyller sin tilltänkta funktion, så skall den tydligen överges och ersättas av en annan. Man vill ju välja begrepp, etc efter de resultat man vill nå. Men för att ens kunna beskriva vad man vill nå måste man använda ett begreppssystem. Vissa utgångspunkter måste alltid tas för givna; det kan aldrig bli tal om en total begreppsförändring på en gång. Vidare: vilket begreppssystem man än väljer, så finns ingen anledning att räkna med att alla resultat man kommer fram till skall ha den önskade funktionen. I verkligheten synes syftet i fråga inte kunna fungera som annat än en kanalisator av intressen och arbets-hypoteser, under förutsättning att man konsekvent använder de begrepp man uppställer; framför allt därför att det ju alltid finns andra syften som kommer att motverkas om begreppsbildningen inriktas på bara ett mål och man knappast har råd att låta alla andra syften underordnas det valda politiska. Dessutom är detta så pass generellt att olika speciella syften inom dess ram knappast alla kan beräknas befordras av en viss begrepps bildning (etc). Alternativet är att vara inkonsekvent, skifta begrepp efter situation, ständigt arbeta med ad hoc-hypoteser. Men då har man lämnat vetenskapen, inte därför att man inte strävar mot vetenskapliga mål, utan därför att man inte längre håller sig inom ramen för rationell argumentation; metoden kan inte ständigt anpassas efter resultaten (jämför med att man ständigt ändrar betydelsen hos de ord man använder)¹¹ om man vill att andra skall begripa en.

Även om begrepps bildning, val av metoder och modeller styrs av t ex politiska värderingar är alltså därmed inte givet vilka resultaten skall bli, ty verkligheten anpassar sig inte. Att säga att all begrepps bildning etc i t ex samhällsvetenskaperna är styrd av politiska och sociala värderingar är emellertid inte bara osant — eftersom de flesta värderingar som styr begrepps bildning, etc bygger på andra skäl — utan själva detta påstående är sådant, att man i så fall tvingas ställa frågan utifrån vilken socialt, politiskt färgad begrepps bildning det är giltigt.¹²

(4) Hypoteser, begrepps bildning och modeller sätter gränser för vilka fakta som är *relevanta* vid en viss vetenskaplig undersökning eller inom en viss vetenskap. För att ett vetenskapligt resultat skall vara hållbart krävs att argumenten för detta är sakliga. Varje framställning, varje redovisning av fakta förutsätter ett urval; urvalet är ofullständigt eller skevt om det sker så, att de resultat som nås efter saklig argumentation skulle vara annorlunda, om andra fakta beaktats (inom den ram som sätts av begrepps bildning, hypoteser, osv). Det är ingen tillfällighet att anmärkningar mot t ex marxistisk samhällsvetenskap, när den uppfattas som politiskt styrd, i allmänhet består i anklagelser för en-

sidighet (och vilseledande terminologi). Men vad är det då för fel att vara ensidig i urvalet av fakta, om målet är t ex att ge ideologiskt användbara argument? Svaret är att det helt enkelt är oklokt. Argumenten kan genomskådas. De kan inte användas, så snart det befinns att framförda påståenden är falska (bygger på ett skevt urval av fakta). Den egna trovärdigheten sjunker.

»Irrationell vetenskap» är en kontradiktion. En vetenskaplig förhållning kännetecknas av en öppenhet för att ändra uppfattning i ljuset av nya erfarenheter; och detta gäller även uppfattningar i värdefrågor.¹³

(5) En del vetenskapliga teorier accepteras (bland flera alternativa hypoteser) på rent pragmatiska skäl. De läggs ut som hållpunkter för vetenskaplig argumentation och kan svårligen sägas vara sanna eller falska, även om de kan sägas vara del av den mänskliga kunskapen.

De flesta hypoteser, teorier och lagar baseras dock på något sätt på teoretiska skäl, ehuru de alltid går längre än vad som deduktivt följer ur vad som tas som fakta.¹⁴ Alla hypoteser, teorier och lagar är utgångspunkter för vidare forskning och skälen för och emot att acceptera en teori eller lag är alltid delvis pragmatiska. I all korthet kan nämnas sådana faktorer som relativ enkelhet, begriplighet, prövbarhet, vidden av användbarhet, koherens med andra teorier, säkerhet och styrka (som har att göra med graden av avvikelser från examinerade fall), möjligheterna till presentation i verbal och symboliserad form, och elegans.¹⁵

Teorier och lagar kan också vara beroende av värderingar, om hypoteser, begrepp, etc är det. Men kan en teori eller lag accepteras på politiska grunder? Det är väl tänkbart att så sker, men på rationella grunder kan det ske blott i negligabel utsträckning: endast om valet av teori eller lag inte kan avgöras på redan nämnda skäl. Om politiska (och t ex etiska) skäl tillmättes större vikt, skulle det nämligen leda till att teorier accepteras som på flera sätt vore mindre användbara än andra.¹⁶

Den företagna översikten ger vid handen, att tanken om en värderingsfri vetenskap måste avvisas, helt enkelt därför att vetenskap inte kan bedrivas genom att man registrerar neutrala fakta (om det funnes några). Vi kan på sin höjd skilja mellan relevanta och irrelevanta värderingar på olika nivåer i forskningsprocessen; vilketdera som är fallet beror i sista hand på vilka mål vi ställer för vetenskapen eller en viss vetenskap. I västerlandet avvisas i allmänhet en vetenskapskonception, som tillåter att etiska, politiska och andra sociala värderingar beaktas, när det gäller val av begrepp, metoder och modeller och när det gäller att acceptera eller avvisa en teori, lag eller hypotes. Detta torde dock vara mindre motiverat av att vetenskapen icke skall tjäna etiska, politiska och andra sociala syften — ty det kan den göra och gör ändå —

utan därför att styrning utifrån sådana synpunkter har en benägenhet att sänka forskningens effektivitet, den blir mindre konkurrenskraftig när det gäller att förklara vad som händer och förutsäga vad som kommer att hända.

Större vetenskapliga framsteg har alltid skett genom försök att se gamla saker på ett nytt sätt; Caws säger, att vetenskapens historia har varit »the history of *imagination controlled by evidence*».¹⁷ Politisk styrning av vetenskapen fungerar bara om den kväver möjligheterna för denna fantasi att komma till uttryck, och för att detta helt skall lyckas krävs en stats eller kyrkas hänsynslösa diktatur, stödd av en framgångsrik propagandaapparat. Annan konformism har dock liknande konserverande konsekvenser. Uniformitet i vetenskapen kan vara nästan lika hämmande när den påläggs av en vetenskapsteori, som en gång för alla fastlagt hur vetenskap skall bedrivas (uppställt det »riktiga» vetenskapsidealet), som när den beror på politisk styrning. Epokgörande vetenskapliga framsteg har alltid ägt rum efter strider mellan *alternativa teorier*. Strävar man inte ständigt efter att finna nya teorier som alternativ till mer etablerade, så kommer man – åtminstone i vissa vetenskaper – att hamna i dogmatiska, petrifierade metafysiska system. Nya hypoteser kan vara förutsättningen för att vissa fakta överhuvudtaget skall upptäckas (eftersom begrepp och teorier organiserar verkligheten).¹⁸

I samhällsvetenskaperna och humaniora antas det vara svårare att hålla moraliska och politiska värderingar utanför än i t ex naturvetenskaperna. Anledningen skulle bli vara, dels att vetenskapsmännen själva är, som man säger, »känslomässigt engagerade», och dels att målsättningarna skulle vara mindre klara i dessa vetenskaper, varför vetenskapsmännen skulle få en särskild roll som vägledare i fråga om själva målsättningarna.¹⁹

Det är ofrånkomligt, att de vetenskapliga resultaten i samhällsvetenskaperna påverkar det praktiska livet på ett mer påtagligt sätt än resultaten i andra vetenskaper: de kan strida mot vad som ligger i vissa personers intressen, vad de finner vara befogat ur politisk, riktigt ur religiös synpunkt, osv. Vetenskapliga resultat kanske inte kommer att beaktas av sådana orsaker, oberoende av hur väl grundade de är. Förefintliga sociala värderingar förhindrar att enighet nås.²⁰ (Det rör sig dock bara om gradskillnader jämfört med resultat i andra vetenskaper.)

Jag tror, att de som hävdar, att samhällsvetenskaperna är mer beroende av värderingar än naturvetenskaperna på åtskilliga punkter har överbetonat naturvetenskapernas »värdefrihet». Man tror, att enigheten, intersubjektiviteten är mycket större än den är och att de olika sorters

värderingar jag ovan pekat på som förefintliga i alla vetenskaper är en speciell defekt för samhällsvetenskaper och humaniora.²¹ Man är rädd för att politiska och etiska värderingar smyger sig in i vetenskaperna, så att de blir avgörande för de resultat som nås. Det kan väl inte förnekas, att det är lättare för sådana värderingar att via begreppsbildning, ämnesval och val av hypoteser göra sig gällande i samhällsvetenskaperna än eljest, men problemet synes mig överdimensionerat. Även om t ex en viss begreppsbildning kan ses som utslag för att en forskare eller en skola av forskare har en viss politisk åsikt, kan det ju vara andra skäl som i verkligheten är avgörande.²² Men därmed må vara hur som helst: om man som non-kognitivisterna antar att alla värderingar är arationella, kommer man under alla omständigheter till det läget, att det enda recept som finns att tillgå för att råda bot på den beklagliga, men oundvikliga, bristen på rationalitet är det som Myrdal så energiskt pläderat för: »There is no other device for excluding biases in the social sciences than to face the valuations and to introduce them as explicitly stated, specific, and sufficiently concretized value premises.»²³ Forskaren skall alltså ta reda på vilka premisser han utgår från och klargöra detta och ta reda på hur dessa påverkat resultaten och tala om detta — ett företag som innefattar ofantliga svårigheter, bl a därför att det bakom varje begreppsbildning på något sätt ligger värderingar, hela vårt språk förkroppsligar distinktioner som det funnits och finns pragmatiska skäl att göra²⁴; här till kommer att många olika värdepremisser kan vara förenliga med en viss begreppsbildning, viss hypotes, osv. Myrdal ställer emellertid ytterligare krav, dels på hur värdepremisserna skall vara beskaffade i fråga om rimlighet, specifikation och konsistens (inbördes förenlighet)²⁵ och dels på att forskaren skall välja sådana premisser som »correspond to the real valuations of existing groups in society, large enough or for other reasons having power enough to make it realistic.»²⁶ I Myrdal har vi alltså en anhängare av deskriptiv relativism (se 9.5). Någon motivering till att antalet anhängare eller maktfördelningen skulle vara avgörande för en vetenskapsmans värdepremisser har dock inte givits. Varför medför ett beaktande av de mäktigas eller de mångas värderingar mer realism? Även om man följer Myrdals recept, finns vidare inget som hindrar, att vetenskapsmännen — kanske utan att veta om det — faktiskt utgår från andra värderingar och att dessa och inte de öppet redovisade i viss mån bestämmer forskningsresultaten. Allmänt hållna självdeklarationer om vilka värden man bekänner sig till kan inte ha annat än marginell betydelse som indikator på vilka värderingar som är relevanta på olika stadier i forskningsprocessen. Den viktigaste anmärkningen mot Myrdals pro-

gram är emellertid att värdepremisser inte har någon säregen betydelse för forskningens objektivitet: viktigare än att redovisa sådana är att bekämpa ensidighet i urval och andra tendentiösa drag, osaklig argumentation, utnyttjande av osanna påståenden och dogmatism.²⁷

Så länge värdeutsagor tas som arationella — helt eller delvis — och värderingars inflytande i vetenskaperna som ett nödvändigt ont, ett hinder för fullständig rationalitet, kanske en resignerad attityd är begriplig. Men om också värderingar är rationella och irrationella, vilket jag hävdar i det föregående, kommer värderingarna på samma nivå, som det som hävdas »teoretiskt» i en vetenskaplig framställning. (Ämnes-, problem- och hypotesval kan fortfarande ske på personliga grunder, t ex utifrån vad man gillar att syssla med, är intresserad av eller hur man vill att verkligheten skall vara beskaffad.) Konsekvenserna är djupgående i åtminstone två hänseenden:

För det första, kommer politiska, etiska och andra sociala värderingar att få det mycket svårare att göra sig gällande vid hypotes-, begrepps- och teoribildning. Det går ju inte längre att bara acceptera att vissa värderingar finns, utan dessa måste också motiveras rationellt. En forskning med politiska mål blir nästan otänkbar. Hur skulle det rationellt kunna motiveras att forskningen skall bedrivas i detalj på sådant sätt att vissa politiska syften befordras? (Dessa syften är inte längre aprioristiska.) Politiska ståndpunkter bygger till väsentlig del på värderingar utifrån särskilda gruppers intressen och det är dessa som får motiveras med hjälp av kunskaper som nås på vetenskaplig väg, i stället för att politiska ståndpunkter påverkar de vetenskapliga resultaten.

För det andra: värderingar i vetenskapliga framställningar, vetenskapliga resultat, lösningar, teorier som har formen av värdeutsagor är inte längre bannlysta. I verkligheten har de aldrig varit det. Påtaglig är den roll värderingar av personer och skeenden har i de historiska vetenskaperna²⁸, men i än högre grad präglar de rättsvetenskapen, som ju i väsentlig utsträckning sysselsätter sig med argumentation för och emot olika juridiska lösningar av verkliga eller tänkta problem. Man finner dock värdeutsagor som en naturlig beståndsdel i alla humanistiska vetenskaper, samhällsvetenskaperna och t ex de medicinska vetenskaperna, låt vara att de relevanta skälen varierar med de frågor som avhandlas.²⁹

De vetenskapsgrenar, som farit mest illa av förvisningen av värderingar till den arationella sfären, etik och estetik³⁰, kan ges nytt liv. På det vardagliga planet har rationell argumentation utifrån de moraliska och estetiska synpunkterna aldrig upphört, men tiden är mogen för en långt mer systematisk behandling av de många svåra, komplice-

rade, väsentliga eller t o m livsviktiga frågor och problem som dessa ämnen inrymmer än man hittills vågat göra. Att skylla på att det inte går att vara vetenskaplig när det gäller moral och estetik är att inte våga se verkligheten i ögonen. Ty det finns inget gemensamt för det som i dag går under beteckningen »vetenskap» – ingen särskild enhetlig metodik³¹, ingen särskild förmåga att prestera sanna satser – utom kanske en strävan till intellektuell hederlighet: att ständigt vara beredd att ändra uppfattning på rationella grunder.

- 1 Rörande Torstendahls försök att lösa frågan genom att säga, att eftersom värdesatser varken är sanna eller falska, så kan de inte påverka sanningsvärdet hos historiska påståenden och problemet blir ett skenproblem, se *Hermerén* 199–203. Bl a förutsättes att det finns en skarp skillnad mellan värdeutsagor och utsagor om fakta, vilken förutsättning helt bortser från att de teoretiska och pragmatiska dimensionerna går i varandra.
- 2 Se t ex översikten hos *Kraus* 450–454.
- 3 Se *Myrdal* 250–251.
- 4 Se *Myrdal*, särskilt 48–54, 119–164, 231–236, och därtill *Hermerén* 204–209.
- 5 *Bergström*, Objektivitet 50–56.
- 6 Att t ex använda ett marxistiskt begreppssystem är fruktbart på det sättet att det tenderar att visa att de politiska värderingar som ligger bakom marxismen är riktiga, vilket är svårare att visa med ett annat begreppssystem. – Vad som avses i texten är att en begreppsbyggnad inte får väljas därför att den är fruktbar för ett specificerat mål; en oklar eller vilseledande begreppsbyggnad kan vara av betydelse för uppnåendet av ett visst, t ex politiskt mål, men den saknar förtjänster när det gäller att förklara hur målet skall nås eller varför det bör eftersträvas.
- 7 Politiska värderingar skall inte fattas som något aprioristiskt; också de kan vara rationella.
- 8 Till det sagda, se *Hermerén* 11–32, 56–77, *Bergström*, Objektivitet 20–29, *Söderfeldt* 17–21, 39, 60–61, 198 (som dock är emotivist och tror att värderingsavhängighet är det samma som godtycke).
- 9 *Myrdal* 133.
- 10 *Myrdal* 228.
- 11 Om övertalningsdefinitioner, se 6. vid not 27 och 28.
- 12 Om här berörda problem, se *Hermerén* 173–183.
- 13 Om relevans, se t ex *Hermerén* 168–173 och *Passmore*, Objectivity 103–105. Om ensidigt urval, se *Ryding* 12–37.
- 14 *Sparshott* 194: »But civilized discussion cannot be restricted to the enumeration of facts, and perhaps a little civilization might sometimes be allowed to ooze into our scholarship once we safely have our doctorates.»
- 15 Se t ex *Goodman*, *Achinstein* 10–18, *Halldén* 115–123, *Popper* 106–109 (å 136–145 föreslår han »simplicity» i betydelsen »relativ grad av falsifierbarhet» som kriterium för vilken teori som skall accepteras tentativt) och även *Toulmin* 101 och, beträffande elegans, *Harré* 134–137.
- 16 Se även *Hempel* 88–96 och *Leach* 357–362 för påpekanden om att »värderingar» ligger bakom att teorier accepteras som sanna (för alla typer av vetenskapsmän).
- 17 *Caws* 37, se närmare 36–38, 41–58.
- 18 Se t ex *Feyerabend*, *Kuhn* och *Lakatos* 154–159.
- 19 Se t ex *Ross* 405–412. *Myrdal* 164 säger att »Scientific terms become value-loaded because society is made up of human beings following purposes. A 'disinterested social science' is, from this viewpoint, pure nonsense.» Härav kan inte följä mer än att samhällsvetenskaperna bl a har ett utgå från institutionella fakta och använda institutionernas terminologi s a s internt (kanske framför allt i historia); se *Winch*, *MacKenzie* och *Nichol-*

- son. Som den senare framhåller, har detta förhållande föga att göra med frågan om värderingars betydelse för vetenskapen och mer med värderingar som faktiskt göres eller kunde göras av andra.
- ²⁰ Se *Passmore*, Objectivity 109.
- ²¹ Se därtill *Leach* 349–356. – Se *Rescher*, Explanation 164–167, om den härmed förbundna, men lika felaktiga tanken, att bara naturvetenskaperna är »exakta» och bara samhällsvetenskaperna och humaniora »inexakta».
- ²² Att a priori anta att bara vissa sorters faktorer konstituerar »verkliga skäl» – t ex politiska, ekonomiska och sociala förhållanden – är självdestruktivt (eftersom då endast sådana skäl kan anföras för att detta antagits).
- ²³ *Myrdal* 132.
- ²⁴ *Austin* 130.
- ²⁵ Man frestas fråga, i vilken mån dessa krav enligt Myrdals utgångspunkter förutsätter rationella värderingar.
- ²⁶ *Myrdal* 50.
- ²⁷ Se t ex *Hedenius* 37–47 och till Myrdals värdepremisteori, *Bergström*, Objektivitet 36–40, 46–47, 49–50, *Hermerén* 209–220; se vidare 99–105: Hermerén kan inte finna att en framställning som innehåller eller implicerar eller baseras på värderingar brister i objektivitet, ens om de är etiska eller politiska (tydligtvis under förutsättning att de hänförs sig till val av ämne, problem och hypoteser).
- ²⁸ Se därtill *Hermerén* 33–55.
- ²⁹ Om värderingar i olika vetenskaper, se t ex *Bergström*, Objektivitet 67–78, *Edel* 242–246 (samhällsvetenskaper), 282–289 (historia) och 106–109 (rättsvetenskap; 108: »many of the distinctions between the science model and the legal model have nothing to do with the fact that one is »descriptive» and the other »normative» or »prescriptive». They concern rather degree of precision in concepts, extent of accumulated knowledge warranting generalization, and degree of established guiding aims.)). Se vidare *Jareborg*, Begrepp 221–233 om värderingar i rättsvetenskap och rättstillämpning.
- ³⁰ Om likheter mellan vetenskap och konstkritik, se *Gibson* 129–135.
- ³¹ *Bridgman*: »The scientific method, as far as it is a method, is nothing more than doing one's damndest with one's mind, no holds barred. What primarily distinguishes science from other intellectual enterprises in which the right answer has to be obtained is not method but the matter.» (citerat av *Nidditch* 8). Här kan också hänvisas till *Popper* 111: »The empirical basis of objective science has thus nothing 'absolute' about it. Science does not rest upon solid bedrock. The bold structure of its theories rises, as it were, above a swamp. It is like a building erected on piles. The piles are driven down from above in the swamp, but not down to any natural 'given' base; and if we stop driving the piles deeper, it is not because we have reached firm ground. We simply stop when we are satisfied that the piles are firm enough to carry the structure, at least for the time being.»

Åberopad litteratur

Nedanstående arbeten citeras med angivande av författarens efternamn eller där så är erforderligt med arbetets titel eller författarens efternamn jämte det inom parentes angivna uttrycket.

Achinstein, Peter, *Law and Explanation*. An Essay in the Philosophy of Science. Oxford 1971.

Alston, William P., »Feelings.» *The Philosophical Review*, vol. 78, 1969, 3–34.

Altham, J.E.J., »Evaluation and Speech.» *Morality and Moral Reasoning*, Five Essays in Ethics, ed. by John Casey, London 1971, 125–154.

Andersson, Jan & Furberg, Mats, *Språk och påverkan*. Om argumentationens semantik. Andra omarbetade och utökade upplagan. Lund 1967.

– (Moral), *Moral*. En bok om ord, känsla och handling. Stockholm 1971.

Anscombe, G.E.M., »Modern Moral Philosophy.» *Philosophy*, vol. 33, 1958, 1–19.

Arnold, M.B. & Gasson, J.A., »Feelings and Emotions as Dynamic Factors in Personality Integration.» Omtryckt i *The Nature of Emotion* (se nedan) 203–221.

Austin, J.L., *Philosophical Papers*. [Ed. by J.O. Urmson and G.J. Warnock.] London 1961.

Ayer, A.J., *Language, Truth and Logic*. Harmondsworth 1971. (Penguin ed.)

Baier, Kurt, *The Moral Point of View*. A Rational Basis of Ethics. Ithaca, N.Y. 1958.

– (Object), »[Review of] *The Object of Morality* by G.J. Warnock.» *The Philosophical Review*, vol. 82, 1973, 269–273.

– (Value), »What is Value? An Analysis of the Concept.» *Values and the Future* (se nedan) 33–67.

Barry, Brian, *Political Argument*. London 1965.

– (Justice), *The Liberal Theory of Justice*. A Critical Examination of the Principles in *A Theory of Justice* by John Rawls. Oxford 1973.

Beardsley, Monroe, *Aesthetics*. Delvis omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, 245–253, 308–318.

Bedford, Errol, »Emotions.» Omtryckt i *Essays in Philosophical Psychology*, ed. by Donald F. Gustafson, New York 1964, 77–98.

Bennett, Jonathan, *Rationality*. An Essay Towards an Analysis. London 1964.

Bergström, Lars, »Några kommentarer till C.L. Stevensons teori om etisk oenighet.» *Logik, rätt och moral*, Filosofiska studier tillägnade Manfred Moritz, Lund 1969, 35–42.

– (Objektivitet), *Objektivitet*. En undersökning av innebörden, möjligheten och önskvärdheten av objektivitet i samhällsvetenskapen. Stockholm 1972.

Black, Max, *Margins of Precision*. Essays in Logic and Language. Ithaca, N.Y. 1970.

Blackburn, S.W., »Moral Realism.» *Morality and Moral Reasoning*, Five Essays in Ethics, ed. by John Casey, London 1971, 101–124.

Blomquist, Clarence, *Medicinsk etik*. Stockholm 1971.

Blumberg, David, »Description, Evaluation, and Obligation.» *Mind*, vol. 82, 1973, 348–357.

Bouwsma, O.K., »The Expression Theory of Art.» Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, 73–99.

- Browning, Douglas, »Sorting and Grading.» *The Australasian Journal of Philosophy*, vol. 38, 1960, 234–245.
- Brunius, Teddy, *Estetik*. En inledande diskussion. Stockholm 1961.
- Casey, John, *The Language of Criticism*. London 1966.
- Caws, Peter, *Science and the Theory of Value*. New York 1967.
- Cohen (Acts), L. Jonathan, »Searle's Theory of Speech Acts.» *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, 545–557.
- Cohen, Mendel F., »The Practicality of Moral Reasoning.» *Mind*, vol. 78, 1969, 534–549.
- Conway, David, »Description and Evaluation.» *Mind*, vol. 81, 1972, 590–594.
- Cooper, Neil, »Two Concepts of Morality.» Omtryckt i *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A.D.M. Walker, London 1970, 72–90.
- Crawford, Donald W., »Conforming to Custom.» *Mind*, vol. 80, 1971, 354–364.
- Daniels, Charles, »Hare on the Meaning of 'good'.» *Mind*, vol. 79, 1970, 139–141.
- Devlin, Lord Patrick, *The Enforcement of Morals*. London 1965.
- Dewey, John, *Theory of Valuation*. Chicago 1939. (International Encyclopedia of Unified Science. Vol. II. No. 4.)
- Dickie, George, »The Myth of the Aesthetic Attitude.» Omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, 28–44.
- Downie, R.S., *Roles and Values*. An Introduction to Social Ethics. London 1971.
- Ducasse, Curt J., *The Philosophy of Art*. Delvis omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, 282–307.
- Edel, Abraham, *Ethical Judgment*. The Use of Science in Ethics. Glencoe, Illinois 1955.
- Edgley, Roy, *Reason in Theory and Practice*. London 1969.
- (Hume's Law), »Hume's Law.» *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 44, London 1970, 105–119.
- Ekelöf, Per Olof, »Förhållningsregler och domsregler.» *Festskrift tillägnad Karl Olivecrona*, Stockholm 1964, 166–186.
- Ekman, Rolf, *Estetiska problem*. Andra, omarbetade upplagan. Lund 1960.
- Emmet, E.R., *Learning to Philosophize*. Harmondsworth 1968. (Penguin ed.)
- Feigl, Herbert, »De Principiis Non Disputandum . . . ? On the Meaning and the Limits of Justification.» *Philosophical Analysis*, A Collection of Essays, ed. by Max Black, Englewood Cliffs, N.J. 1963, 113–147.
- Feinberg, Joel, »Introduction.» *Moral Concepts*, ed. by Joel Feinberg, London 1969, 1–17.
- Feyerabend, P.K., »How to be a Good Empiricist — A Plea for Tolerance in Matters Epistemological.» Omtryckt i *The Philosophy of Science*, ed. by P.H. Niddich, London 1968, 12–39.
- Findlay, J.N., *Axiological Ethics*. London 1970.
- (Aesthetic), »The Perspicuous and the Poignant: Two Aesthetic Fundamentals.» Omtryckt i *Aesthetics*, ed. by Harold Osborne, London 1972, 89–105.
- (Meinong), *Meinong's Theory of Objects and Values*. Second edition. London 1963.
- Fogelin, Robert J., *Evidence and Meaning*. Studies in Analytical Philosophy. London 1967.
- Foot, Philippa, »Moral Beliefs.» Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, 83–100.

- (Arguments), »Moral Arguments.» Omtryckt i *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A.D.M. Walker, London 1970, 174–187.
 - (Introduction), »Introduction.» *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, 1–15.
 - (Morality), »Morality as a System of Hypothetical Imperatives.» *The Philosophical Review*, vol. 81, 1972, 305–316.
 - (Reasons), »Reasons for Action and Desires.» *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 46, London 1972, 203–210.
- Frankena, William K., *Ethics*. Englewood Cliffs, N.J. 1963.
- (Defining), »MacIntyre on Defining Morality.» Omtryckt i *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A.D.M. Walker, London 1970, 40–46.
 - (Morality), »The Concept of Morality.» Omtryckt i samma arbete, 146–173.
 - (Naturalistic), »The Naturalistic Fallacy.» Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, 50–63.
- Fredriksson, Gunnar, *Det politiska språket*. Fjärde utökade upplagan. Uddevalla 1969.
- Fries, Martin, »Inledning.» *Socialfilosofiska uppsatser* av Axel Hägerström (se nedan) 9–33.
- Fronsdizi, Risieri, *What Is Value? An Introduction to Axiology*. Second edition. La Salle, Illinois 1971.
- Furberg, Mats, *Saying and Meaning*. A Main Theme in J.L. Austin's Philosophy. Oxford 1971.
- Se: Andersson & Furberg.
- Gasson, J.A., Se: Arnold & Gasson.
- Gauthier, David P., *Practical Reasoning*. The Structure and Foundations of Prudential and Moral Arguments and their Exemplification in Discourse. Oxford 1963.
- (Morality), »Morality and Advantage.» Omtryckt i *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A.D.M. Walker, London 1970, 235–250.
- Geach, Peter, »Good and Evil.» Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, 64–73.
- Gibson, A. Boyce, *Muse and Thinker*. Harmondsworth 1972. (Penguin ed.)
- Goodman, Nelson, »Safety, Strength, Simplicity.» Omtryckt i *The Philosophy of Science*, ed. by P.H. Nidditch, London 1968, 121–123.
- Green, O.H., »The Expression of Emotion.» *Mind*, vol. 79, 1970, 551–568.
- (Emotions), »Emotions and Belief.» *Studies in the Philosophy of Mind* (American Philosophical Quarterly. Monograph Series. No. 6.) Oxford 1972, 24–40.
- Grice, G.R., »Hume's Law.» *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 44, London 1970, 89–103.
- Grimmer, Klaus, *Die Rechtsfiguren einer »Normativität des Faktischen«*. Untersuchungen zur Verhältnis von Norm und Faktum und zur Funktion der Rechtsgestaltungsorgane. Berlin 1971. (Schriften zur Rechtslehre. Heft 24.)
- Grönfors, Kurt, »Om rätt[s]skydd för skönhetsvärden.» *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland*, årg. 109, 1973, 155–167.
- Halldén, Sören, *Sannolikhetens logik*. Lund 1973.
- Hamlyn, D.W., *The Theory of Knowledge*. London 1971.
- Hampshire, Stuart, »Logic and Appreciation.» Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, 161–169.

- Hare, R.M., *The Language of Morals*. London 1952.
- (Applications), *Applications of Moral Philosophy*. London 1972.
 - (Essays), *Essays on Philosophical Method*. London 1971.
 - (Freedom), *Freedom and Reason*. London 1963.
 - (Good), »Geach: Good and Evil.» Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, 74–82.
 - (Pain), »Pain and Evil.» Omtryckt i *Moral Concepts*, ed. by Joel Feinberg, London 1969, 29–42.
- Harré, R., »Quasi-Esthetic Appraisals.» *Philosophy*, vol. 33, 1958, 132–137.
- (Modal) »Modal Expressions in Ordinary and Technical Language.» *The Australasian Journal of Philosophy*, vol. 37, 1959, 41–56.
 - (Necessity), »Surrogates for Necessity.» *Mind*, vol. 82, 1973, 358–380.
 - (Principles), *The Principles of Scientific Thinking*. London 1970.
- Hart, H.L.A., *The Concept of Law*. London 1961.
- (Liberty) *Law, Liberty and Morality*. London 1968.
- Hedenius, Ingemar, *Om rätt och moral*. Stockholm 1963.
- (Villkor), *Om människans moraliska villkor*. Uddevalla 1972.
- Hempel, Carl G., *Aspects of Scientific Explanation*. And Other Essays in the Philosophy of Science. New York 1965.
- Henkel, Heinrich, *Einführung in die Rechtsphilosophie*. Grundlagen des Rechts. München & Berlin 1964.
- Hermerén, Göran, *Värdering och objektivitet*. Lund 1972.
- (Tolkningssatsernas), »Tolkningssatsernas logik. Några kommentarer till C.L. Stevensons analys av tolkningssatser.» *Logik, rätt och moral*, Filosofiska studier tillägnade Manfred Moritz, Lund 1969, 107–126.
- Heyl, Bernard C., *New Bearings in Esthetics and Art Criticism*. A Study in Semantics and Evaluation. New Haven 1943.
- Hinton, J.M., »Hoping and Wishing.» *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 44, London 1970, 71–88.
- Holborow, Les, »Critical Notice: *Speech Acts* . . . by John R. Searle.» *Mind*, vol. 81, 1972, 458–468.
- Hubbeling, H.G., »The Logic of Criteria in Ethics and Philosophy of Religion.» *Mind*, vol. 79, 1970, 58–66.
- Hudson, W.D., *Reason and Right*. A Critical Examination of Richard Price's Moral Philosophy. London 1970.
- (Moral), *Modern Moral Philosophy*. London 1970.
- Hume, David, *A Treatise of Human Nature*. Ed. with an Introduction by Ernest C. Mossner. Harmondsworth 1969. (Penguin ed.)
- Hungerland, Isabel Creed, »Once again, Aesthetic and Non-Aesthetic.» Omtryckt i *Aesthetics*, ed. by Harold Osborne, London 1972, 106–120.
- Hägerström, Axel, *Socialfilosofiska uppsatser*. Inledning av Martin Fries. Stockholm 1966.
- (Moralpsykologi), *Moralpsykologi*. [Utg. av Martin Fries.] Stockholm 1952.
 - (Rätten), *Rätten och staten*. Tre föreläsningar om rätts- och statsfilosofi. Utg. av Martin Fries. Stockholm 1963.
 - (Selbstdarstellung), *Selbstdarstellung*. Leipzig [1929].
- Isenberg, Arnold, »Critical Communication.» Omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, 254–267.

- Jareborg, Nils, *Handling och uppsåt*. En undersökning rörande doluslärans underlag. Stockholm 1969.
- (Antydningar), »Vilseledande genom antydningar.» *Festskrift till Per Olof Eke-löf*, Stockholm 1972, 423–461.
 - (Begrepp), *Begrepp och brottsbeskrivning*. Semantik och läran om normativa rekvisit. Stockholm 1974.
- Jessop, T.E., »The Definition of Beauty.» Omtryckt i *Introductory Readings in Aesthetics*, ed. by John Hospers, London 1969, 271–281.
- Kelly, Jack, »Virtue and Pleasure.» *Mind*, vol. 82, 1973, 401–408.
- Kemp, J., *Reason, Action and Morality*. London 1964.
- (Generalization), »Generalization in the Philosophy of Art.» *Philosophy*, vol. 33, 1958, 147–157.
- Kenny, Anthony, »Happiness.» Omtryckt i *Moral Concepts*, ed. by Joel Feinberg, London 1969, 43–52.
- Kerner, George C., *The Revolution in Ethical Theory*. London 1966.
- Knight, Helen, »The Use of 'good' in Aesthetic Judgments.» Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, 147–160.
- Kovesi, Julius, *Moral Notions*. London 1967.
- Kraus, Oskar, *Die Werttheorien*. Geschichte und Kritik. Brünn 1937.
- Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*. Second edition, enlarged. Chicago 1970. (International Encyclopedia of Unified Science. Vol. II. No. 2.)
- Lakatos, Imre, »Falsification and the Methodology of Scientific Research Pro-grammes.» *Criticism and the Growth of Knowledge*, ed. by Imre Lakatos and Alan Musgrave, London 1970, 91–195.
- Larenz, Karl, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Zweite, neu bearbeitete Auf-lage. Berlin & Heidelberg 1969.
- Lazarus, R.S., *Psychological Stress and the Coping Process*. Delvis omtryckt i *The Nature of Emotion* (se nedan) 249–260.
- Leach, James, »Historical Objectivity and Value Neutrality.» *Inquiry*, vol. 11, 1968, 349–367.
- Leiser, Burton M., *Custom, Law, and Morality*. Conflict and Continuity in Social Behavior. New York 1969.
- Macdonald, Margaret, »Some Distinctive Features of Arguments Used in Criticism of the Arts.» Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, 114–130.
- MacIntyre, Alasdair, »What Morality Is Not.» Omtryckt i *The Definition of Mora-lity*, ed. by G. Wallace & A.D.M. Walker, London 1970, 26–39.
- MacKenzie, P.T., »Fact and Value.» *Mind*, vol. 76, 1967, 228–237.
- MacNiven, C.D., »Strong and Weak Descriptivism.» *Mind*, vol. 81, 1972, 161–178.
- Marc-Wogau, Konrad, *Modern logik*. Elementär lärobok. Stockholm 1961.
- (Studier), *Studier till Axel Hägerströms filosofi*. Falköping 1968.
- Margolis, Joseph, *Values and Conduct*. London 1971.
- Matz, Ulrich, *Rechtsgefühl und ideales Wertreich*. Ein Beitrag zur Kritik des auf der Grundlage der phänomenologischen Wertphilosophie entwickelten 'Natur-rechts'. München 1966.
- Mayberry, Thomas C., »Morality and its Analogues.» *Mind*, vol. 80, 1971, 365–378.

- McCloskey, Mary A., »Pleasure.» *Mind*, vol. 80, 1971, 542–551.
- Melden, A.I., *Rights and Right Conduct*. Oxford 1959.
- Mellor, D.H., »In Defense of Dispositions.» *The Philosophical Review*, vol. 83, 1974, 157–181.
- Meynell, Hugo, »Remarks on the Foundations of Aesthetics.» *The British Journal of Aesthetics*, vol. 8, 1968, 16–34.
- (Eutyphro), »The Eutyphro Dilemma.» *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 46, London 1972, 223–234.
- Mill, John Stuart, *Utilitarianism*. Omtryckt i *Essential Works of John Stuart Mill*, ed. and with an Introduction by Max Lerner, New York 1965, 189–248.
- Milligan, D.E., »Reasons as Explanations.» *Mind*, vol. 83, 1974, 180–193.
- Mitchell, Basil, *Law, Morality, and Religion in a Secular Society*. London 1967.
- Moore, G.E., *Principia Ethica*. Cambridge 1903.
- (Reply), »A Reply to My Critics.» Delvis omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, 33–49.
- (Studies), *Philosophical Studies*. London 1922.
- Myrdal, Gunnar, *Value in Social Theory*. A Selection of Essays on Methodology. Ed. by Paul Streeten. London 1958.
- Nagel, Thomas, »Rawls on Justice.» *The Philosophical Review*, vol. 82, 1973, 220–234.
- Narveson, Jan, »Critical Notice: *The Object of Morality* by G.J. Warnock.» *Mind*, vol. 81, 1972, 288–299.
- The Nature of Emotion*. Selected Readings ed. by Magda B. Arnold. Harmondsworth 1968.
- Nelson, Alvar, »Sedlighetens pris.» *Oikeus ja politiikka*, utg. av Per Lindholm och Heikki Seppänen, Jyväskylä 1971, 141–152.
- Nicholson, P.P., »MacKenzie on Fact and Value.» *Mind*, vol. 79, 1970, 602–603.
- Nidditch, P.H., »Introduction.» *The Philosophy of Science*, ed. by P.H. Nidditch, London 1968, 1–11.
- Nowell-Smith, P.H., *Ethics*. Harmondsworth 1961. (Penguin ed.)
- Ofstad, Harald, *An Inquiry into the Freedom of Decision*. Stockholm etc. 1961.
- Ogden, C.K. & Richards, I.A., *The Meaning of Meaning*. A Study of the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism. Fourth edition revised. London 1936.
- Olthuis, James H., *Facts, Values and Ethics*. A confrontation with twentieth century British moral philosophy, in particular G.E. Moore. Amsterdam 1968.
- Osborne, Harold, *The Art of Appreciation*. London 1970.
- (Introduction), »Introduction.» *Aesthetics*, ed. by Harold Osborne, London 1972, 1–24.
- Parker, DeWitt H., *The Philosophy of Value*. Ann Arbor 1957.
- Passmore, John, »The Dreariness of Aesthetics.» Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, 36–55.
- (Objectivity), »The Objectivity of History.» *Philosophy*, vol. 33, 1958, 97–111.
- Patton, Thomas E. & Ziff, Paul, »On Vendler's Grammar of 'good'.» *The Philosophical Review*, vol. 73, 1964, 528–537.
- Peacock, R., *Criticism and Personal Taste*. London 1972.
- Penelhum, Terence, »The Logic of Pleasure.» Omtryckt i *Essays in Philosophical Psychology*, ed. by Donald F. Gustafson, New York 1964, 227–247.

- Pepper, Stephen C., *The Sources of Value*. Berkeley & Los Angeles 1958.
- Perelman, Ch., *Justice*. New York 1967.
- Persson, Ulf, *Skada och värde*. Lund 1953.
- Philosophy & Political Action*. Essays ed. for the New York Group of the Society for Philosophy and Public Affairs by Virginia Held, Kai Nielsen, Charles Parsons. New York 1972.
- Piaget, Jean, *Barnets själsliga hälsa*. Översättning: Lars Sjögren. Lund 1970.
- Pitcher, George, »Emotion.» *Mind*, vol. 74, 1965, 326–346.
- Popper, Sir Karl R., *The Logic of Scientific Discovery*. Second ed. London 1968.
- (Objective), *Objective Knowledge*. An Evolutionary Approach. London 1972.
- Radford, Colin, »Hoping and Wishing.» *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 44, London 1970, 51–70.
- Raphael, D.D., »Critical Notice: *A Theory of Justice* by John Rawls.» *Mind*, vol. 83, 1974, 118–127.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass. 1971.
- (Rules), »Two Concepts of Rules.» Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, 144–170.
- Raz, Joseph, *The Concept of a Legal System*. An Introduction to the Theory of Legal System. London 1970.
- Regnéll, Hans, *Semantik*. Filosofiska och språkvetenskapliga grundfrågor inom betydelseläran. Stockholm 1965.
- (Objektivitet), »Objektivitet som kunskapsteoretiskt begrepp och som värderingsideal.» *Logik, rätt och moral*, Filosofiska studier tillägnade Manfred Moritz, Lund 1969, 177–182.
- Rescher, Nicholas, *Introduction to Value Theory*. Englewood Cliffs, N.J. 1969.
- (Explanation), *Scientific Explanation*. New York 1970.
- (Justice), *Distributive Justice*. A Constructive Critique of the Utilitarian Theory of Distribution. Indianapolis etc. 1966.
- (Value Change), »What Is Value Change? A Framework for Research.» *Values and the Future* (se nedan) 68–109.
- Richards, David A.J., *A Theory of Reasons for Action*. London 1971.
- Richards, I.A., Se: Ogden & Richards.
- Ross, Alf, *Om ret og retfærdighed*. En indførelse i den analytiske retsfilosofi. København 1953.
- (Norms), *Directives and Norms*. London 1968.
- Ruben, David-Hillel, »Warnock on Rules.» *The Philosophical Quarterly*, vol. 22, 1972, 349–354.
- Runciman, W.G., »Describing.» *Mind*, vol. 81, 1972, 372–388.
- Russell, Lord Bertrand, *Religion and Science*. London 1935.
- (Moral), *Moral och politik*. Till svenska av Anders Byttner. Stockholm 1955.
- Ryding, Erik, *Att luras utan att ljuga*. Lund 1971.
- (Historia), *Den svenska filosofins historia*. Stockholm 1959.
- (Vacker), »Satsen »Flickan F är vacker».» *Logik, rätt och moral*, Filosofiska studier tillägnade Manfred Moritz, Lund 1969, 183–189.
- Ryle, Gilbert, *Dilemmas*. The Tarner Lectures 1953. London 1960.
- (Feelings), »Feelings.» Omtryckt i *Aesthetics and Language*, ed. by William Elton, Oxford 1954, 56–72.

- (Pleasure), »Pleasure.« Omtryckt i *Essays in Philosophical Psychology*, ed. by Donald F. Gustafson, New York 1964, 195–205.
- Savile, Anthony, »The Place of Intention in the Concept of Art.« Omtryckt i *Aesthetics*, ed. by Harold Osborne, London 1972, 158–176.
- Scruton, Roger, »Attitudes, Beliefs and Reasons.« *Morality and Moral Reasoning*, Five Essays in Ethics, ed. by John Casey, London 1971, 25–100.
- Searle, John R., *Speech Acts*. An Essay in the Philosophy of Language. London 1969.
- Sesonske, Alexander, *Value and Obligation*. The Foundations of an Empiricist Ethical Theory. New York 1964.
- Sibley, F.N., »Objectivity and Aesthetics.« *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 42, London 1968, 31–54.
- (Art), »Particularity, Art and Evaluation.« *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 48, 1974, 1–21.
- Siegler, F.A., »On Isenberg's 'Critical Communication'« *The British Journal of Aesthetics*, vol. 7, 1967, 161–174.
- Silverstein, Harry S., »A Note on Hare on Imagining Oneself in the Place of Others.« *Mind*, vol. 81, 1972, 448–450.
- Singer, Marcus G., »Freedom from Reason.« *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, 253–261.
- Singer (Democracy), Peter, *Democracy and Disobedience*. London 1973.
- Sloman, Aaron, »'Ought' and 'Better'« *Mind*, vol. 79, 1970, 385–394.
- Smart, J.J.C., *Philosophy and Scientific Realism*. London 1963.
- (Utilitarianism), »Extreme and Restricted Utilitarianism.« Omtryckt i *Theories of Ethics*, ed. by Philippa Foot, London 1967, 171–183.
- Sparkes, J.J., »Pattern Recognition and Scientific Progress.« *Mind*, vol. 81, 1972, 29–41.
- Sparshott, F.E., *The Structure of Aesthetics*. Toronto & London 1963.
- Stevenson, Charles L., *Ethics and Language*. New Haven & London 1944.
- (Facts), *Facts and Values*. Studies in Ethical Analysis. New Haven & London 1963.
- Strache, Karl-Heinz, *Das Denken in Standards*. Zugleich ein Beitrag zur Typologik. Berlin 1968. (Schriften zur Rechts-theorie. Heft 12.)
- Strawson, P.F., *Introduction to Logical Theory*. London 1952.
- (Morality), »Social Morality and Individual Ideal.« Omtryckt i *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A.D.M. Walker, London 1970, 98–118.
- Strömberg, Tore, »Om kompetensnormens definition.« *Festskrift till Ivar Agge*, Stockholm 1970, 294–304.
- Strömholm, Stig, *Allmän rättslära*. En första introduktion. Stockholm 1972.
- Sumner, L.W., »Value Judgments and Action.« *Mind*, vol. 77, 1968, 383–399.
- Söderfeldt, Björn, *Statsvetenskapliga metoder*. Stockholm 1972.
- Talmor, Sascha, »The Aesthetic Judgment and its Criteria of Value.« *Mind*, vol. 78, 1969, 102–115.
- Tanner, Michael, »Objectivity and Aesthetics.« *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 42, London 1968, 55–72.
- Taylor (Notice), C.C.W., »Critical Notice: *Freedom and Reason* by R.M. Hare.« *Mind*, vol. 74, 1965, 280–298.

- Taylor, Paul W., *Normative Discourse*. Englewood Cliffs, N.J. 1961.
- Teubner, Gunther, *Standards und Direktiven in Generalklauseln*. Möglichkeiten und Grenzen der empirischen Sozialforschung bei der Präzisierung der Gute-Sitten-Klauseln im Privatrecht. Frankfurt am Main 1971. (Studien und Texte zur Theorie und Methodologie des Rechts. Band 8.)
- The Nature of Emotion, Se: Nature of Emotion.
- Tilghman, B.R., »Aesthetic Perception and the Problem of the 'Aesthetic Object'» *Mind*, vol. 75, 1966, 351–367.
- Toulmin, Stephen Edelston, *An Examination of the Place of Reason in Ethics*. London 1960.
- Trigg, Roger, *Pain and Emotion*. London 1970.
- (Reason), *Reason and Commitment*. London 1973.
- Urmson, J.O., *The Emotive Theory of Ethics*. London 1968.
- (Grading), »On Grading.» Omtryckt i *Logic and Language (Second Series)*, ed. by Antony Flew, Oxford 1953, 159–186.
- (Saints), »Saints and Heroes.» Omtryckt i *Moral Concepts*, ed. by Joel Feinberg, London 1969, 60–73.
- Values and the Future*. The Impact of Technological Change on American Values. Ed. by Kurt Baier and Nicholas Rescher. New York 1969.
- Vendler, Zeno, *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, N.Y. 1967.
- Waismann, Friedrich, *The Principles of Linguistic Philosophy*. Ed. by R. Harré. London & New York 1965.
- Walker, A.D.M., Se: Wallace & Walker.
- Wallace, G. & Walker, A.D.M., »Introduction.» *The Definition of Morality*, ed. by G. Wallace and A.D.M. Walker, London 1970, 1–20.
- Walton, Kendall L., »Categories of Art.» *The Philosophical Review*, vol. 79, 1970, 334–367.
- Warnock, G.J., *The Object of Morality*. London 1971.
- (Contemporary), *Contemporary Moral Philosophy*. London 1967.
- (Language), »Ethics and Language.» *The Human Agent* (Royal Institute of Philosophy Lectures. Vol 1. 1966–1967.), London 1968, 196–209.
- Warnock (Ethics), Mary, *Ethics since 1900*. Second ed. London 1966.
- Watt, A.J., »The Intelligibility of Wants.» *Mind*, vol. 81, 1972, 553–561.
- Wedberg, Anders, *Filosofins historia*. Från Bolzano till Wittgenstein. Stockholm 1966.
- Wertheimer, Roger, *The Significance of Sense*. Meaning, Modality, and Morality. Ithaca, N.Y. 1972.
- White, Alan R., *The Philosophy of Mind*. New York 1967.
- (Attention), *Attention*. Oxford 1964.
- (Certainty), »Certainty.» *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 46, London 1972, 1–18.
- (Obliged), »On Being Obligated to Act.» *The Human Agent* (Royal Institute of Philosophy Lectures. Vol. 1. 1966–1967.), London 1968, 64–82.
- Williams, Bernard, »Morality and the Emotions.» *Morality and Moral Reasoning*, Five Essays in Ethics, ed. by John Casey, London 1971, 1–24.
- Williams (Language), Glanville, »Language and the Law.» *The Law Quarterly Review*, vol. 62, 1946, 387–406.

- Williamson, J., »Pro- and con-attitudes.« *The Philosophical Quarterly*, vol. 20, 1970, 357–367.
- Winch, Peter, *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. London 1970.
- Wittgenstein, Ludwig, *Philosophische Untersuchungen. Philosophical Investigations*. Translated by G.E.M. Anscombe. [Ed. by G.E.M. Anscombe and R. Rhees. Second ed.] Oxford 1958.
- (Ethics), »A Lecture on Ethics.« *The Philosophical Review*, vol. 74, 1965, 3–12.
 - (Gewissheit), *Über Gewissheit. On Certainty*. Translated by Denis Paul and G.E.M. Anscombe. Ed. by G.E.M. Anscombe and G.H. von Wright. Oxford 1969.
 - (Lectures), *Lectures & Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief*. Compiled from notes taken by Yorick Smythies, Rush Rhees and James Taylor. Ed. by Cyril Barrett. Oxford 1966.
 - (Tractatus), *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Logisch-philosophische Abhandlung.) Translated by D.F. Pears and B.F. McGuinness, and with the Introduction by Bertrand Russell. London 1961.
- Wollheim, Richard, *Art and its Objects*. Harmondsworth 1970. (Penguin ed.)
- Woods, Michael, »Reasons for Actions and Desires.« *The Aristotelian Society*, Supplementary Volume 46, London 1972, 189–201.
- von Wright, Georg Henrik, *The Varieties of Goodness*. London 1963.
- (Deontic), *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*. Amsterdam 1968. (Acta Philosophica Fennica. Fasc. XXI.)
- Wright, Larry, »Functions.« *The Philosophical Review*, vol. 82, 1973, 139–168.
- Ziff, Paul, *Semantic Analysis*. Ithaca, N.Y. 1960.
- Se: Patton & Ziff.

Page 10 of 10

Subject: [REDACTED]

Reference: [REDACTED]

Date: [REDACTED]

Time: [REDACTED]

Location: [REDACTED]

Activity: [REDACTED]

Remarks: [REDACTED]

Signature: [REDACTED]

Print Name: [REDACTED]

Rank: [REDACTED]

Unit: [REDACTED]

Post: [REDACTED]

Remarks: [REDACTED]

Signature: [REDACTED]

Print Name: [REDACTED]

Rank: [REDACTED]

Unit: [REDACTED]

Post: [REDACTED]

Remarks: [REDACTED]

Signature: [REDACTED]

Print Name: [REDACTED]

Rank: [REDACTED]

Unit: [REDACTED]

Post: [REDACTED]

Remarks: [REDACTED]

Signature: [REDACTED]

Print Name: [REDACTED]

Rank: [REDACTED]

Unit: [REDACTED]

Post: [REDACTED]

Remarks: [REDACTED]

Signature: [REDACTED]

Print Name: [REDACTED]

Rank: [REDACTED]

Unit: [REDACTED]

Post: [REDACTED]

Remarks: [REDACTED]

Signature: [REDACTED]

Print Name: [REDACTED]

Rank: [REDACTED]

Unit: [REDACTED]

Post: [REDACTED]

Remarks: [REDACTED]

Signature: [REDACTED]

Print Name: [REDACTED]

Rank: [REDACTED]

Unit: [REDACTED]

Värderingar

Nils Jareborg

Vad menar man, när man säger att något är gott? Uttalar man sig om företeelsen i fråga eller säger uttalandet endast något om subjektet, som uttalar satsen?

Uppsalaskolan med Axel Hägerström såsom sin förnämsta företrädare hävdade att värdeutsagor varken kunde vara sanna eller falska och att uttalanden av ovannämnda slag därför inte hörde hemma inom vetenskapen. Uppsalaskolans teorier kom att under många år sätta sin prägel på all vetenskaplig metodik. Under senare år har man dock insett att problemet är mer komplicerat än vad man tidigare anade.

Docent Nils Jareborg visar i denna bok att det inte finns anledning att särbehandla värdeutsagorna; de är sanna och falska på samma sätt som utsagor om sakförhållanden. När man säger att något är gott, så säger man verkligen något om det som är gott och ger

V

hävde

ISBN 91-1-747641-0-2